Harp Hatıralarım
İSTİKLÂL HARBİ VE GİZLİ CİHETLERİ

Ali İhsan Sâbis
Eski Altıncı ve Birinci Ordu Komutanı

ALTINCI CİLT

Nehir Yayınları

Taşdirek Çeşme Sokak 9/5 Çemberlitaş-İstanbul
Tel: 518 04 21 - 518 41 35
Fax: 518 41 34

nehir yayınları: 74
hatıralarla yakın tarih dizisi: 17

ISBN 975-551-085-0

Kapak, dizgi ve iç düzen Anajans'ta hazırlatıldı.
Kapak baskısı, baskı ve cilt işleri
Oğul Matbaacılık'ta
yaptırıldı.

Nehir Yayınları

© ATLAS & NEHİR İLETİŞİM A.Ş, İSTANBUL, MAYIS 1993

Ali İhsan Sabis: 30 Ağustos 1882 tarihinde İstanbul'da, Cihangir semtinde doğdu. İlk mektebi ve Beşiktaş Askeri Rüşdiyesi'ni bitirdikten sonra, 1895 senesinde Halıcıoğlu'ndaki Topçu Mektebi İdadisi'ne leyli olarak girdi. Topçu Harbiyesini de tamamlayarak 1901 senesinde sahra topçu mülâzim-i sanisi rütbesiyle ve birincilikle diploma aldı. Sınıf birincisi olduğundan Erkân-ı Harbiye Mektebine geçti. 1904'te Harp Akademisi tahsilini de birincilikle bitirerek Erkân-ı Harp yüzbaşısı oldu. Harp Akademisi'nde binbaşı rütbesiyle muavin, muallim ve müdür olarak çalıştı. 1912'deki Balkan Harbine iştirak etti. İstanbul'un işgalinde İngilizler tarafından Malta'ya sürgün edildi. Birinci Dünya Harbinde evvela Karargâh-ı Umumide Harekât-ı Harbiye şubesinde, fırka ve müteaddid kolordu kumandanlıklarında, Altıncı Ordu Kumandanlığı'nda ve İstiklâl Harbinde de Birinci Ordu Kumandanlığı'nda bulundu. Müstakil olarak birçok muharebeler idare etti. Henüz kırk yaşındayken Ordu Komutanlığından çekilmeğe mecbur edildi.

İçindekiler

SUNUŞ 9
ÖNSÖZ 11

Dördüncü Bölüm

Sad Taarruz Plânı Bir Kenara Bırakılarak
Kaf Müdafaa Tertibi ve Hattı İcat
Olundu ve Ön Plâna Alındı 13
Artık Taarruz Fikrini ve Hazırlıklarını
Terketmiş Oluyorduk; Buyurun
Cenaze Namazına 23
Kaf Hattı Denilen Piç Plân Büyük Bir Gaf İdi 32
Başkumandan'ın Acı Bir Müdahalesi 45
Mustafa Kemal Paşa Cepheye
Geliyor; Acaba Sebebi Ne? 57
İsmet Paşa İkinci Bir Sakarya Muharebesi mi
Tahayyül Ediyor? 59

Mustafa Kemal'in Nedimi
Kılınç Ali Ne Diyor? 61
İsmet Paşa İle Akşehir'de Yüzyüze
Sert Bir Hesaplaşma 79
Mustafa Kemal Paşa Ne Cevap Verdi? 94
30 Mart 1922'de Çay'da Yaptırdığım Askerî Tören ve
Mustafa Kemal Paşa'nın Ordumuzu
Beğenip Teşekkür Etmesi 102
1922 Nisan'ında Düşmana Karşı Yaptırdığım
Keşif Taarruzu 134
İtalyanlar Söke'yi Terkettiler 152
Yakup Şevki Paşa'nın Anormal Düşünüşü ve
Hakikatlere Aykırı Bir Takriri 166
Anadolu'daki Yunan Ordusu Kumandanı
Değişti; Papulas'ın Yerine Haci Anesti
Tayin Olundu 186
Yunan Askeri Afyon'da Yeni Ordu Kumandanını
"Bizi Terhis Ediniz" Feryadiyle Karşılamış 199
Birinci Kolordu Kumandanı'nın İnadı ve
Tahriklere Âlet Oluşu 202
İsmet Paşa Nihayet Maksadına Muvaffak Oldu.
Mustafa Kemal İle Aramı Bozarak ve Onu
Aleyhime Kışkırtarak Azlimi Temin Etti 222
Davamız İstiklâl Mahkemesi'ne Verildi 241
Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi'nin İfşaatı 244

İstiklâl Mahkemesi'nin Kararı 249
Bana İsnad Olunan Suçların İlk Resmi Tebliği 260
Büyük Taarruz ve Mütareke Nasıl Oldu? 274
Başkumandan Konya'da 307
İzmir'deki Divan-ı Harp 318

ÖNSÖZ

Babam rahmetli General Ali İhsan Sâbis anılarını beş ciltlik bir kitap halinde yazmış ve bunların birinci cildini 1943'de, ikinci cildini 1951'de yayınlamıştı. Kendisinin 7 Aralık 1957'de ölümü üzerine üçüncü ve dördüncü ciltler manüskri halinde bana intikal etti. Bu kere bu ciltleri de yayınlıyoruz. Ayrıca birinci, ikinci ve beşinci ciltlerin mevcudu kalmamış olduğundan, bunların da yeni baskılarını yaparak bütün kitabı bir kül halinde tarihseverlerin ilgisine sunuyoruz. Burada bu imkânı sağlayan Nehir Yayınları'na ve Mustafa Çelik Bey'e teşekkürlerimi sunarım. Yurdumuza faydalı ve babamın ruhu şâd olsun.

İstanbul, Zincirlikuyu 1990
Prof. Turgan Sabis

SUNUŞ

İnsanın insana tahakkümünün ortaya çıkışıyla birlikte, politika ile tarih arasında da bir karşıtlığın oluşmaya başladığını görmekteyiz. Tarih, bugünü kavrama ve geleceği tasarlama imkanı veren bir ilim olduğu için hakim güçler politikalarının zorunlu kıldığı doğrultuda tarihi 'elden geçirme', yeniden düzenleme çabasına girmişlerdir. Bu yüzdendir ki tarih-politika karşıtlığının, tarihin 'resmi tarih' ve 'karşı tarih' diye iki biçim ve ifadeye bölünmesi sonucunu doğurduğunu söyleyebiliriz.

Resmi tarih, büyük insan kitleleri katında, varolan vaziyete nasıl geldiklerini ve hangi istikamette ilerlediklerine cevap teşkil edecek şekilde düzenlenerek, hakim gücün yürüttüğü politikayı meşrulaştırma amacına matuftur. Belli 'nedenler' ile 'hayırlı sonuçlar' sıralanır. Ülkenin tarihsel süreç içerisindeki güncel politikası belli bir mantıkla ortaya konur. Böylece toplumlar, yenik düştükleri ya da destekledikleri siyasal güce tarihlerini çaldırırlar, yanlış bir geçmiş bilgisi, bugünü kavramada ve geleceği tasarlamada eksiklikler, hatalar ve ihanetler doğuracaktır.

Karşı tarih ise resmi tarih karşısında bir 'bütün' olarak yer alamaz. Resmi tarih, yapılan büyük araştırmalarla ortaya çıkarılmış, ciltler dolusu bilgi halinde kütüphanelere ve eğitim kurumlarına hakim, dolayısıyla büyük halk kitlelerini yönlendiren bir 'ilim'ken, karşı tarih, sözkonusu siyasal, sosyal ve ekonomik güçlere dayanmadığından büyük çoğunluğu karanlıkta kalmış, ortada olanı da dağınık ve yetersiz bilgiler halinde, küçük bir çevreye hapsedilmiş bir ilim durumundadır. Bu nedenle de karşı tarih, yayın organların da küçük araştırmalar, aydın

sohbetlerinde özel fasıllar, tarihi-politik araştırmalarda izah farklılığı ve en çok da hatıralar halinde varlığını sürdürür.

Nihai tahlilde politika ile tarih arasında parça-bütün ilişkisi vardır; tarihe 'güncel politikaların toplamı', politikaya da 'tarihin güncel yüzü' olarak bakılabilir. Yönetenler, politikalarının arka planını karanlık bırakmayı ve dellileri ortadan kaldırmayı bilinçli ve planlı bir şekilde sürdürürken, tarihi de biçimlendirmiş olurlar. Karşı tarihe kaynak olarak yalnızca olayları yaşayanların günlük açıklamalarındaki ifadeler, daha sonra kaleme alacakları hatıralar ve yabancı diplomatların hesaplarının farklılığı oranında açıkladıkları bilgiler kalır. Bu nedenle 'karşı tarih' durumuna düşmüş olan 'gerçek tarihe' ilgi duyanlar, sorumluluk düzeylerine göre bu dağınık kıvılcımları biraraya getirerek geçmişi aydınlatmaya çalışırlar.

Karşı tarihin en önemli kaynaklarından biri olan hatıralar, olayların içinde yer almış kişilerin niyet, kaabiliyet ve cesaretleri ile yönetimin tavrı arasında biçimlenir. Buna rağmen, olayların arka planını oluşturan mevcut şartları, temel nedenleri, etki gösteren güç kaynaklarını, rol oynayan kişilerin duygu, düşünce ve tavırlarını belli ölçüde yansıttığı için hatıraların tarihte özel bir önemi, özel bir değeri vardır. Hatta aynı olaya katılmış kişilerden birkaçının hatıraları, birbirinin sağlanmasını yapma açısından gerçeği belirlemede tarihe büyük yarar sağlamış olurlar.

Nehir yayınları olarak, yakın geçmişimizin gerçeğini ortaya çıkarma, karşı tarihin önemli kaynaklarından hatıraları *düşünce dünyamıza taşıma ve tarih bilincimizi geliştirme* sorumluluğunu kendimizde duymaktayız. Bu sorumluluğun verdiği güç ve çabayla ilk adım olarak "Hatıralarla Yakın Tarih Dizisi"ni başlatmış bulunuyoruz. Yayınlayacağımız hatıraların kişisel boyutunu gözönünde bulundurmakla birlikte asıl toplumsal boyutunu dikkatlerinize sunmaya değer bulduğumuzu açıkça belirtmek isteriz.

Nehir Yayınları

Dördüncü Bölüm

İsmet Paşa'da 180 derece geri dönüş. - Sad taarruz planı bir kenara bırakılarak Kaf müdafaa tertibi ve hattı icat olundu; ve ön plana alındı.. - Evvelki ifrat ne idi? Bu defaki tefrit neden? - İsmet Paşa nasıl tereddüde ve acze düştü? - Garp Cephesi Kumandanı'nı bu dönüşe sevkeden ciddi sebepler var mıdır? - Bu sarsak fikirde kendisini destekleyen kim idi? - Hadiseler hangi fikri teyid etti? - Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya ihtarı ve işe müdahalesi - İkinci bir Sakarya muharebesi mi?

SAD TAARRUZ PLÂNI BİR TARAFA BIRAKILARAK KAF MÜDAFAA TERTİBİ VE HATTI İCADOLUNDU VE ÖN PLÂNA ALINDI

15/2/1922'de Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan alınan bir şifrede "Düşmanın Seyitgazi ile Afyon arasında bir tahaşşüdünün mahsüs olduğu ve Sivrihisar istikametinde bir ileri hareket yapacağının şayi olduğu" bildirilmekte idi. Aynı tarihte yazılmış olan 81 Numaralı Cephe Emri de 16 Şubat gecesi şifreli telgrafla geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Makine başında gayet dikkatle keşide edilecektir.
Akşehir'den: 15/2/1922

1- Düşmanın 11. 3. ve 10. Fırkalarının vaziyetlerinde tebeddül haberi alınmamıştır. Onbeşinci Fırka'nın Şecaaddin - Akin - Adakışla mıntıkasında bulunduğu muhtelif haberler ile teeyyüd etmektedir. Yedinci Fırka'nın hâlâ Malatya - Kızılcaören ve Dokuzuncu Fırka'nın Döğer - Muradlar Gediği mıntıkasında bulunduğuna ve Afyon mıntıkasında evvelce tesbit edilen Dördüncü ve Onikinci Fırkalardan başka, Birinci, Beşinci ve Onüçüncü Fırkaların dahi bu mıntıkada olduğuna dair haberler alınmıştır. Bu malûmata nazaran düşmanın yedi fırka ile Afyon şimalinde toplanmış olduğu, Çivril ve Menderes mıntıkalarında da İkinci Fırka ile müstakil alayların bulunduğu zannolunmaktadır.

2- Mevsimin umumî taarruza imkân temin etmesine kadar, şimdilik düşmanın Eskişehir mıntıkasındaki kuvvetler ile Beylikköprü istikametinde bir taarruz icra etmesi ve Akin ile cenubundaki kuvvetler ile de Aziziye istikametinde ilerleyerek bu harekâtı setr ve temin etmesi muhtemel addolunabiliyor.

3- Bu takdirde tarafımızdan ittihaz edilecek tedabir berveçhi ati olacaktır:

A- 61. Fırka ile Porsuk şimalindeki kuvvetler bulundukları mevazii müdafaa edecek ve faik kuvvetler karşısında müteakip hutut-u müdafaayı işgal ve müdafaa ederek tedricen Sakarya gerisine çekilecektir. Kolordu Karargâhı beraber bulunacaktır.

B- Kocaeli Cephesi'ndeki 18. Fırka, Nallıhan üzerinden Sakarya mıntıkasına celbolunacaktır. 19. ve 20. hücum taburlariyle bir suvari alayı Kocaeli'nde kalacaktır. Kolordu Karargâhı için ayrıca emir verilecektir.

C- Kırkbirinci Fırka mevaziini mümkün olduğu kadar müdafaa edecektir. Faik düşman taarruzları

karşısında bu fırkanın Sakarya'nın cenup kolu cenubundan dolaşarak Sakarya şarkına alınması ve bu suretle 61.Fırka'nın takviyesi ihtimal dahilinde olduğundan bu fırka, Cephe'nin muvafakati alınmaksızın Sakarya şimaline nakil olunmayacaktır.

D- Birinci Suvari Fırkası ve müteakiben diğer suvari fırkaları da Sakarya havzasına nakil olunacaktır.

H- Birinci Piyade Fırkası, İkinci Ordu sağ cenahında Aziziye mıntıkasında kalacaktır. Bu fırkanın vazifesi, düşmanın ileri hareketine karşı Karapınar ile Başara arasındaki hatlarda zaman kazanmak ve (bil-ahere) İkinci Ordu'nun sağ cenahını temin etmektir.

İşbu Cephe Emri'nin vüsûliyle beraber, Birinci Fırka tarassut ve müdafaa ettiği mıntıka ile beraber İkinci Ordu emrine verilmiştir. Üçüncü Kolordu ile İkinci Ordu arasında hudut: «Akin-Manakös - Karlık yaylası - Piribeyli» hattıdır. Bu hat İkinci Ordu'ya aittir.

4- Sakarya üzerindeki köprülerin ve telgraf hududunun ve hassaten Sarıköy'e kadar şimendifer hududunun esaslı bir surette tahribi için Üçüncü Kolorduca şimdiden dikkatli ihzaratta bulunulmalıdır. 18. Fırka'nın yürüyüşte iaşesinin şimdiden ihzarı lâzımdır.

5- İkinci ve Birinci Orduların cephelerinde vukubulacak harekâta karşı vazifelerinde tebeddül yoktur.

6- İkinci Ordu ile Üçüncü Kolordu arasında cereyan edecek harekatın inkişafına göre ayrıca emirler verilecektir.

7- Birinci Ordu, Onbeşinci Fırka'nın Araslı mıntıkasına ve İkinci ve Ondördüncü Suvari Fırkalarının Karaağaç - Yalvaç civarına naklini tâcil edecektir.

8- İşbu 18 numaralı Cephe Emri:

Birinci, İkinci Ordu, Üçüncü Kolordu, Kocaeli Grubu, Birinci Suvari Fırkası Kumandanlıkları'na yazıl-

mış ve beray-i malumat Başkumandanlığa ve tahriren Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyasetine 15/2/1338'de arzedilmiştir.

Harekâtın bilâ ve şifre kalemi 1474 numarasiyledir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa, iki gün evvel, Ankara'dan gelerek Çay'da bir gece kalmış ve Akşehir'e gitmiş idi. Bu esnada benim, vaziyet hakkındaki mütalâamı dinlemişti. Kendisine, 24 Ocak tarihli olup şapirografla basılmış lâyihamı vererek harita üzerinde izahat arzetmiş ve her hususta bizim yapacağımız biricik muvaffakiyetli hareketin Afyon cenubundan taarruz veya mukabil taarruz olduğunu açıkça söylemiştim. Bununla beraber, düşmanda hiçbir taarruz niyeti ve emaresi sezmediğimi ilâve eylemiştim.

Fevzi Paşa'nın, o zaman Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın, düşmanın bize taarruz edeceği hakkındaki vehim ve endişelerini tetkik ve beraberce karar ittihaz etmek için Akşehir'e gittiğini zan ve tahmin ediyordum. Fevzi Paşa, bizden evvel, Bolvadin'e uğrayarak, elbette Yakup Şevki Paşa ile de konuşmuş olacaktı. Fakat bana bu hususta bir şey söylemedi; ben de sormadım; yalnız Yakup Şevki Paşa'nın da müdafaa fikrine saplandığını ve düşmanın Eskişehir'in cenubundan bize taarruz etmesini muhtemel gördüğünü, kendisiyle bizzat yaptığım bir telefon görüşmesinde anlamıştım. Bundan başka, Cephe Kumandanlığı'nın 11 Ocak'ta sormuş olduğu suallerine cevaben, benim mütalâamın tamamiyle aksine olarak, düşmanın pek

yakında Aziziye istikametinde taarruzunu muhtemel addettiğini ve o tarafta kuvvetli bulunmaklığımızı ve bizim makubil taarruzumuzun da oradan icrası lâzım geleceğini, Cephe Kumandanlığı'na yazmış bulunduğunu da ayrıca haber almıştım.

Hatta bu maksatla İkinci Kolordunun Birinci Ordu Karargâhı'nın hemen arkasında ve Çay kasabasının şark tarafında bulunmasını muvafık görmiyerek bu Kolordu'yu Bolvadin tarafına çekmek için Yakup Şevki Paşa'nın Garp Cephesi Kumandanlığı'na teklifler ve mürücaatlar yaptığını da duymuştum.

Bütün bu haberler ve mütalaalar harp vaziyeti hakkında İsmet Paşa ile Yakup Şevki Paşa arasında bir fikir ve düşünce birliği bulunduğuna delalet ediyordu.

Acaba Yakup Şevki Paşa, neden böyle bir fikre saplanmıştı? diye düşünmüş ve kendisine telefonla sormuştum; bana kısaca:

- Bizim «Çay - Konya» demiryolu boyundaki kuvvetlerimizi cenup taraftaki dağlara doğru sıkıştırıp atmak, demiryolu muvasalemizi kesmek, bizi Konya ve Ankara istikametlerinden ayırmak maksadiyle düşmanın böyle bir taarruzunu muhtemel addediyorum; telefonda başka izahat veremem cevabında bulunmuştu. Ben bu fikre iştirak etmediğimi söyledim. Düşmanın böyle bir taarruz yapabilmesi için pek kuvvetli olması lâzım idi. Bu hususta teyid edici hiçbir haber almamıştık.

İkinci Ordu Kumandanı avvelce kendi emrinde bulunan İkinci Kolordu'yu tekrar kumandası altına almak, belki daha büyük kuvvetlere kumanda etmek zevkini tatmin eylemek ve bir mukabil taarruz yapar-

sak, bu darbeyi o tarafta kendi idaresinde vurmak şerefini kazanmak gibi hasis bir fikre veya hırsa kapılmış olamazdı. Bizim Aziziye tarafından yapacağımız taarruz veya mukabil taarruz hareketi de bize operatif hiçbir başarı temin edemezdi.

Acaba, benim kumandam altında büyük kuvvetler bulundurmamak hususunda İsmet Paşa'nın şüpheli politika entrikalarını destekliyerek benim aleyhimde bir işbirliği mi yapılıyordu? Buna da inanmak güç idi. Her halde, akla gelen her ihtimali düşündüm, Yakup Şevki Paşa'nın, düşmanın Aziziye istikametinde taarruzunu muhtemel görmesi hakkında ileri sürdüğü fikre ve mütalaaya hiçbir sebep ve mana yakıştıramadım. Hele taarruzun ve mukabil taarruzun da oradan yapılması teklifi, büsbütün sevkulceyş ve tabiye prensiplerine aykırı düşüyürdu; fakat o tarafta kuvvetli olmak teklifi yapılınca ve bu teklif kabul edilerek o tarafa ihtiyat kuvvetleri sürülürse, zarûrî olarak mukabil taarruzun da oraya yığılmış kuvvetlerle o taraftan icrası lâzım gelirdi.

Halbuki bizim taarruzumuzun veya mukabil taarruzumuzun, düşmanın sağ cenahına karşı, Afyon ile Dumlupınar arasından icrası hem sevkulceyş ve hem tabiye bakımından faydalı idi

Fevzi Paşa Akşehir'e giderek 14 Şubat'ta İsmet Paşa ile uzun boylu görüşmüş; düşünmüşler, taşınmışlar ve nihayet 81 Numaralı Cephe Emri'nde tebliğ edilen kararı vermişler; Fevzi Paşa'nın, İsmet ve Yakup Şevki Paşaların fikirlerini tasvip etmesi hayli gariptir. Adeta iki ordu kumandaniyle bir cephe kumandanından mürekkep üç kişilik bir heyetin üçte iki ekseriyetiyle görüşlerini ve kararlarını, kabul etmek zarureti-

ne düşmüş gibi; halbuki kumandanlıkta hüner, fennin ve ilmin icaplarını, düşman vaziyeti ile birlikte tetkik ederek en çok başarı ihtimali görülen kararı vermeği ve bunu iyi tatbik etmeği yapabilmektedir.

Düşmanın, hiçbir delile dayanmaksızın Aziziye istikametinde taarruz edeceği endişesine düşerek, buna karşı hemen müdafaa tedbirleri ittihazı, bizim Yunanlılara karşı kati darbe vurmak emelimize tamamiyle zarar verecek mahiyette idi. Eğer 81 Numaralı Cephe emrindeki tedbirleri hemen icraya kalkarsak, artık «Sad» adı verilen taarruz hareketine katî olarak veda etmiş olacaktık. Düşman, tevehhüm edilen taarruzu yapmazsa, buna karşı müdafaa için sarfedeceğimiz emekler de, başka hiçbir işe yaramıyarak, boşa gitmiş bulunacaktı....

Fevzi Paşa, Akşehir'de bulunduğu için 81 Numaralı Cephe Emri'nin bir sureti kendisine yazılı olarak verilmiş; fakat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya da ayrıca şifre ile arzedilmiş. Başkumandan'ın, siyasi düşünceleri ve meşguliyetleri arasında hemen bu Cephe Emri'ni okuyup harita üzerinde layikiyle tetkik eylediği şüphelidir; çünkü vaktinde okumuş olsaydı, böyle sakim bir kararı tasvip etmiyeceği ve derakap müdahale edeceği aşikar idi.

Bu emirden sonra, geçen hakiki hadiselerin ve düşmanda görülen faaliyetlerin hiçbiri, bu 81 Numaralı Cephe Emri'nde verilen kararları ve alınan tedbirleri teyid etmemiş ve haklı göstermemiştir. Bu hususta sarfedilen emeklerin hepsi boşa gitmiştir.

81 Numaralı Cephe Emri, şekil itibariyle de, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın kendisine mahsus garabetlerinden yeni bir numune idi: Düşmanın hiçbir hareke-

ti yok; sadece bir kuru vehim ve vesvese üzerine, "Düşmanın Beylikköprü istikametinde bir taarruz icra etmesi ve diğer kuvvetleriyle Aziziye istikametinde ilerliyerek bu harekatı setr ve temin eylemesi muhtemel addolunabiliyor" hiç böyle "muhtemel addolunabiliyor" tabiriyle düşmana atfedilen mevhum bir düşünce için ayrı Cephe Emri verilir ve tedbir ittihaz olunur mu? Olsa olsa o taraftaki kuvvetlerimize hususi talimat şeklinde bir emir yazılarak tahkim edilecek mevziler vesair hazırlıklar hakkında tebliğat yapılır; sakin duran bir düşman için, şu istikamette taarruz etmesi muhtemeldir; bu takdirde şuraya çekileceksiniz diye umumi bir hareket-i askeriye emri, Cephe Emri verilmez; düşmanda hiçbir hareket görülmeden ve fiilen düşmanın taarruz istikametleri belli olmadan, Sakarya gerisine kadar çekileceksiniz diye emir vermek ordunun maneviyatını bozar.

Garp Cephesi Kumandanı, verdiği böyle Cephe Emirleriyle kendisini gülünç vaziyete sokuyor ve düşman hakkındaki vesvese ve tevehhümleri tahkkuk etmeyince, kendi eliyle ve tebliği ile maiyet kumandanlarının ve askerin itimadını kaybediyordu. Böyle emirleri, ben değil daha küçük rütbedeki ve makamdaki kumundanlar ve subaylar alenen tenkide başlamışlardı.

81 Numaralı Cephe Emri'nin birinci maddesinde Bilecik'teki Onbirinci ve Eskişehir civarındaki Üçüncü ve Onuncu Yunan Fırkalarının vaziyetlerinde bir tebeddül olmadığı zikrolunuyordu. Onbeşinci Yunan Fırkasının da daha cenupta Ak-in civarında bulunduğu mâlum idi. Bu da teyid olunuyor. Daha cenupta Döğer civarında Yedinci ve Dokuzuncu Yunan Fırkalarının

bulunduğu haber alınmış; bunlardan başka Afyon ve civarında beş Yunan fırkası varmış; bu da yeni bir şey değil; fakat bu beş fırka, Cephe Emri'nde denildiği gibi Afyon şimalinde değildir. Afyon'un şimali şarkisinde, şarkında, cenubunda, batısında ve tâ Dumlupınar'a kadar imtidat eden mevzilerdedir. İsmet Paşa, 81 Numaralı Cephe Emri'nde düşmanın Eskişehir mıntıkasındaki kuvvetleriyle birlikte Beylikköprü istikametinde bir taarruz icra etmesini ve Ak-in cenubundaki kuvvetler ile de Aziziye istikametinde ilerleyerek bu harekâtı, yâni Beylikköprü istikametindeki düşman taarruzunu setr ve temin eylemesini muhtemel görüyor. Eskişehir'de ötedenberi bulunduğu kabul edilen iki fırka ile Böylikköprü istikametinde düşmanın taarruz edeceğini zannetmek için ortada hiçbir sebep ve delil yok. Böyle iki fırka ile taarruz yapmak niyetini Yunanlılarda görmek, onlara kendilerinin bile tahayyül etmedikleri bir harp kudretini isnat etmek olur. Ak-in cenubundaki kuvvetler ile Aziziye istikametinde ilerleyerek Beylikköprü istikametindeki Yunan taarruz hareketini setr ve temin eylemekten bahsetmek, Beylikköprü istikametindeki Yunan ileri hareketinin aslî bir taarruz olduğunu kabul eylemek demektir. İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ise, bu 81 Numaralı Cephe Emri üzerine kendi ordusuna vermiş olduğu 4 Numaralı ve 16/2/1922 tarihli Ordu Emri'nin birinci maddesinde düşman vaziyetini şöyle göstermiştir:

"1- Düşmanın Onbirinci Fırkası Kocaeli Grubu karşısında, Üç ve Onuncu Fırkaları Eskişehir cephesinde, Onbeşinci Fırkası'nın Ak-in mıntıkasında olduğu teeyyüt etmektedir. Yedinci Fırkası'nın Malatya ve

Dokuzuncu Fırkası'nın Döğer mıntıkasında ve Birinci, Dördüncü, Beşinci, Onikinci ve Onüçüncü Fırkalarının Afyonkarahisar mıntıkasında toplandığına dair haberler vardır.

Düşmanın bu vazülceyşi teeyyüd ederse, İkinci Ordunun sağ cenahına karşı bir hareket hazırlığında bulunduğuna ihtimal verilmekte olduğu gibi, düşmanın Üçüncü Kolordu'ya karşı Ankara istikametinde bir taarruzuna da ihtimal verilmektedir."

İkinci Ordu Kumandanı'nın kendi Ordu Emri'ndeki şu ifade ile 81 Numaralı Cephe Emri'ndeki ifade arasında mühim bir fark vardır. İkinci Ordu Kumandanı, düşmanın kendi ordusunun sağ cenahına karşı mühim bir taarruz hareketi yapacağını zannediyor; Yunanlıların Ankara veya Beylikköprü istikametinde taarruz etmelerini zayıf bir ihtimal ve ehemmiyetsiz bir hareket gibi görüyor.

Garp Cephesi Kumandanı ise, Yunanlıların Eskişehir mıntıkasındaki kuvvetler ile Beylikköprü istikametinde bir taarruz icra etmelerini mühim ve esaslı bir hareket telâkki ediyor; Ak-in cenubundaki kuvvetler ile Aziziye istikametinde yapılacak Yunan ileri hareketini, Beylikköprü istikametindeki asıl taarruz hareketini setr ve temin edecek bir hareket addediyor.

Yakup Şevki Paşa'nın, düşmanın İkinci Ordumuzun sağ cenahına karşı bir hareket hazırlığında bulunduğunu muhtemel görerek bu hareketi birinci plânda göstermiş olması, düşmanın böyle bir hareket yapmak niyetinde olduğuna dair kendisinin daha evvel endişeye düştüğüne ve bu hususta Cephe Kumandanı'nın dikkatini çektiğine delâlet edebilir.

Cephe Kumandanı da esasen düşmanın herhangi

bir taraftan taarruz edeceği vehmine düşmüş olduğundan Yakup Şevki Paşa ile düşmanın taarruzu ve bizim müdafaamız hakkında bir fikir birliği yapmış ve bizim düşmana taarruz veya mukabil ile mukabele etmek hakkındaki fikrimize kıymet ve ehemmiyet vermemiş demektir. Bu mütalâaya ve görüşe Fevzi Paşa da iltihak etmiş ve 81 Numaralı Cephe Emri ortaya konmuştur.

Halbuki bu Cephe Emri'nden sonra, haftalarca değil, aylarca geçen zaman zarfında, düşmana isnad olunan taarruz fikri ve hayali asla tahakkuk etmemiştir. Böylece Fevzi, İsmet ve Yakup Şevki Paşaların ve Garp Cephesi Erkân-ı Harbiyesi'nin üzerinde birleştikleri tahminin isabetsizliği sübut bulmuş ve fakat bu 81 Numaralı Cephe Emri'ni İsmet Paşa imza etmiş olduğundan kıtalar nezdinde itimadı kaybeden de pek tabiî olarak İsmet Paşa olmuştur. Bununla beraber, bu işte kendisi çok ileri gittiği ve ısrarda devam eylediği için kıtaatın itimatsızlığına İsmet Paşa haklı olarak uğramıştır.

ARTIK TAARRUZ FİKRİNİ VE HAZIRLIKLARINI TERKETMİŞ OLUYORDUK; BUYURUN CENAZE NAMAZINA...

Bu Cephe Emri ile artık kendi taarruz fikirlerimizi ve hazırlıklarımızı terketmiş olduğumuz ve müdafaa endişesine düştüğümüz alenen izhar edilmiş ve Ordulara da bildirilmiş oluyordu. Ben kendi orduma bu hususta yeni bir emir vermeyi lüzumlu veya faydalı addetmedim.

Velev muvakkat olsa da taarruz fikrinin terkedil-

miş olmasına canım sıkıldı; ve müdafaa için sarfedilecek gayretlerin ve yapılacak yol ve siperlerin ileride yapmak isteyeceğimiz taarruz hareketlerine hiçbir faydası olamayacağından dolayı üzüntü duymaya başlamıştım. Zihnimde yapmakta olduğum bu münakaşalar ve duyduğum üzüntüler henüz devam ederken Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan şu tebliğ geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi Kumandanlığı
Harekât Şubesi - Numara - 801
Zata mahsustur
Akşehir'den: 17/2/1338 (1922)

Eğer, bizden evvel, düşman umumî taarruza kıyam ederse, harekât-ı umumiyenin ne suretle inkişaf edebileceğine dair ordulara mütalâat sorulmuş ve bu babda ariz ve amik müdavele-i efkâr edilmiştir. Keşif ve istihzarat işlerini teshil etmek için harekât-ı umumiyenin muhtemel olan inkişafı hususunda Cephe Kumandanlığı'nın tasavvurat ve mukarreratını berveçhi ati tebliğ ediyorum:

1- Mevsimin tarafeyn için umumi harekâta imkân temin etmesine kadar düşmanın Beylikköprü istikametinde bir taarruzuna karşı tarafımızdan ittihazı lâzım gelen tedabir 81 Numaralı Cephe Emri'nde tasrih olunmuştur. Düşmanın böyle bir hareketi siyasî bir tesir istihsaline matuf olmakla beraber şarka ve cenub'a doğru umumî bir taarruz için Ankara hattını tamir etmek gibi istihzaratı istihdaf edebilir.

2- Mevsimin müsaadesine kadar ihzaratımızı ikmal edip düşmandan evvel harekât-ı taarruziyeye baş-

lamak hakındaki kararımız bâkidir.

3- Mevsimin müsaadesiyle beraber vesait ve ihzaratımız ikmal edilmeden evvel bütün düşman ordusunun bir taarruzu halinde düşmanın cephe taarruzlarını, netice-i katiye temin edebilecek vâsî bir ihata ile mezc etmeğe teşebbüs etmesi ağleb-i ihtimaldir. Böyle bir ihata için müessir olduğu kadar geniş arazi ve istikametler daha ziyade şimalde vâkidir. İhatanın Aziziye mevkiine veya Pîribeyli havalisine kadar imtidadı mümkündür. Bu takdirde düşmanın umumî taarruzunun evvelemirde kabul edeceğimiz muharebe-i katiye hatt-ı umumîsi berveçhi âtidir:

«Hoyran Gölü - Arslı - Çoban kaya - Karakuş Dağı - Gözsüz Dağı - Kızılkilise - Sürlü Dede tepeleri». Buraya kadar zaten Birinci Orduca şimdiye kadar bu suretle takrir ve ihzar olunmuştur. Bundan sonra, «Koca kır tepesi (Hamidiye şarkında) - Paşa Dağı - Bey Dağı - Çoğu - Çaykışla - Pîribeyli cenubu - Küçük Hasan cenubu - Akgöl ve imtidadı»dır.

İşbu muharebe-i katiye hatt-ı umumîsini muhtasaren ifade etmek için badema buna «Kaf» hattı denilecektir. Kuvvetlerimizin Kaf hattı üzerinde ne suretle taksim ve tevzi olunacağı düşman harekâtına tâbidir. Cephe Kumandanlığı'nca Garp Cephesi'nin bütün kuvvetlerini Kaf hattına cemedebilmek esası kabul olunmuştur.

4- Kaf hattının Pîribeyli'den itibaren Şark tarafı Üçüncü Kolordu ve garp tarafı İkinci Ordu tarafından keşfettirilecek ve bilhassa mevziin gerisindeki ittisalât keşif ve tayin olunacak, kâfi derecede yollar ihzar edilecektir. Mevziin Çaykışla ile «Aziziye-Bolvadin» şosesi arasındaki kısmı, gerisindeki muvasale nokta-i naza-

rından bilhassa tetkik ve ihzarata muhtaçtır. Esaslı noktalarda imkân nisbetinde tahkimat icrası da düşünülmelidir.

5- Cephenin istihzaratı cümlesinden olmak üzere, Aşağı Ağzıaçık'da mevad-ı iaşe idharı ve Azari istasyonundan şimale doğru dekovil hattı inşası, Pasban istasyonundan sahile kadar şimendifer şubesi ve Göl'de kayık işletilerek ayrıca bu muvasale tesisi ve bu mıntıkada muharebe şebekesinin tevsiî gibi ameliyata başlanmıştır.

6- Birinci ve İkinci Ordu, Üçüncü Kolordu Kumandanlıkları'na tahriren, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne berayi malumat şifreli telgraf ile 17/2/1338'de Zata Mahsus olarak yazılmıştır. Vüsulü bildirilecektir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emrin arkasından aşağıdaki şifre geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığına
Harekat Şubesi 823 Numaralı şifre
Zata mahsustur.
Garp Cephesi'nden: 19/2/1922

17/2/1922 tarih ve 801 Numaralı Emire zeyildir:

1- Üçüncü maddede izah olunduğu veçhile düşmanın umumi taarruzu halinde Kaf hattına kadar düşman istilasına maruz kalacak arazideki her türlü mevad-ı iaşe ve mevaşinin sahipleri başlarında olmak üzere Konya ve Sarayönü mıntıkasına sevkettirilmesi

ve bu mıntıkai arazideki hutut-u muharebenin ve köprülerin ve Sarayköy - Eğridir şimendifer hattının tahrip ettirilmesi lâzımdır. Bunun için şimdiden tedabir-i lazime ittihaz buyurulmasını ve neticeden malumat itasını rica ederim. Bu husus fevkalade mahrem tutularak katiyan işaasına meydan verilmemelidir.

2- Birinci ve İkinci Ordularla Üçüncü Kolordu Kumandanlıklarına ve beray-i malumat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emirlerden birincisini okuduğum zaman kendi kendime:

- Buyurun cenaze namazına! dedim. İşte altı aydan beri yapılması tasmim edilerek güya hazırlıklariyle hummalı bir surette meşgul olduğumuz «Sad» taarruz planı ve hareketi idam olundu. Bu plan mucibince sol cenahımızda mühimce kuvvetler toplanarak düşman sağ cenahına karşı ezici bir tefevvuk istihsal edip Çivril - Uşak istikametinde ilerlenecek ve bir imha muharebesi yapılacak idi. Şimdi bu plan terkolundu ve gömüldü. Onun idam fermanı olan 9801 numaralı emir ile onun yerine bir piç dünyaya getirilmiş oluyor. Anası, babası zahiren meşkuk ve yalnız İsmet Paşa görünen bu piç, Kaf müdafaa hattı adını taşıyor.

Bu piçin imalinde, Yakup Şevki Paşa ile Fevzi Paşa'nın ne derecede müşterek fail oldukları kati olarak bilinmemekle beraber, evvelce verdiğimiz izahat, her halde bunların da bu işte teşvik veya tasvip gibi ilgile-

ri bulunduğunu göstermektedir.

Gerçî 801 numaralı emire konmuş olan birtakım demagoji fıkraları vardır; 81 Numaralı Cephe Emri'nin ikinci maddesinin başındaki "Mevsimin umumi taarruza imkân temin etmesine kadar, şimdilik düşmanın Eskişehir mıntıkasındaki kuvvetler ile Beylikköprü istikametinde bir taarruz icra etmesi" fıkrası, lastikli bir ibare ile yazılmıştı. Mevsim umumi taarruz için kime imkân vercek idi? Fakat, tamamiyle sonuna kadar dikkatle okunduğu takdirde, bu maddenin, mevsim müsait olmadığından dolayı, düşmanın umumi taarruz yapmaya henüz imkân bulamadığını, bu imkân hasıl oluncaya kadar şimdilik Eskişehir'deki kuvvetleriyle Beylikköprü istikametinde bir taaruz yapmasının muhtemel addolunduğunu bildirdiği meydana çıkıyordu. İsmet Paşa'ya bu maddenin maneviyatımızı kıracağı anlatılmış olacak ki, iki gün sonra 801 numara ile verdiği diğer bir emrin başına şu ibareyi koymuştur:

"Eğer bizden evvel, düşman umumî taarruza kıyam ederse..."

Keza aynı emrin birinci madesinde de bu defa şu fıkralar kullanılmıştır.

"1- Mevsimin tarafeyn için (yani iki taraf için) umumi harekâta imkân temin etmesine kadar, düşmanın Beylikköprü istikametinde bir taarruzuna karşı tarafımızdan ittihazı lâzım gelen tedabir 81 Numaralı Cephe Emri'nde tasrih olunmuştur. Düşmanın böyle bir hareketi siyasî bir tesir istihsaline matuf olmakla beraber şarka ve cenuba doğru umumî bir taarruz için Ankara hattını tamir etmek gibi istihzaratı istihdaf edebilir.

2- Mevsimin müsaadesine kadar ihzaratımızı ik-

mal edip düşmandan evvel harekât-ı taarruziyeye başlamak hakkındaki kararımız bâkidir.

3- Mevsimin müsaadesiyle beraber, vesait ve ihzaratımız ikmal edilmeden evvel bütün düşman ordusunun bir taarruzu halinde..."

Bu demagojik ibareler ve fıkralar, belki basit görüşlü insanları aldatabilir; halbuki nüfuz-u nazar sahibi, bilgili ve zeki kumandanlar ve kurmay subayları bu aldatıcı cümlelerin âdi bir maskeden ibaret olduğunu, gerçekte düşmanın taarruz edeceği endişesine kapılarak müdafaa kararına geçildiğini ve bu mahcubiyet verici ve ordumuzun maneviyatını ve ümidini kırıcı yanlış ve isabetsiz kararın gizlenmesi ve örtülmesi için mezkûr aldatıcı cümlelerin maske olarak kullanıldığını kolayca farkedebilirler.

Keza bu emir ile İsmet Paşa'nın Beylikköprü istikametinde muhtemel olan düşman taarruzunu, asıl taarruz addettiği te'yid olunmuştur.

Başlıbaşına ikinci maddeyi teşkil eden büyük yalan, yâni "Mevsimin müsaadesine kadar ihzaratımızı ikmal edip düşmandan evvel harekât-ı taarruziyeye başlamak hakkındaki kararımız bâkidir" fıkrası, bu 801 numaralı emri okuyan ve hakikati fark ve temyiz eden iz'an erbabını tamamiyle tiksindirmiş ve Cephe Kumandanı hakkında ufak bir itimat kalmış ise onu da mahvedip silmiştir.

Çünkü, daha aşağıda, katî muharebenin verileceği hatta Kaf hattı denileceği tasrih olunduktan sonra, bu hattın ne surette keşif ve ihzar ve tahkim edileceği, yolların nasıl yapılacağı tayin ve tesbit ediliyor; ondan sonra bizzat Garp Cephesi Kumandanlığı'nın kollarını ve paçalarını sığayarak bu Kaf hattı için ne gibi işlere

başladığını ve daha neler yapacağını beşinci maddede tarif ediyor: Piribeyli'nin 20 kilometre kadar cenubunda dağların eteğinde ve «Konya - Çay» demiryolunun elli kilometre şimalinde »Aşağı Ağzıaçık»ta bir erzak anbarı vücuda getirilerek oraya erzak yığılmasına, Ilgın istasyonundan itibaren bu «Aşağı Ağzıaçık» istikametinde şimale doğru bir dekovil hattı yâni sahra şimendiferi yapılmasına başlandığını, Akşehir civarında bir istasyondan, Akşehir Gölü kenarına kadar bir şimendifer şubesi inşa edilmekte, bu gölde kayık işletilerek şimale doğru bir muvasale hattı vücuda getirilmekte ve bu taraflarda yeniden telgraf, telefon hatları ve merkezleri tesis edilmekte olduğu açıklanmaktadır. Bu kadar vasi hazırlık, hiç şüphe yok ki, «Sad» veya sair bir taarruz planımızın zararına yapılmaktadır. Çünkü hem onun için ve hem bu Kaf hattı için aynı zamanda hazırlıklar yapmaya kudretimiz kâfi değildi. Hususiyle kendi taaruz hareketimize başladığımız zaman, çok gerilerde ve çok aykırı vaziyette olan bu anbarların, yolların, iskelelerin, şimendifer şubelerinin, sahra demiryollarının hiçbir işe yaramayacağı gün gibi aşikâr idi.

Bu emirlerin verildiği Şubat ortasından 26 Ağustos'a kadar geçen altı buçuk ay zarfında, ne düşman taarruz etmiş, ne İsmet Paşa'nın ve onu teşvik eden veya destekleyen İkinci Ordu Kumandaniyle Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'nın vehim ve endişeleri tahakkuk etmiş, hattâ bu endişeleri haklı gösterecek bir delil veya emare meydana çıkmıştır; 26/8/1922'de Afyon cenup ve cenubu garbisinden Yunanlıların sağ cenahına karşı biz sürpriz halinde katî taarruz hareketimize başlanıldığı zaman ise, ne o dekovil hattı, ne

şimendifer şubesi, ne Ağzıaçık anbarı, ne o tahkimat, yollar ve muhabere şebekeleri hiç, ama hiçbir işe yaramamıştır. Sarfedilen bunca emekler, kaybedilen vakitler tamamiyle heba olmuş; bu yüzden talim ve terbiye çalışmalarından fedakârlık ve mahrumiyet, büyük taarruzda lüzumsuz kayıplar vermemize sebep olmuştur.

İşte beceriksiz basiret ve askerî tact'dan mahrum müteredditve evhamlı bir Cephe Kumandanı'nın isabetsiz, yanlış kararıyle İstiklâl Savaşı'nda uğradığımız yeni bir zarar daha.

Bunlardan başka, 801 numaralı emrin üçüncü maddesindeki şu cümle ayrıca dikkati çeker: "Böyle bir ihata için müessir olduğu kadar geniş arazi ve istikametler daha ziyade şimalde vakidir. İhatanın Aziziye mevkiine veya Pîribeyli havalisine kadar imtidadı mümkündür." Bu cümle, İsmet Paşa'nın, geçen sene Eskişehir muharebesindeki yanlış tahmin ve hatasında hâlâ devam ve ısrar ettiğini göstermektedir. O zaman da sağ cenahdan korkup sol cenahını ikmal etmiş idi.

Büyük bir kalp kuvvetiyle iddia edebilirim ki, 1921 senesi Ekim ayının başında Birinci Ordu Kumandanlığına tayin edildikten sonra, Garp Cephesi Kumandanı'nın vermiş olduğunu gördüğüm emirlerin, hususiyle Cephe Emirlerinin en fenası, en isabetsizi ve en çok zararlısı, bu 81 Numaralı Cephe Emri'yle 801 numaralı emirdir. Halbuki, bu hazırlıklar ve emekler, bizim taarruz hareketimiz için sarfedilseydi, hususiyle dekovil hattı Çay istasyonunun ilerisinden, benim mükerrer talep ve tekliflerim üzerine, Şuhut kasabasına doğru temdit edilmiş olsaydı, Şuhut ile Sandıklı, Dinar ile

yine Sandıklı ve Akşehir ile Eğridir arasındaki menzil yolları ve vasıtaları ıslah ve takviye edilseydi, elbette altı buçuk ay sonra Ağustos'ta yaptığımız taarruz, bizim için daha az zahmet ve zayiat ile icra edilebilirdi. Bereket versin ki, düşman kumandanları büyük bir gaflet içinde, uykuda bastırılmış ve asıl Yunan ordusu kumandanı, İzmir'den Afyon'a gelmeye vakit bulmadan, düşman kolorduları idaresiz kalarak şaşkına dönmüşler ve Türk taarruz hareketlerinin muvaffakiyete müncer olmasını kolaylaştırmışlardır.

KAF HATTI DENİLEN PİÇ PLÂN BÜYÜK BİR GAF İDİ

Bugün ortaya konan piç plân, Kaf müdafaa hattı ve tertibi bütün âsâbımı sarsmış, dimağımın faaliyetini altüst etmişti. Kendi kendime çalışma odamda gezinerek şu suretle söyleniyordum:

- Aman Yarabbi! Beş ay evvel 1921 Ekim ayı başında Ankara'da Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa bana ne demişti? On beş güne kadar hazırlığımızı bitirip katî taarruza geçeceğiz, diyen bu adam, bugün Kaf müdafaa tertibine nasıl muvafakat etti? Bugünkü Fevzi Paşa, o zamanki Fevzi Paşa değil mi?

Yine aynı Ekim ayı ortasında, Kazım Paşa'ya (Kâzim Özalp) "taaarruz edeceğiz değil mi Paşam?" diyen İsmet Paşa, bugün beş ay sonra Kaf müdafaa vaziyetine nasıl karar verebilmiştir? Aynı Ekim ayının on yedisinde bana verdiği direktifte «Sad» hareketinden ve ihzaratımızın ikmalini müteakip kolorduların harekete geçeceğinden bahseden Garp Cephesi Kumandanı ne oldu?... Bu ihzarattan maksadın menzil hatlarının

takviyesinden ve top başına 250 merminin birlikler nezdinde ve 250 merminin en ileri menzil anbarlarında bulundurulmasından ibaret olduğunu ileri süren İsmet Paşa beş aydan beri bu hazırlığı nasıl yapamadı? Refet Paşa'nın yerine Üçüncü Kolordu Kumandanı Kâzım Paşa'yı Milli Müdafaa Vekâleti'ne getirttiği halde bu da fayda vermedi mi? Kendisine askerin çıplaklığından ve melbusat ihtiyacından bahsederek bunların bahara ikmaliyle baharda «Sad» hareketinin icrasını teklif ettiğim zaman, "Hayır, 50 bin kat melbusatın tevziini müteakip hemen taarruz hareketine geçileceğini ve Reis Paşa'nın bahara kadar orduyu elde tutmanın mümkün olamayacağını ileri sürerek kıştan evvel behemehal katî taarruz hareketine başlanmasında ısrar ettiğini" bildiren İsmet Paşa, acaba başkası mıydı?

Büyük kuvvetlerle Dinar'dan, Çivril üzerinden Uşak istikametinde taarruz hareketi yapamayacağımızı, buna göre menzili ihzar edemeyeceğimizi, bundan vazgeçerek kati taarruz darbesinin Afyon ile Dumlupınar arasından ilerleyerek düşman sağ kanadına vurulmasını teklif ettiğim zaman, «Sad» plânının esası, düşman sağ cenahında tefevvuk temininden ibarettir; bu tasmimatımızı muhafaza ediyoruz" diye cevap veren Garp Cephesi Kumandanı nerede kaldı? Bu iddia ve taleplerini unutarak, bugün: "Düşman Eskişehir'den Beylikköprü - Ankara istikametinde katî taarruz hareketi yapacaktır. Bu taarruzunu himaye için, Eskişehir'in cenubunda, Ak-in civarından Aziziye'ye belki Piribeyli'ye doğru düşmanın İkinci Ordu'nun sağ cenahına karşı ilerleyerek bu harekâtı setr ve temin etmesi muhtemeldir" demek ve düşmana hiç aklından geçirmediği bir taarruz fikrini yakıştırıp isnad etmek

ve bunu ayniyle hakikat imiş gibi kabul ederek Kaf müdafaa hattına ve tertibine karar vermek, «Sad» taarruzunu öldürüp gömmek, bütün emeklerimizi ve gayretlerimizi, elimizde mevcut mahdut malzemeyi bu Kaf piçini beslemeye sarfetmek için Garp Cephesi Kumandanı'nda hiç mi akl-ı selimden eser kalmamıştı? Hususiyle, 1/12/1921'de, İkinci Ordu'nun teşekkülü zamanında verdiği direktif ile bu 81 Numaralı Cephe Emri ve 801 numaralı emir ne kadar birbirine zıd mütalâaları havidir? Orada düşmanın Ankara istikametinde taarruzuna imkân yoktur diyen İsmet Paşa, bugün Eskişehir'deki iki Yunan fırkasının taarruzu ihtimalinden endişe etmektedir...

İlâhi Yakup Şevki Bey, düşmanın İkinci Ordu sağ cenahına bir taarruz hareketi yapmak niyetinde olduğunu nereden çıkardın? Düşmanın iki fırkasını tekrar Döğer civarına getirmiş olması, bu zannı tevlid etmeye kâfi midir? Esasen bir buçuk ay evvel, yılbaşındaki düşman vaziyeti ile bugünkü düşman vaziyeti arasında ne fark var? Kasım ayında düşman, bizim Dinar ve Sandıklı taraflarından Uşak istikametinde taarruz etmek üzere bazı hazırlıklarda bulunduğumuzu, o taraflara yeni kuvvetler sevkettiğimizi haber alarak Dumlupınar ve Uşak taraflarına üç fırkadan mürekkep bir kolordusunu göndermiş ve ayrıca İkinci Yunan fırkasını da Çivril tarafına sürmüştü. Afyon şimalinde, şarkında, cenubunda ve batı tarafında ceman dört fırkadan mürekkep bir kolordusu kalmıştı. Onbeşinci Yunan fırkası öteden beri Seyitgazi ve Ak-in tarafında, Üçüncü ve Onuncu Yunan fırkaları Eskişehir ve civarında, Onbirinci Yunan fırkası da Bilecik mıntıkasında bulunmakta idi. Bugün düşman, bizim Dinar tarafına

başka kuvvet göndermediğimizi, Afyonkarahisar karşısında, Konya demiryolunun iki tarafında üç, dört kolordu topladığımızı, Aziziye taraflarına şimalden iki fırka getirdiğimizi haber alarak Uşak istikametindeki taarruzumuzdan hiç olmazsa şimdilik vazgeçtiğimize hükmetmiş; buna mukabil, belki bizim Afyonkarahisar'ı zaptetmek üzere yeni vaziyet aldığımızı ve böyle bir taarruzda mühim kuvvetlerimizin, demiryolunun şimalinden ve hususiyle Aziziye tarafından Döğer istikametinde ilerleyeceklerini zan ve tahmin ederek o da Döğer taraflarına bir ordu ihtiyatı toplamış olabilir; bu maksatla Dumlupınar ve Uşak tarafına evvelce göndermiş olduğu üç fırkadan ikisini, hattâ tekmil üç fırkasiyle İkinci Yunan Kolordu'sunu tekrar Döğer ve Gazlıgöl tarafına getirmiş ve eski vaziyeti iade etmiş bulunabilir.

Düşmanın Dumlupınar tarafında geriye kalmış olan bir Yunan fırkasını biraz daha şarka doğru sürüp Afyonkarahisar cephesini takviye etmiş olması da muhtemeldir. Eğer bunların hepsi doğru ise, düşmanın evvelki vaziyeti ile bugünkü vaziyeti arasında fark, Dumlupınar tarafında fazla gördüğü üç fırkayı alarak bir fırka ile Afyon mıntıkasını yeniden takviye etmesinden ve iki fırka ile Döğer ve Gazlıgöl tarafında bir ordu ihtiyatı vücuda getirmesinden ibarettir. Bu tedbirlerde hiçbir fevkalâdelik yoktur. Döğer, düşmanın, Eskişehir'den cenuba ve Afyon'dan garba doğru bir zaviye şeklinde imtidat eden kırık müdafaa cephesine nazaran tam merkezî vaziyettedir. Oradan Eskişehir, Afyon şimali, Afyon cenubu ve batısı, Dumlupınar taraflarını hemen aynı mesafede yürümek üzere takviye etmek mümkündür; yollar da buna müsaittir. Görülü-

yor ki düşman yine bizim vaziyetimizi dikkate alarak yeni müdafaa tedbiri almıştır. Bu düşman tedbirlerini, bir taarruz niyetine atfetmek için hiçbir sebep yoktur; hususiyle düşmanın yeni takviye kuvvetleri aldığına, tayyare faaliyetlerinin arttığına, şimendifer münakalesinin sıklaştığına, düşman ordusu kumandanının İzmir'deki konforlu karargâhını ve ikametgâhını terkederek Afyon cephesine geldiğine dair hiçbir müşahede, delil, emare ve haber de mevcut değildir. Bizim uçaklarımızla yaptırılan istikşaf uçuşlarında düşman vaziyetinde ve faaliyetinde hiçbir değişiklik ve fevkalâdelik görülmemiştir. Bizim Dördüncü Kolordumuzun cepheye sürülmüş olması da, düşmanı şaşırtmış ve bunun bir tebdil değil, bir takviye olduğuna inandırmış olabilir. Şu halde, sen de mi Brütüs? Sen de mi İsmet Paşa'yı destekleyerek onun vehmine, tereddütlerine, endişelerine iştirâk ettin? Cephe Kumandanı'nın zaten mevcut evhamlarını arttırarak onu, bu Kaf müdafaa tertibine teşvik ettin?... Büyük bir gaf yapmasına sebep oldun?... Şimdi, İsmet Paşa, artık sade müdafaa tedbirleriyle meşguldür. 20/2/1922 Cumartesi günü Kaf müdafaa hattının sağ cenahını ve Piribeyli cihetlerini dolaşıp tetkik etmiş...

Bugünlerde Yunanlıların Anadolu'yu tahliye mecburiyetine düşeceğine ve böyle bir halde Yunan ordusunun isyan edeceğine, ve zahiren hükümetle alâkasını keserek mukavemete devam eyleyeceğine dair bazı haberler aldık. Hattâ Yunan Ordusu Kumandanı Papulas'ın İzmir'de Aya Fotini kilisesinde iradettiği nutukta, şayet orduya tahliye emri verilirse, çekilir iken bu memlekette yüz senede tamir ve ıslahı mümkün olmayacak derecede ağır tahribat yapılacağını res-

men söylemiş olduğunu duyduk. Bunların propaganda olduğuna şüphemiz yok idi; fakat Yunan hükümetiyle müttefik devletler arasında Anadolu'nun İzmir yakınlarına kadar tahliye edilmesine dair bazı müzakereler yapıldığı, bu haberlerden anlaşılıyordu. Bu haberleri ve mütalâamızı, Garp Cephesi Kumandanlığı'na 18/2/1922 tarihli ve istihbarat 2241 numaralı yazılı raporumuzla bildirdik. Cephe Kumandanı, bu raporumuza karşı bize gönderdiği İstihbarat - 1200 Numaralı ve 20/2/1922 tarihli yazılı cevabında, "Mezkûr havadisin propaganda olduğuna şüphe yoktur. Şimdiye kadar mesbuk olan tecaribe nazaran tahliye ve ricat haberlerinin sıklaştığı zamanlarda düşman taarruzuna intizar etmek lâzımdır.

Düşmanın böyle bir hareketini, cephedeki kumandanların teyakkuz ve basireti vaktinde haber almayı temin edebilir. Bu halde tedbir, düşmanı tazyik veyahut ciddî taarruz ederek ricat ve tahliyesini tesri ve tahribatı tahdit etmektir. Bunun için hazır bulunmak lâzımdır; ve hazır bulunduğumuz kabul olunmaktadır...

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu cevapta da görüldüğü veçhile, Cephe Kumandanı'nın kafasını, düşmanın taarruz edeceği ve buna inti zar etmek lâzımgeldiği düşünce ve endişeleri doldurmuştur. Halbuki bir müddet sonra, bu tahliye meselesinin hakikaten devletler arasında bir müzakere zemini olduğu, bizim hükümetimize resmen yapılan müracaat ile tahakkuk etmiştir.

Düşmanda taarruz kuvveti ve kudreti var ise, o zaman, aksi propagandanın bizi aldatmak ve taaruz hazırlığını gizlemek için yapıldığı tahmin olunabilir.

Suvari fırkalarının geri alınması hakkındaki Cephe Emri'ni yapmak ve Kaf müdafaa plânından ve hattından birliklerimizi haberdar etmek zarureti hasıl olduğundan 21 Şubat'ta şu Ordu Emri'ni tebliğ ettim:

Ordu Emri - Numara - 8
Birinci Şube - 2333
Gayet mahremdir.
Çay'dan: 21/2/1922

1- (Düşman vaziyetine dair kendi görüşüm mufassal olarak dercedilmiş olup buraya hulâsası alınmıştır). Üçüncü Yunan Kolordusu, eskisi gibi Üçüncü ve Onuncu Fırkalarla Eskişehir ve civarında, Onbirinci Fırka Bilecik taraflarındadır. Onbeşinci Fırka Seyitgazi'nin cenubu garbîsinde Ak-in civarındadır. İkinci Yunan Kolordusu üç fırka ile «Gazlı Göl - Döğer» havalisindedir. Birinci Yunan Kolordusu, dört fırka ile Afyonkarahisar - Dumlupınar mıntıkasındadır. İkinci Yunan Fırkası «Sivaslı - Çivril» mıntıkasındadır. Buradan itibaren Menderes boyunca Ayasluğ civarına kadar sıra ile 49., 32., 18. ve 54. Müstakil Alaylar Aydın demiryolunu muhafaza ve temin etmektedir. Söke mıntıkasında bir İtalyan müfrezesi vardır. Düşman evvelce bizim Uşak istikametinde bir taarruz icra edeceğimizi zannederek siklet merkezini «Afyon - Uşak» mıntıkasına toplamış iken, şimdi Afyon şimalinden taarruz icra edeceğimizi tahmin ederek Uşak cihetinden bir kısımı kuvvetini Afyon şimaline getirmiştir. Şu va-

ziyete göre bir fırka Çivril civarında, bir fırka Dumlupınar ve civarında, bir fırka Afyon garbinde, bir fırka Afyon'da, dört fırka Afyon şimalinde, üç fırka Eskişehir ve cenubunda, bir fırka Bilecik civarındadır. Düşman bu vaziyeti ile bizim muhtemel taarruzlarımıza karşı müdafaa tertibatı almış olabilir; veya mevsim umumî taarruz imkânını verinceye kadar buna bir hazırlık olmak üzere şimdilik «Sivrihisar - Aziziye» hattına doğru ilerlemek niyetinde bulunabilir. (Bu son cümleyi Cephe Kumandanı'nın görüşünü hiç nazarı dikkate almamış denilmemesi için koymuştum.) Düşmanın piyade bölükleri mevcudunu yüz elliye iblağ, makineli tüfenk ve top adedini tezyid ettiği teeyyüd etmektedir.

2- İkinci Ordu; Üçüncü Kolordu ve Kocaeli Grubu vaziyetlerinde tebeddül yoktur. Aziziye'deki Birinci Piyade Fırkası İkinci Ordu emrine verilmiştir... Düşmanın «Sivrihisar - Aziziye» hattına doğru bir taarruzu halinde, faik kuvvetler karşısında Üçüncü Kolordu'nun tedricen Beylikköprü şimalindeki Sakarya dirseğinden Piribeyli civarına kadar Sakarya gerisine çekilmesi ve Kocaeli Grubundan Onsekizinci Fırka'nın Nallıhan üzerinden Sakarya gerisine getirilmesi ve Suvari Fırkalarının Piribeyli civarında ve Sakarya havzasında kullanılmaları melhuzdur. Akşehir şarkında «Kesikköprü - Kendil» ve civarına getirilmiş olan Birinci Suvari Fırkası Cephe emrindedir. «İshaklı - Akşehir» mıntıkasına gelmiş olan İkinci Kolordu'nun Üçüncü Kafkas Fırkası Deresinek ve civarında, Yedinci Fırkası Çerkezköy ve civarında, Dördüncü Fırkası Eğrigöz ve civarında, Kolordu Karargahı İshaklı'dadır. Dördüncü Kolordu'nun 12. Fırkası «Çobanlar - Göynük» mıntıkasında, Beşinci Fırkası «İzce Karahisar -

Seyitler Sultan» mıntıkasında, 11. Fırkası «Doğlat - Bayat» mıntıkasında, Kolordu Karargahı Akpınar'dadır. İkinci Ordu, ehemmiyetsiz düşman kuvvetlerine karşı şimdiki Birinci hattında ve faik düşman kuvvetlerine ve vâsî ihata harekâtına karşı «Hamidiye şarkındaki tepe - Paşa Dağı - Keşir Dağı - Çoğu - Çaykışla - Piribeyli cenubu - Akköy» hattında müdafaa-i katiyye icra edecektir. Bu hatta, Birinci Ordu cephesindeki kısımla beraber «Kaf hattı» namı verilmiştir. Akşehir şarkında Hisarköy civarındaki istasyondan Piribeyli istikametinde Cephe Kumandanlığı'nca dekovil tefrişi, «Aşağı Ağzıaçık»'da anbar ve depolar ihzarı gibi hazırlıklar yapılmaktadır.

3- Birinci Ordu, 7 Numaralı Ordu Emri'nin üçüncü maddesindeki vazifesine devam edecektir. Düşmanın pek faik kuvvetler ile taarruzu halinde «Sözlüdede tepeleri - Ferik Paşa Çiftliği - Işıklar şark ve cenubundaki tepeler - Efesultan ve Bazlar şarkındaki tepeler - Hallaçköy şarkındaki tepeler - Gaziköy - Çoban kaya - Uzunpınar şarkındaki tepeler - Hacı Yakup köyü - Araslı şimal ve şimali şarkîsindeki tepeler - Genç Ali'nin takriben sekiz kilometre şimalindeki tepeler - Hoyran Gölü sahili» hattında müdafaa-i katiyeyi kabul edecektir. Bu hat, Kaf hattının Birinci Ordu Cephesi'ndeki kısmıdır.

4- Birinci Kolordu, 7 Numaralı Ordu Emri'nde tasrih edilen vazifesine devam edecektir. İkinci Ordu, birinci müdafaa hattını terketmedikçe Işıklar şimal ve garbindeki sırtların terki mutasavver değildir. «Hacı Yakup köyü - Araslı - Oynan - Karadilli - Karacaören - Kadılar - Gınık» mıntıkasına gelen Onbeşinci Piyade Fırkası tekrar Birinci Kolordu emrine verilmiştir. Öte-

denberi çalışılmakta olan Kaf tahkimatının teşrîî ve (Gazi köy - Uzun pınar - Hacı Yakup köyü - Horan Gölü) kısmına da ehemmiyet verilmesi lâzımdır.

Birinci Kolordu'nun iaşe mıntıkası...

Birinci Kolordu'nun keşif ve istihbarat mıntıkası...

5- Altıncı Fırka, 7 Numaralı Ordu Emri'ndeki vazifelerini ifaya devam edecektir. Suvari ve akıncılarıyla Cevizboğazı, Küfi boğazı (Kuruçay vâdisi) cihetlerini setr ve temin ederek kuvvetinin kısm-ı küllisini Sandıklı şimal ve garbinde toplu bulundurmalıdır. Keşif, tarassut ve istihbarat mıntıkası...

Evvelce tayin edilmiş olan hatları tahkime devam etmekle beraber, Onbeşinci Fırkaca yapılmakta olan «Ballık - Kızılören» hattı tahkimatını ikmal etmelidir. Altıncı Fırka'nın kısm-ı küllisiyle Kaf hattı sol cenahına alınması melhuz olduğundan fırka buna göre istikşafat ve istihzarat yaptırmalıdır. Muhaberenin inkıtaı halinde Birinci Kolordu'nun harekâtına göre kendi harekâtını tanzim etmesi lâzımdır.

6- Beşinci Kolordu, Üçüncü Suvari ve Ondördüncü Piyade Fırkalarını ve Menderes mıntıkası kuvvetlerini bulundukları mevzilerde ve mahallerde Ordu emrine terkederek Karaağaç civarına gîdecektir. İkinci Suvari Fırkası «Karaağaç - Kızıldağı» mıntıkasında ve Ondördüncü Suvari Fırkası «Köşk - Beyşehir gölü kenarı» mıntıkasında konaklayacaktır. Kolordu, o taraftaki yolları ve menzil hatlarını ıslah ve talim ve terbiyeye devam edecektir. Beşinci Kolordu'nun iaşe mıntıkası...

7- Ondördüncü Piyade Fırkası, şimdiye kadar Beşinci Kolordu'ya verilmiş olan vazifelerden «Işıklı - Akdağ - Samsun Dağı - Borlu Dağı» hattiyle «Burdur gölü cenubu garbîsi - Hamdat kırı - Kocalek Dağı - güneyi»

hattı arasındaki mıntıkaya ait olanları ifaya devam edecektir. Beşinci Kolorduca bu hususta icabeden emirler vesaire verilmelidir. Bu mıntıka aynı zamanda fırkanın iaşe mıntıkasıdır. Amele taburu bu fırkanın emrine verilecektir. Fırka karargâhı Apa'ya kail olunacaktır. Fırka bir alayiyle «Yuva - Çıtak» hattını setr ve müdafaa edecek ve alayın kısm-ı küllisini İncirli'de bulunduracaktır. Diğer alayiyle «Çıtak - Dailer - Serköprü mevzii» hattını setr ve müdafaa edecek; alayın kısm-ı küllisini «Dailer - Aşağı Seyitler» civarında bulunduracaktır. «Zive»den (güney) şark taraflarına kadar olan Menderes boyu «Zive» bölüğü tarafından setr ve temin olunacaktır. Beşinci Kolordu'ya evvelce verilmiş olan tahkimat vazifelerine 14. Piyade Fırkasınca devam olunacaktır. Pek faik kuvvetlerin taarruzunda, fırkanın Ballık civarında terkolunacak müfreze ile beraber Dinar'ı temin etmesi ve Kaf hattına çekilmek mecburiyetinde Dinar'ı terk zarureti hasıl olursa, Buzlu Dağı ile Burdur Gölü arasını müdafaa etmesi ve o zaman emrine verilecek Üçüncü Suvari Fırkasiyle Burdur Gölü cenup taraflarını temin eylemesi melhuz olduğundan buna göre istikşafat ve istihzarat-ı lâzime yapılmalıdır. Beşinci Kolordu Karargâhı'nın Apa'dan hareketinden itibaren 14. Piyade Fırkası doğrudan doğruya orduya merbut bulunacaktır. Fırkanın keşif, tarassut ve istihbarat mıntıkası...

8- Üçüncü Suvari Fırkası, maiyetinde Sarayköy müfrezesi ve Menderes mıntıkası kuvvetleri bulunduğu halde güney şarkından Aydın karşısında Çine çayı mansabına kadar olan mıntıkayı temin ve müdafaa edecektir. Fırkaya mensup iki suvari alayının kemakân «Honaz- Denizli - Hacı Eyüp - Pamukkale»

mıntıkasında bulunması ve Fırka Karargahının Denizli'de kalması münasiptir. Fırkanın keşif, tarassut ve istihbarat mıntıkası...

Beşinci Kolordu Karargahı'nın hareketinden itibaren Üçüncü Suvari Fırkası doğrudan doğruya orduya merbut bulunacaktır. Kolorduca icabeden emirler verilecek ve fırkada yukarı maddedeki ahvali nazar-ı dikkate alarak 24. Piyade Fırkasiyle sıkı irtibatta bulunacaktır.

9- Ordu topçusu Karamik civarındaki «Bodrum» ve «Şevikli» köylerinde konaklarda bulunarak Kaf hattının aksam-ı muhtelifesini tetkik ve bataryaların bu hattın muhtelif yerlerindeki mevzilere sürat ve sühuletle girebilmeleri hususunda lâzımgelen istikşafat ve istihzaratı yapacaktır. İktiza eden mahallerde münasip mevziler ihzarı için Birinci Kolordu Topçu Kumandanlığiyle teşriki mesai etmelidir.

10- Birinci Kolordu Çay, Kumrallı, Akarim, Tatarlı ve Aşağı Kaşıkara anbarlarından; Altıncı Fırka Sandıklı ve Kartı anbarlarından, 14. Piyade Fırkası Dinar Menzili'nden, Üçüncü Suvari Fırkası Denizli ve Dinar Menzillerinden, Beşinci Kolordu Beyşehir Menzili'nden ve her kıta ayrıca kendilerine tahsis edilen mıntıkalardan mübayaa suretiyle iaşe olunacaktır.

11- Ordu Karargâhı Çay'dadır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Birinci, Beşinci Kolordularla
Altıncı, Ondördüncü ve Onbeşinci Piyade Fırkaları
Üçüncü Suvari Fırkası Kumandanlıklarına

Ve beray-i malûmat İkinci Ordu ve Garp Cephesi Kumandanlıkları'na tahriren,

Ordu Topçusuna hulâsası tahriren tebliğ olunmuştur.

Şu Kaf müdafaa tertibine hiçbir değer ve ehemmiyet vermediğim ve lüzumuna da hiçbir suretle inanmadığım halde sırf Cephe Kumandanı'nın emirlerini yapmış olmak için, yukarıda görüldüğü üzere, bu gaf bizi bile ne kadar uğraştırmakta ve meşgul etmektedir. Birliklerimiz bu emirleri yapmak için ne kadar emek ve zaman sarfedeceklerdir? Halbuki bu emekler ve zamanlar tamamiyle boşa gitmiş olacaktır. Çünkü düşmanın taarruz etmeye ne kudreti ve ne de niyeti vardır. Altı buçuk ay sonra bizim yaptığımız katî taarruz hareketlerinde bu işler hiçbir şeye yaramamıştır. Bu Ordu Emri'nde düşman vaziyeti hakkında tafsil ettiğim görüş, aylarca bâki kalmış ve 26/8/1922'de taarruza geçtiğimiz zaman, düşman ordusu hemen tamamiyle bu görüşümüze uygun vaziyette karşımıza çıkmıştır.

Biz, düşman vaziyetini böyle görürken, diğer taraftan İkinci Ordu Kumandanı, 21/2/1922 tarihinde gönderdiği bir raporda:

"Düşmanın Döğer havalisinde mühim kuvvetlerinin toplandığının haber alındığını ve bunların Aziziye istikametinde taarruzlarının muhtemel olduğunu" Garp Cephesi ve Birinci Ordu Kumandanlıkları'na bildirdi. Yakup Şevki Paşa, bu raporiyle, yeniden yangını körüklüyordu. Halbuki bizim istihbaratımız bu fikre ve tahmine asla uygun değil idi. Bir yerde bir miktar düşman kuvveti toplanmış olursa, onun mutlaka taarruz etmesi mi lâzım gelir? İkinci Ordu Kumandanlığı'nın bu görüşü ve tahmini tamamen yanlış idi.

Hâdiseler de, daha sonra, bunun yanlış olduğunu teyid eylemiştir.

BAŞKUMANDAN'IN ACI BİR MÜDAHALESİ

İsmet Paşa, artık her türlü taarruz hazırlıklarını bırakarak Kaf müdafaa hattı ve tertibi ile uğraşırken ve bu maksatla 20 ve 21 Şubat'ta Piribeyli ile Aziziye arasında dolaşırken Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın acı bir müdahalesine maruz kalmış; Mustafa Kemal Paşa, Kaf hattını ve bu hattın sağ cenahının geri kırılmasını kabul etmeyerek Aziziye üzerinden Eskişehir'in şarkına doğru şimal istikametinde giden hattın müdafaasını emretmiş...

Bu müdahale ve ihtar, pek geç kalmış olmakla beraber Hızır gibi imdadımıza yetişmişti; fakat bu ihtar da, İsmet Paşa'yı yeni bir hataya sevketmişti. Başkumandan'ın müdahalesi üzerine, esasen isabetli görüşlere dayanmayarak her gün değişen kararlar ve emirler veren, vukuf ve basirete müstenit bir karar sahibi olmayarak tereddüt, endişe ve vehim içinde bocalamakta olan Garp Cephesi Kumandanı acele 22/2/1922'de, Bolvadin'e gelmiş ve Yakup Şevki Paşa'yı sıkıştırarak hemen İkinci Kolordu'nun Aziziye'ye sevkini şifahen tebliğ etmiş ve ayrıca yazılı emir vereceğini de söylemiş. Esasen Aziziye civarında kuvvetli bulunmak ve orada müdafaa veya taarruz icra etmek fikrinde olan Yakup Şevki Paşa, İkinci Kolordu'nun tekrar kendi emrine verilmiş olmasından pek memnun kalmış; ancak, menzil ve iaşe tertibatı ikmal olunmadan bu Kolordu'nun hemen Aziziye'ye sevkinde acele edilmemesini İsmet Paşa'ya teklif etmiş ise de Cephe

Kumandanı, Başkumandan'ın müdahalesinden çok ürkmüş olduğundan, İkinci Kolordu'nun hemen Aziziye'ye sevkinde ısrar etmiş; telefonla İkinci Kolorduya emir verilmiş ve bu emir üzerine Kolordu, ertesi sabah hareket için hazırlığa başlamış.

Bu haberlerin bir kısmını, İkinci Ordu Karargahı'na başka bir iş için göndermiş olduğumuz bir subay getirmiş idi; üst tarafını telefonla sorup öğrenmiştik. Onlar hareketli bir surette böyle müdafaa hazırlıkları ve düşman Aziziye'ye taarruz edecek endişeleriyle meşgul olurken biz, aynı zamanda, 22/2/1922 Pazartesi günü, Sekizinci ve Yirmiüçüncü Fırkalar arasında karşılıklı bir manevra yaptırmakla ve bunun tenkidiyle meşgul olmuştuk; bu suretle imkân nisbetinde taarruza hazırlanmaya devam etmek fırsatlarını kaçırmıyordum.

23/2/1922 Şubat akşamı geç vakit, Cephe Kumandanlığı'ndan şu emir geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri - Numara - 82
Akşehir'den: 23/2/1922

1- Düşmanın vazülceyşinin tebeddülü esnasında «Eskişehir - Seyitgazi - Döğer» mıntıkasında tekâsüf ettiği anlaşılmıştır.

2- Vaziyet-i umumiye itibariyle Ankara istikametinde bir düşman taarruzuna muvaffakiyet vermemek mühim görülmektedir.

3- «Eskişehir - Seyitgazi» havalisinde bulunan şimalî düşman grubunun şarka serbestîî hareketini, ledelicap yan ve gerilerine taarruz suretiyle menetme-

ye hazır bulunmak üzere İkinci Kolordu 23 Şubat'ta Aziziye mıntıkasına tahrik edilmiştir. İkinci Kolordu'nun muvasaletinden sonra, düşmanın taarruzlarını, Sakarya cenubunda «Belpınar - Bolçalı» hatt-ı umumîsinde tesbit ve tevkif etmek lâzımdır. Yine İkinci Kolordu'nun muvasaletinden sonra, Birinci Fırkanın «Aktaş-Çandır» civarına ikame edilerek Üçüncü Kolordu emrine iadesi münasiptir.

4- Üçüncü Kolordu, mıntıkasiyle beraber, şimdiden İkinci Ordu Emrine verilmiştir. İkinci Ordu ile Kocaeli Grubu arasındaki hudut «Söğüt - Akçasu - Sakarya nehri» hattıdır.

5- Bozçali ile Hoyran Gölü arasında ve Dinar, Aydın mıntıkalarında orduların vazâifinde tebeddül yoktur.

6- Sekizinci Fırka, 25 Şubat akşamına kadar Çay ve şarkına alınacaktır. Bu fırkanın cephede istimali için Cephe'nin muvafakati alınmak lâzımdır. 23. fırka menzil nakliyatına ihtiyaç göstermeyecek surette şimendifer hattına yanaştıralacaktır.

7- Kocaeli Grubu'ndaki 18. Fırkanın indel-iktiza Çayırhan civarına tahriki hususundaki karar bâkidir.

8- İkinci ve Üçüncü Kolordların iaşeleri mahallinden mübayaa ile olacaktır.

9- Yirmiüç Şubat 1338 (1922) saat yedi sonrada Birinci ve İkinci Ordular ile, Üçüncü Kolordu ve Kocaeli Grubu, Birinci Suvari Fırkası Kumandanlıkları'na tebliğ ve beray-i malûmat Başkumandanlığa ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne arzedilmiştir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emire göre, düşmana, kendisinin aklından bile geçirmediği bir taarruz niyeti isnat ve tevehhüm edilmesi neticesinde, yine kolordu ve fırkalar, dama taşı gibi, yerlerinden oynatılmış, biçare İkinci Kolordu'ya geride nefes alıp talim ve terbiye ve tensikat noksanlarını düzeltmek ve bu hususta rahatça ve devamlı surette çalışmak imkânı bırakılmamıştı.

Bizim Sekizinci Fırka da birinci hattımızdan uzaklaştırılarak Çay şarkına geri çektiriliyor ve âdeta Cephe ihtiyatı vaziyetine sokuluyordu. Bu suretle onun da rahatı bozulmuştu.

82 Numaralı Cephe Emri'ni okuduktan sonra, hiddetle telefonu açtım ve Yakup Şevki Paşa'yı buldum; İkinci Kolordu'nun Aziziye taraflarında perişan edileceğini ve bu münasebetsiz işe kendisinin sebep olduğunu, çünkü son defa yeniden "O tarafta düşman tecemmüü var; taarruz etmesi muhtemel" diye yazıp İsmet Paşa'yı telâş ve endişeye soktuğunu söyledim. Yakup Şevki Paşa, ayniyle şu cevabı verdi:

- Ben öyle dedim ise, hemen hiçbir hazırlık yok iken, İkinci Kolordu'yu birdenbire oraya sevkedin, demedim ya...

Henüz bir kaç ay evvel «Sad» taarruz plânı münasebetiyle Aziziye taraflarından Birinci ve Dördüncü Kolordular cenuba getirilmişti; ve biz bu kolorduların daha cenuba gönderilmemeleri için ısrarla ve mükerreren müracaatlarda bulunmuştuk. Şimdi yeniden bir kolordu, cenuptan şimale, Aziziye tarafına gönderiliyor; bunun için haklı hiçbir sebep de yok...

İkinci Kolordu'nun iki fırkası, 23 Şubat'ta, İshaklı civarından şimale doğru yürüyerek Emirdağı şarkındaki yollardan bu dağın şimaline geçmiş ve bir fırkası

da Çoğu yoliyle yürümüş.

Üçüncü Kolordu'nun eski kumandanı Kâzım Paşa (Kâzım Özalp), Refet Paşa'nın yerine Millî Müdafaa Vekili tayin edildikten sonra, bu kolorduya Albay Arif Bey (Ayıcı Arif) kumandan tayin edilmiş ve birkaç gün evvel gelerek yeni vazifesine başlamıştı.

Şu suretle İkinci, Üçüncü, Dördüncü Kolordularla Onaltıncı ve Onyedinci Müstakil Fırkalar İkinci Ordu emrinde toplanmış oluyorlardı. Bizim Birinci Ordu'da, yalnız Birinci Kolordu ile Altıncı, Sekizinci ve Ondördüncü Müstakil Piyade Fırkaları ve Denizli'de de Üçüncü Suvari Fırkası kalmıştı. Gerçi Beşinci Kolordu henüz Birinci Ordu emrinde ise de, onun da bir kaç gün sonra, Cephe emrine alınacağı malûm idi.

82 Numaralı Cephe Emri'ni aldıktan sonra İkinci Ordu Kumandanı'nın 24/2/1922'de verdiği 5 Numaralı Ordu Emri'nde şu madde ve fıkralar göze çarpmaktadır:

1- Son günlerde düşmanın vazülceyşinde bir tebeddül görülmüş ve bu tebeddül ile düşman kuvvetleri Eskişehir; Döğer, Afyonkarahisar mıntıkalarında tekasüf eylemiştir.

2- Birinci Fırka, yine Üçüncü Kolordu emrine verilmiştir. Bu fırka, mıntıka ve vazifesini İkinci Kolordu'ya teslim edecek ve badehu Çandır mıntıkasında konaklara yerleşecektir.

3- İkinci Ordu'nun vazifesi, zamanı hulûlünde taarruza başlıyabilmek için lâzım gelen hazırlıkları yapmakla beraber, o zamana kadar düşman taarruz ederse mukabele ve tevkif eylemektir. Düşmanın, Eskişehir cephesinden şarka doğru bir taarruzu halinde

Üçüncü Kolordu, Porsuk nehri tarafeyninde bulunan sağ cenahiyle (61. Fırka ve müfreze alaylar) Ankara istikametini setretmek üzere hutut-u müteakibede düşmana mukabele ve müdafaa edecektir. Ordu'nun emir ve müsaadesi olmadan Birinci ve Kırkbirinci Fırkalar Sakarya kısmı ülyasının şimaline geçirilmeyecektir. Düşmanın Aziziye istikamet-i umumiyesinde bir taarruzu halinde İkinci ve Üçüncü Kolordular bulundukları mıntıkalarda düşmanı işgal ve tehir ile beraber «Belpınar - Kırkpınar - Beyköy- Göreli» hattı müstahkeminde muharebe-i katiyeyi kabul edeceklerdir. Düşmanın Dördüncü Kolordu mıntıkasına her hangi bir istikametten taarruzu halinde bu kolordu, şimdiki mevaziinde düşmanı işgal ve tehir ile beraber «Paşa Dağı - Keşir - Şam Dağı - Derbend köyünün şimal tepeleri» hattında muharebe-i katiyeyi kabul edecektir.

16 ve 17. Fırkalar, ordu ihtiyatı umumisidirler.

6- İkinci Kolordu'nun hatt-ı aslı ilerisine bir fırka dan fazla kuvvet göndermesini münasip görmem.

7- Üçüncü Kolordu Karargâhı şimdilik Sivrihisar'da, İkinci Kolordu Karargâhı Aziziye'de bulunacaktır.

Bundan sonraki maddeler mübayaa ile erzak tedarikinden ve iaşeden bahsetmektedir.

İmza
İkinci Ordu Kumandanı
Şevki

24/25 Şubat gece yarısından iki saat sonra Garp Cephesi'nden şu emir geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri - 83
Garp Cephesi'nden: 24/2/1922

1- Düşman hakkında yeni bir malûmat yoktur.

2- Son alınan vaziyetimizi düşman nazarında setretmek ve düşmana Afyon ve Çal mıntıkasından bir hareket yapacağımız hissini vermek mühimdir. Bunun için Afyon'dan Menderes'e kadar olan bütün cephede mütemadi keşif icra ettirilmesini ve baskın yaparak düşmandan esir elde edilmesini rica ederim.

3- Birinci, İkinci Ordu, Kocaeli Grubu ve Birinci Suvari Fırkası Kumandanlıkları'na 24 Şubat'ta şifre ile yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Yaver, bu Cephe Emri'ni vermek için yatak odamın kapısını vurdu:

- Paşa Hazretleri, Cephe'den bir şifre geldi; fakat sade keşiften ve düşmandan esir almaktan bahsediyor. Siz bilirsiniz ama, yataktan kalkmanıza değmez; sabahleyin yapılacak iştir; dedi.

- Pekâlâ, sabahleyin okurum, cevabını verdim.

Cephe Karargâhı'nın ne suretle çalıştığını bildiğim için gece yarısından iki saat sonra herhangi bir âdi emrin ve tebliğin gelmesini bu çalışmaya göre tabii gördüm. Yaverlerimi, daima, ileride Erkân-ı Harp ve kumandan olacak zeki ve müstait subaylardan seçtiğim cihetle onların muhakeme ve görüşlerine itimadım var idi.

Sabah uyanınca, hemen emirberime, yaverden gece

gelen emri alıp getirmesini söyledim; bir de ne göreyim? Emir değil, 83 Numaralı Cephe Emri imiş; fakat içerisi aynen yaverin söylediği ve anladığı gibi... Kendi kendime söylenmeye başladım:

- İşte al sana bir zırva daha; böyle Cephe Emri mi olur? Bizim yavere bile kendilerini maskara ediyorlar. Şu Cephe Karargâhı'ndaki Erkân-ı Harpler, hâlâ Cephe Emri nasıl ve ne zaman yazılır bir türlü öğrenmediler. Boyuna kâğıt para basar gibi, Cephe Emri imal ediyorlar.... Bu da, zahir, bir mani olacak! Hiç böyle keşif ve baskın faaliyeti ile düşman aldanır mı?...

Bu sabah her tarafta kar yağıyor; düne ait bütün raporlarda, düşmanın her tarafta sade tahkimat ile, talim ile, tek tük top ateşi yapmakla vakit geçirdiği bildiriliyor. Biz kendi kendimize, Yunanlılara bir kıymet verip taarruz etmek niyetini isnat ediyoruz. Ve bu yanlış görüş ve düşünce veya vehim kendi askerimizi yetiştirmeye sekte veriyor; boşuna yorgunlukları, vesaireyi mucip oluyor.

İkinci Ordu Kumandanlığı'nın dün akşam vermiş olduğu 5 Numaralı Ordu Emri de bize gece gelmişti. Onu da dikkatle okuyarak harita üzerinde tetkik ettim!

Yakup Şevki Paşa, bu emrin birinci maddesinde düşman vaziyeti hakkında Garp Cephesi'nin görüşünü aynen kabul etmekle beraber, İsmet Paşa'dan daha ileri giderek düşman kuvvetlerinin tekâsüfünü Afyonkarahisar'a da teşmil ediyor. Biz Afyonkarahisar'da eski düşman vaziyetinde yeni bir tekâsüf görmüyoruz. İkinci Kolordu'nun bir fırkasını Aziziye tarafında birinci hatta sürüyor. Şu halde bu kolordu, yine birinci hattın keşif ve emniyet hizmetleriyle yıpranacak; talim ve

terbiye ile iştigal tavsayacak. Aynı emrin dördüncü maddesinde "İkinci Ordu'nun vazifesi düşman taarruz ederse mukabele ve tevkif eylemektir" deniliyor. İcabında mukabil bir taarruz yapmak düşüncesi sezilmiyor; bu madde baştan aşağı hep düşmanın taarruzu ve buna karşı bizimkilerin sadece işgal, tehir ve muharebe-i katiyeyi kabul, yâni sebatkârane müdafaa vazifelerinden bahsolunuyor. İaşe meselesinin güçlüğü ve menzil anbarlarının kifayetsizliği, birliklere bile mübayaa ile erzak tedariki vazifesinin Ordu Emri'nde ehemmiyetle zikredilmesinden göze çarpıyor. İkinci Ordu'nun bu 5 Numaralı Ordu Emri, bana Yakup Şevki Paşa'nın İsmet Paşa kadar, belki daha ziyade, düşmanın taarruz edeceğine inanmış ve bu taarruza mukabele için işi gözünde büyütmüş olduğunu anlattı.

- Bakalım, dedim, hâdiseler ya benim aldandığımı veyahut onların gülünç vaziyetini ve evhamını meydana koyacaktır.

Bu maksatla birkaç gün intizar halinde kaldım. Birinci Ordu'nun bütün cephesinde keşif ve tarassut faaliyetlerini arttırdık. Düşmandan esir alabilmek ümidiyle ufak baskın müfrezeleri tertip ve düşmana karşı sevk ettik. Fakat düşman hakkında bildiklerimizden başka hiçbir haber ve kanaatimizi tebdil edecek hiçbir delil elde edemedik. Düşmanda hiçbir hareket görülmedi. Nihayet 28 Şubat'ta şu Ordu Emri'ni yazıp tebliğ ettim. (Kroki - 4)

Ordu Emri - Numara - 9
Harekât - 2393 numaralıdır.
Gayet mahremdir.
Çay'da, Ordu Karargâhı'ndan: 28/2/1922

1- Düşman hakkında yeni haberler alınmamıştır. «Eskişehir - Seyitgazi - Döğer» mıntıkasında düşman kuvvetinin tekâsüf ettiği zan ve şarka doğru bir taarruzu muhtemel addediliyor.

2- Kocaeli Grubu vaziyetinde tebeddül yoktur. Üçüncü Kolordu tekmil kuvvetiyle ve mıntıkasiyle İkinci Ordu emrine verilmiş ve Birinci Piyade Fırkası Çandır civarına tebdil-i mevki etmiştir. İkinci Kolordu Aziziye ve civarına gitmiş... Karargâhı Aziziye'ye yerleşmiştir. Bir setr müfrezesi Hüsrevpaşa Hanı civarındadır...

İkinci Ordu, ehemmiyetsiz düşman kuvvetlerine karşı şimdiki birinci hattında... müdafaa edecek ve ehemmiyetli düşman kuvvetlerine karşı sağ cenahı ile Porsuk vâdisi boyunca müteakip mevzilerde müdafaa etmekle beraber «Sakarya menbaları - Belpınar - Kırkpınar - Keşir (Şam) Dağı - Paşa Dağı - Sözlüdede tepeleri» hattında müdafaa-i katiye yapacaktır.

3- Birinci Ordu, yedi ve sekiz numaralı Ordu Emirlerindeki vazifesine devam edecektir. Ordu'ya merbut her kolordu ve fırkanın birinci hattan çekilmeleri için muhabere ve imkân mevcut oldukça Ordu'nun muvafakati alınacaktır.

4- Birinci Kolordu, 7 ve 8 Numaralı Ordu Emirlerindeki vazifelerine devam edecektir. 23. Piyade Fırkası «Yeniköy - Doğanlar - Deve deresi - Karacaören - Pazarağaç» mıntıkasında, 15. Piyade Fırkası «Seledir - Çobankaya - Karadilli - Arasıl - Aşağı Kaşıkara - Keneli» mıntıkasında konaklayacak; ve Kaf hattının tahkimatı tesrî edilecektir. Sekizinci Piyade Fırkası Ordu emrine geçecektir. Birinci Kolordunun iaşe, keşif, tarassut ve istihbarat mıntıkaları 8 Numaralı Ordu Emri'ndekinin aynıdır. Cephesindeki düşmanın münferit

kıtalarına mütemadî baskınlar icrasiyle düşmanı tâciz etmeli ve esir almalıdır.

5- Altıncı Piyade Fırkası, 7 ve 8 Numaralı Ordu Emirlerindeki vazifelerini ifaya devam edecektir. İaşe, keşif, tarassut vesaire mıntıkalarında tebeddül yoktur. Mütemadi akınlar icrasiyle Balmahmut ile Uşak arasındaki demiryolunu tahrip ettirecek ve münferit düşman kıtalarını daima taciz ederek esir alacaktır.

6- Ondördüncü Piyade Fırkası 8 Numaralı Ordu Emri'yle tasrih edildiği veçhile Menderes boyunu setr ve müdafaaya ve Dinar ve Burdur istikametlerini temine memurdur. İaşe, keşif vesaire mıntıkalarında tebeddül yoktur. Mütemadî akınlar icrasiyle Uşak ve Alaşehir arasındaki demiryolunu tahrip ettirecek ve düşmanı taciz ederek esir alacaktır.

7- Üçüncü Suvari Fırkası 8 Numaralı Ordu Emri'yle tasrih edildiği veçhile Menderes boyunu setr ve müdafaaya ve Denizli - Burdur, Dadaş, Bozdağan, Çine istikametlerini temine memurdur. Mütemadi akınlar icrasiyle İneyi ile Aydın arasındaki demiryolunu tahrip ettirecek ve düşmanı taciz ederek, esir alacaktır.

8- Beşinci Kolordu, 8 Numaralı Ordu Emri'nde tasrih edildiği veçhile İkinci ve Ondördüncü Suvari Fırkalariyle Karaağaç ve civarında bulunarak Ordu ihtiyatını teşkil edecektir. Kolordu'nun iaşe mıntıkası...

9- Sekizinci Piyade Fırkası Çay şarkında «Eber - Mandıra - İshaklı - Yakasinek - Deresinek - Kedil» mıntıkasında konaklayarak doğrudan doğruya Ordu'ya merbut olmak üzere Ordu ihtiyatını teşkil edecektir. Fırkanın iaşe mıntıkası...

10- Ordu Topçu Taburu vaziyet ve vazifesinde te-

beddül yoktur.

11- Birinci Kolordu, Çay, Kumralli, Aşağı Kaşıkara anbarlarından, Sekizinci Fırka İshaklı anbarından ve diğer kıtaat 8 Numaralı Ordu Emri'nde tasrih edilen anbarlardan iaşe olunacaktır. Akarim ve Keneli anbarları bir muharebe için ihtiyattır...

12- Ordu Karargâhı Çay'dadır.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Tarzı Tebliğ:
Birinci ve Beşinci Kolordulara
6, 8, 14. Piyade Fırkalarına
3. Süvari Fırkasına
Ve beray-i malûmat İkinci Ordu ve Garp Cephesi Kumandanlıkları'na tahriren.

28/2/1922'de Garp Cephesi Kumandanı, istihbarat - 1342 numara ile Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin İstanbul teşkilâtından aldığı istihbarat raporunu bize "Zata Mahsus" olarak bildirdi; fakat "Şüyu etmeyerek zata mahsus olarak takdim ediyorum; çünkü inanmıyorum ve şüyuunda mahzur görüyorum" ihtarını da beraber tebliğ etti. Bu raporda, İstanbul'daki Fransız kumandanının Karargâh-ı Harekât Şubesi Kalem Odası'nda yazı makinesiyle yazılmak üzere bir emir dikte ettirilirken dinleyen bir zat tarafından zaptedilebilen kısımlar bize bildiriliyordu. Bu emirde müttefiklerarası heyetlerin Yunanlılara Anadolu'yu nasıl tahliye ettirecekleri tayin ve tesbit olunuyordu.

İsmet Paşa, kendi sabit fikrine ve evhamına uymadığı için buna inanmadığını bize bildiriyordu; O, hâlâ Yunanlıların Eskişehir cenubundan Ankara ve Aziziye istikametlerinde taarruz etmek üzere olduğuna kanaat getirmiş ve bunu bir sabit fikir yapmış idi.

Diğer taraftan Söke'den aldığım bazı haberlere göre, oradaki İtalyan kuvvetlerinin çekilecekleri şâyi olmuş. Anadolu'daki İtalyan kuvvetleri bir albay kumandasında 34. Piyade alayiyle suvari, makineli tüfenk, topçu, muhabere bölüklerinden ceman 72 subay, 1950 tüfenk, 80 kılınç, 14 makineli tüfenk ve sekiz toptan mürekkep idi.

Müfrezenin merkezi Söke'de bulunuyordu; Kuşadasiyle, Koçarlı ve Çine'de bulunan bazı kısımlariyle Aydın karşısından Kuşadası'nda deniz sahiline kadar tarassut ve temin vazifesini deruhde etmişlerdi. Aydın şimendiferinden ayrılan bir şube, Söke ile İzmir arasında şimendifer irtibatını temin ediyordu.

Bize Söke'den gelen haberlere göre, müttefiklerin Anadolu'yu tahliye ettirmek kararında bulunduklarını, İtalyanların tahliye karar ve teşebbüsleri de teyid ediyordu.

İsmet Paşa'nın inanmadığı bu tahliye haberleri bir müddet sonra hakikat olmuş ve fakat kendisinin tevehhüm ettiği ve tam bir iman ile sabit fikir halinde inandığı düşman taarruzu ise asla tahakkuk etmemiştir. Bu yüzden birlikleri mütemadiyen satranç taşı gibi öteye beriye oynatarak yorması ve talim ve terbiye çalışmalarına sekte vermesi boşa gitmiş ve askerin kumanda heyetine itimadı bu yüzden hayli sarsılmıştır.

MUSTAFA KEMAL PAŞA CEPHEYE GELİYOR; ACABA SEBEBİ NE?

Üç Martta'ta Garp Cephesi'nden şu emri aldık:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Harekât - 922 Numaralı şifre
Akşehir'den: 3/3/1922

1- Başkumandanlıktan aldığım şifre ikinci maddeye dercedilmiştir. Ordu mıntıkasını gezmek hususunda tertibat-ı devletlerine tâbi olmak muhtemeldir, efendim.

2- "Uzun müddet Garp Cephesi'nde kalmak üzere 6/3/1922 akşamı yaverlerim ve maiyet müfrezelerimin bir kısmiyle Ankara'dan hareket edeceğim. Nezd-i devletlerinde misafir olarak kalacağım. Bu müddet zarfında Cephe'yi gezmek istiyorum. Bu teftiş için şöyle bir program tasavvur ediyorum:

A- Yedi Mart'ta Sivrihisar'da Üçüncü Kolordu nezdine gitmek; badehu Kolordu Kumandanıyla birlikte 61. Fırka'yı görmek;

B- Müteakiben Aziziye'de zat-ı devletlerine ve İkinci Ordu Kumandanı'na mülaki olmak ve birlikte o civardaki kıtaatı mümkün mertebe görmek;

C- İkinci Ordu'nun mütebaki cephesini gezmek;

D- Birinci Ordu'ya giderek mezkur ordu cephesini gezmek;

E- Müteakip seyahatimizi vaziyete göre takarrür ettirmek.

3- Zat-ı devletlerinin ve Şevki Paşa Hazretlerinin Aziziye'de bulunacağınız zamanı Sivrihisar'dan ayrıca bildireceğim."

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Sakarya zaferinden altı ay sonra, ilk defa olarak,

Başkumandan Cephe ile ve Kıtaat ile meşgul olacaktı. Şimdiye kadar Cephe'yi dolaşmamış olan Mustafa Kemal Paşa'nın, tam bu zamanda aramıza gelip uzun bir müddet İsmet Paşa'nın Karargahı'nda kalmak istemesi dikkati çekecek bir hâdise idi.

Acaba ne için geliyordu ve neyi tetkik etmek istiyordu?..

Burası bizim için meçhul idi; fakat harp vaziyeti ve düşman hakkında alınan haberler gözönüne getirilince başlıca iki mesele hatıra geliyordu:

1- Müttefik Devletlerin sulh müzakeresi için her iki tarafa teklif edecekleri duyulan tahliye meselesi ve düşmanı iğfal etmek düşüncesi birinci plânda akla geliyordu.

Yunanlılara İzmir şehri ile bunun etrafında bir Hinterland verilerek mütebaki Anadolu topraklarının kâmilen tahliyesi ve millî ordumuzun Yunanlılar çekildikten sonra, tahliye edilen toprakları işgal etmek üzere ilerlemesi tasavvur ediliyormuş; ve bu esas üzerine sulh müzakereleri teklifi yapılacakmış. Şayet bu teklif yapılırsa, Mustafa Kemal Paşa'nın Ordu Kumandanlariyle, bu işi görüşmesi ihtimali hatıra geldiği gibi Müttefik Devletlerin teklifinden evvel, bizim Yunanlılara taarruz edeceğimiz zan ve tahminini uyandırmak için Başkumandan'ın ordunun başına geçmiş ve hazırlıklara başlamış görünmesi ihtimali de aynı zamanda varid görünüyordu.

İSMET PAŞA İKİNCİ BİR SAKARYA MUHAREBESİ Mİ TAHAYYÜL EDİYOR?

2- İkinci mesele: İsmet Paşa, mütemadiyen, Yu-

nanlıların Eskişehir'den ve cenubundan taarruza geçmek üzere toplandıkları haberini telaşlı ve alarmant bir şekilde Ankara'ya bildirmekte ve Garp Cephesi kuvvetlerinde ve mevzilerinde bazı değişiklikler yaptırmakta idi. Gerçi, Kaf müdafaa hattının sağ cenahının geri kırılmasını ve Sakarya gerisine çekilmek kararlarını beğenmemiş olan Mustafa Kemal Paşa şiddetli bir müdahale ile bu hatayı tashih ettirmiştir. Fakat İsmet Paşa'nın ikinci bir Sakarya meydan muharebesi tasavvur ve tahayyül etmekte olduğu ve düşmana hiçbir delile dayanmadan büyük bir taarruz kudreti isnat etmekte bulunduğu görülüyordu. Şayet düşmanın taarruz edeceği hakkındaki bu tahminler tahakkuk ederse, Garp Cephesi Kumandanı'nın yeni gaflar yapmasına meydan vermemek için Mustafa Kemal Paşa, bizzat ordunun başında bulunup düşman hareketlerini beklemek, bizim tertiplerimizi tetkik eylemek ve içabına göre kendisinin münasip göreceği tedbirleri hemen aldırmak için Garp Cephesi Karargâhı'nda uzun müddet kalmak kararını vermiş olabilirdi.

Ben, bu ikinci ihtimali daha kuvvetli görüyordum; ve Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat orduların başına geçerek muharebeyi ve yapılan hazırlıkları idare etmesini can-ü gönülden arzu ediyordum. Bu suretle İsmet Paşa'nın artık tamamiyle sarsak ve anormal bir mahiyet almış olan karar ve düşüncelerinin önüne geçilmiş olacaktı. İsmet Paşa'ya itimatsızlığından, ordunun kırılmış olan kuvve-i mâneviyesi düzelecekti. Şubat iptidasından beri sık sık verilen Cephe Emirleri bu itimatsızlığı mütemadiyen arttırıyordu.

Bu iki meseleden başka, iki tane de politika entrikası hatıra geliyordu:

3- Bugünlerde Büyük Millet Meclisi'nde, Mustafa Kemal Paşa'yı sevmeyen bazı muhalif mebusların dilleri uzamış; Sakarya Muharebesi'nden beri hemen altı ay geçtiği halde henüz düşmana karşı ciddî bir faaliyet gösterilmediği ve düşmanın «Afyon - Eskişehir» hattından geri atılmadığı ileri sürülerek acı tenkidler yapılıyor ve Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'da oturmayarak orduların başına geçip faaliyet göstermesi talep olunuyormuş; bu dedikoduyu bertaraf etmek ciheti de bu arada düşünülmüş olabilirdi.

4- İsmet Paşa'nın, Ali İhsan Paşa aleyhinde yaptığı şikâyetler, ikisi arasında şiddetli bir ihtilaf ve zıddiyet bulunduğu hakkındaki rivayetler dikkati çekecek bir dereceye varmıştı. Bu hususta da bizzat İsmet Paşa ile görüşerek ve hadiseleri mahallinde tetkik ve takip ederek, şayet Ali İhsan Paşa'nın hatalı bir hareketi zuhur ederse, derakap bu rakibi sahneden uzaklaştırmak düşüncesi de hatıra gelebilirdi.

MUSTAFA KEMAL'İN NEDİMİ KILINÇ ALİ NE DİYOR?

O zaman, henüz Mustafa Kemal Paşa'nın körü körüne İsmet Paşa'ya hak vereceğine ve beni onun kinlerine feda edeceğine asla inanmıyordum. Kendisinin Cephe'ye gelerek benim nasıl çalıştığımı ve ordumu nasıl yetiştirmekte olduğumu, çete rejiminden ordu rejimine geçmekte ve muntazam bir ordu vücuda getirmekte ne derecede muvaffak olmuş bulunduğumu bizzat görerek memnun olacağını tahmin ettiğim cihetle, onun bu gelişinden çok haz duyuyordum. İsmet Paşa ile her gün didişmekten ve bu adamın sebepsiz kuşku-

lanmalar ile taarruz gayretlerimize nasıl sekte verdiğini görmekten, her türlü bilgi, mantık ve basiret prensiplerine aykırı, tereddütleri, vehimleri kararsız hareketleri karşısında eza duymaktan usandığım cihetle şimdi Mustafa Kemal'in Cephe'ye gelmesi, bende yeni bir şevk, enerji ve çalışma uyandırmıştı.

Mustafa Kemal'in beni nasıl takdir ettiğini ve hakkımda büyük bir saygı gösterdiğini gerek Birinci Dünya Harbi sonunda Halep ve Musul şehirlerini müdafaa meselesinde, gerek benim Malta'dan kaçarak Ankara'ya geldiğim zaman istasyonda bana gösterdiği teveccüh ve hürmet eserlerinde görmüştüm; fakat İsmet Paşa'ya da aldandığını ve kapıldığını seziyordum. Ona bunu nasıl anlatmalı?...

Eski Gaziantep Mebusu Kılınç Ali Bey, Milliyet gazetesinde "Ali İhsan Paşa hadisesi" başlığıyla neşrettiği bir yazıda bu hususta dikkati çeken ifşaatta bulunmuştur. Gerçi bu yazıda Mustafa Kemal'in menfi düşünce ve hareketleri açıklanmadığı için bu yazının eksik kalmış taraflarının bulunduğu, hususiyle İsmet Paşa'nın entrikalarına inanarak beni neden feda ettiği ciheti meskût bırakılmış ve tarihin tam tenvirine imkân verilmemiş olduğu aşikârdır; fakat benim hakkımda Mustafa Kemal'in, hiç olmazsa, ilk zamanlarda ne düşündüğüne, ona uzun seneler nedimlik ederek ve içkili hususî akşam sohbetlerinde derunî ifadelerini ve ifşaatını dinleyerek vâkıf olmuş bir sırdaşın "Ali İhsan Paşa hâdisesi" başlığı altında neşretmiş olduğu yazıyı buraya dercetmek ve bundan sonra izah edeceğim vâkıaları, buna göre tahlil etmek fırsatını okuyucularımıza ve tarihe vermek faydalıdır. Bu yazısında Kılınç Ali diyor ki:

"Sakarya zaferinden sonra ordu Eskişehir - Afyon hattında iken bir de Ali İhsan Paşa meselesi tahaddüs etmiş ve bu mesele Meclis koridorlarında hayli dedikodulara ve bir takım tefsirlere sebep olmuştu.

Ali İhsan Paşa, malûm olduğu üzere, ordumuzun değerli kumandanlarından biri idi. Mütarekeden sonra İngilizler tarafından Malta'ya nefyedilmişti. Paşa bilâhare Malta'dan kaçarak 5 Teşrinievvel 1337 Çarşamba günü akşamı saat 7.5'ta Ankara'ya gelmişti. Kendisini karşılayanlar arasında ben de vardım ve Ali İhsan Paşa'yı ilk defa orada görüyordum. Belli idi ki menfa hayatı onu üzmüş, saçlarını beyazlatmış. Buna rağmen dimdik halinde canlılık vardı. Başkumandan Gazi Paşa da kendisini karşılamak üzere istasyonda bulunuyordu. Ali İhsan Paşa trenden iner inmez, Gazi onu gayet samimi surette kucakladı. Görüyorduk ki Gazi Paşa, ciddi ve iyi bir kumandan bildiği bir arkadaşının kendisine iltihak etmiş olmasından çok memnundu. Esasen Ali İhsan Paşa'nın kaçtığını ve İtalya topraklarına ayak bastığını duyunca bu memnuniyetlerini izhar etmişler ve kendisi vatana ayak bastığı zaman ordu kumandanlarına mahsus merasimin yapılması için icap edenlere emir vermişlerdir.

O zamanki düşünceleri, haber aldığımıza göre, Cephe'yi ikiye ayırmak, bir kısmını İsmet Paşa'nın, diğer kısmını da Ali İhsan Paşa'nın kumandasına vermek imiş. Fakat her nedense Ali İhsan Paşa geldikten sonra İsmet Paşa, Gazi'yi bu fikrinden vazgeçirterek Ali İhsan Paşa'yı kendi kumandası altında bulunan Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin ettirmeye muvaffak olmuştu. Bu vaziyeti bana Aziziye'ye giderken yolda, Ordu Kumandanı Nureddin Paşa anlatmıştı.

Yine o zaman salâhiyetli kumandanlardan işittiğimize göre Ali İhsan Paşa, İsmet Paşa'dan iki sınıf evvel olduğundan bilhassa kumandadaki sevk ve idaresinin üstünlüğünden dolayı İsmet Paşa'nın emir ve kumandasına girmeyi kendisi için küçük görmüş, fakat bir asker itaatiyle vazifeyi kabule mecbur olmuş. Bununla beraber kumandayı deruhde ettikten sonra İsmet Paşa'yı her vesile ile tenkide ve böyle mühim bir cephenin sevk ve idaresine iktidarının yetmediğini tebarüz ettirmeye başlamış. Fakat bu tenkidlerini, mütalâa ve itirazlarını aldığı emirleri bir kumandan olarak ifa ettikten sonra yaparmış. Tabii bu arada İsmet Paşa'yı birtakım zorluklara uğratmış. Bu sebeple Cephe Kumandanı ile aralarında oldukça açıklık peyda olmuş. Nihayet İsmet Paşa bu harekete tahammül edememiş ve Ali İhsan Paşa'yı verdiği emirlere itaat etmediğinden ve madûnu mavefk aleyhine tahrik ettiğinden ve hattâ hükümete aleyhtar olduğunu dahi ileri sürerek şikâyet etmiş ve kendisinin İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edilmesini, cezalandırılmasını istemişti.

Düşmanın karşısında her an büyük bir taarruza maruz Ordu Kumandanı'nın mafevk kumandanına karşı takındığı serkeşane tavır ve hareketin ordu emir ve inzibatını ihlâl ve netice itibariyle ordunun zaafını mucip olacağını düşünen Başkumandan, derhal Ali İhsan Paşa'yı kumandadan çekerek yerine Nurettin Paşa'yı tayin etmiş ve suçu da İstiklâl Mahkemeleri'nin selâhiyeti dahilinde görüldüğü gibi meseleyi benim de âzasından bulunduğum 1 Numaralı Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi etmişti.

Cephe Kumandanı'nın mahkememize tevdi edeceği dosyanın mütalâasiyle icabına göre hareket edilmesini

lüzumlu ve zaruri addediyordu.

Bu vaziyet üzerine Birinci Ordu'ya tayin edilen Nurettin Paşa ile birlikte İhsan, Cevdet, Hüseyin Beylerle benden mürekkep olan mahkememiz Ankara'dan hareket ile Biçer istasyonundan sonra Ordunun gönderdiği otomobillerle Sivrihisar ve Aziziye'ye geldik.

Burada Ali Hikmet Paşa'nın karargahında bir iki gün kalarak kumandanlarla temastan sonra İsmet Paşa - Ali İhsan Paşa vaziyetinin iç yüzünü tetkik etmek ve bazı malûmatı toplamayı faydalı gördük. Temas ettiklerimiz Ali İhsan Paşa'nın sevk ve idare ve kumanda kabiliyeti yanında İsmet Paşa'nın pek zayıf olduğu fikrinde hemen müttehit görünüyorlardı. Bütün söylentiler ve yaptığımız tahkikat itiraf etmeliyim ki Ali İhsan Paşa lehinde, İsmet Paşa'nın aleyhinde çıkıyordu. Hatta Aziziye'de bulunduğumuz bu birkaç günün bir gecesinde Ali Hikmet Paşa karargahında mahkememiz şerefine bir davet yapılmıştı. Kolordunun fırka kumandanları erkanıharbiyesi ve bazı alay kumandanlariyle civar kolordu kumandanlarından bazıları da bu ziyafette ve bu ziyafeti takip eden müsamerede bizimle beraber bulunuyorlardı.

Yemekten kalktıktan sonra çok sevdiğim Kolordu Kumandanı merhum Kemaleddin Sami Paşa (Berlin Sefiri olan) beni yemek çadırından aldı. Koluma girdi, çadırın arkasındaki düzlükte hayli gezindik. Bana İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa arasındaki gerginliğin sebeplerini ve iç yüzünü uzun uzadıya izah etmiş ve izah ettiği ve bütün bu anlattığı sebeplere rağmen Ali İhsan Paşa behemehal tecziye edilecek olursa kararın hiçbir zaman adilane telakki edilemeyeceğini söylemişti. Kemaleddin Sami Paşa'nın o gece çadırın gerisindeki

düzlükte bana uzun uzadıya anlattığı sebeplerin hepsi İsmet Paşa'nın şahsi ihtirasında ve Ali İhsan Paşa'yı kumandan olarak istirkap ettiği, çekemediği noktasında toplanıyordu.

Akşehir'e geldiğimiz zaman Cephe Kumandanı İsmet Paşa, bizi, malum olan samimi görünüşleriyle istikbal etti. Bizi karargahına götürdü.

Orda görüştük. Sonra da bize tahsis edilen eve geldi. Orada da başkaca Ali İhsan Paşa hakkındaki nokkta-i nazarını uzun uzadıya izah ettikten sonra bize oldukça zengince bir de dosya devdi etti. Ve iddilarına ilave olarak;

- "Didine didine mükemmel bir ordu yaptık. Neden sonra davaya iltihak etmiş olan paşa hazretlerine buyurun, başına geçiniz, dedik. Teslim ettik. Şimdi O, bizi yere vurmak istiyor. Buna müsaade edemeyiz. Bilhassa etmemelisiniz. Ordu'nun emir ve inzibatı tehlikededir. Bu nokta-i nazardan işe ehemmiyet vermenizi rica ediyor ve şiddetle tecziyesini talep ediyorum" dedi.

Mahkeme heyeti Cephe Kumandanı'nın iddiasını dinledi. Tevdi ettiği dosyayı baştan aşağı kılı kırk yararcasına tetkik etti. Bu zengin dosya icerisinde Ordu Kumandanı aleyhinde medar-ı itham olacak ve bize anlattıklarını tesvik edebilecek, mahkememizi alakadar eden hiçbir noktaya tasadüf etmedik. Ve derhal davanın mahkememize aidiyeti olamıyacağı beyanı ile dosyanın iadesine karar verdik ve ertesi gün Ankara'ya döndük.

Ali İhsan Paşa'yı tebriye eden bu kararımızın kendi arzularına uygun düşmediği için İsmet Paşa tarafından beğenilmediği, Garp Cephesi Kumandanı'nın muhtelif reaksiyonlarından belli idi. Nitekim İsmet

Paşa mahkeme kararını öğrenir öğrenmez, vakit kaybetmeden alelusul Gazi'ye bir telgraf çekerek, Ali İhsan Paşa davasını mahkememizin salahiyeti dışında bulduğu mütalasını ileri sürdü ve mutlaka mahkum ettirmeye karar verdiği Ali İhsan Paşa'nın Askeri Divanı harp'te muhakemesi tezini müdüfaaya girişti.

Diğer taraftan biz Ankara'dan Ali İhsan Paşa'yı muhakeme etmek üzere yola çıktığımız zaman Ali İhsan Paşa'nın mahkum edileceğinden korkan ve İsmet Paşa'yı istemeyen bazı muhalif mebuslar, Meclis koridorlarında söylenmeye başlayarak bu davayı muhakemeye, mahkememizin kazaî mantık bakımından salahiyetli olmadığı dedikodusu da ayrı bir fasıl teşkil ediyordu. Ancak bu mebuslar beklediklerinin tam aksi olarak Ali İhsan Paşa'nin mesuliyetinin bahis konusu edilemiyeceği hükümünü verdiğimizi duyunca memnun olmuşlar, avdetimizde bizi herbiri ayrı ayrı tebrike koşmuşlardı. Maahaza bütün bunlar İsmet Paşa'nın bir kere yakasına yapıştığı Ali İhsan Paşa'yı ne yapıp yapıp Divanıharbe, sürüklemesine mani olamadı. Bilâhare Ali İhsan Paşa'nın Bornova'da Galip Paşa (Eski Afganistan Sefiri) Divanı harbine verildiğini ve Divanı harb'e davet edilen salahiyetli askeri makam sahiplerinin "Meselenin bir incir çekirdeği dolduramıyacağı hakkındaki şahadetlerine rağmen" tekaüde sevkedildiğini işittiğimiz vakit cidden hayrete düşmüş ve teessür duymuştuk.

*

Bu hadisenin üzerinden yıllar geçti. Ali İhsan Paşa değerli bir kumandan olmasına rağmen garaz ve kinin bu zaferi yüzünden bütün bir devir boyunca kenarda, nekbete mahkum vaziyette kaldı. Ve bu nekbet denebi-

lir ki Atatürk'ün ölümü ile İsmet Paşa'nın onu istihlaf etmesinden sonra kendisini mahkemelerde ve hapislerde süründürmek suretiyle bir türlü pençesini onun boynundan ayırmadı.

İsmet Paşa'nın İstiklal Mahkemesi'ne tesir ve müdahale etmek için nasıl uğraştığını nakleden ifadeler, mezkur İstiklal Mahkemesi'nin Reisi Topçu İhsan tarafından da aynı tarzda neşir ve ifşa olunmuştu. Bir iftira veya bir kin ve garez tesiriyle bir adamı mahkemeye vermek şüphe yok ki, çok adi bir harekettir; fakat aynı adamın hem davacı ve hem hakim sıfatını takınarak mahkeme heyetinde yanlış ve zalimane bir kanaat tevlidine uğraşması, her çeşit haydut ve canavarların bile tenezzül etmiyecekleri bir cinayet, bir alçaklıktır. Aynı tarzda mahkemelere müdahale 1943 senesinde "Harp Hatıralarım"ın birinci cildinin intişarı dolayısiyle, fakat bu defa perde arkasından yine yapılmış idi; birinci cildde neşrettiğim bir vesika dolayısiyle Merhum Cemal Paşa ile Ali Fethi Bey'in oğulları, Falih Rıfkı tarafından, hakaret davası açmağa teşvik ve tahrık olunmuş ve "Siz yalnız vekalet veriniz, başka şeye karışmayınız; avukat ve mahkeme masrafları tarafımızdan tesviye olunacaktır" denilmiş. Hakaret davası Ankara Asliye Üçüncü Ceza Mahkemesi'nde rüyet edilmeğe başlandığı zaman savcı makamını Zihni Betil Bey (Bugün Halk Partisi'nin Tokat Mebusu) işgal ediyordu. Bu zatın muhakeme esnasında bana tevcih ettiği bakışlar, beni mahkum ettirmek için kendisindeki uğraşma hırsının derecesini göstermeğe kafi geliyordu. Refikası Süreyya Betil Hanım da o zamanki Temyiz Başsavcısı yanında çalışıyordu; hakim, ilk muhakeme sonunda büyük bir celadetle, kitabı tenkid mahiyetin-

de ve tarihi bir eser olduğunu mükemmel bir surette birinci ilâmında tafsil ederek beraat hükmü vermişti; fakat o zaman Çankaya'da oturduğu ve ölünceye kadar oturacağına inandığı sandelyede kendisini «Değişmez Milli Şef» sayan İsme Paşa, «Bu nasıl mahkeme, bu nasıl hüküm» feryadlarını savurmuş ve sonra, Temyiz bozmaları üzerine, birinci tenkid ve beraat hükmü, suç ve cezaya tahavvül etmişti. Bundan sonra, tek kelime Fransızca bilmedikleri halde, Zihni Betil ve karısı, ihtimalen hüsn-ü hizmetlerine mükafat olarak, Çankaya despotunun işaretiyle İsviçre'ye hukuk tahsilene gönderilmişlerdir. O zaman Temyiz Birinci Reisi Halil Özyörük idi; aleyhimde; mahkemede beni mahkûm ettirmeğe çalışan avukatlardan biri, teessüf ile söylerim ki, *o zaman Kazım Özalp'ın vekili olan ve bugün Demokrat* Parti mensuplarından bulunan Zühtü Hilmi Velibeşe idi: Geçmiş zaman olur ki, hayali bile insanı hayli güldürür diyelim ve geçelim. Tarihi tenvir için verilen bu izahat, "Bu da geçer yahu" ibret levhasının altına kaydedilmek üzere zikrolunmuştur. "Bekle; görürsün" hikmeti, bu işlerde bize birçok şeyler göstermiştir.

7/3/1922 Pazar günü, İsmet Paşa'dan yeni bir Cephe Emri geldi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Cephe Emri - Numara: 84
Garp Cephesi'nden: 7/3/1922

1- Ak-in-Döğer mıntıkasında bilinen Yedinci Fırka hakkında yeni malumat alınmamıştır, Son haberlere nazaran Seyitgazi mıntıkasında müstakil alaylardan mürettip yeni bir fırkanın teşkil edildiği zannediliyor.

Düşmanın Onbirinci Fırkası'nın vaziyetinde tebeddül olup olmadığı ve düşmanın süvari fırkasının mahali meçhuldür. Düşman memaliki meşgulede vesait toplamaktadır. Geriden ileriye malzeme ve mühimmat sevkiyatına da germi verilmiştir.

2- İkinci Ordu'nun vazife ve vaziyet-i umumiyesinde tebeddül yoktur.

3- Birinci Ordu vazifesinde tebeddül yoktur. Birinci Ordu'nun vazülceyşinde berveçhiati tadilat yapılacaktır;

A- Elyevm şimendifer üzerinde bulunan Sekizinci ve Yirmiüçüncü Fırkalardan maada, daha bir fırka şimendifer boyuna yanaştırılacak. İşbu üç fırka, Birinci Kolordu Karargahıyla beraber şimendifer hattı üzerinde harekete hazır bulunacaktır. Bunun için cephedeki fırkalar, şimdiden doğruca orduya raptedilmesi ve Birinci Kolordu'nun ve Fırkalarının dağınık vesait-i nakliyesi cemi' ve iade olunmalıdır.

B- Ondördüncü Piyade Fırkası'nın kısm-ı küllisi ile «Çivril-Dinar» istikametini setr ve müdafaa edecek surette vaziyeti tedbil olunmalıdır.

C- İkinci Suvari Fırkası, 11 Mart akşamına kadar «Ilgın-Dinar- Hacılar-Bölcek» mıntıkasına yerleşmiş bulunacak surette tahrik edilecektir. Fırka yeni ikamet mıntıkasına muvasalet eder etmez Cephe emrine girecektir.

Beşinci Kolordu Karargahı Ilgın'a gelecek ve Cephe Emrine girecektir. 14. Suvari Fırkası, şimdilik yerinde ve Birinci Ordu emrinde kalacaktır. İkinci Suvari Fırkası'nın yeni mıntıkasında iaşesi Garbi Anadolu menzili tarafından temin edilecektir.

4- Kocaeli Grubu'nun vazifesinde tebeddül yoktur.

Onbirinci düşman fırkasının vazülceyşinde tebeddül olup olmadığından mütemadiyen malumattar olmak ziyade haiz-i ehemmiyettir.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu Cephe Emrini okuyunca, kendi kendime şöyle düşündüm:

İsmet Paşa'nın Ocak ayının ilk haftasından beri tevehhüm ettiği ve endişe ile beklediği düşman taarruzundan, hâlâ, hiçbir emare yok; düşman hakkında yeni bir haber de alınmamıştır. Bilakis, İstanbul'daki İngiliz kaynaklarından sızan haberlere göre Yunanlılar 25 Mart'ta bizim taarruza geçeceğimiz tahmin ediyorlarmış; diğer bir habere göre de Yunan ordusu, Ali İhsan Paşa kumandasında mühim Türk kuvvetlerinin Mart içinde Alaşehir istikametinde taarruza başlayacaklarını bekliyorlarmış.

Halbuki bizim Garp Cephesi Kumandanımız yine bir isteri nöbetine uğramış olacak ki, bu 84 Numaralı Cephe Emri'yle Beşinci Kolordu'yu ilimizden alarak Ilgın tarafına celbediyor ve Birinci Kolordu'yu da şimendifer boyuna dizerek başka taraflara sevke hazırlanıyor. Bu tedbirlerin hepsini, Yunan kuvvetlerinin bize hemen taarruz edecekleri zannı ve korkusu, buna karşı Kaf hattının müdafaası endişesi doğurmaktadır. Artık; ortada Birinci Ordu denecek bir teşkil kalmamış gibidir. Bizi, birinci hatta dizilmiş olan birkaç fırkaya doğrudan doğruya kumanda etmeğe hazırlıyor. Bari, Birinci Ordu Karargahını da lağvetseler de hep kurtul-

sak ve istirahate çekilsek... Fırkaların yapacakları işleri numaralarına varıncaya kadar, Cephe Kumandanı tesbit ettikten sonra, bize ne lüzum var? Birinci hattaki fırkaları ne zaman, kime raptedeceğimi Cephe Kumandanı mı emredecek ? Bu kadarcık şeyi biz düşünemiyor muyuz?

10 Mart Çarşamba günü Aziziye'de, Buşkumandan ile, Garp Cephesi Kumandanı buluştular. Son Cephe Emri mucibince Birinci Kolordu'nun mütebaki 15. Fırkası'nı daha şimale alarak 23. Fırka'ya yanaştırdım. Hiçbir muharebe zarureti olmadığı halde, zavallı birlikler, mütemadiyen yer değiştiriyorlar. Düşman karşısında, birinci hattaki fırkaların orduya raptı hakkındaki emrin acele yapılmasına lüzum görmedim; nizam-ı harbi bozmak istemedim. Zaten Altıncı ve Ondördünü Piyede Fırkalariyle Üçüncü Suvari Fırkası doğrudan doğruya Orduya bağlı idiler. Yalnız Afyon'un cenubundaki 57. Fırka Kolordu Kumandanı'nın emri altında idi. Bu fırkayı Ordu Emrine alıp müstakil olan Sekizinci Fırkayı Birinc Kolordu Kumandanı'nın emrine vermek nizam-ı harbi bozacaktı. İcabında, Birinci Kolordu'ya başka bir tarafa hareket emri verilirse kendi esas fırkalarıyle beraber hereket etmesini daha uygun bulmuştum; bu maksatla Sekizinci Fırka ile 57. Fırka'yı değiştirmeğe ve 57. Fırka'yı geri almağa karar vermiştim. Bu mübadeleyi yapmazdan evvel, hareket emri verilirse, bir kısa telefon ile Elliyedinci Fırka'yı Ordu emrine almak mümkün idi. 15. Fırka'yı şimendifler boyuna yaklaştırdıktan sonra, 84 Numaralı Cephe Emri mucibince Birinci Ordu'da yapılan bu değişiklikler için biz de On Numaralı Ordu Emri'ni vermeğe mecbur kalmıştık. Ordu emirlerinin birer suretini

Cephe Karagahı'na beray-i malumat göndermeği usul ittihaz ettiğimiz cihetle bizim verdiğimiz bu On Numaralı Ordu Emri, Cephe Karargahı'na vasıl olunca, Garp Cephesi Kumandanlığı'nda Birinci Şube Müdürü Binbaşı Tevfik Bey, bizim Ordu Emri'ni tetkik etmiş ve birinci hattaki 57. Fırka'nın doğrudan doğruya Ordu emrine henüz alınmamış ve gerideki Sekizinci Fırka'nın da Birinci Kolordu'ya bağlanmamış olduğunu anlayarak hemen bunları Asım Gündüz'e ve İsmet Paşa'ya yetiştirmiş ve her ikisi bundan şikayet ile Cephe Kumandanı'nı aleyhime tahrik etmiş olacaklar ki 17 Mart'ta yazılan bir şifre ile bizden bunların sebebi soruldu. Biz de maksadı izah ederek, 57. Fırka ile Sekizinci Fırka'nın tebdil edilmek üzere olduğunu ve o zaman *Birinci Kolordu'nun kendi nizam-ı harbindeki* esas fırkalariyle icabında başka yere hareket edebileceğini, şayet bu mübadeleden evvel hareket emri verilirse, kısa bir emirle fırkaların merbutiyetlerinin kolayca değiştirilebileceğini, bu izahata rağmen, mutlak şimdiden öyle yapılması matlup ise tekrar emir buyurulmasını vevap olarak yazdık.

Diğer taraftan, son Cephe Emri'nde "Şimendifer üzerinde bulunan Sekizinci ve Yirmiüçüncü Fırkalardan başka, daha bir fırka şimendifer boyuna yanştırılacak" fıkrasını izaha muhtaç görmüştüm. (Kroki:4) Elimizde Birinci Kolordu'nun 15. Fırkası'ndan başka bir fırka yok idi. Diğer fırkaların numaraları zikrolunduğu halde 15. Fırka'nın numarası tasrih edilmiyerek daha bir fırkanın şimendifer boyuna yanaştırılması ibaresi neden kullanılmıştı? Bununla beraber biz 15. Fırka'yı şimendifer boyuna yanaşmak üzere 23. Fırka'nın hemen arkasına ve cenubuna getirdik. Kon-

ya"dan Afyona doğru gelen demiryolunun Akşehir'le Afyon arasındaki kısmı şarktan garba doğru imtidat ediyordu.

Cenupta, Karadilli civarında olan 15.Fırka'nın şimendifer boyuna yanaştırılması demek, bu fırkanın daha şimale alınması demekti. Pazarağaç civarındaki 23.Fırka'nın bulunduğu mahal ile Akarçay cenubundan geçen demiryolu arasında hiçbir köy yok idi; çayır ve tarladan ibaret bu arazi üzerinde bir fırkayı Mart ayında açık ordugâha sokamazdık. Hususiyle çadır miktarı kafi değil idi. Garp Cephesi Kumandanlığı'nda bu emri yazanlar ve imza edenler, fırkalara birer eşya sandığı gibi yer değiştirtip bunları öteye beriye sürüyorlar ve askerin, su, konak, mahrukat, saman gibi ihtiyaçlarını hiç dikkate almıyorlardı. Bir muharebe başlayınca,tabii bu ihtiyaçlar düşünülmiyerek sırf muharebeyi kazanmak için fırakalar icap eden yerlere, sırtlara, tepelere sürülür ve oralarda siper içinde ve açıkta gecelemeleri zaruri addolunur; fakat muharebe olmadıkça, fırkaların vesair birliklerin takatini tüketmiyerek onların ihtiyaçlarını, istirahat ve ikamet şartlarını dikkate almak icap eder. Ben, elimizde biricik ihtiyat kuvvetimiz olan Birinci Kolordu'nun fırkalarını Pazarağaç civarından kaldırarak Çay'ın şark taraflarında geriye doğru, birinci hattımızdan çok uzak yerlere sevk etmeyi asla düşünmedim ve muvafık bulmadım. O zaman düşman Afyon'un şark ve cenubunda birinci hatta bulunan Elliyedinci Fırka'ya ansızın yüklenip taarruz ederse onu sürekli takviye etmek imkanı kaybolurdu; böyle bir halde, daha batı tarafta birinci hatta zayıf bir emniyet hattı teşkil eden Altıncı Piyade, Üçüncü Suvari ve Ondördüncü Piyade Fırkaları da yardım göreme-

yerek münferiden ezilip perişan olabilirlerdi ve bu fırkaların geri çekilecek kısımları veya bakiyeleri de Ordu kısm-ı küllîsinden çok aykırı bir vaziyete düşerek Burdur civarına kadar çekilmek zaruretinde kalırlar idi. Bu düşünce ve sebepler ile 15. Fırka'yı cenuptan şimale doğru 23. Fırka'nın hemen arkasına getirmek suretiyle Cephe Emrini yapmış ve bununla beraber bunları daha ziyade şimendifer hattına yaklaşırmak imkanının bulunmadığı sebepleriyle izah ederek Garp Cephesi Kumandanlığı'na ayrıca bildirmiştim.

Bu müracaatıma ve istizanıma karşı verilen cevapta Birinci Kolordu'nun bir fırkasının daha Çay şarkına, şimendifer boyuna alınabileceği ve Birinci Kolordu Karargahı'nın İshaklı'ya getirilmesi bildirildi... İshaklı, Akşehir'e pek yakındır. Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey ile İsmet Paşa arasında ötedenberi sıkı bir imtizaç ve münasebet vardır. Kolayca ve sık sık şifahen görüşüp dedikodu yapmak ve aleyhime bazı tahrikler ve teşviklerde bulunmak arzusunun hakim olmasından dolayı Birinci Kolordu Karagahı'nın İshaklı'ya getirilmesi için emir verildiğini tahmin ettim. Bu tahmine rağmen sarih emre itaat ederek Birinci Kolordu Karargâhı'nı İshaklı'ya göndermeye karar verdim. Bana karargâh değil, muharip fırka lazım idi.

Diğer taraftan Birinci Kolordu'nun üç fırkasını cenupptan şimale doğru hareket ile demiryoluna yanaştırılması değil, Çay'ın batısından şarka, Akşehir'e doğru Birinci Kolordu'nun fırkalarını bu yol boyunda dizmek suretiyle şimendifere yanaşmak şeklinin Cephe Kumandanlığı'nca düşünüldüğü yaptığımız muhabereden anlaşılmış idi. Bu düşünce şunu anlatıyordu ki Garp Cephesi Kumandanlığı'nda henüz hakim olan en-

dişe ve düşünce, düşmanın Eskişehir'in cenubundan «Aziziye-Piribeyli» istikametinde taarruz edeceği ve buna karşı Piribeyli sırtlarında Kaf hattının eski sağ cenahında katî mukavemet yapmanın zaruri olacağı, bu sebeple, böyle bir vaziyet tahassül ederse Birinci Kolordu'nun üç fırkasını, şimendifer hattı boyundan ayrı ayrı istikametlerde şimale ve şimali şarkîye doğru yürüterek Piribeyli sırtlarını işgal veya takviye etmek imkanının temini fikri ve arzusudur; şu halde Mustafa Kemal Paşa'nın sağ cenahın geriye kırılmıyarak Aziziye civarından şimale doğru giden hatta mukavemet olunması hakkında verdiği emrin yapılamıyacağı, kendi fikirlerinin daha doğru olduğu kanaatini muhafaza ediyorlar demektir.

Ben, esasen düşmanın hiçbir suretle taarruz edemiyeceğini, bilakis onun, bizim taarruzumuzu beklediğini ve bundan endişe etmekte olduğunu tahmin eylediğim ve bugüne kadar geçen hadiselerde düşmanın taarruzu düşüncesini haklı gösterecek hiçbir delil ve müeyyide görülmediği cihetle, Birinci Kolordu'ya yeni aldırılmak istenilen vaziyeti, askeri beyhude yormak telakki ediyordum. Bu sebeple acele olarak nizamî harbin bozulmasını lüzumlu addetmiyerek Sekizinci ve Elliyedinci Fırkalara birinci hatta nöbet değiştirmek işini yaptırmak istiyordum. Esasen Birinci Kolordu'nun hemen bir yere hareketi için emir verilmemiş ve buna henüz bir lüzum ve zaruret de hasıl olmamıştı.

Birinci Kolordu'yu üç fırkasiyle şimendifer boyuna dizmek de manasız idi. Bu kolordunun şimendiferle başka bir yere nakli lazım gelse, irkab işi ancak Çay istasyonunda ve fırkaları birbiri arkası sıra bindirmek

suretiyle yapılabilir. Birinci Kolordu'nun üç fırkasını, her birini ayrı yoldan yürütmek suretiyle şimale doğru sevk için bu mevsimde müsait yollar da yoktur. Her ne maksada dayanırsa dayansın, Cephe Kumandanı'na üç fırka ile bir kolordu karargahı lazım olacaksa, bunlar birinci hat gerisinde ve şimendifer yakınında elde hazırdır. Fırka numaralarını biz tayin ederiz. Bari, bu kadarcık iş bize bırakılsın. Acele hareket emri verilince aynı emirle 57. Fırka'yı orduya bağlamak ve Sekizinci Fırka'yı da Birinci Kolordu'nun emrine vermek pek kolay ve mümkün, gayet basit bir mesele idi. Bu esnada Yakup Şevki Paşa ile telefon ile konuştum. Birinci Kolordu'yu da mı o tarafa çekmek istiyorsunuz, diye sordum.

Şu vevabı verdi:

- Hayır, böyle bir talep ve mürücaat tarafımızdan yapılmadığı gibi bu hususta bir şey de işitmedim. Yalnız, İsmet Paşa Bolvadin'e geldiği zaman, tarafımızdan Eskişehir istikametinde bir taarruz yapılmasının münasip olup olmayacağı hakkında ne düşündüğümü sormuştu. Ben de menfi cevap vermiştim. Başka bir şey bilmiyorum.

Bu cevap üzerine, Birinci Kolordu'nun üç fırka ile şimendifer boyuna dizdirilmesi ve yanaştırılması arzusunun ve emrinin bu eksantrik düşünceye dayanmış olması da bir ihtimal idi. Fakat en kuvvetli ihtimal, İsmet Paşa'nın hâlâa Kaf hattı sağ cenahını Piribeyli sırtlarına kırarak bu hattı takviye etmek sabit fikrinde inat etmekte olması idi.

Bu düşünce ve mütalaalar ile meşgul iken 18 Mart akşamı İsmet Paşa'dan dün akşamki cevabımıza karşı şu haşin ihtar geldi: "Cephe Emirlerinin vaktinde icra-

sının itiyat buyurulması münasiptir." Bu kaba cevabı okuyunca sabır ve tahammülümün tükendiğini hissettim. Kan başıma hücum etti. Kendi Kendime:

- Ya Sabır! dedim; benim düşüncem ile onların kafalarının idrakleri akort halinde değil. Nizami harpleri altüst etmekle zuhur edecek mahzurları kavramıyorlar; askeri birliklere tüccar eşyası gibi muamele ediyorlar; eşya sandıklarını veya denklerini oradan oraya sevk ve nakilde bile bu denklerin bozulup kırılmaları düşünülür ve oradan oraya kolayca atılmazlar. Muayyen bir nizami harp ile bir araya getirilmiş ve bağlanmış cüzitamlar, birbirlerine alışarak birlikte iş görmek itiyadını hasıl etmiş olurlar. Bunları ikide birde parçalayıp oradan oraya atmak, daima işbirliğini bozar ve manevi kuvvetleri ve rabıtları haleldar eder. Böyle manevî kuvvetlere ve bağlara ehemmiyet vermiyen kumandanlar, zor vaziyetlerde birliklerin kendiliklerinden feragat ile çalışıp karar vermek gibi kıymetli yardımlarından mahrum kalırlar.

Artık İsmet Paşa ile bir hesaplaşmak zamanının geldiğini düşündüm. İlk önce "Cephe Emirleri yapılmıyor veya yapılmadı" gibi saçma iddiaların ileri sürülmesine ve tevsik olunmasına meydan vermemek için 19 Mart sabahı verdiğim 11 Numaralı Ordu Emri'yle Birinci Kolordu Karargâhını İshaklı'ya gönderdim. Sekizinci Fırkayı Birinci Kolordu'ya bağladım. 57. Fırka'yı ordu emrine aldım. 18 Mart akşamı gelmiş olan yeni 85 Numaralı Cephe Emri'nde Birinci, İkinci Ve Ondördüncü Suvari Fırkalarının Beşinci Kolordu'ya raptolunduğu ve bu kolordunun Cephe emrinde bulunduğu tebliğ olunmuştu. Bu suretle Beşinci Kolordu ile Suvarî Fırkaları da elimizden çıkmış oldu. Birinci Ko-

lordu dahi harekete hazır bir halde tutulduğundan bu da bizim elimizden yarı çıkmış bir halde idi. Birinci Ordu, bugün Afyon cenubundan Denzli'ye kadar vâsi cephede üç zayıf piyade ve bir zayıf suvari fırkasıyla emniyet hizmeti görmekte ve adeta tarassut vaziyetinde bulunmakta idi.

Bugün vermiş olduğum Ordu Emri'yle ben, prensip düşüncelerimden ve Ordunun manevi rabıtalarından fedakarlık ettim. Bundan sonra Garp Cephesi Kumandanı ile radikal bir hesap görmeye karar verdim; neticede ya ben istifa edecektim; veyahut İsmet Paşa, biraz daha saygılı ve insaflı hareket yoluna girecekti. Başkumandan ile de görüşerek ona da dert yanmağa ve bu işlerdeki ilgisini anlamaya çalışacaktım.

Birkaç gün evvel, Bolvadin'e gelmiş olan Mustafa Kemal Paşa böbrek sancısından ızdırap çekmeğe başlamış; kendisini ziyaret etmek istemiştim. Izdırabı arttığından 14 Mart'ta Akşehir'e gitmek mecburiyetinde kaldığını ve Çay istasyonundan hareket ederken görüşmek imkanı bulunduğunu yaverime telefonla söylemişlerdi. Isparta hastahanesinde mütehassıs Binbaşı İhsan Arif Bey'in bütün aletleriyle beraber Akşehir'e gelmesini istemişler; o gün Çay istasyonuna gittim ve Başkumandan'la görüşerek şifa temennisinde bulundum; Mustafa Kemal Paşa, iyi olduktan sonra, bizim cepheye geleceğini söyleyerek Akşehir'e hareket etti. Kendisini hastalık tesiriyle hayli sararmış gördüm.

İSMET PAŞA İLE AKŞEHİR'DE YÜZYÜZE SERT BİR HESAPLAŞMA

19 Mart 1922 Cuma günü Onbir Numaralı Ordu

Emri'ni verdikten sonra, İsmet Paşa'ya uzun bir cevap müsveddesi yazdım; bu müsveddede hulasa olarak şunları ileri sürdüm:

"Geçen sene Kasım ayından beri mürettep bir plan dehilinde benim şahsen iz'aç ve tazyik edilmekliğimden maksadın ne olduğunu anlamak için biraz zekanın kafî geleceği aşikardır; bir ordu kumandanı, hiçbir zamanda bir kukla değildir. Ordular, «Bölük - Marş! Bölük - Dur!» gibi kumanda ve emirlerle değil, direktifler ile idare olunur. Vatana hizmet etmek ve istiklal savaşını zafere ulaştırmak için imkan nisbetinde her şeye tahammül edip hoş görmek hususundaki karar ve azmime rağmen gittikçe artan nâ dürüst muameleler takatin fevkine çıkmıştır. Bu tarzda muamele görmeğe devam için artık sabır ve tahammülüm kalmamıştır. Esasen orduların bu tarzda idare edilişine göre ordu kumandanlığının vücuduyla ademi vücudü müsaivdir. Değil ordular, hatta kolordular bile bu tarzda idare olunamaz. Doğrudan doğruya fırkalara kumanda ediliyormuş gibi sevk ve idareye devam etmek, bizi oyuncak yerine koymak demektir; bu şartlar altında çalışmaya devam imkanı bulamadığım için muamelenin islahını, aksi takdirde bugünkü vazifemden affımı rica ederim."

Hiddetime ve öfkeme mağlup olmamak için bu müsveddeyi yaverim ile Ordumuzun Kurmaybaşkanı Albay Emin Bey'e gönderdim; ve elden temize çektirmesini Emin Bey'e söylemesini yaverime tenbih ettim. Bunu şifreli telgrafla göndermek istemedim; şifreyi halledeceklere sır vermemek için yazı ile göndermeyi münasip bulmuştum. Aynı zamanda Emin Bey'i denemek istiyordum: Bakalım, okuyup hiçbir mütalaa der-

meyan etmeksizin tebyiz ettirecek mi? Yoksa bundan evvel bana gelip kendi düşüncesini söyleyecek mi?

Biraz sonra, Ekan-ı Harp Reisi Albay Emin Bey'le Birinci Şube Müdürü Binbaşı Cemil Bey beraberce yanıma gelerek bu takrir hakkında görüşmek için müsaade istediler.

- Buyurun! dedim. Ne aklınıza geliyorsa serbestce söyleyiniz; katiyyen gücenmem. İkiniz de Onbirinci Kolordu Kumandanlığı'nda iken beraber maiyetimde idiniz. Oradaki çalışmamızdan böyle görüşmelerde ne kadar samimi ve müsamahakar, liberal olduğumu bilirsiniz; oturunuz ve söyleyiniz.

Albay Emin Bey, güleryüz ile cevap verdi:

- Biz de Paşamızın bu yüksek insaf ve takdirini, tecrübe ile bildiğimiz için, Cemil Bey'le beraber görüşüp maruzatta bulunmayı münasip gördük.

Ben, çok sinirlenmiş idim; dünden beri epey vakit geçtiği halde henüz öfkem geçmemişti. Onlar, yüzümden bu halimi anlıyorlar ve gayet mülayim ifadeler ile ve mütebessim bir çehre ile mütalaalarını söylemeğe ve beni aynı zamanda teskine çalışıyorlardı.

Evvela küçük rütbeli söze başladı.

-Paşam, Cephe'den dün gelmiş olan şifre, hakikaten çok insafsızca ağır yazılmıştır. Ne kadar kızsanız haklısınız; Cephe Kumandanı pek büyük kabalık etmiştir; fakat bu takriri göndermek, nihayet istifa etmenize müncer olabilir. Onların aradıkları da budur. Bundan ordu ziyan görecek, vatan müdafaası zarara uğrayacaktır. Bu takriri vermeden evvel, İsmet Paşa ile yüzyüze konuşup şikayetlerinizi, aynen fakat şifahen kendisine izah etseniz, zannederim ki, daha iyi netice elde edilir.

Bundan sonra Emin Bey başladı:

- Ordunun menfaati için bu takriri göndermemek ve şifahen konuşmak daha uygun olur. Akşehir'e gidip bizzat İsmet Paşa ile görüşerek meselenin halli temin edilebilir. Ben de Cemil Beyi'in mütalaasına iştirak ederim. Bir ordu kumandanına hiçbir zamanda yazılması münasip olmıyacak şeyler yazılmıştır;fakat yüz yüze gelince onun utanacağı şüphesizdir.Takrirde ileri sürdüğünüz şeyleri, daha fazlasıyla şifahen Cephe Kumandanına bizzat söylersinz. İşin içinde başka müessirler ve amiller olup olmadığı da bu görüşmede tezahür eder. Cephe Emirlerini yapmamak veya itiraz etmek gibi bir kastımız yok. Vakit mevcut olduğu için istizan ve teklif yapıyoruz.

Her ikisi gözlerimin içine bakarak muvafakat cevabı vermemi bekliyorlardı.

-Her ikiniz de mütalaa ve tekliflerinizde haklısınız; dedim. Ne kadar hüsnüniyetle ve zaferi temin için orduyu taarruza hazırlamakla meşgul olduğumuz meydandadır. Son muhaberelerimizde, adetim hilafına sizlerden de bir çok defa mütalaa sormuş ve bazı müsveddelerin ve cevapların sizin tarafınızdan kaleme alınmasını istemiştim. Üç ay evvel istihkam bölükleri için de böyle büyük bir kabalık yapılmıştı: "Emri evvel veçhile, istihkam bölükleri muvazzaf oldukları işler hakkında ayrıca müracaatta bulunulabilir" diye, ancak bir yüzbaşıya hitap edilebilecek şekilde ağır bir cevap yazılmıştı. Ben İsmet Paşa'dan her hususta kıdemli bulunduğum ve ondan çok evvel Paşa ve Ordu Kumandanı olduğum halde, sırf vatanıma hizmet için ve taarruz edilecek diye muvakkat bir zaman için onun maiyetinde Birinci Ordu Kumandanlığı'nı kabul

etmiştim. 1916'da İzzet Paşa da kendisinden kıdemsiz ve küçük rütbede bulunan Enver Paşa'nın maiyetine girmeyi kabul etmiş idi. Bu feragatler, esareti kabul demek değildir.

Bir parça durup nefes aldıktan ve düşündükten sonra, sözlerime, başımı sallayarak, şunları ilave ettim:

- Evet! Orduyu taarruz edebilecek bir hale getirip epeyce yetiştirdik. Bahar da girmek üzere... Havalar düzeldi ve yerler kurudu. Tam taarruz edeceğimiz mevsime girerken böyle bir vazifeden çekilmeyi, memlekete hizmetten mahrum kalmağı ve rakiplerimizin esasen mürettep planlarına ve tuzaklarına düşmeyi ben de istemiyorum. Bu düşünce ile teklifinize rıza gösteriyorum. Ancak takririm tebyiz edilsin; bana gönderin; cebime koyacağım. Yarın Akşehir'e beraber gidelim; İsmet Paşa ile yüzyüze görüşeyim; aksilik ederse, o zaman bu takriri cebimden çıkararak kendisine bizzat elden veririm. Bundan sonra, Garp Cephesi'ne ikinci bir takrir daha yazdım; orduların ne suretle sevk ve idare edileceğini, istizan ve mütalaanın memnu mu olduğunu ve yapılacak tebliğatta kullanılacak tabirlerde ve ifadelerde Ordu Kumandanlarına hitabın dikkate alınıp alınmayacağını sordum.

Her iki takrire yarınki 20/3/1922 tarihini ve sıra numarasını koydurarak yanıma aldım.

20 Mart Cumartesi sabahı erkenden Kurmay Başkanı Emin ve Harekat Şubesi Müdürü Cemil Beylerle bir yaver ve bir emir subayını yanıma alarak otomobil ile Akşehir'e hareket ettim. Saat 11.15 de İsmet Paşa'nın odasına ansızın Emin Bey'le beraber girdik. İsmet Paşa'nın yanında Fahri Paşa vardı. Biraz hatır so-

rulduktan sonra, Emin Bey müsaade istedi ve Fahri Paşa'ya da işaret ederek her ikisi odadan dışarı çıktılar. Evvelce konuştuğumuz tarzda Cephe Kurmay Başkanı Albay Asım Bey'in odasına gidip Cemil Bey'le beraber alakadarlar ile meseleyi görüşerek onlardan malumat almağa çalıştılar.

Ben, Cephe Kumandanı ile yalnız kaldım; İsmet Paşa'nın yüzü sapsarı kesilmişti. Her an bir fırtınanın kopmasını bekler gibi görünüyordu.

Bu vaziyet karşısında içimde ona acımak hissi peyda olmağa başladı. Çay'dan Akşehir'e gelinceye kadar öfke ve hiddet içinde, patlamağa müheyya, hazır bir hali muhafaza etmiş iken Cephe Kumandanını pek sakin ve mütevazı, hatta karşılarken ve yer gösterir iken pek mültefit ve hürmetkar görmek sinirlerimi birdenbire teskin etmişti.

Bu sebeplerle evvela insaflı ve mülayim bir eda ile söze başlamayı münasip gördüm ve hulasa olarak şunları söyledim:

- Paşam, dört aya yakın bir zamandan beri aramızda gittikçe artan birtakım anlaşmazlıklar, zorluklar ve bu yüzden birtakım sert ve haşin muhabereler oluyor; son günlerde bu hava pek fırtınalı bir şekil aldı. Bu hal devam ederse sevk ve idareye tesir yapacağını düşünerek bu vaziyetin islahını lüzumlu gördüm. Evvelki gün aldığım bir cevabınız, artık fırtınanın kopmak üzere olduğunu gösterdi. Dün bu cevabınıza karşı, oldukça uzun ve acı bir bevap yazdım; fakat vazife ve mesai arkadaşlarım, bu cevabı göndermeden evvel şifahen görüşmenin daha münasip olacağını teklif ettiklerinden üçümüz beraber buraya geldik. Şifahen meseleyi halledemezsek, cebimde duran bu takriri takdim edip buh-

rana son vermek icabedecek.

İsmet Paşa çok sükunetle dinliyordu; kulağının layikiyle işitmediğini düşünerek sesimi yükselttim:

-Evvela başlıça üç nokta hakkında anlaşmak lazım geliyor; bu hususta üç sualim var; dedim.

Cephe Kumandanı, hemen kağıt kalem alarak not etmeye başladı;

1- İstizan edilmiyecek mi? Mütalaa arz olunmayacak mı? Ve bunlar itiraz mı telakki edilecek?

2- Ordular, her türlü teferruatı tayin ve tesbit eden emirler ile mi, yoksa direktif, veche ve talimatlar ile mi sevk ve idare edilecektir? Orta yerde ordu ve kolordu kumandanlıklarını çiğneyerek ta fırkaların hareketlerini tayin eden ve ancak, nihayet, vazifelerini iyi yapabilecek derecede yetişmemiş fırka kumandanlarına hitaben verilmesi caiz olabilecek katiyyül-mefat ve teferruatı tayin eden emirler mi kullanılacak? Ordu kumandanlarına hiçbir tefekkür ve mütalaa hakkı yok mu?

3- Yapılacak tebliğatta kullanılacak tabirler ve ifadeler de ordu kumandanlarına hitap edildiğinin nazarı dikkate ve insafa alınması ne zaman düşünülecektir?

İsmet Paşa, suallerimi not ederken kızarmağa başlamıştı. Bu üç suali yazdırdıktan sonra, cebimde duran iki takrirden 20/3/1922 tarihli ve Birinci Şube-2685 Numaralı olanı çıkarıp kendisine verdim; ve dedim ki:

Bu takrirde suret-i umumiyede şu üç noktadan bahsolunmamaktadır; buna, ayrıca cecap verilebilir; fakat burada, şimdi, not edilen bu noktalar hakkında anlaşmak ve kararın esaslarını tayin etmek lazımdır.

-Birinci ve ikinci sualler varid değildir; istizan ve mütalaa daima yapılabilir ve hüsn-ü telakki olunur.

Emirlerde mümkün olduğu kadar salahiyete riayet edilmektedir. Bu kadar sıkı bir surette birbirine yakın ordularda bazan teferruata girişmek zaruri oluyor. Böyle yapıldığı zaman, başka türlü harekete imkan olmadığına kanaat getirilmiştir. Hatta son 84 Numaralı Cephe Emri'nin müsveddesinde daha ziyade teferruata girişilmiş olduğu halde ben tay ettim.

Üçüncü suale gelince; mümkün olduğu kadar tabirlere dikkat ve riayet edilmektedir. Bazan tabiri âmiyanesiyle dürüst hareket edilmiş ise iyice dolduktan sonra yapılmıştır.

İsmet Paşa, gayet mülayim ve kavga değil, anlaşma arayan bir ses ve tavır ile, bunları söyleyerek fazla tafsilata girişmedi.

Belki, Akşehir'e ansızın, habersiz geldiğim ve hiç tahmin etmediği sualler sorduğum için, Mustafa Kemal Paşa'ya danışmasına ve talimat almasına vakit bırakmadığım cihetle işi kısa kesmek ve sonra tahriri cevapta döşenmek noktasını dikkate almakta idi.

Bunun üzerine ben teferruata girişmeye mecburiyet hissettim.

-18 Mart tarihli şifrenizde "Cephe Emirlerinin vaktinde icrasının itiyat buyurulması münasiptir" ihtarı var idi; dedim. Hangi Cephe Emri'nin yapılmamış olduğunu sorabilir miyim? Altı aydan beri, mütemadiyen ve sık sık gelen Cephe Emirleri, düşman ile muharebe ederken veya bir muharebeye girişmek üzere olduğumuz zaman verilen harekat-ı askeriye emirleri gibi değildir. Böyle emirler, muharebenin idaresine ve cereyanına sekte vermemek için derakap yapılır, istizan ve mütalaa ile vakit geçirilmez; yahut ordu kumandanının düşündüğü bazı ikinci derecede fikirler ile

iş geciktirilmez; fakat şimdiye kadar daha böyle bir Cephe Emri almadık. Gelen Cephe Emirlerinin hemen hepsi, ya «Sad» hareketinin hazırlığına veyahut Kaf müdafaa tertibinin ihzarına, ordulardan bazı mütalaalar sorulmasına, keşif icrasına vesair buna mümasil işlere müteallik vazifelerden behsetmektedir. Biz de bazıları hakkında mütalaa, teklif veya istizan yapmak lüzumunu hissedersek, verilen iş veya vazifede hiçbir müstaceliyet görülmediğinden, tekliferimizi Cephe'ye arzeder ve cevabına intizaren Cephe Emri'nin tatbikini geciktiririz; bunu da hiçbir zarar ihtimali mevcut olmadıkça yaparız. Eğer Cephe Emirlerinin geciktiği, bizim verdiğimiz Ordu Emirleri'nin geç verilmiş olmasından istihraç ediliyorsa, bu doğru değildir. Çünkü biz, Cephe Emirleri mucibince hemen yapılması lazım gelen işleri kısa ve hususi emirler halinde şifre ile ve hatta telefon ile tebliğ ederiz. Ondan sonra mufassal ordu Emri'ni yazılı olarak tanzim edip göndeririz. Cephe Karargahı'na bir sureti gönderilen Ordu Emirleri'nin hepsi böyle yazılı emirlerdir. Ben Ordu Emirlerini tegraf ile veya şifre ile tam metin halinde tebliğ etmeyi münasip görmüyorum; yazılı ordu emirlerine, daha etraflı tedbirler, dost ve düşman hakkkında daha tafsilâtlı malûmât koymak mümkün oluyor. Mesela 84 Numaralı Cephe Emri'nde "Daha bir fırkanın şimendifer boyuna yaklaştırılması" tebliğ edilmiştir. Birinci Kolordun'un iki fırkası şimendifer boyunda olduğundan geri kalan tek fırka 15. Fırka idi. Bunun numarasının zikredilmemiş olması bizi şüpheye düşürdü. 23. Fırka Pazarağaç'da ve 15. Fırka'nın cenubunda Karadilli civarında olduğundan hemen 15. Fırka'ya Pazarağaç cenubunda 23. Fırka mıntıkasına yanaşması için

hususi emir verdik. Burada şimendifer hattı şarktan garba doğru gider. Cenupta olan 15. Fırka ancak şimale doğru sevk olunursa bu hatta yanaşmış olur. Biz bu normal düşünce üzerine lazım gelen emri vererek Cephe Emri'ni yaptık ama bazı hususlar için istizan lüzum gördük. Gelen cevaplardan anladık ki Birinci Kolordu'yu Pazarağaç'tan şarka, Akşehir'e doğru şimendifer boyuna dizmek arzu ediliyormuş. Birinci Ordu'nun biricik ihtiyatı olan Birinci Kolordu'yu, birinci hattımızdan bu kadar uzaklara geri sürmeyi kendi cephemiz ve vazifemiz için zararlı gördük.

Bu izahattan sonra başka hazırlayıp da cebimde tuttuğum diğer cevabı takrirde bahis konusu ettiğim tafsilatın hepsini birer birer şifahen söyledim; ve bu takriri göstererek dedim ki:

-Bunu fiilen takdim etmiyorum. Şifahen arzediyorum. Mesai arkadaşlarım Akşehir'e gidip şifahi görüşmekle meselenin hallini teklif ettiklerinden bugün buraya geldik. Beni kırmak, neşemi bozmak, benim yüzümden orduma yardım etmemek için adeta mürettep bir suikast var zannı bizde hasıl olmuştur; Cephe Karargahı'nın muhtelif şube müdürleri ve Kurmaybaşkanınız bizi muahaze için birbirleriyle yarış ediyorlar; ordunun Sıhhiye Reisi ve ilaç talebi, istihkam bölükleri meseleleri münasebetiyle yapılan muhabereler ve bize verilen sert ve anudane cevaplar, mesela ilaç talebinde "velveleden âzade müracaatlar yapılması" ve diğer bir cevapta da izahatımıza rağmen "velveleden âzade olmadığı fikrini muhafaza ediyorum" ihtarı, "evvela istihkam bölüklerini veriniz; sonra mütalaa dermeyan ediniz" şeklinde bir Ordu Kumandanı'na cevap verilmesi, Çal Muharebesi hakkındaki muahezeler hep bu

yarışın, bir Ordu Kumandanı'na bir bölük kumandanı gibi muamele etmenin mahsulüdür.

İsmet Paşa bu izahatımı sükunetle dinledi. Nihayet şu cevabı verdi:

-Birinci Ordu'da Cephenin Emirlerini beğenmemek, istihfaf etmek, icra etmemek, itiraz eylemek için bir meyil bulunduğu zannı bizde hasıl olmuştur.

- Bu zan doğru değildir; dedim. Mesela 84 Numaralı Cephe Emri'nden sonra 17 Mart'ta bize tebliğ edilen "Cephe Emirleri'nin vaktinde icrasının itiyat buyurulması münasiptir" gibi nâdürüst bir ihtar, hiçbir zaman bir ordu kumandanına yapılamaz; siz sebep sordunuz; biz de izahat verdik. Nizam-ı harbi bozmamak için Sekizinci ve Elliyedinci Fırkaların değiştirilmesi bence çok ehemmiyetlidir. Sekizinci Fırka ötedenberi müstakil bulunmuştur. Kumandanı Albay Kazım Bey, kendisinden kıdemsiz olan Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey'in emri altına verilmemesi için evvelce bana tahriren rica etmişti. Kendisine icabeden cevabı vermekle beraber, bu defa onun bu arzusu, nizam-i harbı bozmamak prensibyle uygun düştüğünden ve Birinci Kolordu'nun hemen başka tarafa hareketi için henüz hiçbir zaruri, müstacel ve mücbir sebep de mevcut olmadığından bu mübadeleyi hazırlıyordum. Bir Ordu Kumandanı'na bu kadar salahiyet verilmezse iş nasıl yürür? Harekât şubenizin müdürü ile kurmaybaşkanınız böyle ince kumanda işlerine akıl erdiremiyorlar; fırkalara ve kolordulara birer eşyay-i ticariye sandığı gibi, sık sık tebdili mahal ettirmekte hiçbir mahzur düşünmüyorlar. Düşman Eskişehir'in cenubundan taarruz edecek endişesiyle boyuna kolorduları ve fırkaları oradan oraya sürmeye çalışıyorlar; talim ve terbiye-

ye muntazaman çalışmak imkânı kayboluyor. Muharebe olmadıkça askerin istirahatini temin lâzımdır. Çadırları kâfi miktarda bulunmayan birlikleri, müsait bir halde bulunmayan köylerimizde konaklara yerleştirmek kolay bir iş değildir. Bir kıta, günlerce uğraşarak iskân ve ikamet işlerini biraz yoluna koyunca, haydi, yeni bir emirle başka bir mahalle gitmesi için emir veriliyor; bu hal askeri ve zabitleri (erleri ve subayları) bıktırıyor ve kumanda heyetine itimatsızlığa sevkediyor. Menzil tarafından verilmeyen saman, ot, mahrukat gibi şeylerin tedariki zorlukları da artıyor.

Garp Cephesi Karargahı, bir Ordular Grubu Karargahı gibi çalışarak, Ordu kumandanlarına, kendi bulundukları mıntıkanın hususiyetlerine göre düşünmek ve tedbir almak salahiyetlerini veren direktifleri dikkate almalıdır. Ordu kumandanlarına, adeta taburlara emir verir gibi emirler veriliyor. Psikolojik ve manevi düşüncelere ve kıymetlere ehemmiyet atfetmek icabeder. Eğer böyle teferruatı tesbit eden kati emirlere devam edilecekse, Ordu Karargâhlarına lüzum yoktur. Bunları lâğvetmek daha münasiptir.

Birinci Ordu'da, Cephe'nin emirlerini beğenmemek, icra etmemek ve itiraz eylemek için bir meyil bulunduğu zannı bizde hasıl olmuştur buyuruldu. Bu zannı ileri süren ve tahrik eden Asım Bey mi? Tevfik Bey mi? Bunlar büyük kumandanların sevk ve idare şartlarını takdir edebilecek kabiliyette değildirler. Tevfik Bey'i bir kaç sene Harp Akademisi'nde talebeliğinden tanırım. Asım Bey sınıf arkadaşımdır. Bon Sens ve Tact denilen şeyleri idrak edebilecek yaradılışta değildir. Anlayış zihniyeti yoktur. Bunlar fırka ve kolorduları dama taşı gibi kullanmak, fırka, kolordu ve

ordu kumandanlarından bir onbaşı itaati beklemek itiyadındadırlar. Kendileri bir emir eri gibi; evet efendim demeye alışmış olduklarından ordu kumandanlarından bile böyle hareketi bekliyorlar.

Meselâ son 84 Numaralı Cephe Emri'nde, Birinci Kolordu'nun fırkalarını garptan şarka doğru, şimendifer boyuna dizmek düşünülerek emir verilmiş ve Birinci Kolordu'nun hemen tamamıyla veya iki fırkasıyla Çay ile Akşehir arasında çok geride bulunması ve Cephe Kumandanlığı'nın emri olmadıkça bu üç fırkanın Birinci Ordu Cephesi'nde kullanılmaması talep olunmuş; Birinci Ordu Kumandanı'nın elinde bu Birinci Kolordu'nun üç fırkasından başka hiçbir ihtiyat kuvveti yoktur. Elliyedinci, Altıncı, Ondördüncü Piyade Fırkalarıyla, Üçüncü Suvari Fırkası, Afyon şark ve cenubundan Denizli'ye kadar birinci hatta bir kordon gibi dizilmiştir. Bunların düşmanı tevkif edebilmek kudretleri kalmamıştır. Pek geniş cephelerde zayıf bir emniyet hattı gibi düşmanı tarassut ve gerileri setretmek, örtmek vazifesini yapabiliyorlar. Düşman, meselâ Çal'da olduğu gibi, muayyen noktaya oradaki bizim kuvvetlerimizden büyük kuvvetlerle ansızın taarruz ederse, kendi kuvvetlerimizi takviye etmek ve muayyen hatta mukavemet ettirebilmek için elimizde hiçbir ihtiyat kuvvetimiz yoktur. Birinci Kolordu'ya öyle bir vaziyet aldırmak lazımdır ki hem 84 Numaralı Cephe Emri'nde istenilen iş ve düşünülen muhtemel hareket icabında kolayca yapılsın; hem Birinci Ordu Cephesinde düşman ehemmiyetli kuvvetlerle taarruza başlarsa, Birinci Kolordu'nun fırkalarından çabuk istifade edebilelim. Bu fırkaları kullanabilmek için bir yandan Cephe Kumandanlığı'ndan istizan etmek, diğer taraftan

bu fırkaları, birinci hattımızdan çok uzakta, Çay ile Akşehir arasında çok geride bulundurmak, taarruza uğrayacak Birinci Ordu'nun birinci hattındaki kuvvetlerini takviye edebilmek için çok vakit kaybettirir. Eğer düşman bizi aldatmaya muvaffak olarak, evvelâ Seyitgazi taraflarından taarruz teşebbüsleri gösterip Birinci Kolordumuzu şimale sevkettirmek kararını verdirirse o zaman, iş daha berbat olur. Birinci Ordu'nun cephesindeki zayıf kuvvetlerimiz, geri çekilmeye mecbur olurlar. Böyle bir halde, Çal muharebesindeki münakaşalar tekrar başlar. "Birinci Ordu Kumandanı tedbirde kusur etti. Birinci Ordu mukavemet edemeyerek geri çekildi. Denizli, Dinar, Sandıklı şehir ve kasabalariyle etrafındaki vâsi' arazi düşman eline geçti" gibi dedikodular yaratılır. Herkes bilmez ki, adı Birinci Ordu olan kuvvet, bugün ince bir kordon şeklinde Afyon'dan tâ Denizli'ye kadar dağılmış dört zayıf fırkadan ibarettir. Şimdiden arzediyorum ve dikkati çekiyorum. Böyle bir halde hiçbir mesuliyet kabul etmem. Bu hat, ihtiyatsız kalırsa mukavemet edemez.

İşte bu düşüncelerle ve "daha bir fırka şimendifer boyuna yanaştırılsın" emriyle Onbeşinci Fırka'yı şimale doğru Yirmiüçüncü Fırkanın cenubuna yanaştırdım; aynı zamanda istizan ettim. Birinci Kolordu'nun ilk hatta bulunan Elliyedinci Fırkası'nı Sekizinci Fırka ile değiştirmeyi ve bu suretle Birinci Kolordu'nun nizam-ı harbini bozmamayı münasip gördüm. Bu düşüncelerim izah ve istizan edilince, "Cephe Emirleri vaktinde yapılmamış" telâkki olundu. Görülüyor ki gerek hüsnü niyetimiz, gerek askeri vaziyetimize daha uygun bir tertip almak maksadımız ve nihayet mütalaa ve teklif yapmaklığımız kötüye alındı; bir itaatsizlik addolun-

du; hiç şüphe etmiyorum ki bu hâdiselerde Tevfik ve Asım Beyler, sizi tahrik etmişlerdir. Sizinle telefon ile konuşmak da zorluk var. Ordu Cephesi'ndeki işlerimizi bırakıp Akşehir'e gelmek de en aşağı bize bir gün kaybettiriyor. Asım Bey'le telefon ile konuşup anlaşmaya ben değil, hattâ erkânıharplerim bile razı olmuyorlar. Asım Bey'in böyle bir halde vereceği cevap belli: "Efendim, Cephe Emirleri yapılmıyor, Cephe Kumandanı Paşa Hazretleri kızıyorlar." Bu suretle her şey sizin üzerinize atılacak...

İsmet Paşa, sade yüzüme bakıp söylediklerimi işitmeye çalışıyordu. İzahatımın hepsini işitip işitmediğini kestiremiyordum. İşittirmek için daha yüksek sesle konuşmayı da münasip bulmuyordum; başkaları duyacak endişesi mâni oluyordu. Cephe Karargahı'nda Romanyalı kadınlarla evlenmiş bazı subaylar vardı; bunların karıları Akşehir'in içinde ikamet ediyorlardı. Askeri sırların bunlar vasıtasiyle etrafa yayılması tehlikesi mevcut idi. Hiç olmazsa, ben, şahsen buna meydan vermek istemiyordum.

Bu esnada bir emir subayı, ansızın odaya girdi; yemeğin hazır olduğunu, arkadaşların beklediklerini haber verdi.

İsmet Paşa, münakaşaya son vermek için bu dâvetten hemen istifade ederek:

- Arkadaşları sofrada bekletmeyelim, diyerek ayağa kalktı. Yemek salonuna doğru giderken benzi sapsarı olmakla beraber başkalarına bir şey sezdirmemek için yapma nezaketlere başladı; kapıdan çıkarken bana hürmetkâr davrandı. Sunî tebessümler ile jestler yaparak sofrada yer gösterdi. Yemek münakaşayı kesmiş ve son buhranın önüne geçmişti.

Hürmetkâr tavırlar, mülâyim ifadeler ile ve sâkin bir ton ile vermiş olduğu cevaplar ve izahat hiddetimi ve öfkemi biraz teskin etmişti; bundan sonra, belki, daha dikkatli ve insaflı davranacağı zannı bende peyda olmuştu. Bu sebeplerle cebimde saklamış olduğum diğer takriri vermedim; bundan dolayı bomba patlamadı ve istifa talebim geri kaldı.

Yemekten sonra, Ordu'nun maaş ve iaşe meseleleri hakkında görüştük. Mustafa Kemal Paşa'yı görmek istediğimi söyledim. Telefonla sordurdu; buyursun cevabı geldi. İsmet Paşa'ya veda ederek Başkumandan'ın ikamet ettiği binaya gittim.

MUSTAFA KEMAL PAŞA NE CEVAP VERDİ?

İstasyon civarında güzel bir hıristiyan evinde oturan Mustafa Kemal Paşa'nın odasına girdiğim zaman, yine Fahri Paşa'yı orada buldum. Bu zatın Kolordusiyle ve Suvari Fırkalarının talim ve terbiyeleriyle meşgul olacağı yerde Akşehir'de uzun boylu dolaşmasına hayret ettim. Acaba her gün mü böyle idi; yoksa o da sırf benim gibi, ziyaret ve bazı müracaatler için mi gelmişti?

Yanımda Kurmaybaşkanım Emin Bey beraber idi; biraz oturup konuştuktan sonra, onlar çıktılar; bizi yalnız bıraktılar.

İsmet Paşa ile aramızdaki ihtilâfı Başkumandan'a açtım. 84 Numaralı Cephe Emri'ni ve son ihtar şifresini gösterdim. Mustafa Kemal Paşa dedi ki:

- İşe bir dereceye kadar vakıfım; suizanların izalesi lâzımdır; mütalâa yürütülebilir. Telefonla veyahut bu-

gün yapıldığı gibi gelip şifahen anlaşmak münasiptir. Bu halin devamı caiz değildir. Ordu'ya suitesir icra edebilir.

Bu cevap üzerine artık fazla bir şey söylemeye ha cet kalmadı. Bugünkü hareketimi tasvip ettiği gibi mütalâa yürütmeyi de caiz görüyor. Bana, meselâ şu hareketiniz doğru değildir gibi aleyhimde hiçbir menfi ihtarda da bulunmadı. Birinci Orduya kumandan tayin edildiğim zaman 61. Fırka Kumandanlığı'na nasbedilmiş olan Yarbay Salih Bey hakkında Dördüncü Kolordu Kumandanı Albay Kemaleddin Sami Bey'e yapılmış olan ihtarı hatırlayarak o zaman da mütalaa meselesinin ortaya sürülmüş olduğunu gözönüne getirdim.

Bugünkü hareketimin tasvip edilmiş olmasına göre ve İsmet Paşa'ya da haksız olduğu noktaları sarahatle izah ettiğim cihetle, bu müracaatlerimin hüsnü tesir icra edeceğini ve bir dereceye kadar ihtilâfın sükûn bularak daha insaflı davranılacağını ümit ettim. Mustafa Kemal Paşa'nın, İsmet Paşa'ya lehimde bazı tavsiyelerde bulunması ihtimalini de varid gördüm. Bu sebeplerle artık müracaat ve şikâyetlerimi burada kesmeyi münasip gördüm. Bahar geldiğini ve yakında taarruza başlanmasının muhtemel olduğunu düşünerek işi buraya kadar getirdikten sonra memlekete hizmet etmek emeliyle taarruz hareketlerinde iş başında bulunmamayı münasip görmeyerek son muvaffakiyete kadar dişimi sıkmaya tekrar karar verdim. Başkumandan'ın, Cephe Kumandanı'nı himaye etmekte olduğunu da sezdim. İhtilâfa bir dereceye kadar değil, tamamiyle

agâh olduğunu anladım. Mustafa Kemal Paşa, Birinci Ordu mıntıkasını teftişe geldiği zaman, kendisine ordumuzu yetiştirmek, çete rejiminden muntazam ordu idaresine geçmek hususunda ne derecede muvaffak olduğumuzu göstermek, bu hususlardaki gayretlerimizi takdir ettirmek fırsatını elde edebilirsem, o zaman beni kolay kolay İsmet Paşa'ya feda etmeyeceğini, onun dizginlerini çekmek lâzım geldiğini anlayacağını ümit eyledim. Şu zamanda Ordu'nun başından ayrılmaklığımın hem Ordu'da, hem memlekette ve hem düşman nezdinde bizim için zararlı tesirler yapacağını takdir edeceğini tahmin eyledim.

Ümit dünyası bu!.. Vatanıma hizmet etmek emeliyle, Malta'dan kaçıp Anadolu'ya iltihak etmiş olduğum için kati zaferin istihsaline kadar Yunanlılar ile çarpışmak fırsatını elden kaçırmak istemiyordum.. Kati zaferden sonra, İsmet Paşa'nın maiyetinde hiçbir suretle kalmayacaktım; icap ederse, Mustafa Kemal'in de esaretine girmeyerek serbest çalışmak suretiyle vatanıma hizmet etmeyi tercih edecektim; fakat şimdi dişimi sıkıp bugünkü vazifeme kati zaferin istihsaline kadar devam etmek ve hiçbir sebep ile bu fırsatı kendi elimle terketmemek lüzumuna kanaat besliyordum. Bu kanaatim henüz kuvvetini muhafaza ediyordu.

Başkumandan'a veda ederek ayrıldım. Kapıda bekleyen otomobilimize bindim ve benimle beraber gelmiş olan maiyetimi de alarak karanlık basmadan Çay'a varmak üzere hemen Akşehir'den hareket ettim.

Otomobil içinde avdet ederken yanımda oturan Kurmaybaşkanımız Albay Emin Bey dedi ki:

- Asım Bey'le görüştük. Fahri Paşa da yanımızda idi. Asım Bey'in ilk sözü "Ne için verdiğimiz emirler yapılmıyor?" şikâyeti oldu. Kendisine lâzım gelen izahatı verdim. Erkânıharplerin vazifesi, yangına körükle gitmek değil, teskin ve telif etmek olduğunu söyledim. Fahri Paşa da "Evet, öyledir; biz de erkânıharp iken böyle yapardık" diyerek beni teyid etti.

- Mel'un kel dedim. Aramızdaki ihtilâfı tahrik ve teşvik etmekte başrolü oynayanın kendisi olduğunu diliyle itiraf etmiş oluyor. Bu işlerde Asım ile Tevfik'in, İsmet Paşa'yı desteklemekte ve tahrik eylemekte olduklarını size evvelce de söylemiştim. Bu tahminim bugün tahakkuk etti. İsmet Paşa da ağzından kaçırdığı bir lâf ile bu kanaatimizi teyid eyledi; 84 Numaralı Cephe Emri'nde fırkalara kadar müdahalenin doğru olmadığını kendisine söylediğim zaman bana, "Bu emrin müsveddesinde daha ziyade teferruata girişilmiş olduğu halde kendisinin tay ettiği" cevabını verdi; bunlar Ordu veya Ordular Grubu Karargâhlarında birinci derecede rol alacak erkânıharpler değildir. Kimin arabasına binerler ise onun türküsünü çağıran adamlar dır. Gerek ilmî ve gerek amelî kifayetsizlikleri meydandadır.

Bir müddet sükûn içinde düşünerek yolumuza devam ettik; bundan sonra Emin Bey bu sükûtu ihlâl etti:

- İyi olmadı mı? Bugün Akşehir'e gelip yüzyüze konuşmak?

- Çok iyi oldu. Allah razı olsun; benim öfke ile vaktinden evvel yanlış bir adım atmaklığımın önüne geçtiniz. Beraber zevk ile çalışmak, birbirimize destek olarak vazifeyi hüsnü ifaye gayret etmek, iyi niyetler ile

işbirliği yapmak böyle olur ve daima iyi neticeler verir. Siz 12 Şubat'ta bize geldiniz. Biz Teşrinievvel'in başından beri neler çektik? Siz gelinceye kadar ne tahammül edilmez muameleler ve emirler karşısında kaldık? O, Çal muharebesi münakaşaları, istihkâm bölükleri ihtarı neler, neler...

Ertesi gün, 21 Mart Pazar sabahı Sekizinci Fırka ile Elliyedinci Fırka'nın mübadelesi için emir verdim. Hava çok güzeldi. Çamurlar kurumuştu. Mübadelenin kolay olacağını ümit eylemiştim. 84 Numaralı Cephe Emri 7 Mart'ta, yani iki hafta evvel verildiği halde, o zamandan beri Birinci Kolordu'nun başka bir tarafa hareketini icap ettirecek hiçbir sebep zuhur etmediği gibi aylardan beri beklenen düşman taarruzundan da hiç bir eser görülmemişti. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın beyhude vehim, endişe ve telâşları ile fırkalar ve kolordular oradan oraya koşturulmuştu.

Bugün Yakup Şevki Paşa, benim ile görüşmek için Çay'a geldi. Son defa 20 Mart'ta Cephe'ye gönderdiğim ve "Mütalaa veya istizan yapmayacak mıyız? Ordular kati teferruatlı emirler ile mi, yoksa direktifler ile mi idare olunacak?" mealindeki takririmin bir suretini beray-i malûmat İkinci Ordu Kumandanlığı'na da göndermiştim. Bunu okuyunca pek memnun olan Yakup Şevki Paşa, Orduların idaresindeki keşmekeş hakkında dertleşmek ve hasbihal yapmak üzere benimle konuşmak ihtiyacını duymuş; kendisine ilk söylediğim sözler şunlar oldu:

- A kardeş! Düşman Eskişehir'in cenubundan taarruz edecek diye bir kuru tahmin ileri sürdün; Cephe Kumandanı'nın kuşkusunu artırdın. Sizin bu tahmininizin acısını biçare asker çekti. Oradan oraya, durma-

dan dinlenmeden yer değiştirmek yapıldı. Cephe Kumandanı'nı bir türlü teskin edemedik; bu tahmin doğru değildir diye kaç defa bağırıp çağırdık; "Kıtalara yazık oluyor; eziyet çekiyorlar. Kışı geçirmek üzere yerleştikleri konakları terketmek, talim ve terbiye çalışmalarına sekte vermek mecburiyeti hasıl oluyor" diye feryat ettikse de, "Cephe Emirlerinin vaktinde icrasının itiyat buyurulması münasiptir" ihtariyle mukabele gördük.

- Ben onun bu kadar işkilli olduğunu ne bileyim? Herhalde, değil bir Ordular Grubu'nu, hattâ bir orduyu bile sevk ve idare edebilecek kabiliyeti ve iktidarı yok, dedi ve Akşehir'de ne yaptığımızı sordu; hepsini anlattım. Bundan sonra Yakup Şevki Paşa dedi ki:

- Acaba Mustafa Kemal Paşa, sana çatmak için İsmet Paşa'yı teşvik etmiyor mu? Çünkü bizim muharebelerimizde bu derece dürüstlük yok.

- Şimdilik böyle bir şeye hükmettirecek delil yoktur. Kendisiyle görüşmemiz normal cereyan etti; makul tavsiyelerde bulundu. Eğer; böyle bir şey varsa kokusu ileride çıkar; dedim. Herhalde bana verdiği cevaplar, aynı vaziyette ben de olsam, vereceğim cevaplardır. Ancak ben İsmet Paşa'nın da ayrıca kulağını çekerdim. Mustafa Kemal, bunu yaptı mı bilmem...

24 Mart 1922 Çarşamba günü Garp Cephesinden aldığımız bir şifrede:

"Düşman ahval-i dahiliyesindeki bozukluk hasebiyle vakit kazanmak için bir mütareke teklif edileceği" yazılı idi. Bugünkü Atina Ajansı da, Yunanistan'ın muzaffer olmasına rağmen İtilaf Devletlerinin mütareke teklifini kabul edeceğini ve İngiltere ile Fransa ve İtalya sefirlerinin Baltacis'a Yunan ordusunun müta-

reke yapması hakkında müşterek bir nota verdiklerini neşretmiştir.

25 Mart tarihli Anadolu Ajansı da, Paris'te inikat etmiş olan Hariciye Nazırları Konferansı tarafından Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne muhasamatı tatil için yapılan teklifi aynen neşretti.

26/3/1922 Cuma günü, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa ile İsmet Paşa, Bolvadin ve Aziziye taraflarına giderek İkinci Ordu mıntıkasında evvelce ikmal edemedikleri teftişe devam etmeye başladılar; Mustafa Kemal Paşa'nın hastalığı geçmiş idi.

28/3/1922 sabahı İsmet Paşa'dan aldığım bir telgrafta: "Bugün öğle vakti Aziziye'den hareket edecek olan Başkumandan Paşa'nın Bolvadin'de kısa bir tevakkufu müteakip Çay'da Birinci Ordu Karargâhı'nda çay içecekleri, badehu trenle Akşehir'e avdet edecekleri" bildirildi.

26 Mart'tan 28 Mart öğle vaktine kadar Aziziye ve civarında kalmış olan Başkumandanın gerek Bolvadin'de ve gerek Çay'da ancak bir iki saat kadar kalması dikkati çekmekte idi. Demek oluyor ki Mustafa Kemal Paşa dahi, İsmet Paşa'nın düşmanın Aziziye istikametinde taarruz edecek kuruntularına ve endişelerine kıymet vermiş ve bugüne kadar bu meseleyi tetkik ve tarassut eylemiş; nihayet bundan sonra artık böyle bir şey olmayacağına kanaat getirerek mütareke teklifleri haberleri üzerine şimdi Akşehir'e dönmekte ve İkinci Ordu'nun Dördüncü Kolordu mıntıkasını ve Birinci Ordu'nun tekmil mıntıkasını teftiş etmeye lüzum görmeyerek ordu karargâhlarında biraz tevakkufla iktifa etmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'nın Bolvadin'de daha az dura-

rak Çay'da bizim karargâhımızda çay içmek arzusunu izhar etmesi hayli mânalı idi. Hususiyle Çay istasyonu, Bolvadin ile Çay kasabası arasında bulunduğun dan Bolvadin'den Çay kasabasına kadar gideceği yerde, Çay istasyonunda kalarak oradan trene binebildi; bunu, benim hatırımı tatyip etmek maksadiyle yaptığına hükmederek imkân nisbetinde mükellef bir çay ziyafeti hazırlattım. Amatör subaylardan ve erlerden mürekkep bir saz heyeti ile askeri muzikayı getirterek münasip bir istikbal töreni tertip ettik.

Tam saat 17'de Çay kasabasına geldiler. Başkumandan'ın refaketinde İsmet Paşa'dan başka Rus sefiri Aralof Yoldaş, Azerbaycan Sefiri İbrahim Abilof Yoldaş, yaverler, kâtipler vesaire var idi. Yapılan törenden, çay ziyafetinden, bu esnada çalan saz ve muzikadan, subay arkadaşlarımın gösterdikleri kibar ve centilmence hareketlerden, neşeden, iyi bir âhenk ve akord halinde canlılıktan ve bareberlikten çok memnun oldu. Ben yabancı sefirlerin de beraber olduklarını bilmiyordum; haber de verilmemişti. Buna rağmen bizi ihtiyatlı ve tertipli gören Mustafa Kemal Paşa, cidden memnun olmuş ve beni şahsen tebrik ederek gördüğü gayret ve himmetten, Ordu'da göze çarpan âhenkten ve canlılıktan dolayı hususî takdirlerini izhar eylemişti. Ben de, bu takdirden cesaret alarak iki gün sonra, 30 Mart'ta bir askeri merasim yaptıracağımı ve bu merasime kendilerini dâvet etmekliğime müsaade buyurmasını rica ettim.

- Ne merasimi bu? diye sordu.

30 MART 1922'DE ÇAY'DA YAPTIRDIĞIM ASKERÎ TÖREN VE MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN ORDUMUZU BEĞENİP TEŞEKKÜR ETMESİ

- Geçen sene 30 Mart'ta İkinci İnönü muvaffakiyeti olmuş; bunun yıldönümünü kutlayacağız.

- Ha! Bak, hiç haberimiz yoktu; çok iyi; ne yapacaksınız?

- Size üç mükemmel fırka göstereceğim; orduyu taarruz için ne dereceye kadar hazırlamış olduğumuzu tebarüz ettireceğim. Muayene ve resmi geçit yapılacak. Sonra bir asker bayramı, asker oyunları. Gece, ziyafet, müsamere, saz, muzika, tiyatro, monolog vesaire...

- İyi bir şey olacaksa Rusları da beraber getireyim. Bize para vermiyorlar. Hâlâ çete halindesiniz; muntazam bir ordu yapınız; o zaman altın para ikraz ederiz diyorlar.

- Hiç merak ve tereddüt etmeyiniz! Göğsünüzü gere gere yabancı misafir getiriniz. Herhalde memnun olacaksınız; takdirinizi celbedecek levhalar ve kıtalar göstereceğim.

- Çok iyi; öyle ise geliriz, teşekkür ederim; dedi.

Bundan sonra istasyona gittik; misafirleri uğurladık; usulen Garp Cephesi Kumandanı'nı da haberdar edip dâvet ettim.

Birkaç gün evvel Birinci Kolordu Kumandanlığı'ndan bir takrir gelmişti. Bu takrirde Birinci Kolordu Kumandanı, makam maaşlarının kesilmesine ve aylıklardan yüzde yirmi tenkihat yapılmasına dair Büyük Millet Meclisi'nce verilmiş olan kararın münasip olmadığını, zabitlerin maişet derdine düşürülmemesi lâzım

geldiğini bildiriyordu. Bu takriri kısaca gözden geçirmiş ve usulen Ordu Kurmaybaşkanlığı'na göndermiştim. Kurmaybaşkanımız Kolordu'nun şikâyetini ve takriri haklı bularak Garp Cephesi Kumandanlığı'na bir tezkere hazırlamışlar ve müracaatın tasvibini teklif etmişler; bu müsveddeyi bana getirdikleri zaman, Kolordu'nun takririni tekrar okudum; Kolordu Kumandanını mütalâasında haklı bulmakla beraber kararın Büyük Millet Meclisi'nce verilmiş olmasına göre, tashihine imkân yoktu. İzzettin Bey'in bunu pekâlâ bilmesi lâzımgelirdi. Diğer taraftan İzzettin Bey'den şimdiye kadar böyle bir müracaat ve teklif vâki olmadığı için mesele dikkatimi çekmişti; düşündüm. Birinci Kolordu Karargâhı'nın Akşehir'e pek yakın olan İshaklı'ya gelmesinden sonra, Birinci Kolordu Kumandanı, Akşehir'e sık sık gidebilir. Bu esnada tenkihat meselesini ileri sürerek bu kararın doğru olmadığını alelâde bir hasbihal gibi Cephe Kumandanı İsmet Paşa'ya söylemiş ve belki de böyle bir takrir yazmak için müsaade istemiş ve muvafakat cevabı almış olabilir. Normal şartlar altında ve hüsnüniyet hâkim olduğu zaman bu işlerde hiç bir uygunsuzluk yoktur. Fakat İsmet Paşa'nın, bu takrir vesilesiyle, benim Garp Cephesi'ne müracaat yapacağımı ve böyle bir müracaatın, Büyük Millet Meclisi kararlarına itiraz ettiğime dair aleyhime bir vesika olarak kullanılması fırsatını vereceğini düşünerek şeytanet ve mefsedet tertibinde bulunması mümkündür. Eski Kurmaybaşkanımız Yarbay Halid'in jurnali meselesini hatırladım. Bunun için bir yandan subayların maişet endişesine düşmemeleri, böyle bir dert altında kalarak ezilmemeleri ve vazifelerine fikirlerini ve gayretlerini hasretmelerini temin için tarafı-

mızdan da teklif yapılmasını, fakat aynı zamanda Birinci Kolordu Kumandanlığı'nın takriri suretinin leffedilerek takdim olunmasını münasip gördüm. O zaman İsmet Paşa, İzzettin Bey'i korumak için, benim aleyhimde jurnal tertibine kıyam edemez; ve bana zabitanı, mafevkleri aleyhine tahrik ediyor isnadında bulunamazdı. Müracaat ve takririmizi bu şekle koyarak 29 Mart Pazar günü Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderdim. Bugünden itibaren Birinci Kolordu Kumandanı'nın, İsmet Paşa tarafından aleyhime entrikalar tertibinde vasıta olarak kullanılması ihtimali ve şüphesi uyanmış oldu.

30/3/1922 Pazar günü, İkinci İnönü muharebesinin yıldönümünü kutlamaya başladık. Birinci hattaki dört fırka müstesna olarak ihtiyatta bulunan üç fırkayı (15, 23, 57) Çay istasyonu ile Çay kasabası arasında topladık. Öğleden evvel Mustafa Kemal Paşa, yanında Rus ve Azerbaycan Sefirleri ve Ataşemiliterleri bulunduğu halde İsmet Paşa ile beraber Akşehir'den otomobiller ile Çay'a geldiler. Öğle yemeğini bizim karargahta hep beraber yedik. Saat 13.30'da hazırlatmış olduğum atlara binerek fırkaların toplandığı mahalle gittik. Kendi binek hayvanlarımdan birini Mustafa Kemal Paşa'ya tahsis etmiştim. Evvelâ askeri birliklerin muayenesi; bundan sonra geçit resmi yapılacaktı... Yüksekçe bir yerde, dağ eteğinde bulunan Çay kasabasından askerin toplandığı çayıra doğru aşağı inerken uzaktan bir süngü ormanı, tunçtan blok halinde bir abide gibi hareketsiz ve muhteşem görününce, Mustafa Kemal Paşa, bana dönüp bakarak gözleriyle memnunluğunu ve takdirlerini izhar etmiş ve gülümsemişti; yapılan muayene ve geçit resmi, o zamana kadar, İstiklâl Sava-

şı'nda görülmemiş muntazam bir ordu manzarasını, disiplin ve talim ve terbiyesini isbat eylediğinden Mustafa Kemal Paşa çok hoşlandı; ecnebi sefirler ve ataşamiliterler de hayret ettiler; Mustafa Kemal Paşa'yı ve beni tebrik eylediler. Bundan sonra Başkumandan, duyduğu muvaffakiyet aşkını ve heyecanını belirtmek için atlı kumandanları çağırmaklığımı ve etrafında toplanılmasını bana söyledi. Etrafımızda bulunan ve gözümün içine bakan maiyet kumandanlarıma, atlı zabitlerin hemen dörtnal ile celbedilmelerini yüksek sesle söyledim. İki, üç dakika zarfında atlarını koşturup gelen alay, tabur, bölük kumandanlariyle bunların atlı yaverleri etrafımızda halka teşkil ettiler. Muhtelif derecelerdeki âmirler nihayet bana tam haberini verdikten sonra, ben de Başkumandan'a, atlı ümera ve zabitanın toplandıklarını ve emir beklediklerini usulen haber verdim. Tekmil maiyet subaylarım altı aydan beri çalışmalarının nasıl takdir edileceğini sabırsızlık ile merak ediyorlardı. Bugün yaptığımız her münferit veya toplu hareket bir Alman ordusu intizamı ve jestleri içinde, keskin ve ciddiyetle, gürültüsüz ve çeviklikle yapılıyordu.

Başkumandan, bindiği doru kısrağımı biraz ileri sürdükten sonra, tebrik ve takdirlerini veciz cümleler ile ve beşüş bir sima ile subaylara bildirdi; onların da bu tebrik ve takdirlerini tekmil askere selâmları ile birlikte söylemelerini emretti; bundan sonra daha yüksek, canlı bir ses ile ve ciddiyetle şu hitapta bulundu:

- Arkadaşlar! Bu süngüleri ne zaman kılıflarına koyacaksınız?

Başkumandan'ın maksadını derakap anladığım için, intizarı hilâfında münasebetsiz bir cevap verilme-

sine imkân ve zaman bırakmadan hemen elimi kaldırıp selâmladım:

- Müsaade buyurursanız Paşa Hazretleri, bütün Birinci Ordu namına ben cevap vereyim; dedim.

- Buyurunuz;

- Düşman ordusunu imha ederek kaçabilenleri İzmir'de denize dökmedikçe, süngülerimizi asla kılıflarına sokmayacağız, cevabını verdim. Mütareke teklifini kabul etmeyeceğimizi bu suretle anlatmak istedim.

- Çok memnun oldum. Bütün askerlerimizin bu neticeyi bir an evvel elde edeceklerine eminim.

Rus Sefiri bu sual ve cevapların Rusça'ya çevrilmesini istedi. Tercümanlık vazifesini yapanlar izah eylediler.

Rus Sefiri, fevkalâde memnun olarak güldü ve benim elimi sıkarak tebrik etti.

Bundan sonra, evvelce tertip etmiş olduğumuz program mucibince, asker eğlencesi yapacağımız yere gitmeleri için kumandanlara işaret ettim; ben de, Başkumandan ile misafirlerini bu mahalle dâvet edip bizzat at üstünde götürdüm. Oraya giderken Mustafa Kemal Paşa tekrar bana şunları söyledi:

- Tebrik ederim, herhalde altı ay evvelki asker değil; büyük fark var, iyi çalışmışsınız.

Asker eğlencesi yapacağımız yerde çadırlar kurdurmuş idik. Bu çadırlara Başkumandan'ı, İsmet Paşa'yı, misafirleri, ordumuzun diğer kumandanlarını ve yüksek rütbeli subayları dâvet ederek kendilerine ayırdığımız yerlere oturttuk. Program mucibince konakları yakın yerlerde olan askerler, çadırlar önündeki geniş meydanın etrafına halka şeklinde oturmuşlardı.

Asker eğlencesi programı başladı: Muhtelif asker

ve köy oyunları, memleket havaları, güreş, orta oyunu, monolog vesaire gibi numaralar yapıldı. Rus Sefiri, müsaade alarak oyunlarda hüner gösterenlere para hediyesi verdi; ben de, öteden beri mutadım olduğu cihetle, sıra ile her numarayı yapan asker grubuna yaverim vasıtasiyle yirmi liradan elli liraya kadar nakdi mükâfat vermekte idim.

Güneşin batmasına yakın bir saatte bu numaralar biterek Çay kasabasına döndük. Bugünkü gördüklerinden çok memnun olan Mustafa Kemal Paşa, Birinci Şubemizin Müdürü Kurmay Binbaşı Cemil Bey'i çağırarak ona, Anadolu Ajansı ile neşir edilmek üzere uzun bir telgraf dikte ettirdi. Hemen Ankara merkezini buldurarak derakap çektirttik. Bu ajans tebliğinde bugün Çay'da yapılan törenden, askerimizin gösterdiği intizam ve talim ve terbiyeden sitayişle bahsedilmekte ve Başkumandan'ın, zabitlere hitabı, bu meyanda süngülerimizi İzmir'e girmedikçe kınına koymayacağız cevabı vesaire aynen bildirilmekte idi.

Akşam yemeğini, imkânın müsaadesi nisbetinde hazırlattığımız büyük bir masa etrafına oturup hep beraber yedik. Bu esnada amatör zabitlerimizden mürekkep bir saz heyeti, içki içenlere fazla neşe verdiriyordu. Münavebe ile askeri muzika da zafer marşları ve alafranga bazı parçalar çalmakta idi. Marşlar arasında Onüçüncü Kolordu Marşı adını taşıyan bir marş çalınırken sofrada beraber bulunan Birinci Ordu kurmay subaylarından biri yanındaki Dördüncü Kolordu Kumandanı'na bu marş hakkında izahat vermiş; o da dumanlı kafasının neşesiyle Mustafa Kemal Paşa'ya uzaktan seslendi:

- Paşa Hazretleri, bu marş Ali İhsan Paşa'nın mar-

şı imiş; çok güzel bir şey; dedi.

Bu lâf, derakap dikkati çekti. İsmet Paşa'nın yüzünde bazı endişe ve mefsedet çizgileri peyda oldu. Gündüzün numara yapan, güreş eden, millî oyunlar oynayan asker gruplarına ufak birer tütün parası hediye verirken de, İsmet Paşa'nın yüzünde aynı hassasiyeti farketmiştim. Mustafa Kemal Paşa, tabiî olarak, bana sordu:

- Yeni mi yapıldı? Güftesi nedir? dedi.

- Hayır Paşa Hazretleri, dedim; Irak Cephesi'nde, 1916'da Kûtül-emare'yi teslim aldıktan sonra, İngilizlere yardım için İran içinde dolaşarak gelen bir Rus kolordusunu tardetmek vazifesini, kumandam altındaki Onüçüncü Kolordu'ya vermişlerdi. Enver Paşa, ta İstanbul'dan gelerek bu işi tetkik ve kolordumuzu teftiş eylemişti. Ruslarla ilk çarpışmayı Hanikîn'de yaptık ve onları tardettik. Bize yürü dediler. Yürüdük. İran hududundaki dağlara çekilmiş olan Rus kolordusunu oradan da çekilmeye mecbur eyledik. İran içinde Kirind kasabasını ele geçirdik. Ne duruyorsun? dediler; yine peki dedik. Birçok muharebeler vererek Kirmanşah şehrini zaptettik. Ben oradan fazla ileri gitmemek için mukavemet etmeye mecbur kaldım. İran içinde bizim fazla ilerlememizin Bağdat cephesine ziyan vereceğini anlatmaya çalıştım. Bir müddet muhabereden sonra nihayet yine bizi tazyik eylediler. İtaat hududuna dayandığı için, mütalâalarımızı, kerhen, kesmeye mecbur kaldık. Devam etsem, serkeş, itaatsiz diyecekler; mafevkin verdiği emirleri beğenmiyor, itiraz ediyor kara damgasını yapıştıracaklar; o zaman başımızda, Enver Paşa'nın amcası, mahut, Halil Paşa Ordu kumandanı bulunuyordu. Pekâlâ bilirsiniz; sınıf ar-

kadaşımız; kabiliyet ve iktidarı hepimizce malûm; böyle bir adamın maiyetinde bulunmak çok güç şey...

Bu defa da yine bir çok muharebeler neticesinde Hemedan şehrini zaptettik. Oradan ileri gitmemek için artık son dayatmayı yaptım. Halil Paşa, beni Enver Paşa'ya şikâyet etti. Enver'le makine başında saatlerce muhabere ettik. Uzun uzadıya izahat verdim; buna rağmen, ısrar ediliyorsa, beni bu vazifeden affedin; yerime başka bir kumandan gönderiniz, kolorduyu teslim edeyim. Tahran'ı zaptetmek şerefini o kazansın dedim. Bunun üzerine Enver Paşa, ısrardan vazgeçti. İşte bütün bu İran seferinde Onüçüncü Kolordu çok uğraştı. Bir çok muharebeler kazandı. Hemedan'da bir subay arkadaşımız bu marşın hem güftesini yazdı; ve hem besteledi.

- Güftesi nedir? Hatırınızda mı? diye sordu.

- Evet dedim ve okumaya başladım:

ONÜÇÜNCÜ KOLORDU MARŞI

Üç yüz yıldır görmedi gözü,
Hakan ilinin zaferler yüzü;
Döktüğü kan tarihe girdi;
Sağ kalanı yasla can verdi.
Onüçüncü yılmaz kolordu,
Ali İhsan Bey gücüyle vurdu;
Moskofu yere, eden buldu.
Güldü dullar, yetimler yurdu.
Bir, ki, bir, ki yürü ileri;
Bak esiyor, zafer yelleri.
Aç bayrağını, bırak sallansın;
Eski şanlar yine ün salsın.

Sil yaşını dertli ana, bükme boynunu;
Onüçüncü Kolordu'na sakla koynunu;
Sana mutlak getirecek şanlı bir çelenk;
Moskof öcü, alın akı, kanlı bir tüfenk.
Yaşa ordu, yaşa asker; yaşa vatan!
Kutlu olsun canla başla, döktüğün o kan.
Hemedan'da al bayraklı otağı kuran,
Yılmaz ordunla yaşa, sen büyük Ali İhsan.

Mustafa Kemal Paşa, marşın güftesini de pek beğendi; bravo! dedi.

Bu esnada, bir subay, Mustafa Kemal Paşa'nın takdirini duyunca, kendi düşüncesiyle, Muzika Bölüğü Kumandanı'na giderek, bizim diğer bir marşımızı daha çaldırmaya başlatmış... Yüzüm kızardı. Mahsus çaldırıyor diyecekler düşüncesiyle sıkıldım. Bu defa da, yine Dördüncü Kolordu Kumandanı, aynı serbesti ve güler yüz ile:

- Paşa Hazretleri, bu da Ali İhsan Paşa için yapılmış diğer bir marş imiş...

Mustafa Kemal Paşa gülerek:

- Çok iyi! Bunun adı ne bakalım? diye sordu.

Gürültü arasında bu ikinci marşa ben dikkat etmemiştim. Biraz durup dinledikten sonra:

- Hemedan marşı, efendim; cevabını verdim.

- Eh... Bunun güftesi herhalde daha parlak olacak, dedi.

- Bunu da Hemedan'da iken diğer bir subayımız yazmıştı; fakat başkası besteledi.

- Güftesi hatırınızda mı? Söyleyiniz bakalım; dinleyelim.

- Efendim, bunlar o zafer günlerinin hatıraları olduğu için, asker çok söylerdi; muzika çok çalardı; bi-

zim de hafızalarımızda iyice yerleşmişti; unutulmuyor; cevabını verdim ve şu güfteyi okudum:

HEMEDAN MARŞI

Küt'de gösterdiğin şanlı celâdet,
Tarihe müebbet bir zafer yazdı.
Sonra mukaddes bir ilham parmağı,
Edince şimali, sana işaret;
Yine o şimşekli azmin parladı.
Kurdun otağını Kasr-i Şirin'de,
Zafer neşidesi okuyup duran,
Elvand'ın o sedef sahillerinde;
Baktın ki, karşında hâlâ o düşman;
Kükreyen bir arslan gibi o zaman.
Atıldın Serpul'e, Sermil'i aştın.
Mahi - Deşt'i tuttun o firar etti.
Olmuştun bir sabah, sen, Kirmanşah'ın
Aziz ve muhterem bir misafiri;
Bütün halk millî bir bayram yapmıştı.
Oh! Ne meserretli tarihî bir gün.
Büyük Türk milleti hakkındır; öğün.
Top sedalarından bir gün kengaver,
Anladı ki, artık heybetli, mağrur,
Kılınciyle tarihte o bir cengâver,
Mevkiini tutan ordu geliyor.
Kadın, erkek, çocuk heyecanlı, mesrur.
Yüzlerinde titrek bir nur-u iman;
Çıktı kudumunu karşılamaya
İslâm hayatında bir vahdet yapan
Mübarek gazanı kutlulamaya,
Kurbanlar keserek selâmlamaya.

Şahane uçuşlu bir kartal gibi
Şimdi Hemedan'da açtığın sancak;
Atalardan kalan bir masal gibi,
Tarihte derin bir iz bırakacak;
Yarın namına bir heykel kuracak.
Oh! Ne meserretli tarihî bir gün.
Ey Türk kumandanı, hakkındır öğün.

Ben hayli kızarmış ve terlemiştim; Mustafa Kemal Paşa, ellerini çarparak alkışladı; zahiren çok takdir ve memnuniyet izhar etti. İçinden ne düşünüyordu? Onu bilmem; fakat İsmet Paşa, sâkin ve neşesiz duruyordu. Ancak yanında oturduğum Mustafa Kemal'e işittirebilecek bir sesle söylediğim şeylerin hepsini işitip anladığı meçhul idi. Yalnız bizim iki dost ve arkadaş gibi muhaveremizi görerek kıskandığına şüphe edilemezdi. Yemek bitmiş, kahvelerimiz içilmişti. Artık vakit ilerlemiş olduğundan, Mustafa Kemal Paşa'ya hitaben dedim ki:

- Bir harp tiyatromuz var; à la guerre, com à la guerre; amatör subaylar bir piyes yazmışlar; şerefinize oynayacaklar; müsaade buyurursanız, oraya gidelim.

- Hay, hay, dedi.

Kalktık; tiyatro yerine gittik. Genç subaylardan arzu edenlerin, hususiyle saz heyetinin sofrada kalıp yemek yemelerini ve eğlenmelerini tenbih ettim.

Tiyatro olarak tanzim edilen mahalde varyete şeklinde muhtelif numaralar yapıldı: Monologlar, millî havalar, çerkes, zeybek ve lâz oyunları ve nihayet Anadolu İstiklâl Mücadelesi'ni temsil eden bir piyes.

Bu piyesin sonunda bir ihtiyar gönüllü rolünü yapan yedek subayımız, sahneden:

- Vatanı kurtaran ile rufekası işte şuradadır; diye bağırıp Mustafa Kemal Paşa'yı gösterdiği zaman, Rus ve Azerbaycan Sefirleri ayağa kalkarak Mustafa Kemal Paşa'yı alkışladılar. Bu alkışlara hepimiz iştirâk ettik. Gece yarısı oyun biterek herkes yatacağı yere dağıldı.

Rus Sefiri Aralof Yoldaş, iki ay evvel; Ankara'ya yeni gelmiş idi. Millî Hükûmet ile iyi geçinmeyi Garp devletlerinin himaye ettikleri Yunanistan'a bizim galebe çalmamızı ve bu suretle Garp devletleri itibarlarının kırılmasını arzu eylediği seziliyordu. Esasen Aralof Rus ordusunda kumandanlık etmiş olduğundan askerî işlerden anlıyordu.

31/3/1922 Salı günü sabahı Çay kasabasında hep beraber resimler aldırdık. Bu esnada Mustafa Kemal Paşa yine akşamki takdirlerini tekrar etti; ordunun iyi yetiştirilmiş bulunduğunu, bundan çok memnun olduğunu ve bu memnunluğunun orduya tamimini söyledi. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, sefirler ile ve İsmet Paşa ile beraber otomobillere binerek hepsi Akşehir'e döndüler.

Ordunun yetiştirilmesi için altı aydan beri sarfetmiş olduğumuz gayretin bu suretle takdir edilmiş olmasından hepimiz pek memnun idik. O zamanda Vakit gazetesinde muharrirlik etmekte olan Ahmet Emin, Anadolu'da dolaşarak, Milli Mücadele hakkında röportajlar yapar ve yazarken bize de uğramıştı. Şubat 1922 iptidasında Vakit gazetesinde neşredilen bu yazılarda Ahmet Emin Yalman, çalışmamızı ve ordumuzu hayli sitayişkâr bir lisanla methetmişti; bunlardan, bir kaç fıkrayı buraya dercetmeyi, o zamanki görüşleri ve gayretlerimizi belirtmek bakımından münasip gör-

düm:

31/1/1922 tarihli Vakit gazetesinde muharrir diyor ki:

"Ordu Karargâhı'nda makamında gördüğüm Ali İhsan Paşa, Malta'daki Ali İhsan Paşa'dan çok farklı idi. Yüzünü bariz bir sıhhat kaplamıştı. Her hal ve vaziyeti, vazifeye kavuşmaktan mütevellit sevinç ve inşirahı ortaya koyuyordu. Bilâihtiyar Malta günlerini hatırladım: Ali İhsan Paşa'nın, duvarları Osmanlı bayraklariyle süslenmiş bir odası vardı. Burada ekseriyetle askerî meselelere taallûk eden kitapları arasında münzevi bir hayat geçirirdi. Malta'ya gelir gelmez İngilizce öğrenmeye başlamış, birkaç ay içinde İngilizcesini her hangi bir kitabı anlayacak bir dereceye getirmişti. Okuduğu askeri kitapların hemen hepsi İngilizce idi...

Ali İhsan Paşa, harekât-ı harbiye hakkında, en müşkül dakikalarda bile nikbinliğini son dereceye kadar muhafaza etmiştir. Muharebenin muhtelif sahnelerinde, Anadolu'daki mücahitlerin yaptıkları fedakârlıkları, sarfettikleri gayretleri büyük bir itimat ile takip etmiş ve bunların muvaffakiyetle neticeleneceği hakkındaki kanaatını daima açık bir lisanla ortaya koymuştur. Ali İhsan Paşa, vatandan mehcur olduğu sırada, askerliğin, vazifenin ve fedakârlığın hasretini daima derin bir surette çekmiş ve böyle dakikalarda ateşin ortasında bulunamadığından dolayı çok üzülmüştür. Müteaddit defalar ağzından: "Ah! Şu dakikada, şu kadar kuvvetle filân noktada bulunsaydım!" kabilinden sözler işitmiştim. Muhterem Ordu Kumandanımızın hürriyetini istirdat ettikten az bir müddet sonra, Anadolu'ya vardığını ve bir vazife deruhde ettiğini

İstanbul gazetelerinde okumuştuk. Buna bir çok arkadaşlar inanmadılar: "Ali İhsan Paşa'nın bu kadar kısa bir zamanda İtalya'dan ayrılması ve en kısa yoldan Anadolu'ya dönmeye cesaret etmesi ihtimali yoktur" dediler. Ben bilâkis, gazetelerdeki habere derhal inandım. "İhsan Paşa, dayanamaz, bir an evvel ve ilk vasıta ile koşacak ve cephede bir vazife alacaktır" mütalâasında bulundum.

Bu mütalâa doğru idi. Ali İhsan Paşa hürriyetini istirdat eder etmez Anadolu'ya koşmuştu. Ankara'ya varınca derhal muayyen bir sahadaki kuvvetler, kumandası altına verilmiş ve bir müddet sonra ordu teşkilâtı yapılmıştı...

Ali İhsan Paşa'ya karşı, bütün ordunun zabit ve neferleri arasında şayan-ı dikkat şekilde bir itimat vardır. İhsan Paşa'nın her giriştiği harekette mutlaka muvaffak olduğu zann-ı umumîdir. Bu zanna istinaden, elyevm deruhde ettiği işte de seri ve tam bir surette muvaffak olacağına katî bir kanaat mevcuttur. Bu kanaat da başlı başına bir muvaffakiyet âmili tesirini göstermekte ve ordunun mânevi menabi' kuvvetini tevsie hizmet etmektedir. Gayet büyük bir kuvve-i namiyeyi haiz bir uzviyet gibi, günden güne inkişaf ve tekâmülü gözle takip edilebilecek bir şekilde olan ordumuzun Ali İhsan Paşa ve Yakup Şevki Paşa gibi umumun haklı surette itimadını haiz kumandanların iltihakından ne kadar istifade ettiğini ahval gösterecektir...

Ali İhsan Paşa diyor ki: "Şimdiye kadar ancak düşman istilâsına set çekmek düşünülebilirdi; fakat, şimdi, düşmanı tardedip bunca zamandan beri zulüm altında inleyen vatandaşlarımızı bir an evvel kurtarmak

gayemizdir. Bunun için ordularımızın her türlü tanzim ve tensikini ve bulunması tabiî olan bazı noksanlarını ikmal ederek kabiliyet ve kudretini tezyid hususunu, muntazam ve devamlı bir taarruz icrası nokta-i nazarından icra ve ikmal ediyoruz. İnşaallah yakında bunların semereleri herkesin gözüne âyan olacaktır..."

Keza aynı muharrir 2/2/1922 tarihli Vakit gazetesinde de şu fıkraları neşretmiş idi:

"Ali İhsan Paşa bir fırka cephesini teftişe gidecekti. Beni de beraberine almaya lûtfen muvafakat etti. Sabah erkenden otomobile bindik. Otomobilimiz bir müddet mütenevvi nakliye kolları arasından ilerledi... Bir müddet sonra yol tenhalaşmaya başladı. Yunan siperlerini artık yakından görüyorduk...

Şoseden ayrılınca, otomobil aksilik etmeye başladı. Bekleyen arabalara geçtik... Fırka Kumandanı Miralay Kâzim Bey ile maiyeti, Kumandan Paşa'yı istikbale gelmişti. Yuvalarından çıkarak teftişe hazırlanmış bir suvari kıtası vardı. Ali İhsan Paşa, askeri: "Merhaba asker!" diye selâmladı. Bölük bir sedadan ve bir hamlede cevap verdi: "Merhaba Paşa Hazretleri!" bu basit selâm içinde her iki taraf derin bir muhabbet ve itimadı mütekabilen izhar etmişti. Suvari kıtasının bazı hareketlerini seyrettik.. Yanmış köyün erkekleri yıkık bir duvarın önüne, Paşa'yı selâmlamak için sıra ile dizilmişlerdi. Başta ak sakallı ihtiyarlar, sonra küçük çocuklar vardı. Kadınlar uzaktan, yıkık evler arasından seyrediyorlardı. Paşa, ihtiyarlar ile konuştu. Zeriyat hakkında teşviklerde bulundu...

Diğer bir noktada bir piyade kıtasının hareketlerini seyrettik... Atlar ile yola devam ederek bir batarya yerine geldik. İki ilâ dört nefere mahsus olan her ze-

minlik, küçük bir kâşane halinde idi... Her şey temiz ve muntazam idi. Bit için buralarda hiç bir şey bırakılmamıştı. Cephe boyunca yapılan etüv tertibatı ve hamamlar sayesinde her neferin elbisesi haftada bir defa etüvden geçiriliyor ve her nefer tahtelzemin sıcak hamamda her hafta yıkanıyordu. Kısmen bu takayyüdler, kısmen de iaşeye verilen büyük ehemmiyet sayesinde ileri hatlardaki askerin ahval-i sıhhiyesi cidden mükemmel idi. Ordu Sıhhiye Reisi, neferlerden birkaçını muayene etti...

Uzun boylu bir batarya kumandanı, tarassut dürbününün başına geçti. Paşa, bataryayı endahtta teftiş edecek idi... Birtakım fennî tabirler ile askere emirler verildi ve bu emirleri kısa bir "Ateş!" kumandası ve bir top sedası takip etti... Afyonkarahisar karşımızda duruyordu...

Bu topçu kıtasından ayrılınca tekrar atlara bindik. Bana pek uzun görünen bir müddet, dağları, tepeleri indik; çıktık;... saat üçe gelmişti. Hareket ve açık hava, mideleri de epeyce homurdatmaya başlamıştı. Nihayet bir kulübe önünde attan indik. Mükemmel bir ocak başında, cazibeli bir sofranın etrafında idik... Yemekten sonra, Fırka Kumandanı Miralay Kâzım Bey'in odasında bir müddet oturduk.... Kumandan Bey, cephenin hali hakkında bana malûmat verdi: Yunanlılar tamamiyle tel örgüleri arkasına çekilmişlerdir. Keşif kolları vasıtasiyle bile temastan geri duruyorlar... Bizim ileri karakollarımız, bilâkis mütemadiyen faal ve müteşebbis bir mevkide bulunuyorlar; Yunanlıları her suretle iz'aç ediyorlar. Meselâ dağlardaki bir çeşmeden su almaya gittikleri sırada pusuya düşürüyor, ileri karakollara baskınlar yaparak ganimetler alıyorlar...

Kumandan Paşa ile Fırka Kumandanı Bey arasında cereyan eden mübahaseye bir müddet kulak misafiri oldum. Bir sene evvel gayri muntazam mücahit kafileleri halinde bulunan mukavemet ve halâs kuvvetlerimizin günden güne geçirmekte olduğu tekemmülün derecesi ve son darbe için yapılan hazırlıklara ne kadar alâka, azim, hararet karıştırıldığı bu mübahaselerden de pek güzel anlaşılıyordu...

Kumandan Paşa ile maiyeti atlara binerek ayrıldılar. Biz Sıhhiye Reisi Bey'le arabayı tecrübe etmek istedik. Yakın vakitlere kadar Tıbbiye Mektebi Müdürlüğünde bulunduğu halde dağ başında hizmet etmeyi tercih eden ve buralara gelen Kaymakam Doktor Hulûsi Bey, askerin iaşesinden, kuvvetli ve mukavim bir halde bulundurulmasına ait meselelerden bir baba alâkasiyle bahsediyordu...

Nihayet tekrar otomobildeyiz; herkes kendi aleminde düşüncelere dalmıştı; rüzgârdan yaşaran gözler ile göklerin muzlim boşluklarına bakarak düşüncelere dalmakta derin bir zevk buluyordum. Yanımda, bu orduya vücuduyla itimat veren, onu zafere hazırlayan ve hareket dakikasının geldiğine kanaat edince, kendine mahsus seri ve kati hareketlerle ordusunu ve memleketi zafere isale hizmet edecek olan kıymetli kumandan oturuyordu. O da düşüncelere dalmıştı. Geniş bir harp sahasına ait bütün halleri ve ihtimalleri bir kitap sahifesi gibi okuyan dimağiyle kimbilir neler düşünüyordu... Nihayet Ordu Karargâhı'na gelmiştik. Geniş bir salonda uzun bir sofranın etrafına bir asker ailesi oturdu. Aşağıda Karargâh Muzikası Ali İhsan Paşa'nın eski Kolordusunun marşı olan Hemedan marşından başlayarak mütenevvi bir program çalıyordu... İş ba-

şında aralarında demir gibi bir inzibat bulunan büyüklü, küçüklü asker ailesi, büyük bir samimiyet ve teklifsizlik içinde öteden beriden konuşuyor, başladıkları işte muvaffak olacaklarına şüphesi olmayan insanlara mahsus istirahat-ı fikir ile gülüp söylüyorlardı.

Yemekten sonra, müşavir-i sıhhî, sıhhat meselelerine dair bir konferans verdi. Bilhassa küülün zararları üzerinde tevakkuf etti. Sonra, Kumandan Paşa, konferans mevzuu hakkında beyan-ı mütalâa ettiler; ve daha hangi sıhhi mevzulara dair konferanslar tertibi istifadeli olacağını anlattılar. Evrak Müdürü tuhaf bir monolog anlattı. Karargâh Kumandanı, müşavir-i sıhhinin ciddi konferansını mizahî bir nokta-i nazardan tekrar etti. Millî rakıslar, saz takımının ve Karargâh Muzikası'nın çaldığı havalar arasında, müsamere geç vakitlere kadar hoş bir surette devam etti..."

Muharrir, bu mektubunu 15/1/1922 tarihinde yazıp posta ile İstanbul'a göndermiş; şu halde 31/3/1922 tarihinden iki buçuk ay evvel, İstanbul'dan Anadolu'ya gelmiş olan bu muharrir, Birinci Ordu'da gördüğü şeylerden bahsediyor demektir. 31 Mart'ta da, bizzat Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'nın gördüğü şeyleri, yaptığı takdirleri tafsil etmiştik.

Aziz okuyucularım, şimdi bir taraftan şu iki görüşte belirtilen çalışma gayretlerimizi ve elde ettiğimiz terakki başarılarını gözönüne getiriniz; ne için ve ne maksatla çalıştığımıza karar veriniz; diğer taraftan Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın üç ay sonra, Haziran ayında aleyhimde çevirdiği entrikaları, daha aşağıda okuduktan sonra, beni mahkûm ettirmek için tanzim ve imza ederek Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne vermiş olduğu ithamnamenin birinci maddesinde ileri

sürdüğü şu ağır iftirayı gözönüne getirerek bunu yazan adamın acaba vicdansız bir alçak mı, yoksa haset, hırs ve kinden şuurunu kaybetmiş bir soysuz mu olduğunu, veyahut hepsini nefsinde cemetmiş bir iğrenç mahlûk garibesi mi olduğunu siz takdir ediniz; İzmir Divanıharbi'nin hüküm fezlekesinden aynen alınmış olan aşağıdaki fıkrada bu iftira şu şekildedir:

"A - Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne hitaben yazdığı izahnamenin birinci maddesinde:

"Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın, Garp Cephesi'ne vürudundan itibaren, ordunun vahdet-i umumiyesine münafi işaatta bulunduğu mesmu olduğunu ve Paşa'yı mumaileyhin Garp Cephesi'ndeki Kumanda Heyeti'ne samimi bir hissi gayret ve vazife ile değil, bir iki ay içinde neler olacağına intizaren iltihak ettiği anlaşılmakta bulunduğunu" beyan eylemiş bulunduğundan bu cihet Birinci Ordu'nun o zaman emrinde bulunan Kolordu Kumandanlarından ve Ordu'nun sabık Erkânıharbiye Reisi'nden ve daha sair icabedenlerden soruldu... Bütün bu propaganda addine seza muharreratın veya mükâlematın ol zamanlar inzibatça mucibi mahzur bir şekle girdiği görülmemiştir..."

Resmi vazife başında ve resmî işler için yapılan bu fenalıklar ve alçaklıklar, resmi vesikalara dayanarak ve bu vesikalar, aynen ve tarih ve numaraları zikredilerek bu kitaba dercolunmuştur. Bir soysuz ve vicdansız adama, vazifesi başında yapmış olduğu fenalıklar, henüz kendisi hayatta iken, vesikalariyle yazılıp neşredilerek, bir aynada kendisini görüyormuş gibi, yüzüne çarpılırsa; bu adamın, dünyada uğrayabileceği böy-

le en büyük mânevi azaba lâyık ve müstehak olduğu - kendisi ve dalkavukları müstesna olmak üzere- herkes tarafından teslim olunur. Kendi arzu ettiği hüküm ve kararları verdirmek için mahkemelere alçakça tesirler yapmak, bu adam için, hareretini teskin maksadiyle su içmek kadar, mübah addedilmiş ve itiyat haline konmuştu. Daha sonraki memuriyet hayatında da bu çeşit zulümler tekerrür ve devam eylemiştir. Kızıl Sultan Abdülhamit de Yıldız Sarayı'nda kurdurduğu mahkemelere, Dinvanıharplere bu suretle tesirler icra etmiş olduğundan, Millî Mücadele'de ve Cumhuriyet devrinde gerek bu cihetten, gerek hafiyelik usulünü ih ya etmek bakımından, Kızıl Sultan'a nazireler yapmıştır.

*

31/3/1922 Salı sabahı Başkumandan ile birlikte Akşehir'e avdet ederken, İsmet Paşa, 29 Mart'ta Ankara'dan kendisine tebliğ edilmiş olan Müttefik Devletler notasının bir suretini bize verdi. 28 Mart'ta İstanbul'daki Fransız komiseri tarafından tevdi edilmiş olan bu nota, Müttefik Devletler, Hariciye Nazırlarının Paris'ta tanzim etmiş oldukları 26 Mart 1922 tarihli ikinci notalarıdır.

Esasen Mart iptidasında İngiliz gazetelerinde şiddetli münakaşalara sebep olan bir Hindistan müracaatı meydana çıkmıştı. Mustafa Kemal Paşa'nın Garp Cephesi Karargâhı'na gelmek üzere Ankara'dan hareket ettiği 6/3/1922 tarihinde bu münakaşa, Londra'da en şiddetli safhasına girmişti. Fransızlar, Ankara itilâfnamesini imzalamakla Anadolu hükûmetini tanımış ve Millî Türk Hükümeti'nin, İstiklâl Savaşı'nda muvaffak olacağını takrir etmiş idiler. Fakat İngiliz

Hükûmeti, vaziyeti takdirde tereddüt ediyordu. O zaman İngiliz Başvekili bulunan Lloyd George ve Hariciye Nazırı Lord Curzon, bizi sevmeyen İngilizlerin başında geliyorlardı. İngiliz kabinesinde Hindistan Nazırı bulunan Montagü bu fikirde değil idi. O, mesul bulunduğu Hindistan işlerinde, Hint Müslümanlarını galeyana ve heyecana sevkedebilecek hâdiselere meydan vermemeyi tercih ediyordu. Hint Müslümanları, Türkiye lehine faydalı şartlarla sulh yapılması için harekete geçmişlerdi. Bunları Londra gazeteleri alenen yazmaya başladıklarından inanılması lâzım idi; fakat, Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa; bu haberlere asla inanmamış ve mütemadiyen Yunanlıların biza karşı, Eskişehir'den ve cenubundan şark ve doğu cenup istikametlerinde taarruza geçecekleri vehimine ve endişesine kapılıp saplanmıştı.

Hindistan Umumî Valisi, Hint umumî efkârının galeyanından ürkerek bu hususta Türkiye lehinde nâfi' şartlar istihsali için gayret sarfetmesini, Londra'daki Hindistan Nazırı Montagü'den telgrafla rica etmiş; o da bu telgrafı, hükümetten mezuniyet almaya lüzum görmeyerek, gazetelere vermiş. İngiliz Hariciye Nazırı, Lord Curzon da matbuata aksetmiş olan bu telgrafa karşı, Londra'da 6/3/1922 tarihinde intişar eden gazetelerle cevap vermiş; bu telgrafın gazetelere geçmesinden acı bir lisanla şikâyet ederek "Hint efkârı, daima İslamiyetin nihaî bir istinaf mahkemesi mi olmalıdır?" tarizinde bulunmuştu; bu hâdise üzerine Montagü de istifa etmişti; bunlar, İngiliz gazetelerinde okunmuştu. Yine İstanbul'daki İngiliz menbalarından sızan haberlere göre, İngilizler, Türk Ordusu'nun 25 Mart'ta taarruza kalkacağını tahmin ediyor-

larmış. Bütün bu hâdiseler, İngiliz hükümetini bir mütareke teklifine yanaşmaya sevketmiş. Bu arada Yunanlıların da müracaatta bulundukları şâyi olmuştu. Esasen bu meseleleri görüşmek üzere Paris'te, İngiliz, Fransız ve İtalyan Hariciye Nazırlarının 22 Mart'ta bir konferans akdine karar verdikleri İstanbul ve Ankara Hükümetlerince daha evvel haber alınmış olduğundan, Ankara'dan Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey ve İstanbul'dan İzzet Paşa, Paris'e gitmişler; İngiliz ve Fransız Hariciye Nazırlariyle hususi mülâkat yaparak düşüncelerini izah etmişler idi. Yusuf Kemal Bey'in Ankara'dan Paris'e 22 Mart'tan evvel gitmiş olması, mütareke ve sulh teklifleri hakkında Ankara'nın en geç Mart ortasında haberdar bulunduğunu anlatıyordu. 22/3/1922'de resmen İngiliz Hariciye Nazırı Curzon, Fransız Hariciye Nazırı Poincare ve İtalyan Hariciye Nazırı Schanzer imzalariyle İstanbul ve Ankara Hükümetlerine telgrafla bir mütareke akdi teklifinde bulunuldu. Bu cihet 24 Mart'ta Garp Cephesi'nden ordulara da bildirilmiş idi.

22 Mart'ta resmen yapılmış olan mütareke teklifinde, bedenen ve mâlen yeni kayıplara uğramaksızın Anadolu'nun tahliyesi maksadiyle iki taraf arasında üç ay müddetle mütareke akdi, muhasım taraflar, sulhün ilk esas şartlarını kabul edinceye kadar, kendiliğinden bu mütarekenin tecdidi, iki tarafın işgal etmekte oldukları mevzileri muhafaza etmeleri, Müttefikler Komisyonu'nun, iki tarafın orduları nezdine mütareke şartlarını mürakabe için murahhaslar göndermeleri ileri sürülmekte idi.

22 Mart'tan 26 Mart'a kadar devam eden Paris müzakerelerinin sonunda, Poincaré tarafından kaleme

alınan sulh teklifleri İstanbul'a, Ankara'ya ve Atina'ya birer mektupla bildirilmiş ve ayrıca bu tarihten itibaren üç hafta zarfında bir konferans akdi ileri sürülerek bu içtimaa İstanbul'daki fevkalâde komiserlerini memur edecekleri tebliğ olunmuştur.

Yunanlılar, ilk mütareke teklifini derhal kabul ettiler; 24 Mart'ta Atina Ajansı'nın bunu ilân ettiğini evvelce yazmıştık. Bu da gösterir ki, Yunanlılar zayıf ve sıkışık vaziyette olup mütareke talebi için Müttefik Devletler'e daha evvel gizlice müracaat etmişlerdir. Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, 24 Mart'ta bize gönderdiği bir şifrede "Düşman ahvali dahiliyesindeki bozukluk hasebiyle vakit kazanmak için mütareke teklif edileceğini" tebliğ eylemişti. Fakat buna rağmen sabit fikrini, düşmanın Eskişehir tarafından taarruz edeceği endişesini terketmemişti.

İşte 31 Mart sabahı Garp Cephesi Kumandanı tarafından birer sureti ordu kumandanlarına verilmiş olan nota sureti, Müttefiklerin 26 Mart'ta Paris'te tanzim etmiş oldukları sulh teklifi şartlarını bildiren ve Ankara'dan 29 Mart'ta Akşehir'e tebliğ edilmiş olan ikinci nota idi. 28 Mart 1922'de İstanbul'daki Fransız komiseri tarafından verilmiş olan bu notada "Yunanlıların ilk mütareke teklifini kabul ettikleri, dört ay zarfında Yunanlıların Anadolu'yu İzmir civarına kadar tahliye edecekleri, Müttefik işgal kuvvetlerinin de muahedenin tasdikini müteakip tamamiyle çekilecekleri, sulh akdine kadar iki tarafın akerî kuvvetlerini takviye etmemeleri için Müttefik Devletler tarafından kontrol memurları tayin edilecekleri zikrolunmakta ve fakat ilk sulh şartları olarak bizim kabul edemeyeceğimiz ağır şartlar dermeyan olunmakta idi. Başkuman-

dan Mustafa Kemal Paşa, bunu okuyup Kolordu kumandanlariyle beraber mütalâalarımızı kendisine söylemekliğimizi şifahen tebliğ etti.

Türkiye Büyük Milet Meclisi Hükümeti, henüz ne birinci mütareke ve ne ikinci sulh teklifine cevap vermişti. Biz, bu vesile ile Yunanlıların mütareke ve sulh akdine hararetle susamış olduklarını öğrenmiştik.

3/4/1922 sabahı Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa ile beraber şimendiferle Çay İstasyonu'na geldiler. Sivrihisar'a giderek, oraya gelecek olan Vekiller Heyeti ile Müttefik Devletlerin notalarına verilecek cevap müzakere olunacak ve kararlaştırılacakmış. Vagon içinde Ordu ve Kolordu Kumandanları toplandık. Gayet tabiî olarak hepimiz aynı fikirde bulunduk: "Mütareke teklifi, derekap tahliyeye başlamak şartiyle kabul edilebilir; kontrol kabul edilemez."

Büyük Millet Meclisi Hükümeti, 5 Nisan'da cevabını Müttefik Devletler'e bildirdi; aynı günde Anadolu Ajansı ile bu cevabımız neşrolundu. Bu cevapta mütareke teklifi esas itibariyle kabul olunmakta ve fakat başlıca şart olarak tahliyenin de aynı zamanda başlaması ileri sürülmekte idi. Tahlileyi mümkün kılmak için mütareke müddetinin dört ay olarak kabulü ve ilk 15 gün zarfında Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar'ın tahliyesi, dört ay hitamında İzmir de dahil olduğu halde, tekmil Anadolu'nun tahliyesi, tahliyenin hitamında sulh müzakereleri bitmemiş ise, bu müddetin üç ay daha temdidi, mütareke teklifi kabul olunduğu halde, üç hafta zarfında takarrür edecek şehire sulh murahhaslarının gönderilmesi, tarafımızdan teklif edilmekte idi.

İngilizler, 26 Mart sulh teklifinin, esas şartlar olduğunu, bunun hepsi tarafımızdan kabul edilmedikçe

sulh konferansına dâvet edilemeyeceğimizi ısrarla tekrar ettiler; Fransızlarla İtalyanlar, bu ısrara iştirak etmeyerek hemen ictima edilip müzakereye başlanması cihetini ileri sürdüler. İngiltere, işi yine sallamaya başladı; Müttefikler beyninde notalar teatisini uzatarak ve geciktirerek mütarekeyi ve sulhü askıda bırakıı. İtalya'nın Paris Sefiri bulunan Kont Sforza bu hususta bizim lehimize hayli gayret şarfetmekte idi. Fakat İngilizlerin, hususiyle Llyod George ile Lord Curzon'un Türk düşmanlığı tesiriyle mütareke ve sulh teşebbüsleri akamete uğradı.

7/4/1922 Salı günü, Garp Cephesi'nden gelen bir şifrede "Beş Nisan'da Eskişehir'den Imşehir'e doğru hareketi tarassut edilen bir düşman kuvvetinin ne olduğu bilinemediği, 6 Nisan'da ehemmiyetli harekât ve nakliyat görüldüğü ve sair yerlerde tebeddül haber alınamadığından Eskişehir mıntıkasındaki takviyenin buradan münferit bir hareket yapılacağına atfolunabileceğini ve düşman taarruzundan bir saat zarfında hepimizin haberdar olmaklığımızın temini vesaire" tebliğ olunmakta idi.

İsmet Paşa, hâlâ aynı vehim ve endişe içinde... Düşmanda hiçbir taarruz kudreti olmadığı halde, ona mütemadiyen bu kudreti isnat etmekte devam ediyor. Başka yerlerde bir hareket görülmediği halde, düşman yalnız Eskişehir'den nasıl taarruz edebilir? O tarafta görülen hareketlerin, düşmanın taarruz edeceği zannından ziyade, birinci hatta bulunan kuvvetlerin değiştirilmekte olduğu zannına ve tahminine atfedilmesi daha doğrudur. Diğer taraftan bizim Aziziye civarına mühim kuvvetler topladığımızı gören düşmanın, buna karşı tedafüî tertibat almakta bulunması da muhte-

meldir. Bu ihtimallerin hiç birisi düşünülmüyor; ancak düşman taaruz edecek vehimi, İsmet Paşa'nın kafasında, hâkimdir.

8/4/1922'de Birinci Kolordu'da Köprücü Bölüğü Kumandanı Yüzbaşı Necati Efendi'nin yaptığı suistimaller hakkında, Ordu İstihkâm Müfettiş Vekili'nin teklifi üzerine bazı tahkikat yaptırmış idim. Bu evrak Ordu Mehakim Şubesi'ne verilmiş idi. Bu şube, Divanıharpçe tetkik edilmesi lâzımgelen bazı meseleler gördüğünden, Birinci Kolordu'ya mumaileyhin işten el çektirilmesini ve açığa ihraciyle bir heyet vasıtasiyle ifadesinin alınmasını tebliğ eyledim.

Bir hafta sonra, 15/4/1922'de Birinci Kolordu Kumandanı, bu emrime karşı verdiği cevapta Yüzbaşı Necati Efendi'nin açığa ihracından sarf-ı nazar edilmesini rica ediyordu. Bu işin mahiyeti hakkında henüz kâfi malûmatımız olmadığı için, Birinci Kolordu'ya şimdilik bir cevap verilmemesini münasip gördüm; gelen evrakı şubesine gönderdim. Yapılan tetkikler, Birinci Kolordu Kumandanlığı'nca, Yüzbaşı Necati Efendi'nin himaye edilmekte olduğunu ve orada aldırılan ifadeye ve yapılan tahkikata itimat edilemeyeceğini gösterdiğinden 20/4/1922'de Birinci Kolordu'ya gösterilen şifreli emir ile bu davanın Ordu Divanıharbi'nde rüyeti tensip edildiğinden mumaileyhin mahfuzen Ordu Karargâhı'na sevkini talep ettim. Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey, 21 Nisan tarihli olup, bize bir gün sonra gelen cevabında "Yüzbaşı Necati Efendi'nin hakkında yapılan tahkikatta meydana çıkan münasebetsiz işlerinden dolayı muharebedeki hüsn-ü hizmetini dermeyan ederek, affını talep ediyorum. Bir Kolordu Kumandanı olmak itibariyle maiye-

timdeki herhangi bir zabiti, derecesine göre cürüm ve kabahatinden dolayı himaye edebilirim. Sakarya Harbi'nde bundan daha çok ganaim nevinden ele geçen şeyler hakkında bir müsamaha-i umumiye olmuştur" dedikten sonra, kendisine itimatsızlık gösterildiğini ileri sürerek bana gönderdiği bu cevabın bir suretinin "Maruz kaldığım itimatsızlık hasebiyle keyfiyetten ıttıla' hasıl buyurulmak üzere Garp Cephesi Kumandanlığı'na takdim" olunduğunu ilâve ediyordu. Bu cevabı da şubesine havale ederek tekmil bu işleri, yâni "suçlu olduğu meydana çıkan bir zabiti alenen himaye etmeye haklı olduğu" iddiasını ve çifte müracaati ve şikâyeti nasıl görüp telâkki ettiklerini sormak üzere Garp Cephesi Kumandanlığı'na bir takrir yazılmasını ve böyle çifte müracaat ve kendi mafevkini, daha yukarıdaki âmire şikâyet etmek kabilinden olan hareket hakkında Cephe Kumandanı'nın dikkatinin çekilmesini, icap edenlere söyledim. Bu mesele hakkında 26/4/1922'de şubesince hazırlanmış olan takriri, imza ederek, Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderdim. Bu takrir de "Ganimet denilen şeylerin biçare muhacirlerimizin emvali ve hayvanları olduğunu ve bunları sahiplerine vermeyerek zati istifadelerine hasredenleri himayenin ne demek olacağının tayin ve madûnlar tarafından böyle çifte müracaatlerini nasıl telâkki edildiğinin iş'ar buyurulması" sarahat ile yazılmıştı. İsmet Paşa'nın vereceği cevap, Birinci Kolordu Kumandanı İzzettin Bey'i gizlice himaye edip etmediğini meydana koyacaktı.

2/5/1922 Cuma günü Garp Cephesi Kumandanı'ndan gelen ve bir sureti Birinci Kolordu'ya da tebliğ edilmiş olan şifreli cevapta:

"Her iki tahriratta mevzuubahs olan mesele-i esa-

siye, Köprücü Bölüğü Kumandanı hakkında takibat-ı kanuniyenin tarz-ı icrasıdır. Elyevm ordu vesaiti adliyesi elinde muamelede olan takibat-ı kanuniyenin aynı suretle idamesi ile neticesinden Cephe Karargâhı'nın da haberdar edilmesi rica olunur" denilmekte idi. Bu meselede aşikâr olarak Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey bize karşı himaye edilmiş ve bizim emrimizi yapmaktan imtina ederek böyle çifte müracaat yapması muahaze olunmamıştı.

İsmet Paşa, bir müddet evvel, bir ordu kumandanına Cephe Emirleri'nin vaktinde icrasını ve istihkâm bölükleri meselesinde de evvelâ bu emrin icrasını badehu bunların vazifeleri hakkında teklif yapılmasını şiddetli ihtarda hiç tereddüt etmemiş iken, şimdi aynı İsmet Paşa, Ordu Kumandanı'nın verdiği katî bir emri yapmayarak Cephe Kumandanlığı'na şikâyet eden ve muhacirlerin mallarını yağma etmek suçunu işlemiş bir subayın affını talep hususunda ayak direyen Birinci Kolordu Kumandanı İzzettin Bey hakkında ufak bir ihtar, ihtar değil, küçük bir nasihat bile yapmamıştır. Necati hakkındaki bu muhabere İzzettin Bey'in, İsmet Paşa ile aramızda oynamaya başladığı rolü meydana çıkarmıştı.

Diğer taraftan Birinci Kolordu Kumandanı, Yüzbaşı Necati Efendi hakkında takibat-ı kanuniye yaptırmayarak affını talep ettiği halde bu nokta da meskût geçilerek gûya Birinci Kolordu Kumandanı da takibat-ı kanuniye icrasını istiyormuş ve yalnız bunun tarz-ı icrasında ihtilâf varmış gibi davranılmıştı; bu cevap sarahatle gösteriyordu ki Birinci Kolordu Kumandanı yolsuz hareketlerinde muahaze edilmeyerek âdeta bize karşı harekette teşvik ve teşci' edilmektedir; fazla

ehemmiyet vermediğim böyle bir mesele için münakaşayı uzatmayı münasip görmeyerek, Ordu Karargâhı'nda ve Divanıharbi'nde meseleyi takibe devam ettik; ve muhabereye nihayet verdik. İsmet Paşa, bir sureti Birinci Kolordu'ya tebliğ edilmiş olan bu cevabiyle aynı zamanda İzzettin Bey'i, suç işlemiş bir subayı himaye etmek iddiasında da tasvip ve teşvik etmiş oluyordu. Bu zihniyet, bir müddet sonra, bir kadını öldürmüş olduğu tahakkuk etmiş olan Recep Zühtü'nün himayesi zihniyetidir. Bunu yapanlar, aksini, yâni, suçu olmayanları da kasten cezalandırmak hakkını kendilerinde görürler ve mübah sayarlar.

Üç Nisan'da şu telgraf gelmişti:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
3/4/1338 ve harekât 1227 numaralıdır.

20/3/1338 tarih ve harekât 2685 numaralı tahriratı devletleri üzerine şifahen müdavale-i efkâr edilmiş olduğundan tahriren de cevaba lüzum görülmediğini arzeylerim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Aradan iki hafta kadar zaman geçmiş olduğundan şu akıllı uslu cevabın neye dair olduğunu tetkike lüzum gördüm; ve Birinci Şube'den bu 2685 numaralı tahriratımızın müsveddesini istedim; getirdiler; okudum. Benim yazıp kendi elimle Akşehir'de İsmet Paşa'ya vermiş olduğum ve aynen aşağıya dercedilen takrir olduğunu anladım:

Harekât Şubesi - 2685
Zata mahsustur.
Çay'da Ordu Karargâhı'ndan: 20/3/1922

Son Cephe Emirleri münasebetiyle cereyan eden muhaberâttan, muharebenin sevk ve idaresi ve büyük kumanda makamlarına verilecek emirlerle bunların suret-i icrası hakkında gerek Moltke devrindeki harplerin ve gerek Cihan Harbi'nin uzun tecrübeleri neticesinde tesbit edilen ilmî kaidelerin tarz-ı telâkkisindeki kanaatım ile Cephe'nin kanaati arasında farklar hissedildiği cihetle âtide sevk ve idareye suitesir icra etmemek maksadiyle istizahı keyfiyet eylemek mecburiyetini görüyorum:

Neşir tarihleri ve Osmanlı ordusunda mevki-i tatbike vazedilişleri takriben on seneye baliğ olan ve beş senelik bir harb-i umumî tecrübelerinde birçok maddeleri tadil ve tashih edilen ve bugün de bu halleriyle ordumuzda tatbik edilmekte bulunan sunuf-u muhtelifeye ait tekmil talimatname ve nizamnamelerin hemen her bahsinde neferden itibaren bütün madûnlarda istiklâli hareket hassasının tenmiyesine fevkalâde ehemmiyet atfedilmesi lâzım geldiği ihtar edilmektedir.

Beş senelik Cihan Harbi'nde istihsal edilen tecrübeler ve bu harbi müteakip neşredilen her eser dahi bütün madûnların bizzat îmal-i fikir ile icray-i amel eder bir surette yetiştirilmesini ve istiklâli hareket hassasının tezyidini ve verilen bilcümle emirlerin, kumandanın şahsiyetine de muvafık bulunması lâzım geldiğini pek vazih bir surette zikr ve beyanda mütte-

hittirler.

Alman ordusu kadar büyük bir orduyu son zamanlarda pek mahirane sevk ve idare eden Ludendorf gibi bir Erkân-ı Harp Reisi'nin kaleminden çıkan «Mevzi Harbinde Müdafaa» adlı eserin birçok maddelerinde değil ordu, kolordu kumandanlarının bile hatt-ı hareketlerini, katî emirler ile değil, talimatlarla tertip ve tanzim ve ordu kumandanlarının da ordular grubundan talimat almakla muharebenin tarz-ı idaresini etraflıca tayin edecekleri sarahatle zikredilmektedir.

Binaenaleyh Büyük Millet Meclisi Hükûmetinin Ordusundaki tekâmül safhaları nazarı dikkate alınarak doğrudan doğruya fırkalara hitap eden bir Cephe Emriyle fırka gruplarına, kolordulara ve ordulara hitap eden Cephe Emirlerinin tarzı tahrir ve ihtiva edeceği maddeler arasında şüphesiz farklar bulunması lâzım gelir. Ordu makamlarının sevk ve idare kudretinden istifade dahi, ancak bunlara, vaziyet-i umumiyeye göre katî ve teferruatlı emirler (Befehl) değil, müveccihler, vecheler, talimatlar (Direktiv, Anveisung) itasiyle olabileceğini zannediyorum. Bu makamların da bütün mesai ve icraatı, muvaffakiyet-i umumiyenin kazanılmasına masruf olacağına iştibah edilemez. Alınan emirlerin, ölü harflerine teb'iyet değil, bizzat imali fikir ile iktizası halinde, vaziyete daha yakından vukuf dolayısiyle tadilen icrasından veya hiç icra edilmeyerek mafevka malûmat verilmesinden bahis nizamnameler maddelerinin hâlen mülga olduğunu zannetmiyorum. Muharebenin buhranlı zamanlarında da vaziyete uygun olmayan emirler alınması mümkündür. Bu halde de, emrin harfiyyen değil, mafevk makamın arzusuna, fakat ordu mıntıkasındaki vaziyeti hususi-

yeye göre icrası muvaffakiyet için zarurîdir. Bu sebeplerle artık muhtelif makamların, emirlerin tatbikinde ne dereceye kadar salâhiyettar olacakları bilinmek lüzum ve zarureti kendisini göstermektedir. Muhtelif makamların alınan ve verilen emirler karşısında ne dereceye kadar hakk-ı tefekkür ve kelâmları bulunduğunun ve mütalâa arzına salâhiyettar olduklarının ve orduların, vecheler (direktifler), talimatlar ile mi, yoksa ancak, âzamî fırkalara hitap esnasında kullanılacak tâbiratı, teferruata müdahale eden kat'iyyülmefad metinleri havi emirler ile mi sevk ve idare edileceğinin lütfen iş'arına ve bu son halde Ordu Kumandanlıklarının sebeb-i ihdas ve mevcudiyeti kalmayacağından lâğvına müsaade buyurulması arz ve istirham olunur.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

O zaman, bu takririn bir suretini hususî olarak İkinci Ordu Kumandanı'na da göndermiş ve mütalâasını sormuştum.

Aradan iki hafta geçtikten sonra, İsmet Paşa'nın bu takrire ayrıca yazılı cevap vermeye lüzum görmeyerek işi kapatmayı tercih etmesi, acaba, Mustafa Kemal Paşa'nın itidal tavsiyesi üzerine mi olmuştur? Yoksa, 20 Mart günü Akşehir'de aramızda vâki olan görüşmede kimse hazır bulunmadığı için bu münakaşanın madûnlar arasında çehresiyle meydana çıkmasını istemediğinden mi ileri gelmiştir? Burasını anlamak bugün için mümkün değildi; ancak İsmet Paşa'nın, 3/4/1922 tarihinden sonra, 21/4/1922'de Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey'in çifte müracaatine

ve suçlu bir zabiti himayeye haklı olduğu iddiasına karşı, ve bizim bu mesele hakkında 26 Nisan'da Garp Cephesi'ne gönderdiğimiz takririmize mukabil, 2/5/1922'de vermiş olduğu cevap, bana doğrudan doğruya çatmak yerine, endirekt, tahrikler ile müfsitliğine devam etinek istediğini anlatmıştır. Mayıs ve Haziran aylarındaki hâdiseler, bu görüşümü teyid eylemiş ve Birinci Kolordu Kumandanı'nın tahrikleri neticesinde, İsmet Paşa, benim dürüst hareket etmediğimi ileri sü rerek azlimi talep ve temin eylemiştir.

*

8/4/1922 Çarşamba günü, Afyon'un batısında Bal Mahmut cenubuna doğru gönderilen bir keşif kolumuz o tarafta bazı düşman hareketlerini ihbar etmişti. Ertesi gün, Birinci, Yedinci ve Dokuzuncu düşman fırkalarının hareketleri hakkında, birinci hatta bulunan kuvvetlerimiz tarafından bazı müşahedeler ve tarassutlar haber verildi. Garp Cephesi Kumandanlığı, öteden beri, düşmanın Döğer civarına 3- 4 fırka kadar bir kuvvet yığdığını ve oradan taarruz edeceğini zan ve tahmin eylediği halde, biz bu düşünceye iştirâk etmiyorduk. Bu defa düşman hatları gerisinde görülen bazı hareketler, düşmanın, ya kuvvetlerini değiştirmekte veya vaziyetini tebdil eylemekte olduğuna dair birtakım icraata delâlet ettiğinden üç gün sonra, 12/4/1922'de başlanmak üzere düşmana karşı, bir keşif taarruzu yaptırmağa karar verdim. İcap eden emirleri verdik.

1922 NİSAN'INDA DÜŞMANA KARŞI YAPTIRDIĞIM KEŞİF TAARUZU

Keşif için yaptırdığım bu taarruz hareketinden

maksadım, hem karşımızdaki düşman kuvvetleri hakkında malûmat istihsaline çalışmak, hem düşmana karşı taarruzumuzda, asıl katî darbemizin vurulmasını istediğim mıntıkada şimdiden arazi, tahkimat, boş yerler, düşman mevzilerine karşı yaklaşmak ve ilerlemek için müsait olan istikametleri tetkik ve keşfeylemek idi. Bu, keşif taarruzunu yaparken bizzat mahallinde bulunarak şahsi müşahede ve tetkiklerimle kanaat hasıl eylemek istiyordum. 9 Nisan akşam raporunda, düşman tarafında görülen hareketler hakkında tahkikat yaptırmakta olduğumu ve bunların kısmen kuvvetlerinin tebdili mahiyetinde bulunduğunu tahmin eylediğimi Garp Cephesi Kumandanlığı'na bildirdim.

10 Nisan Cuma günü, yaptırdığımız tarassudat ve aldığımız haberler, bir gün evvelki düşüncelerimi teyid etti. 11/4/1922 Cumartesi sabahı yazdığımız sabah raporuna şu mütalâayı ilâve eyledim:

"Birinci Ordu, düşmanın Dokuzuncu Fırkası'nı Döğer cihetine sevkettiği ve Birinci Fırkası'nı Balmahmut cenubuna getirip Yedinci Fırkası'nı tebdil eylediği ve bu fırkanın da Egret cihetine yâni Afyon Cephesi'ndeki düşman kıtaatının sol cenahı gerisine kademe vaziyetinde sevkolunduğu ve müstakil alaylar ile beraber İkinci Yunan Fırkası'nın Dumlupınar cihetine kadar işgal mıntıkasını tevsi' eylediği kanaatindedir".

12/4/1922 Pazar sabahı keşif taarruzumuz başlayacak; bu harekete, Sekizinci ve Altıncı Fırkalardan birer muhtelit müfreze iştirâk edecek... Bu faaliyetimizde hazır bulunmak için, bu sabah alacakaranlıkta otomobil ile Çay'dan hareket ettik ve Dadak'a gittik. Orada Sekizinci Fırka'nın hazırladığı atlara binerek

Kocatepe'nin garbinde ve Dadak ile Tınaztepe arasındaki yüksek sırta çıktım. Buradan tekmil keşif taaruzu mevzilerini tetkik ve tarassut ettim. Gördüklerimi ve hareketlerimizi hulâsa olarak gece yazdığımız akşam raporuna dercettik.

Bugün, hasıl ettiğim kanaat şu idi: Afyon etrafındaki düşman mevzilerinin bu kısmında, açık ve tahkim edilmemiş yerlerden kolaylıkla ilerleyerek Balmahmut ovasına sürat ve sühulet ile inmek, Afyon ve civarındaki düşman kuvvetlerinin arkasını kesmek, onları iyi hazırlanmadıkları bir yerde ve belki de ters vaziyette muharebeye icbar ederek yalnızca ezmek kabildir. Eğer bu düşman kuvvetleri süratle geri çekilmeyip sebat ederlerse münferiden ezilmeleri mümkündür; bu halde, bizim de, diğer düşman kuvvetlerine karşı ehemmiyetli bir üstünlük kazanmamız temin edilmiş olur.

Öğleden biraz sonra keşif taarruzumuzu durdurdum; kuvvetlerimizin gece karanlığına kadar bulundukları yerlerde kalarak geceleyin yerlerine çekilmeleri için icap eden emirleri verdim; geceleyin Çay'da Ordu Karargâhı'na döndüm.

Ertesi gün, 13/4/1922'de, sabah raporlarını aldıktan ve Cephelerimizde sükûnet olduğunu anladıktan sonra, otomobil ile Akşehir'e gidip Garp Cephesi Kumandanı'na dünkü taarruz hareketlerimizi, düşmanın tedafüî vaziyetini, kanaatimi, bizim bu taraflardan yapacağımız katî taarruz hareketlerimizden hasıl olacak neticeyi ve bu hareketlerdeki kolaylığı izah ettim. Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gitmiş...

Mebus Adnan Bey ile Hamdullah Suphi Bey'i, İsmet Paşa'nın yanında bulmuştum; ve izahatımı da on-

ların yanında İsmet Paşa'ya söylemiştim. Garp Cephesi Kumandanı, mütemadiyen, düşmanın Eskişehir ile Imşehir arasındaki otomobil ve kamyon nakliyatından endişesini izhar ve tekrar eylemekte idi. Ben de, bu nakliyatın, mutaddan fazla olduklarını kabul ile beraber bunların ne tarafa yüklü ve dolu olarak gittiklerinin malûm olmadığını, ileri hatlara, erzak ve cephane taşıdıkları gibi, bilâkis Imşehir civarında biriktirilmiş bulunan fazla şeyleri Eskişehir'e doğru, geri tarafa nakletmekte olmalarının da pekâlâ mümkün olduğu cevabını verdim. Düşmanda taarruzdan ziyade, daima müdafaa hazırlıkları, müdafaa tertibatı ve tedbirleri görülmekte olduğunu, mütareke teklifinin, Yunanlıların zayıflığını ve Yunan ordusunun içinden bozulmakta olduğunu gösterdiğini, bu bozukluk arttıkça bizim kazanacağımızı söyledim.

Bugün, öğleden sonra, İshaklı civarındaki 57. Fırka, eski bir muharebe dolayısiyle, kutlama töreni ve asker bayramı yapacaktı. Akşehir'den dönerken bu törene iştirâk edecektim. Yemekten sonra, Mebus Adnan ve Hamdullah Suphi Beyleri bu toplantıya dâvet ettim. Adnan Bey, yorgun olduğunu söyleyerek itizar etti; belki İsmet Paşa'dan çekindi; fakat Hamdullah Suphi Bey memnuniyet ile kabul etti; kendisi bir tetkik seyahati için Rusya'ya ve Türkistan'a gidiyormuş; Mustafa Kemal Paşa'ya veda için gelmiş; onu Akşehir'de bulamayınca, Konya'ya gidecek imiş; yarın sabah kendisini Konya'ya gitmek üzere Çay'dan yolcu edebileceğimi, bu geceyi bizim karargâhımızda, Çay'da geçirmesini rica ettim.

Biz Hamdullah Suphi Bey'le, mefkûre arkadaşı idik; o da Türkçü ve milliyetçi, ben de... Onun için kar-

şılıklı sempati, muhabbet ve saygı beslemekte idik. Esasen ben bu duygularımı, Malta'da iken Ziya Gökalp ile sıkı temaslarımız neticesinde arttırmış idim.

Hamdullah Suphi Bey'le beraber, otomobil ile, Akşehir'den hareketle İshaklı civarına geldik. İlk önce bir muayene ve geçit resmi yapıldı; tekmil fırka önümüzden geçti; âhenk ve intizamını tekrar gösterdi. Kalblerimiz iftihar ile doldu. Hele Hamdullah Suphi Bey, o zamana kadar böyle bir şey görmediği ve 30 Mart'ta Çay'daki törene de iştirâk etmemiş olduğu için pek çok haz ve neşe duydu; yerinde duramayıp coşmak istiyordu. O zaman Hamdullah Suphi, benim gibi, otuz beş ile kırk yaş arasında idi.

Muayene ve geçit resminden sonra, asker bayramına iştirâk ettik. Akşamleyin yemeği orada yedik; gece müsamere yapıldı. Hamdullah Suphi Bey, gerek askerden, gerek asker oyunlarından, gerek müsamere ve saireden, umumî âhenk ve samimiyetten pek memnun olduğundan heyecana gelerek orada mevcut bir şato harabesinin üzerine çıktı ve istiklâl manzumesini inşad etti. Henüz hayatta olan vatanperver şair Mehmet Akif'i sonsuz hürmet ve takdirler ile andık. Allah rahmet eylesin. İkinci Namık Kemal gibi, kendisini kalbimde saklarım.

Gece yarısı, Çay'a döndük. Yolda Hamdullah Suphi Bey'e, ordumuzu nasıl bulduğunu sordum:

- Pek mükemmel... dedi. Siz Malta'da iken diyorduk ki, ah! Gelse de, askerin bir kısmını olsun, eline alsa da, ıslah edip iş görse... Görüyorum ki bu temennim olmuştur. Askerin zapt-ü'raptı, talim ve terbiyesi, sıhhati neşesi, zabitanın ahvali, heyeti umimiyedeki âhenk, tamamiyle mükemmel ve gıptaya şayandır...

Tebrik ederim, Paşam; cidden, bütün kalbimle sizi tebrik eder ve selâmlarım.

Bitaraf gözlerin ve kalblerin bu görüşleri ve şahadetleri, tabîi olarak, bizim neşemizi arttırıyordu. Ertesi gün, 14/4/1922 Salı sabahı Hamdullah Suphi Bey'i Çay istasyonundan trene bindirerek Konya'ya yolcu et tik.

*

Bugün, Söke'de bulunan Aydın Mutasarrıfı Halil Bey'e (Merhum Zonguldak Mebusu) şiddetli bir şifre yazmak mecburiyetinde kaldım. Bu zat, sekiz Nisan'da hem Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve hem Birinci Ordu Kumandanlığı'na gönderdiği bir şifrede, İtalyan kuvvetlerinin Söke'yi boşaltacakları haberinin şayi olduğunu, bu şayiaların tekessürü halinde hükûmetin âciz halk ile bareber Menderes sol sahiline geçmesi hakkında müsaade verilmesini ve bu havalinin muhafazası için kâfî kuvvet sevkini vesaireyi bildiriyordu. Söke bölgesi Birinci Ordu emrinde değil idi. Esasen orada Aydın Mutasarrıflığı ile jandarmamız vardı. Bunlar Birinci Ordu emrinde olmadıkları gibi hiç bir münasebet ve muhaberemiz de yok idi. Oraları İtalyan kuvvetlerinin işgal ve muhafazasında idiler. Hattâ Söke'de, Garp Cephesi Kumandanlığı'nın bir tetkik heyeti var idi. Meselâ Antalya'ya, Marmaris'e vesaireye bir Yunan kuvveti çıkarılırsa, bunlara karşı emniyet tesisi ve onları tard vesaire için nasıl Garp Cephesi Kumandanlığı meşgul olacak ve icabına göre, Birinci Ordu'ya yakın olması hasebiyle, bu orduya emir verecekse, İtalyan işgal ve muhafazasında olan Söke ciheti için de iş böyle olacaktı.

İtalyanların bu tahliye meselesi, Müttefik Devlet-

lerce Anadolu'yu tahliye etmek hususunda 26 Mart'ta Paris'te verilmiş olan kararın bir neticesi gibi görünüyordu.

İsmet Paşa, Aydın Mutasarrıfı'nın sekiz Nisan'da göndermiş olduğu şifreye hiç bir cevap vermedi; belki Ankara'ya yazmış ve bu havadise inanmayarak sormuştu; fakat ben İtalyan kuvvetlerinin oralardan çekilmelerini Paris'teki kararlar ile ilgili gördüğüm için, Söke cihetini temin etmek vazifesi bize ait olmadığı halde sırf bir mütalâa olmak üzere Garp Cephesi Kumandanlığı'na dokuz Nisan'da bir şifre gönderdim; bu şifrede umumî vaziyete halel gelmemek üzere, tâ Denizli'den Koçarlı'ya kadar Menderes boyu nasıl hafifçe tarassut ediliyorsa, aynı suretle tertibat alınabileceğini ve bunun için bazı hazırlıklar yapılmasını, Muğla Askerlik Daireleri'ndeki müsellâh efradın hemen o tarafa gönderilmesini, Söke'deki muhacirler ile hükûmet teşkilâtının Menderes cenubuna nakillerinin teminini, Söke jandarmasının takviyesini vesaireyi yazdım.

İki gün sonra, Garp Cephesi'nden verilen cevapta, mütalaamızla hemfikir oldukları, muhacirler ile Söke'deki Liva merkezinin Menderes cenubuna nakli ve Söke jandarma taburunun takviyesi cihetlerinin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye teklif olunduğu, Rus tüfenklerinin pek yakında gönderileceği yazılı idi. Bunun üzerine biz de aynı günde Denizli'deki Üçüncü Suvari Fırkası'na lâzım gelen emri verdik; fakat Aydın Mutasarrıfı, ancak 11 Nisan'da elimize gelen, dokuz Nisan tarihli ve yine hem Garp Cephesi Kumandanlığı'na ve hem bize göndermiş olduğu diğer bir şifresinde Söke'deki İtalyan Kumandanı'nın tahliye haberini ve ihtimalini katiyyen tekzip ettiğini bildirmiş ve buna

kendiliğinden hiç bir mütalâa ilâve etmemiş idi. 11 Nisan akşamı gece yarısına doğru makine başında benim ile muhabere etmek talebinde bulundu; Ordu Kurmay Başkanı'nı makine başına gönderdim. Emin Bey, Mutasarrıf'a izahat vermiş ve tahliye için Garp Cephesi'nin Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye müracaat ettiğini, gelecek cevaba intizar edilmesini bildirmiş.

Ertesi gün, 12/4/1922'de gayet acele işaretli bir şifre ile Mutasarrıf, Dahiliye Vekâleti'ne, Garp Cephesi'ne ve bize müracaat ederek İtalyanların birkaç güne kadar çekilip gideceklerini İtalyan Kumandanı'nın beyan ettiğini, kâfi kuvvet gönderilmesini, bu mümkün değil ise buralara sığınmış halkın mezalime uğramamaları için bir reha çaresi gösterilmesini ve yarına kadar talimat itasını bildirmiştir. Onun mercii Dahiliye Vekâleti, kuvvet sevkini düşünecek makam Garp Cephesi kumandanlığı olup, bize müracaat, ancak malûmat vermek kabilinden ibaret olabilirdi. Bununla beraber, biz 2959 numaralı şifre ile Muğla kalemindeki efradın sevki için tekrar Garp Cephesi'ne müracaat etmiştik. Eğer Yunanlılar, İzmir'e bir şimendifer hattı ile bağlı olan Söke'yi derakap kuvvet ile işgal etmek istiyorlarsa, bunları menetmeğe kâfi asker göndermek bizim için mümkün değil idi; aklı başında hiçbir kumandan, Afyon tarafındaki kuvvetlerimizden topçu ve makineli tüfenk birliklerini havi mühim bir kuvveti ayırıp oraya gönderemez idi; çünkü Söke'yi muhafaza edeceğiz diye, kendi yüreğimizi tehlikeye koymuş ve Dimyat'a pirince giderken, evdeki bulgurdan olmak tehlikesine maruz kalmış bulunabilirdik. 13 Nisan'da Akşehir'e gittiğim zaman Söke meselesini İsmet Paşa'dan sormuş ve İtalyanlar çekilir ise, Söke'yi Yunan-

lıların hemen işgal edebileceklerini, bu sebeple şimdiden Söke'nin tahliye edilmesi lüzumunu ileri sürmüştüm. Ankara'dan henüz cevap gelmediğini, İtalyanların Söke'den çekilmelerini pek muhtemel görmediğini, onlar çekilmeden evvel, biz Söke'yi tahliyeye başlarsak telâş hasıl olacağını ve Yunanlıları zorla dâvet etmiş bulunacağımızı İsmet Paşa söylemişti. Söke'yi Yunanlılara karşı muhafaza için oraya en aşağı kuvvetli bir fırka asker göndermek lâzım idi. Afyon tarafından böyle bir kuvveti ayırıp oraya göndermeyi katiyen caiz görmüyordum. Mutasarrıfın gönderdiği 390 numaralı şifrede "İtalyanların bütün eşyalarını naklettikleri, işgal eyledikleri hatları terk hususuna her dakika intizar edilmekte olduğu ve muktazi talimatın bir an evvel itası rica edilmekte" idi. Söke'nin tahliyesi hakkında henüz Ankara'dan emir gelmemiş olduğundan Mutasarrıf Halil Bey'in bunu istediği anlaşılıyordu. Garp Cephesi, mesuliyeti deruhde ederek bu hususta emir vermemiş ve Ankara'dan istizan edilmekle iş uzamıştı.

Hâlâ beklediği talimatın verilmediğinden sabırsızlanan Mutasarrıf, 13/14 Nisan gecesi yine bizi makine başına çağırmış; biz o akşam 57. Fırka'nın müsameresinde idik. Harekât Şubesi Müdürü Binbaşı Cemil Bey makine başına giderek konuşmuş... Mutasarrıfın endişesi, Menderes nehri üzerinde köprü bulunmaması, iki üç kayık ile öbür tarafa geçmek zorluğu üzerinde toplanıyordu. Ancak bu gibi hallerde, becerikli bir mutasarrıfın bizzat mahallinde karar vererek gerek halkın ve gerek hükûmet eşyasının peyderpey nakline başlaması ve bunun bir ihtiyat tedbiri olduğunu ileri sürmesi, talimat gelmesini beklemeyerek velvelesiz ve telâşsız harekete geçmesi lâzım idi. Böyle resen cezrî

karar verebilmek için mesuliyeti üzerine almak ve kendiliğinden karar verebilmek hassasına ihtiyaç var idi. Menderes üzerinde geçit vasıtalarının çoğaltılması da orada yapılacak bir iş idi...

Mutasarrıf'ın ikide birde, bizi makine başına çağırmasına son vermek ve kendisinde sezdiğim telâşın önüne geçmek için bugün, 14 Nisan sabahı, sert bir lisanla yazdığım bir şifrede gösterilen telâşı muahaze ettim; mülkiye memurlarının düşman karşısındaki orduların kumandanlarını yanlış kararlara sevketmelerini telâşlı ve mübalâğalı haberlerle şaşırtmamaları lâzım olduğunu İtalyanların mütarekeden evvel Söke'yi terketmelerinin ve Yunanlılara meydanı boş bırakmalarının muhtemel görülmediğini, bununla beraber İtalyanlar çekilip giderlerse o zaman Üçüncü Suvari Fırkasiyle Aydın Mutasarrıflığı'nın başka emre hacet kalmaksızın muhacirleri, kadınları ve çocukları ve hükümet eşyasını Menderes cenubuna geçirebileceklerini, ailelerin sevkinin herkese ait hususî bir mesele olduğunu, Menderes üzerinde, geçit, sal vesaire ihzarını, bizimle makine başında muhabere edilmemesini, bu çeşit müracaatı Garp Cephesi'ne yapmasını, her tarafın kuvvetli bir surette setr ve temin edilmesine imkân bulunmadığını ihtar eyledim. Bu emirden sonra akşama doğru Garp Cephesi'nden gelen 1291 numaralı şifrede: "İtalyanların Söke mıntıkasını" tahliye etmeleri tahakkuk ederse, Birinci Orduca münasip görülen zamanda Aydın Mutasarraflığı'nın nakli için emir verilebileceği, ayrıca talimata hacet olmadığı" hem bize ve hem Aydın Mutasarrıfı'na tebliğ edilmekte idi.

Vaziyeti nazik gördüğüm için İtalyanların tahli-

yesini beklemeyerek bu akşam verdiğim diğer bir emirde «Söke-Kuşadası» hattıyla şimdiki Yunan ileri karakolları arasında ve Menderes şimalinde bulunan köylerin ve muhacirlerin tahliyesini 3021 numaralı şifre ile tebliğ ettirdim.

Eğer Yunanlılar, Söke'yi işgal etmek istiyorlarsa, İtalyanların çekilmeleriyle beraber, Yunan kuvvetlerinin ileri harekete geçecekleri ve Söke'yi derakap işgal edecekleri aşikâr idi. İsmet Paşa, bu ciheti düşünmeyerek sadece Aydın Mutasarrıflığı'nın nakli için emir verilmesini kâfi görmüştü; bu suretle Söke'nin boş bırakılmasını, icabında Yunanlıların oraya girmelerini zarurî addetmiş demek oluyordu. Aydın Mutasarrafı, İsmet Paşa'nın bu tebliğini alınca, artık İtalyanların fiilen çekilmelerini beklemeyerek tahliyeye başlıyabilirdi; çünkü Söke'ye Afyon tarafından kuvvet gönderilemeyeceği tahakkuk etmiş oluyordu; fakat böyle bir mesuliyeti deruhde etmekten çekiniyordu.

Mutasarrıf, ya çabuk Söke'den çekilip kurtulmak veya oraya kuvvet sevketmemizi temin eylemek istiyordu; fakat umumî vaziyet kuvvet sevkine müsait değildi. «Her yeri örtmek isteyen, hiç bir yeri örtemez» diye askerî bir kaide vardır. Bu kaideye riayet mecburiyetinde idik. Afyon civarında mağlûp olursak, bütün memleket elden gidebilirdi; galip gelirsek, Söke değil, İzmir dahi kurtarılmış olurdu.

Şimdi, aziz okuyucularım, bu vaziyete ve verilen emirlere vâkıf olduktan sonra, sizlere bir sürpriz yapayım. Garp Cephesi'nin sıkılmaz ve fesatçı kumandanı, üç ay sonra beni azlettirip mahkemeye verdiği zaman, aleyhimde ileri sürdüğü ithamlardan sekizincisi, "Söke hadisesi hakkında Mutasarrıflığa yazılan şifre mefadı-

na nazaran harekât-ı askeriyeye dair Ali İhsan Paşa tarafından büyük bir isabeti nazar gösterilememiştir" iddiasıdır. Yâni, Ali İhsan Paşa, mütarekeden evvel İtalyanların Söke'yi terketmelerinin ve Yunanlılara meydanı boş bırakmalarının muhtemel görülmediğini Mutasarrıf'a yazdığı şifrede bildirmiştir. Halbuki bir kaç gün sonra, İtalyanlar Söke'yi terkederek Yunanlılar orayı işgal etmişlerdir. Hâdiseler "Ali İhsan Paşa'nın bu görüşünde isabet bulunmadığını göstermiştir" iddiası serdedilmiştir. Bir mahkemeye, böyle bir görüşün suç olduğu ileri sürülebilir mi? Halbuki, ben, 26 Mart 1922 tarihinde Paris'te verilen karar neticesinde bu tahliyeyi pek tabiî bulmakta idim. Ancak, mütareke teklifi suya düşünce ve Anadolu'nun tahliyesi kararı geri kalınca, İtalyanların da Söke'yi terketmekten vazgeçeceklerini zarurî addediyordum. Bundan başka Söke'nin tarafımızdan tahliyesi için Ankara'dan henüz bir emir gelmemiş idi. Buna rağmen, İtalyanların çekilmeye başladıkları görülürse, Yunanlıların ileri hareketini beklemeksizin Söke'nin boşaltılmasını Mutasarrıf'a tebliğ eylemiştim.

Eğer Garp Cephesi Kumandanlığı veya Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Söke'nin daha evvel tahliyesini veya mühim bir kuvvet ile takviyesini münasip görmüşler ve İtalyanların behemehal çekileceklerine kanaat getirmişlerse, bu işe süratle karar verip biçare Mutasarrıfı günlerce makine başında talimat talebine mecbur etmemeli idiler.

Son defa, 14 Nisan'da İsmet Paşa'nın imzasını taşıyan 1291 numaralı şifrede bile: "İtalyanların Söke mıntıkasını tahliye etmeleri tahakkuk ederse" şartı başa konmuştu. Demek ki onlar da bu tahliyeyi şüphe-

li addediyorlardı; şu halde isabet-i nazarın bulunmadığı iddiası nasıl bir suç olarak Birinci Ordu Kumandanı'na hasredilmiş oluyor ve hangi sıkılmaz yüzle ve vicdanla mahkemeye böyle bir iddia serdedilmiş oluyordu?.. Bizzat İsmet Paşa, 13 Nisan'da Akşehir'de görüşürken, bana İtalyanların Söke'yi tahliye edeceklerini zan ve tahmin etmediğini söylemişti. Zaten Mutasarrıf'ın 8 Nisan'daki ilk müracaatına cevap verilmemesi ve mükerrer müracaatler üzerine ancak 14 Nisan'da cevap verilmesi ve bunda da «İtalyanların Söke mıntıkasını tahliye etmeleri tahakkuk ederse Aydın Mutasarrıflığı'nın nakli için Birinci Orduca münasip görülen zamanda emir verilebileceğinin» yazılmış olması, 14 Nisan'da bile Garp Cephesi'nce İtalyanların çekileceğine inanılmamış olduğunu göstermekte idi. Aynı zamanda, Söke'nin İtalyanlar çekilmeden evvel tarafımızdan tamamen tahliyesinin, Yunanlıları zorla oraya dâvet etmek neticesini doğuracağı düşünülüyordu. Bunların hepsi unutularak bu meselede "Ali İhsan Paşa tarafından büyük bir isabet-i nazar gösterilememiş" iddiasını ortaya atmak ve bunu bir suç şekline sokarak utanmadan mahkemeye bildirmek ne büyük idrâksizliktir. Mahkeme heyeti içinde ordu kumandanlığı etmiş hiç kimse bulunmadığı halde, onlar bile bunun üzerinde durmayı zaid görmüşler ve cezayi mucip bir suç bulmamışlardır.

*

15/4/1922'de, İkinci Ordu emrinde müstakil bulunan 16. ve 17. Piyade Fırkalarından Altıncı Kolordu namiyle bir kolordu teşkil olunduğu ve kumandanlığına açıkta bulunan Mirliva Kâzım Paşa'nın tayin edildiği bildirildi. Düşman karşısındaki muharip asker

miktarının zararına olarak yeniden bir kolordu karargâhı teşkil olunuyordu. Zayıf mevcutlu fırkalar ve kolordular teşkil etmek sevdasından bir türlü vazgeçilemiyordu. Bunun zararını Birinci Dünya Harbi'nde hepimiz görmüş ve tecrübe etmiş iken ve bundan bizzat Mustafa Kemal Paşa da o zaman şikâyet eylemiş iken şimdi yine aynı hataları tekrar etmek için hiç bir sebep yok idi. Karargâhlar ile düşmanı aldatmak mümkün değil idi.

Altıncı Kolordu'nun teşkili için emir verilince, İkinci Kolordu Kumandanlığı'nın açıkgözlük edip bizim Dinar tarafındaki 14. Piyade Fırkamızın da bu kolorduya verilerek üç fırkalı bir kolordu vücuda getirilmesini, Garp Cephesi'ne teklif ettiğini haber aldım. Kendi kendime:

- Fesuphanallah, dedim; bunlar da leş kargası gibi bizim zayıf kalmış vücudumuzu delik deşik etmek istiyorlar. 14. Fırka denilen şey, iki zayıf Adana Alayından teşkil olunmuş ve henüz silâhları bile ikmal ve tensik edilememiş; adından başka, hiçbir yeri fırkaya benzemeyen bir yığın idi. Dinar ve Denizli taraflarında zayıf bir perde vazifesini görüyordu.

İkinci Ordu Kumandanı'na hem iade-i ziyaret etmek ve hem hafif tertip çatmak için Bolvadin'e gitmeye karar verdim.

15 Nisan 1922'de Birinci Ordu'nun kuvve-i umumiye hulâsası şöyle idi:

Birinci Ordu Karargâhı ve bağlı kıtaları: 128 subay , 1422 er, 195 tüfenk, 8 top, 1070 hayvan, 218 araba.

İshaklı ve civarındaki Birinci Kolordu ve bağlı kıtaları: 110 subay, 1648 er, 245 tüfenk, 4 top, 1207 hay-

van, 208 araba.

İshaklı civarındaki Onbeşinci Fırka: 302 subay, 7399 er, 3338 tüfenk, 10 top, 1608 hayvan, 188 araba.

İshaklı batısındaki Yirmiüçüncü Fırka: 279 subay, 7147 er, 3278 tüfenk, 10 top, 1726 hayvan, 142 araba.

İshaklı doğusundaki Elliyedinci Fırka: 293 subay, 7462 er, 3319 tüfenk, 10 top, 1954 hayvan, 185 araba.

Sandıklı civarındaki Müstakil Altıncı Fırka: 327 subay, 8399 er, 4117 tüfenk, 12 top, 2939 hayvan, 177 araba.

Şuhut civarındaki Müstakil Sekizinci Fırka: 323 subay, 7815 er, 3354 tüfenk, 10 top, 2067 hayvan, 354 araba.

Dinar civarındaki Müstakil Ondördüncü Fırka: 220 subay, 6496 er, 3387 tüfenk, 7 top, 1645 hayvan, 211 araba.

Denizli civarındaki Suvari Üçüncü Fırka: 81 subay, 1184 er, 641 tüfenk, 2 top, 1257 hayvan, 90 araba.

Çivril Müfrezesi: ? subay, 217 er, 200 tüfenk.

Sarayköy, Menderes, Çal Müfrezeleri: 14 subay, 690 er, 567 tüfenk, 75 hayvan.

Birinci Ordunun yekûnu: 2077 subay, 49879 er, 22641 tüfenk, 73 top, 15548 hayvan, 1773 araba.

*

21/4/1922 Salı sabahı Bolvadin'e giderek İkinci Ordu Kumandaniyle görüştüm. Kendilerinden aldığım malûmat, evvelce aldığım haberleri teyid etti.

İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa ve Dördüncü Kolordu Kumandanı Kemaleddin Sami Bey'le görüşürken onlardan şu havadisi öğrendim:

Büyük Millet Meclisi İkinci Başkanı Adnan Bey

(Adnan Adıvar) Akşehir'den Ankara'ya dönerken Bolvadin'e uğramış; orada Kemaleddin Sami Bey'e demiş ki:

- İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa'nın arası dehşetli surette açıktır. Ali İhsan Paşa'nın istifasını bekliyorlar; ama, o da galiba istifa etmeyecek.

İşte artık, beni atlatmak, Garp Cephesi'nden uzaklaştırmak ve ileride vukubulacak muharebelerde kazanılacak muvaffakiyetlerin şerefini yalnız kendilerine hasretmek maksadiyle aleyhimde bir komplo kurulmuş olduğu meydana çıkmış idi.

Gerek Yakup Şevki Paşa, gerek Kemaleddin Sami Bey, Adnan Bey'in ifşaatından bunu istihraç ederek bana ihtiyatlı hareketi tavsiye etmekte idiler.

- Azizim, dedim. Beni vâkıa çok tazyik ederek izzeti nefsimi rencide ediyorlar. Fakat artık yaz geldi demektir. Bugüne kadar dişimi sıktıktan sonra tam düşmanla çarpışacağımız bir zamanda istifa etmek, memlekete hizmetten kaçmak olmaz mı? Halk işin iç yüzünü bilmez; beni sabırsızlık ve tahammülsüzlük ile itham ederler. Vatana hizmet için her sıkıntıya katlanmak lâzım iken Ali İhsan Paşa, feragat gösteremedi; kendisini naza çekti, derler. Kemaleddin Sami Bey dedi ki:

. - Ha, bak, şunu da söylüyorlarmış: Ali İhsan Paşa, orduyu avucunun içine almak için maaş meseleleriyle uğraşıyor ve efrada da para dağıtıyormuş.

- Vay namussuzlar, dedim; şimdi de bu iftiraya mı tenezzül ediyorlar. İstifa etmeyeceğim. Yer, gök, herkes duysun ve bilsin ki, kendiliğimden istifa edip çekilmeyeceğim. Benim kabahatim varsa, azletsinler.

- O zaman el altından entrikaya başlarlar. Hadi-

seler icat ederler. Ve sizi kabahatli, suçlu göstererek yere vururlar.

- Zaten, iş bu yola dökülmüş gibidir. Birinci Kolordu Kumandanı İzzeddin Bey'i İshaklı'ya getirdiler. Onun gizli gizli tahrik olunduğunu seziyorum.

- O, korkunç bir Arnavuttur. Her şeye âlet olabilir. İsmet Paşa'nın da sınıf arkadaşıdır. İsmet Paşa, İnönü muharebesinde ona minnettar olduğu için, onu daima tutar.

- Ben mukadderata inanırım; ne ise öyle olur; dedim. Malta'ya kendim isteyerek sürülmedim. İlâhi bir darbe, beni memleket içinden alıp o tarafa attı. Sonra aynı darbe benim kaçma teşebbüslerimi muvaffakiyete isal etti. Bizden namuslu bir surette çalışmak; tevfik Allah'tan...

21 Nisan'da İkinci Ordu Karargâhı'ndan almış olduğum malûmat üzerine o akşam Garp Cephesi Kumandanlığı'na şu müracaatı yapmak mecburiyetini hissettim:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Şifre-Çay'dan: 21/4/1922

Piyade Ondördüncü Fırka'nın Adana'dan gelen alaylar ile beraber İkinci Ordu'ya merbut Altıncı Kolordu'ya verileceğini haber aldım. Bir muharebe vukuunda hangi ordu cephesinde lüzumu-mübrem hasıl olursa, muvakkaten o tarafa bütün kuvvetlerin sevkedilerek tehlikenin def'i veya darbe-i katiyenin icrası tabiîdir. Ancak böyle bir muharebe başlamazdan evvel ordu nizam-ı harbinin tebdili, her türlü tensikatı, tanzimatı, mesaiyi ve programları altüst ettiğinden buna

müsaade buyurulmamasını ve Ondördüncü Fırka'nın kemakân ordu emrinde ibrasını arz ve istirham eylerim efendim.

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Ertesi gün şu cevabı aldım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Garp Cephesi'nden: 22/4/1922

Piyade Ondördüncü Fırka'nın da her an içinde bulunacağımız ihtiyaca göre sevki tabiîdir. Fırka'nın esasen Birinci Orduda muhafazası fikrindeyim efendim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Şimdiye kadar, Birinci, İkinci, Dördüncü ve Beşinci Kolordular Birinci Ordu emrinde bulunmuş; tanzim, tensik ve talim ve terbiyelerine itina edilmiş olduğu halde, muhtelif bahaneler ile İkinci, Dördüncü ve Beşinci Kolordular sıra ile ve peyderpey elimden alınmış; Birinci Ordu'da yalnız Birinci Kolordu ile üç müstakil piyade ve bir suvari fırkası bırakılmıştı. İcabında Birinci Ordu Kumandanı'nın İstiklâl Savaşı'ndaki hizmeti bu mahdut miktar ile ölçülecek idi. Nitekim, böyle bir iddia, Divanıharp'te ileri sürüldü.

*

İTALYANLAR SÖKE'Yİ TERKETTİLER

21/4/1922 akşamına kadar aldığımız haberlere göre, Söke'deki İtalyan kumandanı 19 Nisan Pazar akşamı «Yarın sabah -20 Nisan sabahı- saat altıda ileri karakollarını çekip kâmilen Söke ve havalisini terkedeceklerini» resmen Mutasarrıf'a bildirmiş idi.

20/4/1922 Pazartesi sabahı, İtalyan karakollarının geri çekilmelerini müteakip Yunanlılar hemen ileri harekete geçerek İtalyan karakollarının yerlerini tutmuş olan jandarmalarımıza taarruz etmişler ve bunları geri çekilmeye mecbur eylemişler; ertesi günü de taarruzlarına devam eden Yunan askerleri 21/4/1922 Salı günü öğleden sonra saat 14.30'da Söke'yi işgal eylemişler. Mutasarrıf'ın beceriksizliği ve korkaklığı yüzünden hükûmet eşyası, evrakı vesaire daha evvel nakledilmemiş olduğundan düşman eline geçmiş ve halk da çok ziyana uğramış. Talimat istemekle, Ankara'ya yazılan şeylerin cevabını beklemekle vakit geçirilirse netice elbette böyle olur.

Biz son vaziyeti 14 Nisan'da sarahatla Mutasarrıf'a ihtar etmiş, Söke'nin tahliyesi için resmi emrin Ankara'dan verileceğini izah eylemiş; kuvvet göndermeye imkân olmadığını da bildirmiştik. Aynı gün akşamı Mutasarrıf'a, 3021 numaralı şifre ile ikinci defa verdiğim emirde «Menderes şimalinde bulunan köyler ahalisi ve muhacirin şimdiden Menderes cenubuna ve Çine mıntıkasına nakil olunacaktır» ibaresiyle tahliyeye başlanmasını tebliğ eylemiştim. Bu emirden istifade ederek Mutasarrıf'ın Söke'de ve Kuşadasında bulunan hükümet eşyasını ve evrakını da 19 Nisan akşamına kadar geçen beş gün zarfında Menderes cenubuna gön-

dermesi mümkün ve lâzım idi. Mutasarrıf Söke'nin tahliyesi hakkında resmen Ankara'dan verilecek emri bekleyerek gözü açıklık ve beceriklilik gösterememiş... Keza 14 Nisan'da verdiğimiz emire «Şimdiden ailelerin sevki herkese ait hususî bir meseledir» kaydını koymuştuk; bu tavsiyeden istifade ve intibah kabiliyetini de ibraz edememiş; talimat istemek, reha çaresi gösterilmesini talep eylemekle vakit geçirmiş ve böylece vazifesini yaptığını zanneylemiştir.

Söke'nin tahliyesi meselesine Garp Cephesi Kumandanı kendiliğinden karar veremeyerek işi Ankara'ya aksettirip oradan müsaade istemiş olduğundan bizim bu istizanı hiçe sayarak Söke ve Kuşadası kasabalarının tahliyesini emretmekliğimiz bir tecavüz teşkil ederdi. Buna rağmen Menderes nehri şimalindeki köyler ahalisinin ve muhacirlerin şimdiden Menderes cenubuna nakledilmesini 14 Nisan akşamı emretmiş ve mesuliyeti üzerime almıştım.

20 Nisan sabahı, Söke'deki Mutasarrıftan almış olduğum ve bir sureti Garp Cephesi'ne de yazılmış olan şifrede «İtalyan Kumandanı'nın Söke ve havalisini bu sabah tahliyeye başlayacaklarını 19 Nisan akşamı bildirdiğini» okuyunca hemen Garp Cephesi'ne telefonla bir takrir arzederek, İtalyanlara acele bir nota verilmesini teklif etmiş ve Söke ile Kuşadası'nın muhafazası için tertibat almak üzere bu iki kasabanın tahliye zamanının bir hafta evvel ihbarını ileri sürmüştüm.

Buna aynı gün akşamı şu cevap verildi:

Birinci Ordu Kumandanlığına
Şifre-Akşehir'den: 20/4/1922

20 Nisan 338 tarihli telefona cevaptır.

İtalyanların bulundukları mıntıkada muvakkaten olsun kalmalarını istilzam eder tarzda bir nota itası fikrinde değilim. Teklifinizin aynen Erkân-ı Harbi ye-i Umumiye Riyasetine yazıldığını arzederim.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Söke'deki İtalyan Albayı'nın, ilk önce çekilmeyeceğiz, demiş olmasına rağmen on gün sonra bu sözünü unutarak yarın sabah çekileceğiz demesi ve muhacirlerin tahliye edilmeleri için olsun birkaç gün mühlet temin etmemesi bir kahpelik eseridir. Dost olarak orada bulunan bir İtalyan müfrezesi, âdeta Yunanlılar ile sözleşmiş gibi hareket etmiş ve çekileceğini ancak bir kaç saat evvel haber vermiştir.

22 Nisan'da İsmet Paşa Çay'a geldi; Bolvadin'e giderken bize uğramış. Gûya dert yanmak kabilinden iğne sokmak teşebbüsünde bulundu; ve dedi ki:

-Paşam, iki mamuremiz daha düşman eline geçti.

Söke ile Kuşadası'nı kasdettiği aşikardı.

-Çaresiz, dedim. Ne yapabilirdik? Buradan oraya kuvvet göndermekten başka çaremiz yok idi. Bunu ben hiçbir zaman muvafık bulmadım;çünkü burası zayıflıyacaktı; burada kati darbe vuracağımız zaman oraya gönderilmiş olan bir kuvvet elimizden çıkmış ve iştirakinden mahrum kalmış olacaktık. Bunu siz muvafık buldunuz mu? Veya şimdi bile muvafik buluyor musunuz?

-Hayır, cevabını verdi.

-Şu halde, dedim; bu taraflardaki hazırlıklarımızı biran evvel ikmal ile düşmana taarruz ederek onu çabuk mağlup etmeliyiz; bu suretle, Söke ve Kuşadası'ndan başka, Afyon, Eskişehir, Bursa, Kütahya, Uşak, aydın, Manisa ve İzmir gibi merkezlerimizi kurtarmalıyız. Esas iş buradadır.

İsmet Paşa, bu son sözlerime karşı sustu. Lakırdıyı başka mecralara çevirdi ve nihayet gitti. Dilinin altında bir bakla vardı. Çıkaramadı; keşfi güç değil idi. Adeta, ne için düşmana bunları kaptırdın? demek istiyordu.Kimbilir, başka yerlerde bu hususta neler yumurtlayacaktır?

21 Nisan akşamı İkinci Ordu'dan Garp Cephesi'ne gönderilmiş ve beray-i malumat bir sureti bize verilmiş olan şu takriri aldım:

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
(Beray-i malumat
Birinci Ordu Kumandanlığı'na)
Zata mahsustur.
Üçüncü Şube - 579
Bolvadin'den: 21/4/1922

19/4/1338 tarih ve muamelat-ı zatiye, 4663 numaralı şifreye cevaptır.

Harpte bir ordunun kuvvet ve kudreti, gerisinde işleyen ikmal makinesinin hasılasiyle mütenasiptir. Bu ordunun temini hayat ve muzafferiyeti ancak suret-i mütemadiyede ikmal ve takviye olunmakla mümkündür. Bizde ikmal fikri ve bunun icap ettirdiği en salim ve fenni usul ve kavaid, Nizam-ı Cedit Ordusu'nun ihdasından beri, ancak Harb-i Umumi'nin son

senelerinde ve o da noksan bir surette anlaşılıp takdir olunmağa başlanmıştır. Daha yüksek ve daha ciddi olmuş olacak ki, Osmanlı orduları, Avrupanın ortalarına kadar gitmek ve buralarda temini zafer ve mevcudiyet eylemek kudretinde bulunmuşlardır.

Balkan Harbi'ndeki acı tecarip ve Harbi Umumi'nin icabatı biraz bu hususta gözümüzü açmış ve fakat bize henüz en iyi yolları ve en iyi vasıtaları öğretememiştir. Elimizde sümmet-tedarik yapılıp birçok yerleri mer'i dahi olamıyan bir menzil hidematı nizamnamesi varsa da pek noksan ve belki de hiçtir.

İşte bugünkü ordumuzun da en elim ve en esaslı dertlerini ben menzil ve ikmal sahasında buluyorum. Bu kadar çabalamalara nazaran ordunun henüz birçok ihtiyacı temin olunamamıştır. Ordunun metin sayılabilecek kudret ve kuvve-i harbiyesinde öyle mühim rahneler ve öyle mühim noksanlar teşkil ediyor ki, telafi çareleri bulunamadığı takdirde tehlike büyük olacaktır.

Giriştiğimiz mücadeleden maksadımıza nail olarak çıkmak için mutlak kuvvetli ve hareket kabiliyetine malik bir taarruz ordusuna malik olmaklığımız lazımdır. Halbuki, bugün vasıta-i harbimiz olan ordu, henüz harekete gayri muktedir bir haldedir; binaenaleyh sırf müdafaa ordusudur. Halbuki iyi bir müdafaa için de taarruza ve harekete muktedir cevval bir ordu lazımdır; böyle bir ordu müdafaayı en emin bir surette icra eder. Fakat bu gidişle orduyu ikmal ederek gayeye varabileceğimizden ümitvar değilim. Fazla teşkilatı ilğa ederek en elzem aksanı takviye ve ikmal etmeği yegane çare olarak bulmaktayım. Ancak buna rağmen her gün yeni anasırın israf edildiğini görüyorum. En

yakın bir misal olarak yeni teşekkül eden Altıncı Kolordu Karargahını ve kıtaat-ı merbutesini gözönüne getirir isek kıtaata lazım birçok zabit, efrat ve hayvanatın yeniden zayi olduğunu görürüz. Keza şarktan ve cenuptan gelmekte olan kuvvetler ile, mevcut kıtaat ikmal olunacağı yerde bunların yeni teşkilat olarak muhafaza edilmek istenildikleri görülmektedir...

Bugün güç hal ile ikmal edebildiğimiz alaylardan zabit alarak bunları gerilerde bir muharebe ihtimaline karşı hazır bulundurmak hususuna gelince: Bunu yalnız bâlâda arzeylediğimiz noktalardan dolayı değil, daha birçok sebeplerden pek garip ve muzır buluyorum.

Tefrik edip göndereceğimiz zabitan tekessür etmiyeceklerine nazaran bizzat kendimizden ayırıp gönderdiğimiz zabitanı geri almış olacağız. Bundan ne gibi bir fayda memul olduğuna bir türlü akıl erdiremiyorum...

Bundan başka ordunun bugünkü zabit mevcudunu tenkis ederken ehemmiyetle nazarı mütalaya alınması lazım gelen diğer bir nokta da orduda zabıtanın yüzde altmışını ihtiyat zabiti teşkil etmesidir. Ve hem de heves ve maneviyatı münkesir ihtiyat zabitanı...

İşte bu mülahazat ile ordudan halen zabit tefrikine muvafakat etmek şöyle dursun, cüzi kalan noksanımızın dahi sürati ikmalini zat-ı devletlerinden tekrar istirham ederken, ordunun teşkilâtının mümkün olduğu kadar tahdidi cihetine gidilerek memleketin selameti nokta-i nazarından kuvvetli ve kudretli ve her şeyi mümkün mertebe ikmal edilmiş bir taarruz ordusu vücuda getirmek luzümunu arz ve ityan eylerim efendim.

İmza
İkinci Ordu Kumandanı
Miriliva Yakup Şevki

Şevki Paşa bu takriri bir cevap olarak göndermiş olmasına göre,kendisinden zabit istediği anlaşılan Garp Cephesi Kumandanı'na bu talebinden vazgeçmesi için yazmış olacak. Eğer bu cevabın imza sahibi Ali İhsan Paşa olsaydı, evvela emrin icrası, badehu mütalaa diye bir ihtar gelirdi. İkinci Ordu'ya ne cevap verildiğini bilmiyorum. Şevki Paşa, Cephe Kumandanı'nın gerilerde zabit deposu yapmak için vâki olan emir ve talebini «pek garip ve muzır buluyorum... Bundan ne gibi bir fayda memul olduğuna bir türlü akıl erdiremiyorum» diye tenkid ettikten sonra «Orduda hâlen zabit tefrikine muvafakat» edemeyeceğini bildiriyor.

Garp Cephesi Kumandanlığı'nın geride zabit deposunu yapmak için düşman karşısında bulunan kolordulardan ve ordulardan subay istemesi, hakikaten pek garip ve zararlı bir düşünce idi. Şevki Paşa'nın ileri sürdüğü sebepler ve mütalâalar doğru idi. Zabit deposu yapmak isteniliyorsa, bunlar için lâzım gelen zabitler, cephede düşman karşısında bulunan birliklerden geri almakla değil, gerilerde, askerlik şubelerinde, dairelerde, menzillerde, merkez kumandanlıklarında, muhafız kıtalarda vesair mahallerde bulunan zabitlerden tasarruf edilecek ve tebdilhavasını ikmal etmiş, hastahanelerde iyi olmuş, fakat henüz nekahat devrinde bulunan subaylardan ayrılacak olanlardan tedarik olunmalı ve bu depo, depo adiyle ve haliyle değil, bir zabit talimgâhı veya kumanda kursu adiyle tertip ve teşkil olunarak bu zabitlerin oralarda amelî ve nazarî bilgileri tecdit ve tezyid olunmalıydı. Bereket versin ki, bu kadar eksantrik ve budalaca bir teklif bize yapılmamış idi...

23/4/1922'de Garp Cephesi Kumandanlığı'na gön-

derdiğim bir takrirde:

1- Düşman ordusu teşkilâtiyle bizimkileri mukayese ederek bizde tabur adedi çok olduğu halde, piyade tüfengi, makineli tüfenk ve top miktarının çok az olduğunu,

2- Tüfenk ve top cephanesinin azlığını,

3- Bu noksanların bir an evvel ikmalini ve menzilin mümkün mertebede orduyu takip edecek hale konmasını, yazdıktan sonra kış mevsimi geçtiğinden, artık mevcut noksanlarımızın imkân nisbetinde süratle ikmalini temin ederek daha fazla beklemekle vakit geçirmekliğimizin caiz olmadığını, mevsim geçmeden evvel Haziran'da taarruza iptidar etmek lâzım olduğunu açıkça bildirdim. Bundan maksadım, şimdiye kadar geçen uzun zaman zarfında ikmal işleri ne derecede yapılmış ise, onu ve imkânları gözönüne getirerek, mümkün olanları Mayıs ayı zarfında icra ve ikmal etmek, daha fazlasını yapmak ümidiyle beklemekten vazgeçerek karşımızdaki düşmanın mâneviyat bozukluğundan istifade için Haziran'da taarruza başlamak cihetini ileri sürmek idi. Bahara kadar orduyu elde tutabileceklerinden şüphe etmiş olan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisiyle Garp Cephesi Kumandanı'na, o zamankinden daha iyi bir halde bahara çıktığımızı, kışın taarruzu düşünmüş ve fakat yapamamış olan bu zatların o zamanki arzularını, asıl şimdi göstermeleri lâzım olduğunu hatırlatmak istemiştim. Yakup Şevki Paşa, kılı kırk yarar gibi ince ve tahakkuku bizim için bugün gayri kabil taleplerde bulunurken ben artık oluriyle iktifa etmeyi, fırsatı kaçırmamaklığımızı düşünüyordum. Bu maksatla, Garp Cephesi'ne takdim eylediğim bu takririmin bir suretini ben de İkinci Ordu Kuman-

danlığı'na beray-i malûmat gönderdim.

Adana tarafından gelmekte olan iki piyade alayı, evvelce İkinci Ordu'ya verilecek iken, sonradan bize verildi; bunlarla 14. Piyade Fırkası'nı takviye edecektik; bu alayları teftiş ve tetkik ettim; mevcutlarının çok az, noksanlarının pek çok ve entarili, donlu insanlardan mürekkep olduklarını gördüm. 25 Nisan'da Garp Cephesi Kumandanlığı'na müracaat ederek bu alaylardan birini lağvedip, diğerini takviye ve ikmal etmek münasip olacağını teklif ettim.

Bu müracaatime cevap alamayınca 27 Nisan'da tekid ettim; Aziziye'de tetkik ve teftişlerde bulunduğu anlaşılan İsmet Paşa, iki gün sonra Çay'a gelip bu meseleyi görüşeceğini bildirdi.

İlâhî İsmet Paşa! Hâlâ düşmanın Aziziye istikametinde taarruzunu bekliyor ve bu maksatla Aziziye taraflarında tetkikler ve tarassutlar yapıyor. Halbuki, bizim aldığımız haberlere göre, gerek müttefikler ve gerek Yunanlılar, 26 Mart'ta Paris'te verilen kararı ve mütareke teklifini kabul etmeyerek aynı zamanda Yunanlıların ellerinde bulunan bütün memleket topraklarını boşaltmaya başlamalarını ileri sürdüğümüz cihetle, bizim taarruz etmek üzere olduğumuzu ve bundan dolayı mütareke ve sulh tekliflerini reddettiğimizi zan ve tahmin etmişler ve bu sebeple Nisan ayının başından beri mütemadiyen bizim taarruzumuza intizar etmekte imişler. Düşman düşmanın halini bilmez derler; ne kadar doğru lâkırdı...

29 Nisan akşamı, İsmet Paşa, Aziziye'den Çay'a geldi. Görüştük. Efradının çoğu, donlu, entarili, başları sarıklı, ayakları çıplak olarak pek zayıf mevcutla gelen iki Adana Alayı'nın beherinden nihayet birer taburun

lâğviyle, diğer taburların takviyesine müsaade alabildim; hemen tensikata ve noksan ikmaline başlattım.

İsmet Paşa, birkaç gün evvel zabitanın ticaretle iştigal etmekte olduklarını ve bunun men'i çarelerini bize tebliğ etmiş ve sormuştu. 28/4/1922'de verdiğim cevapta: Bu halin subay maaşlarının kifayetsizliğinden ileri geldiğini, askerliğe, zeki ve liyakatli gençlerin intisap edebilmeleri için maaşların ıslahını, gerek mülkî ve gerek askerî idaredeki dârâ teşkilâtına ve ihtişamına nihayet vererek az, fakat maişet derdinden âzâde memurlarla iş görülmesini ve ancak o zaman hırsızlığın ve suistimallerin önünü almak mümkün olacağını yazdım.

Tuhaf tesadüf olmak üzere, İkinci Ordu Kumandanı da cevabını bugün göndermiş ve bir suretini bize yollamış: O da hemen aynı fikir ileri sürmüş ve demiş ki:

"Bir sürü lüzumsuz zabitanı beslemek mecburiyetini kendisine nasılsa mal etmiş olan hükümetimiz, bugün iş başındaki ehli iktidarı hiçbir suretle tatmin edemiyor; bu hususta tedbir namiyle acz içinde çırpınıyor. Şu daimî tereddüdün sonu, şüphesizdir ki, bugünümüzü de bize aratacaktır."

28 Nisan'da Birinci Ordu Birliklerine yaptığım tamimde dedim ki:

"Yunanlıları Anadolu'dan çıkaracak şey, ancak Türk ordusunun süngüsüdür. Bu vazifenin de orduya tevdii zamanı artık uzak değildir. Bunun için gayretimiz, bir taarruz için hazırlanmaya münhasır olmalı; bütün ordu birliklerinin girmek üzere olan Mayıs ayında talim ve terbiyeye son derece itina ederek Haziran'da taarruza hazır bir hale gelmelerini talep ede-

rim". Bu meyanda taarruzda muvaffakiyet için bazı amelî tavsiyeler ve umumî talimat da tertip ve hepsini şapirografla teksir ettirerek tebliğ eyledim.

Söke'nin Yunanlılar tarafından işgali meselesinde bana leke sürmeye çalıştıklarını haber aldığım cihetle, 30/4/1922'de Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiğim 3270 numaralı şifrede: "Yunanlıların Aydın ve Söke cihetlerinde ceman, altı piyade taburiyle, bir alay suvari ve iki batarya topçusunun bulunduğu haber alınmaktadır. Bu düşman kuvvetleri istilâya teşebbüs ederlerse ne suretle hareket etmekliğimiz lâzım geleceğinin iş'arını" sordum; ve direktif istedim.

Ertesi günü şu cevabı aldım:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Şifre-Garp Cephesi'nden: 1/5/1922

1/5/338 tarih ve harekât 1423 numaralıdır.

30 Nisan tarih ve 3270 numaralı şifreye cevap:

Düşman Aydın mıntıkasını iki alay gibi mühim bir kuvvetle istilâ ederse, bu istilâya, orduyu aslî cephelerinden bilvasıta mümanaat etmek henüz mutasavver değildir. Aydın mıntıkasına tefevvuk temin edecek takviye kıtaatı sevketmek de hem esbab-ı sevkulceyşiye, hem menzil ve ikmal nokta-i nazarından caiz olamaz. Düşmanın istilâ tasmimine karşı müşkülât ikaı, ve düşmanı fazla kuvvetler tahsisine mecbur etmek ve bu suretle tasmim ettiğimiz zamana kadar mümkün olduğu kadar az arazi istilâ ettirmek muvafıktır... Düşman Aydın mıntıkasında tefevvuk temin eder ve istilâ yaparsa müfrezemiz Muğla havalisini adım adım müdafaa edebilir... Aydın mıntıkası tabiri ile Ak-

çay'dan Menderes mansabına kadar olan mıntıka murad edilmiştir. Badema Aydın mıntıkası tabiri bu mânada kullanılacaktır.

Birinci Ordu'ya yazılmış ve beray-i malûmat Başkumandanlığa arzolunmuştur.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu cevapta ileri sürülen fikir ve direktif olarak tavsiye olunan şeyler, bizim Söke tarafı işgal edilmek tehdidine maruz olduğu zaman ileri sürdüğümüz fikir ve mütalâalar idi. O zaman ses çıkarılmadı ve Söke düşman tarafından istilâ edilince:

- Paşam iki mamuremiz daha düşman eline geçti, diyerek sinsi bir muahaze yapıldı. Şimdi, İsmet Paşa'nın elinden, her ihtimale karşı, bir senet almış oldum; fakat mütalâa, esas itibariyle doğru idi. Bu fikir, bizim ağzımızdan ileri sürüldüğü zaman boşa gitmemişti.

4/5/1922 Pazar sabahı Afyon karşısındaki Sekizinci Fırka'ya giderek bu fırkayı teftiş ettim; onun ihtiyattaki birliklerine müstahzar bir mevzie karşı taarruz esasına müstenit tatbikat yaptırdım ve tenkid ve mütalâalarımı söyledim; geç vakit Çay'a döndüm.

Bir gün hazırlıktan sonra, 6/5/1922 sabahı Çay'dan otomobil ile hareket ederek doğru Dinar'a gittik; yanımda yeni Kurmay Başkanım Albay Emin Bey, Harekât ve İkmal Şubeleri Müdürleri, Levazım Reisi ile bir emir subayı ve bir yaver var idi. Öğle vakti Dinar'a vardım; orada menzil işlerini tetkik ve teftiş ederek gece Dinar'da kaldım. Dinar menzil mıntıka mü-

fettişi Şemseddin Bey'in işi kavramış ve iyi çalışmakta olduğunu görerek takdir ettim. Mevcut imkânlara göre iyi neticeler alındığını anladım.

Ertesi sabah Dinar'dan otomobil ile hareket ederek Çivril cenubu şarkîsindeki 25. Alay'ı teftiş ettim; ve buna karşılıklı bir tatbikat yaptırdım. Öğleden sonra, Menderes boyundaki mevzileri, Çivril taraflarını, Menderes vâdisini ve mecrasını tetkik ettim. İhtimalen, umumî taarruza kalktığımız zaman, benim arzum ve düşüncem hilâfına, «Sad» plânı mucibince, yine buralardan operatif hareketler icrası istenebilir; bu bakımdan Mayıs ayında bu taraftaki mevzileri ve araziyi tekrar gözden geçirdim. Akşamleyin geç vakit Dinar'a döndük ve orada geceyi geçirdik.

8/5/1922 Çarşamba sabahı saat beşte Dinar'dan otomobil ile hareket ederek yedi buçukta Sandıklı'ya vardım. Yeni Kurmay Başkanım, eskisinden daha yaşlı olduğu halde hiçbir falso yapmayarak saat makinesi gibi yanımda muntazam bir surette çalışıyor ve bana yardım ediyordu.

Sandıklı'da ihtiyatta bulunan birlikleri teftiş ederek onlara ufak bir tatbikat yaptırdım. Akşam üzeri Savran cenubu garbîsine giderek o taraftaki mevzileri, düşman cihetindeki araziyi ve hususiyle «Hasanbeli» cihetlerini tetkik ettim. Eğer Haziran'da taarruza kalkarsak buralarda mühim taarruz hareketleri yapmaklığımız icab edecekti.

Gece Sandıklı'ya döndüm ve orada kaldım.

Ertesi sabah, Cevizboğazı cihetine giderek oradaki 29. Suvari Alayı'nı teftiş ettim; Cevizboğazı civarındaki araziyi, karşıdaki düşman mevzilerini aynı maksatla tetkik ettim. Gece yine Sandıklı'da kaldım.

10/5/1922 sabahı erkenden Sandıklı'dan hareketle Dinar'a döndüm. Oraya Adana'dan yeni gelmiş olan 59. Piyade Alayını teftiş ettim. Akşam üzeri Dinar'dan trene binerek doğru Denizli'ye gittim. Oradaki menzil müesseselerini tetkik ettim. Gece Denizli'de kaldım. Ertesi sabah, Üçüncü Suvari Fırkasına mensup birlikleri teftiş eyledim. Bundan sonra, otomobil ile Sarayköy'e giderek oradaki birlikleri, mevzilerimizi ve düşman mevzilerini tetkik ettim.

Akşam yemeğini Denizli'de yedikten sonra gece trene binerek doğru Burdur'un istasyonu olan Baladiz'e hareket ettik.

12/5/1922 Pazartesi sabahı erkenden Baladiz'e vardık. Otomobilleri trenden çıkararak Burdur'a gittik. Oradaki menzil müesseselerini ve hastahaneleri gözden geçirdim. Bundan sonra, otomobil ile Isparta'ya hareket ettim. Gece orada kaldık. Menzil müesseselerini ve hastahaneleri tetkik ettim. Burada Kızılay'ın İstanbul'dan göndermiş olduğu bir Kızılay Hastahanesi var idi. Operatör M. Kemal Bey'in idaresinde pek güzel ve temiz bir halde, gayet fenni olarak çalışmakta idi.

13/5/1922 Salı sabahı erkenden otomobil ile Eğridir'e hareket ettik. O gün oradaki menzil müesseselerini ve hastahaneleri dolaşarak geceyi bu kasabada geçirdik.

14/5/1922 Çarşamba sabahı Göl üzerinden Aşağı Kaşıkara'ya geldik. Otomobilerimiz de bizimle beraber mavunlarda idi. Yeni yaptırmış olduğum iskeleyi ve menzil tertiplerini tetkik ettik. Bundan sonra, son zamanlarda ıslah ettirerek araba ve otomobil mürûruna müsait bir hale koydurduğumuz yoldan otomobil ile

geçtik ve geç vakit Çay'a, Ordu Karargâhı'na döndük.

16/5/1922 Cuma günü Orduca neşrettiğimiz mufassal istihbarat raporuna, o güne kadar aldığımız muhtelif haberler hulâsa edildikten sonra düşman ordusunun ruhî haletine ait şu fıkrayı dercetmiştik:

"Yunanlıları himaye eden İngilizlerin evvelemirde mütareke hakkındaki ısrarları, muharebeden usanan Yunan ordusunun maddeten ve mânen tatil-i muhasamata olan ihtiyacını isbat etmektedir. Netice olarak, ahval-i ruhiye itibariyle Yunan ordusunun muharebeden bezgin olduğuna hükmolunabilir... Bu vaziyetin bir müdafaa vaziyeti olduğu kabul edilmekte ve düşmanın siyasî gayesi, kuvvet ve vaziyet-i askeriyesi ve son vazülceyşî itibariyle bir taarruzuna ihtimal verilmemektedir."

Bizim bu raporlarımız, kendi maiyet kumandanlarımızdan başka, beray-i malûmat Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Garp Cephesi ve İkinci Ordu İstihbarat Şubelerine de gönderilmekte idi.

YAKUP ŞEVKİ PAŞA'NIN ANORMAL DÜŞÜNÜŞÜ VE HAKİKATLERE AYKIRI BİR TAKRİRİ

Bir gün sonra, bizim bu raporumuza tamamiyle zıd olarak, İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa, Garp Cephesi Kumandanlığı'na şu raporu takdim etmiş ve bir nüshasını, beray-i malûmat bize de göndermeyi unutmamış... Biz, gerek dünkü rapoumuzda ve gerek daha evvelki raporlarımızda düşmanın taarruz edecek vaziyette olmadığını, tertibatının tedafüi olduğunu mükerreren ve ısrarla ileri sürer iken; İkinci Or-

du Kumandanı bu defa da, yine düşmana taaruz kudreti isnad etmekte ve Garp Cephesi Kumandanı'nı kuşkulandırmakta idi. İsmet Paşa'nın kendi düşüncelerine, tereddüt ve endişelerine pek uygun olan bu raporlar dolayısiyle, İkinci Ordu Kumandanı, ne yazar ise yazsın, mergup ve makbul vaziyette ve her arzusu terviç olunmakta veya hoş görülmekte idi.

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
(Beray-i malûmat
Birinci Ordu Kumandanlığı'na)
İkinci Ordu Kumandanlığı
Bolvadin: 17/5/1922 (338)

Erkân-ı Harbiye - Harekât Şubesi Numara: 1280

1- İstihbarat-ı umumiyenin verdiği hulâsa: Yunan Ordusu'nun merkezi sikletinin Döğer havalisine intikal ettiğini göstermektedir.

Yunan Ordusu'nun: Kocaeli Grubu karşısında takriben bir fırkalık bir zayıf grubu;

Eskişehir cihetinde takriben üç fırkalık bir sol cenah grubu;

Döğer havalisinde takriben dört fırkalık bir merkez grubu;

Afyon şark ve cenup cephelerinde takriben dört fırkalık bir sağ cenah grubu;

Aydın ve Denizli cephelerinde de müstakil bulunan kıtaattan ibaret zayıf bir grubu olduğu anlaşılmaktadır... Sağ ve sol cenah gruplarının merkez grubuna birer fırka ile ve hiç olmazsa, bu fırkaların büyük birer kısım kuvvetleriyle istinat ve iştirâk edebilecekleri pek mümkün ve şüphesizdir.

Yunan Ordusu, şu tadilât ve tahşidatı, dört, beş haftadan beridir, gözümüzün karşısında ve az çok malûmatımız tahtında yapmakta ve daha devam eylemektedir. Biz ise bu tahşidata karşı, yalnız seyirci durmaktayız.

2- Yunan Ordusu'nun şu aldığı vaziyet kendisi için gerek tedafüî ve gerekse taarruzi her iki maksada hâdim ve pek muvafıktır.

Bilhassa, Aziziye istikameti umumiyesinde bir taarruz için pek müsaittir.

Bize gelince, böyle bir düşman taarruzuna karşı, hiçbir suretle hazır değiliz. Ne tecemmumuz, ne menzilimiz ve ne de vaziyeti iaşemiz ve ne mühimmat vaziyetimiz, böyle bir düşman taarruzuna mukabele edebilecek ve cevap verebilecek hal ve kudrette değildir.

3- Yunan Ordusu'nun bugün yahut, az veya çok bir zaman sonra, bir taarruza cesaret edip, etmeyeceğini ahval ve esbap ve şeraiti askeriyeden ziyade, yine sevabıkda olduğu gibi, siyaset tayin ve emreyliyecektir; o siyaset ki, hâlâ müşevveşdir; hâlâ bizim aleyhimizdedir, hâlâ, Yunan'ın değil, İngiliz'in yed-i kudretindedir.

Bu siyaset, ne maksat takip ederse etsin, bize düşen vazife, bir düşman taarruzuna karşı daima ve tamamiyle ve mükemmelen hazır bulunmaktır. Böyle bir tehlikeye karşı, tedabir ve tertibat-ı lâzimeyi ahz-ü ikmal ettikten sonra da, uzayıp giden ve bizim için pek zararlı ve pek müthiş olan şu iki senelik hal ve vaziyetten kurtulmak için de Yunan Ordusu'na taarruz edebilmek ve onu kâti bir darbe ile tepelemek için, ica-

beden hazırlıkları bir an evvel ikmal eylemektir efendim.

İmza
İkinci Ordu Kumandanı
Şevki

İkinci Ordu Kumandanı'nın imzasını taşıyan bu takriri okuyunca, aklım başımdan fırladı; kendi kendime dedim ki:

- A... anormal düşünen sade İsmet Paşa değil imiş. Yakup Şevki Paşa da bu sapıklar zümresine girmiş. Evvelce birkaç defa, düşmanın Aziziye istikametinde taarruzunu muhtemel gördüğünü bildirmişti. Bu ihtimale karşı Çay şarkında ihtiyatta bulunan İkinci Kolordu'nun acele o tarafa gönderilmesine sebep olmuştu. Üçüncü Kolordu'nun Birinci ve Kırkbirinci Fırkaları yukarı Sakarya kolu cenubuna Çandır civarına getirilmişti. Üçüncü Kolordu dahi İkinci Ordu emrine verilmişti. 16. ve 17. Müstakil Piyade Fırkaları Bolvadin civarında İkinci Ordu'nun emrinde ihtiyatta bulunuyordu. Bunların da kendi arzu ettiği zamanda, Aziziye taraflarına gönderilerek, düşman taarruzunu defetmeye tahsis edilmesi mümkün ve pek kolay idi. Düşmanın üç beş fırka ile Aziziye istikametinde yapacağı taarruza karşı, ilk hamlede bizim İkinci Ordumuz yedi fırka ile muharebeye girecek; ve ahvalin inkışafına göre Çay şarkında, İshaklı tarafında hazır tutulan Birinci Kolordu ile, Akşehir şarkındaki Beşinci Suvari Kolordusu hemen bu muharebeye iştirâk için sevk olunabilecek idi. Aylardan beri, Yakup Şevki Paşa, bu anormal düşünce ve tahmin ile ortalığı velveleye vererek, bütün taarruz hazırlıklarımıza sekte vurmuş;

«Sad» taarruz plânından vazgeçilerek, «Kaf» müdafaa tertibîne geçilmişti.

Ben, bu tahminlere katiyyen iştirâk etmemiş, düşmanın Aziziye istikametinde taaruzunu maksatsız ve mânasız bularak, gayr-i varid addetmiş ve fikrimi serbestçe Garp Cephesi'ne ve İkinci Ordu'ya bildirmiştim; düşman Aziziye istikametinde taarruz ile ne elde edebilecek idi? Hiç... Bir yarma mı yapacak? Kendisi bu yarığın içinde iki taraftan kuşatılıp boğulabilirdi... Bu yanlış tahminlerden beri, aylar geçtiği halde; düşmana, sebepsiz yere isnad olunan ve yakıştırılan taarruz hareketi asla vuku bulmadı. Şimdi Mayıs ayı ortasındayız. Hâlâ, aynı anormal düşünce mi? Elde ne imkân varsa, böyle gayr-i varid bir taarruzu karşılamak için yapılmış olduğu halde, hiç sıkılmadan "Biz bu tahşidata karşı yalnız seyirci durmaktayız" diye feryat kopanıyor!.. "Böyle bir düşman taarruzuna karşı hiçbir suretle hazır değiliz" diye ortalığa velvele veriyor ve zaten şüphe ve endişe içinde bulunan İsmet Paşa'yı, bu endişelerinde takviye ediyor. Bu raporda, başlıca iki büyük hata var; biri "Düşman tahşidatına karşı seyirci durmaktayız" diyerek hakikati tahrif etmek; diğeri "Düşmanın müdafaa tedbirini bize karşı taarruz hazırlığı" iddiasında hâlâ ısrar etmek.

Kaç defa yazmıştım, düşmanın Döğer civarında kuvvet toplamasının bir ihtiyat tedbiri olması ihtimali, daha çok akla yakındır. İki cenahtan hangisi bizim taarruzumuza uğrar ve takviyeye muhtaç bir hale gelirse, onu süratle takviye etmek için; düşman, kendi merkezi gerisinde ihtiyat kuvvetleri toplamıştır. Eğer düşmanda böyle maksatsız, hedefsiz bir taarruz yapmak niyeti olsa, taarruz için topladığı kuvvetlerle böyle ay-

larca intizar vaziyetinde mi kalır? Düşünmez mi ki, biz bu tahşitleri haber alır ve mukabil tedbirler ittihaz ederiz, buna vakit bırakmadan hemen taarruza başlamak lâzım olduğunu idrâk etmez mi?

Şevki Paşa, "Biz bu tahşidata karşı yalnız seyirci durmaktayız" demekle, Garp Cephesi Kumandanı'nın bu hususta ittihaz etmiş olduğu tedbirleri hiç beğenmemiş ve alay etmiş olmuyor mu?

Düşman kuvvetlerinin taksiminde de Dumlupınar tarafları İkinci Ordu Kumandanı'nın hesabında unutulmuştur. Düşman, Afyon'un şark ve cenup cephelerinde kuvvet bulundurur da, Afyon'un batı tarafla rını boş mu bırakır?

Ben, Yakup Şevki Paşa'yı, bugünkü kadar yanlış düşünmüş bir vaziyette göreceğimi hiç tahmin etmemiştim. Elbette böyle raporlar ile Yakup Şevki Paşa, İsmet Paşa'nın gözüne ve kalbine tamamiyle girebilir; çünkü Yakup Şevki Paşa da kendisi gibi düşünüyor demektir; kendisiyle hemfikirdir. "Ali İhsan Paşa bizim görüşlerimizi beğenmiyor; doğru bulmuyor. Bize ayak uydurmuyor; bu adamla iş görmekliğimiz, beraber çalışmaklığımız gayr-i kabildir" hükmünü çoktan vermiş olan İsmet Paşa, anormal düşüncelerine Yakup Şevki Paşa'nın da iltihak etmiş ve kendisini hâlâ takviye etmekte olduğunu görünce, elbette Ali İhsan Paşa'nın bir an evvel ayağını kaydırmak hususundaki çalışmalarına, entrikalarına daha cesurane devam eder.

Düşman vaziyeti, Mart başından beri aynı haldedir. (Kroki: 4). Bu vaziyet, ancak düşman için bir müdafaa tertibidir. Nitekim hadiseler hep bu görüşümüzü takviye etmiş ve Ağustos sonuna kadar düşman intizar vaziyetinde ve sulhü bekler bir halde kalmıştır. Ne İsmet Paşa'nın ve ne Yakup Şevki Paşa'nın iddia ve tah-

minleri asla tahakkuk etmemiştir.

Yakup Şevki Paşa'nın bu raporuna karşı, İsmet Paşa nasıl düşündü ve ne cevap verdi? burası bizce meçhul... Fakat bu raporda açıktan açığa Garp Cephesi Kumandanı'nın aldığı tedbirlerin tenkid edildiği ve düşmanın hiçbir yeni teşebbüsünün bu raporu yazmaya sebep olmadığı aşikârdır.

18 Mayıs Pazar günü, Garp Cephesi Kumandanlığı'na bir takrir gönderdim; Birinci Ordu'nun sol cenah mıntıkasındaki teftişlerimden bahsettim ve bu meyanda zabitlerin ruhi haletlerinde göze çarpan bir endişeye dikkati çektim; hususî dertleşmelerde hemen her zabit, maaşlarda yapılan tenkihattan ve maişet derdinden şikâyetçi görünüyordu. Bu derde bir hal çaresi bulunmasını ve hükümet hazinesinden maaş alan muhtelif meslek erbabı aralarında maaşça bir nisbet ve muadelet temin buyurulmasını arz ve teklif ettim.

21/5/1922, Çarşamba günü, İshaklı civarındaki 15. ve 57. Fırkalar arasında bir kolordu manevrası yaptırdım. Gördüğüm kusurları tenkid ve iyi bulduğum hareketleri takdir eyledim. Subaylarda çalışma ve öğrenme heveslerinin arttığını görerek bunu teşvik ettim.

25/5/1922 Pazar günü Birinci Kolordu'nun Yirmiüçüncü Fırkası ile müstakil 14'üncü Fırka'yı, kısm-ı küllisi ile Dinar'ın şimal tarafına ihtiyata çekmiş talim ve terbiyesi ve tensiki ile uğraşıyorduk. Bu manevraya İsmet Paşa da Cephe Erkân-ı Harp Reisi Asım Bey'le beraber gelmiş idi. Akşam üzeri hep birlikte Çay'da bizim Ordu Karargâhı'na geldik. Burada Salâhaddin Adil Paşa'yı bulduk. Millî Müdafaa Müsteşarı Ali Hikmet Bey'le becayişleri yapılarak Ankara'ya gideceği cihetle vedaa gelmiş...

Bu tebeddülün sebebini sordum. Salâhaddin Adil Paşa'nın verdiği izahata göre, İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa hayli zamandan beri kendisiyle uğraşıyormuş; olur olmaz her şeyi vesile ittihaz ederek, çalışılmıyor diye muahaze ve hattâ tekdirler yapıyormuş. Son günlerde yine şiddetli bir muahazeye uğradığından Salâhaddin Adil Paşa acı bir cevap yazmış. Bunun üzerine Yakup Şevki Paşa da Garp Cephesi Kumandanı'na müracaat etmiş ve aleyhinde birçok şikâyetler dermeyan ederek İkinci Kolordu Kumandanı Salâhaddin Adil Paşa'nın bu kolordunun başından alınmasını talep eylemiş; İsmet Paşa da bu talebi terviç edip Ankara'ya yazmış; Ankara muvafakat etmiş; fakat İsmet Paşa, her ne düşündü ise düşünerek, evvelâ Salâhaddin Adil Paşa'ya başka bir memuriyet bulunmasını ve ondan sonra tebdilin icrasını yeniden teklif eylemiş. Bu suretle Millî Müdafaa Müsteşarı Ali Hikmet Bey'le becayişleri yapılmış.

Ben, Salâhaddin Adil Paşa'dan tebdil sebebi hakkında izahat isterken, İsmet Paşa sükûn ile dinledi; ilk önce, hiç sesini çıkarmadı; sonra dedi ki:

- Geçinemediklerini anlayınca; Kâzım Paşa ile görüşerek Millî Müdafaa Müsteşarı ile becayişlerini temin ve terviç ettim. (Salâhaddin Adil Paşa'yı göstererek) Paşamız bize Milli Müdafaa'daki birçok işlerimiz için hizmet ve yardım eder.

Anladım ki, İsmet Paşa bir yandan İkinci Ordu Kumandanı'nı tatmin ediyor; diğer cihetten Salâhaddin Adil Paşa'yı himaye ederek, bir taraftar teminine çalışıyor. Bu himaye unutulmamış ve bir sene sonra, İzmir Divanıharbi kendisinden benim ile İsmet Paşa arasındaki münasebetler hakkında malûmat is-

tediği zaman, Salâhaddin Adil Paşa, İsmet Paşa'nın lehinde cevaplar yazmıştır.

İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın, kendi maiyetindeki Kolordu Kumandanlarını sıkıştırmaya başladığını ve bunlardan bazıları hakkında tenbellik, maiyetini yetiştirmeye çalışmamak, vazife başında içki içmek vesaire gibi kusurlar ileri sürerek şikâyetlerde bulunmakta olduğunu haber almıştım. Bu şikâyetlerin ve müracaatlerin ilk neticesini bugün anladık. İkinci Kolordu Kumandanı değiştirildi; bundan sonra, Yakup Şevki Paşa, henüz dört ay evvel, General Kâzım Özalp'ın Milli Müdafaa Vekilliği'ne tayin olunması hasebiyle, Üçüncü Kolordu Kumandanlığı'na nasbedilmiş olan Albay Arif Bey hakkında şikâyetlere başlamış. Bir müddet sonra, Şevki Paşa'nın bu şikâyeti veya arzusu da kabul olunarak, Arif Bey azil olunmuş. Yerine bir münasibi düşünülür iken Adana Mıntıka Kumandanı olup tedavi maksadiyle Ilgın Kaplıcaları'na gelmekte olan Albay Şükrü Naili Bey, Konya'dan geçmiş ve orada bulunan Mustafa Kemal Paşa'yı ziyaret etmiş; ikisi de Selânikli oldukları için, eskiden beri tanışmaları hasebiyle, bu ziyaret hususî bir mahiyette olmuş.

Sakarya muharebesinden sonra, bazı fırkalar lâğvedilerek, beceriksizlik göstermiş olan fırka kumandanları açığa çıkarılmış ve bunlardan bazıları geri hizmetlere tayin olunmuş; Şükrü Naili Bey de bu meyanda açıkta kalmış iken, Ocak ayı başında Fransızların Adana'yı tahliye etmeleri münasebetiyle Adana Mıntıka Kumandanlığı'na tayin edilmiş. Fransız Kumandanı General Goureau bir hâtıra olarak, Şükrü Naili Bey'e bir at hediye etmiş. Bu at, bir gün, Şükrü Naili

Bey'i yere düşürdüğünden yaralanan Albay, Ilgın Kaplıcaları'nda bir kaç gün banyo yapmak ve istirahat etmek üzere Konya'ya gelmiş.

Bu esnada Üçüncü Kolordu Kumandanlığı münhal bulunduğundan, Mustafa Kemal Paşa, Şükrü Naili Bey'i görünce, ona bu makamı tevcih ederek, tayin muamelesini yaptırmış. İşte bu suretle tedavi maksadiyle gelen Şükrü Naili Bey, hatırından asla geçirmediği, Kolordu Kumandanlığı'na tayin olunmuş; netice İkinci Ordu'da iki kolordu kumandanı bu suretle değişmiştir.

Bu değişiklikler, Yakup Şevki Paşa'nın, Garp Cephesi Kumandanı'nın sempatisini kazanmış olmasından mı, yoksa bana kızgın olan İsmet Paşa'nın beni yere vurmak için ona müsait davranmasından mı, veyahut işbirliği yapmak ümidinden mi, her neden ise, gürültüsüz ve kolayca yapılmıştır.

25 Mayıs akşamı Çay'da bizim Ordu Karargâhı'nda hep beraber yemek yedikten sonra, misafirler ve İsmet Paşa, Çay'dan ayrılıp gittiler. Ne Garp Cephesi Kumandanı ve ne Erkânıharp Reisi, resmî işlere dair hiçbir şey konuşmadılar. Bunların hareketinden sonra Garp Cephesi'nden bir gün evvel yazılmış şifreli bir emir geldi; bu emirde:

"Cephece kabul ve tatbiki tamim edilen emrin aynen kabulü elzemdir. Bir kadro, bir teşkil mahiyetinde olan Cephe Tebliği'nin doğrudan doğruya tebdili mümkün değildir. Emrin icra olunduğuna dair malûmat itasını Birinci Ordu'dan rica ederim. Cevaben Birinci Ordu ve beray-i malûmat İkinci Ordu Kumandanlığı'na yazılmıştır" ibaresi var idi.

Bu tebliği okuyunca, yine canım sıkıldı, kendi kendime:

- Bunlar zorla kavga çıkarmak istiyorlar. Bir ordu kumandanına böyle ihtarlar yapılmaz, diye kaç defa söyledik; yazdık. Demek ki, bu akşam, mezkûr tebliğin bizde ne tesir hasıl ettiğini anlamak için karargâhımıza uğrayıp kaldılar ve yemek yediler. Bizim bir şeyden haberimiz olmadığı için tabiî hiçbir şey söylemedik ve açmadık; onlar da "hasmın sitemini anlamamak, hasma sitemdir" demiş olacaklar.

Kurmay Başkanım Emin Bey'i çağırttım ve gelen şifreyi gösterdim.

- Paşam, bunlar ile çalışmak için çok sabır ve tahammül göstermek lâzım; dedi. Bu mesele incir çekirdeğini doldurmayan âdi bir iştir. Bu ne hiddet, ne kadar büyük kabalık...

Bu işin aslı: 16 Mayıs'ta Cephe'den gelen bir emirde, cephe, ordu, kolordu ve fırka karargâhlarında esliha ve mühimmat şubesi diye yeni bir şube icat ve ihdas olunması; bu şubelere emirde tayin edilen miktarda zabit, yazıcı vesaire verilmesi, cephane ve esliha umurunun bunlar tarafından tedviri tebliğ edilmiş idi. Biz, zabit ve er miktarlarını karargâhlarda çoğaltmamak için Cephe Emri'ni tebliğ ile beraber biraz tasarruf yapalım diye küçük tadilat yapmıştık. Bu maksatla 21 Mayıs'ta vermiş olduğumuz emri, hem Cephe'nin maksadını ve hem bütçe tasarrufunu temin ettiğinden dolayı, muvafık görürler ise kendileri de bu yolda tatbik için emir verirler diye, beray-i malûmat Garp Cephesi'ne bir suret göndermiştik. Bu esnada, İsmet Paşa, Konya'da imiş. Cephe Erkânıharp Reisi Albay Kütahyalı Asım Bey, bizim Garp Cephesi Karargâh'ına beray-i malûmat gönderdiğimiz sureti alınca kızmış; telefonu açarak bizim Ordu Erkânıharp Reisi Emin Bey'e

şu hitapta bulunmuş:

- Emir neden aynen tatbik edilmedi?

Emin Bey şu cevabı vermiş:

- Emrin tatbik edilmemesi yoktur. Şimdilik ufak bir tadil yapılmıştır. İleride zabit ele geçince geri kalan da tatbik edilecektir.

Bu cevap üzerine, Asım Bey, şiddetle telefonu Emin Bey'in yüzüne kapamış. Emin Bey bunları bana anlatırken kafasını sallayarak "Ne domuz kel" diye mırıldandı.

İsmet Paşa, Konya'dan gelince, Asım Bey müfsitliğini yapmış ve İsmet Paşa'yı aleyhimize tahrik etmiş; bunun üzerine 24/5/1922 tarihli bâlâdaki ihtar yapılmış...

Bu işler esasen karargâhlardaki Topçu Müfettişlerinin vazifesidir. Karargâh kadroları Erkân-ı Harbiye-i Umumiye ve Millî Müdafaaca evvelce tanzim ve tesbit edilmiştir. Bunları ne Cephe ve ne Ordu Kumandanlarının değiştirmeye salâhiyetleri vardır. Cephe Topçu Müfettişi Galip Bey bu işi beceremiyor ise, bütün karargâhlara yeni şubeler mi ilâve etmek lâzım gelir? Cephane işleri hep bu adamın beceriksizliğinden fena gidiyordu.

Bu hususta hiddetim geçtikten sonra, ertesi gün, 26/5/1922'de, Cephe Kumandanı'nın 24 Mayıs tarihli şifresine uzun bir cevap yazıp gönderdim. Evvelâ emrin aynen icrasının madunlara tebliğ edildiğini, badehu ne için ve ne maksatla tadilât yapıldığını, bütçede tasarruf icrasını ve fazla teşkilâtın lâğvını lüzumlu gördüğümüz bir zamanda hüsnü niyetle yaptığımız, Cephece de muvafık görülür ümidini beslediğimiz ve zabit bulamadığımızdan dolayı zarurî addettiğimiz bir

ufak tadili yine hüsnü niyetle Cephe Kumandanlığı'na bildirmiş iken, haşin cevap ve ihtarla mukabele edildiğini; her zaman, her yerde fazla teşkilatın lâğvi lüzumunu, işe adam değil, adama iş bulmak zihniyetinin ve fazla teşkilât ihdası meylinin terkedilmesi icabettiğini, vatan müdafaası namına, dikkate almalarını bildirdim.

Bende artık bir kanaat hasıl olmuştu: Gerek Cephe Kumandanı ve gerek onun Erkânıharp Reisi beni kızdırmak, izzeti nefsimi cerihadar etmek, istifaya mecbur eylemek için elbirliğiyle her gün çalışıp fırsat kolluyorlar. Bunu bulamazlarsa, başkalarını tahrik ederek bir mesele çıkarmak istiyorlar. İsmet Paşa'nın sık sık, Mustafa Kemal Paşa ile görüşmesinde de bir komplo kokusu var gibi... İstifa etmeyeceğim; fakat maiyetimdeki kumandanlarda aleyhime bir tahrik yapılır ise, o zaman vaziyet buhran kesbedecektir. Allah encamını hayır eylesin...

Bugün 27/5/1922 - Şeker Bayramı arifesidir. 57. Fırka Kumandanı Albay Mümtaz Bey'den doğruca orduya gönderilen bir takrirde, Nisan maaşının hâlâ Birinci Kolordu'dan verilmediği ve Bayram arifesinde zabitanın sıkıntıda oldukları, yazılmış idi.

Biz, bu Nisan maaşını, Birinci Kolordu'ya on gün evvel vermiştik. Maliye Vekâletince yeni ihdas edilen mesul muhasiplerin kolordulara gelmesiyle bordro usulünün tatbikine başlanmış idi; fakat biz bu işlerde henüz pek acemi olduğumuz için, erlerin ve subayların maaşlarını almadan aldık diye bordroları imza etmeleri veya mühürlemeleri, dedikodulara sebep olmuştu. Bazı birlikler, Bayram münasebetiyle bir an evvel maaş parasını almak için şüphe ve tereddüdü bırakarak

bordroları imza ettirmişler ve paralarını almışlar; bazı birliklerde ise dedikodu galebe çalarak maaşları almadıkça «aldık» diye bordro mühürlenemez iddiası ileri sürülmüş... Bu hususta Birinci Kolordu'ya mensup ve Akşehir civarında konaklarda bulunan 57. Fırka şahsi hak iddiasında devam etmiş; kolordu kumandanı da bordrolar mühürlenmedikçe maaş verilemez inadında ısrar eylemiş. 24 Mayıs'ta yaptıracağım kolordu manevrasına gitmekte olan 57. Fırka Kumandanı Albay Mümtaz Bey 23 Mayıs'ta Çay'dan geçer iken, Ordu Karargâhı'na uğrayarak beni ziyaret etmiş idi. Havaî bir kaç lâftan sonra, sırf hususî bir maruzatta bulunmasına müsaade istedi. Muvafakat ettim; yukarıda zikredilen ahvali, şikâyet değil, mevcut bir dedikoduyu izah maksadiyle arzettikten sonra, "Biz bu usule alışmadık; bilmiyoruz. İçimizde şüphe var. Bayram üzeri maaşın gecikmesine meydan vermemek için bu seferlik de eskisi gibi maaşın tevziine müsaade buyurulmasını" rica etti. Düşündüm. Bu işte bir fena niyet sezmedim.

- Ben işi tahkik ederim; icabına göre Kolordu Kumandaniyle görüşürüm; cevabını verdim. Mümtaz Bey gittikten sonra, telefon ile Birinci Kolordu Kumandanı'nı buldurup meseleyi sordum; Mümtaz Bey'le aralarında evvelce ne gibi muhabereler cereyan ettiğini bilmediğim için ve aklıma bir tahrik veya hiyle de gelmediğinden, bayram üzeri maaş tevziinin gecikmemesi için müsaadekâr davranıp 57. Fırka'nın maaşını verdirmesini Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey'e telefonla söyledim.

Bu emrime rağmen, 23 Mayıs'tan bugüne kadar dört gün geçtiği halde henüz maaşın verilmediğini, 57.

Fırka'nın bugünkü takririnden anlayınca, yarın Bayram olduğundan, bu defa benim de canım sıkıldı. Bu sebeple bugün, 27/5/1922'de, Bayram arifesinde tekrar Birinci Kolordu'ya maaşın verilmesini ve bir sebep var ise maaş parasının, ordu kasasına iadesini ve henüz maaş parasını almayan kıta mutemedinin Ordu Defterdarlığı'na müracaat eylemesinin tebliğini emrettim. Bu emri vermezden evvel bizim Ordu Karargâhı'ndaki Defterdar'ı yanıma çağırarak ondan izahat almıştım. Bordroların maaş verilmezden evvel, imza edilmelerine lüzum olmadığını ve eldeki talimatı göstererek, şu maddeyi yanlış tefsir ve tatbik ettiklerini söylemişti.

Bayram arifesinde Birinci Kolordu Kumandanı'nın inadına bir mâna veremedim. İzzettin Bey'in inatçı damarı tutmuş, evvelce verdiği emri bozup 57. Fırka'ya bordroları imza ettirmeden maaş vermemekte ısrar ediyor. Her kumandan, bu gibi işlerde, maiyetine kolaylık gösterir. Bu adam aksilik ediyor. 57. Fırka Kumandanı'nın bize son müracaatına da fena halde kızmış. Garp Cephesi Karargâhı, gerek 57. Fırka ve gerek Birinci Kolordu Karargâhlarına pek yakın olduğu için bu işlerden İsmet Paşa'nın haberdar olduğu pek muhtemel idi. Şimdi ne oluyordu? Bir yandan tazıya tut, diğer taraftan tavşana kaç mı deniliyordu? 57. Fırka Kumandanı bu mukavemette ve şikâyette tahrik ve teşvik görmemiş midir? Buraları henüz meçhul idi. Ben de işe ehemmiyet vermedim.

28/5/1922 Çarşamba -Bugün Şeker Bayramı- sabahleyin kırda, hazırlattığımız açık meydanda asker ve halk ile birlikte bayram namazını kıldım. Birinci Ordu Karargâhı mensupları da namazda hazır idi. Ordumuzun muzaffer olmasını ve düşman işgali altında

bulunan şehir ve kasabalarımızın bir an evvel zulümden kurtulmasını Allah'tan niyaz eyledik. Öğleye kadar, Karargâh'ta tebrikler yapıldı; ve mutad işler görüldü. Yemekten sonra Yirmiüçüncü ve Ondördüncü Piyade Fırkalarını muayene vaziyetinde ziyaret ederek, askerimizin ve subaylarımızın bayramlarını tebrik ettim. Muzaffer olmamız için temennilerde bulundum. Akşam üzeri, hem ziyaret ve hem dâvet için Bolvadin'e gittim. Yakup Şevki Paşa, yaşça benden büyük olduğu için kendisi ile ve arkadaşlariyle bayramlaştım. O kendisine hasta süsü vererek, hiçbir yere çıkmayacak imiş... Bu sebeple, müsameremize dâvet etmekliğime karşı özür diledi. Geceleyin, Çay'da Ordu Karargâhı'nda bir müsamere yapıp, felekten bir eğlence gecesi aldık. Düşman karşısında endişeli ve yeknesak seferber ordu hayatına biraz neşe ve renk kattık.

29 Mayıs Perşembe günü de Akşehir tarafındaki 15. ve 57. Fırkaları muayene ederek, tekmil birlikleriyle bayramlaştım.

30/4/1922'de, yâni bayramın üçüncü gününde Birinci Kolordu Kumandanlığı'ndan yazılı bir takrir aldım. İzzettin Bey bu takririnde, maaş meselesindeki ısrarından dolayı 57. Fırka Kumandanı Miralay Mümtaz Bey'in şiddetle mesuliyetini talep ediyordu... Düşündüm; kendi kendime dedim ki:

- İzzettin Bey bayramın birinci günü akşamı Akşehir'e gitmiş idi. Orada İsmet Paşa ile görüştükten sonra, bayramın ikinci günü bu takriri hazırlayıp, üçüncü günü, bana göndermiş olacak... Şimdi artık, İsmet Paşa'nın bu işi tahrik ve teşvik ettiğine ve bu vesile ile gürültü çıkarıp bana son hücumunu yapacağına kanaat hasıl ettim. Fevzi Paşa ile Millî Müdafaa Veki-

li'nin ve Müsteşarı'nın bu meselede İsmet Paşa'ya yardım edeceklerine şüphe edilemezdi. Eğer Mustafa Kemal Paşa'yı da ikna ettiyse, bizim iş kurt ile kuzu hikâyesine benzeyecektir: Ne için suyumu bulandırdın? İş mukadderatın tahakkukuna doğru gidiyordu.

Şu hale göre, hâdiseleri tabiî ve kanunî mecrasında rüyet ederek lâzım gelen yerlerde metanet göstermekten çekinmemeyi tercih ettim. İş olacağına varacak idi. Böyle fettanlık, müfsitlik, tahrikçilik, iki yüzlülük yaparken; İsmet Paşa ile şifahen görüşüp anlaşmaya da imkân kalmamıştı. Mustafa Kemal Paşa, kayıtsız ve şartsız kendisine itaat edip bir uşak gibi hizmet eden İsmet Paşa'yı tutuyordu.

İsmet Paşa, ihtimal ki yine Birinci Kolordu'dan aldığı bazı haberler üzerine, Mayıs nihayetinde Ordu Emri Yevmilerinin birer suretinin Cephe Karargâhı'na gönderilmesini istemişti. Esasen Ordu Emri'ni gönderiyorduk; fakat Ordu Emri Yevmileriyle Cephe Kumandanı'nın bir münasebeti yok idi. Bunları karıştırıp Ordumuzun iç işlerine müdahale ve muahaze zeminleri aramak istediğini sezdim. İsmet Paşa 1/6/1922 tarihli tahriri emrinde "Birinci Ordu'nun Emri Yevmilerini görmeye lüzum hissolunmuştur" ibaresini kullanmıştı. 4 Haziran'da verdiğim cevapta, bu lüzuma neden ihtiyaç hasıl olduğunu sordum.

Garp Cephesi Kumandanı bir yandan, Birinci Kolordu Kumandanı'nı gizlice tahrik ederek, 57. Fırka Kumandanı'nın şiddetle mesuliyetini talep eden ve 30/5/1922 tarihli olan takririni bize göndermeye sevkederken, diğer taraftan 1/6/1922'de bize tebliğ ettiği 1574 numaralı mahrem tahriratında birçok acı muahazeler yapmakta idi. Bu tahrirat, gerçi, tarafımızdan

karargâhlarda esliha ve mühimmat şubesi diye bir şube ihdasına karşı yazılan 26/5/1922 tarihli takririmize karşılık yazılmış ise de, Garp Cephesi Kumandanı, Büyük Millet Meclisi'nin kabul etmiş olduğu, bütçe kanununa muhalif olarak fazla şubeler ihdas ettiğini ve karargâhlardaki subay ve er adedini çoğalttığını asla dikkate almamış olduğundan; bu iki kanun maddesini kendisine hatırlatmak zaruretinde kaldık; bu maddeler şunlardır:

"1- Kadrolar, Büyük Millet Meclisi'nin Müdafaa-i Milliye Vekâleti nezdindeki Bütçe Encümeni tarafından tanzim edilmiştir. Seferi ordunun 337 (1921) senesi bütçesine esas olan mezkûr kadroların bu sene için tadiline imkân yoktur. Ancak 338 (1922) kadrolarını, daha esaslı bir ihtiyaca muvafık olarak tanzim edebilmek için, bu kadroların istimalinde görülen fevaid ve mahazirin ve tadili icap eden aksam ve erkamın müdellel mütalâat ile 1337 Teşrinievvel bidayetinde Müdafaa-i Milliye'de bulunacak veçhile iş'arı rica olunur.

2- Ordu karargâhları için kadroda bulunmayan «Menzil ve İkmal» ve «İstihbarat» şubeleri kabul edilmiştir. Ordu Karargâhı'nın eşhas ve malzemesi tezyid edilmemek şartiyle şekli taksimi ve eşhasın şubelere tevziî, Ordu Erkân-ı Harbiye Reislerinin salâhiyetine terkedilmiştir."

Görülüyor ki esliha ve mühimmat şubesi teşkili için, Garp Cephesi Kumandanlığı'nca verilen emir; bu kanun maddelerine tamamiyle aykırıdır. Bu kanunu, 4/6/1922 tarihinde tekid ettik ise de yine bir fayda hasıl olmadı.

Keza Ordu Karargâhlarında istihbarat şubesi müdürlerinin rütbeleri «Yüzbaşı-Binbaşı» olarak kad-

rolarda tesbit edilmiş ve bizde de bir yüzbaşı bu vazifeyi liyakatle ifa ederken, Kaymakam Hidayet Bey isminde bir Erkânıharp zabiti, bir gün ansızın Çay'a gelerek Birinci Ordu İstihbarat Şubesi Müdürlüğü'ne tayin olunduğunu bildirmişti. Biz, böyle bir talepte bulunmadığımızdan ve ihtiyacımız da mevcut olmadığı gibi, yine kadroya da aykırı olduğundan dolayı, bu zatı geri çağırmalarını ve başka ihtiyaçlarda istihdamını Garp Cephesi'nden rica etmiştik. Cephe Kumandanı bunu da itiraz telâkki ederek 1/6/1922 tarihli muahazenamesinde bu meseleyi de bahis konusu etmiş idi. Hidayet Bey'in Avusturyalı bir kadın ile evli bulunduğu anlaşıldığından, kadroya muhalif ve ihtiyaç haricinde sırf himaye edilmek üzere gönderilmiş olan bu zabiti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emrine tevfikan Harekât-ı Harbiye Mıntıkası dışına çıkardık. Garp Cephesi Kumandanlığı'nın kanunlara, kadrolara, askeri kaidelere aykırı emirleri sayılmakla bitmez.

İsmet Paşa, çanak tuttuğu için 1/6/1922 tarihli muahazenamesindeki iddia ve ihtarlarına, böyle birer birer ve sıra ile cevap vermek zarureti hasıl olmuştu. İkinci Ordu Kumandanı'nın yazdığı mütalâaları hoş görür iken, bize şiddetle mukabele etmesinin sebebi aşikâr idi..

Ordu Emri Yevmilerinin birer suretinin ne maksatla istenildiğini Garp Cephesi'nden 4 Haziran'da sormuştum. 7 Haziran'da gelen ve yine Harekât Şubesi'nden Tevfik Bey'in el yazısiyle yazılmış olan cevapta, şu ibarenin kullanıldığını hayretle gördüm:

"Emri Yevmilerde âmirin hakkı ve madunun itibarı haricinde lisan kullanıldığından ötedenberi ıstırap mahsustur." Acaba İsmet Paşa aynaya bakarak

kendi markasını mı okumuş ve buraya yazmıştı?
Halbuki, bir ay sonra İstiklâl Mahkemesi'ne verdiği iddianamesinde Emri Yevmîlerle madunları mafevkleri aleyhine teşvik ettiğimi ileri sürmüş ve fakat mahkeme tekmil emirleri tetkik eylediği halde, bu hususta hiç bir emareye tesadüf edememiştir.

Yine 1/6/1922 tarihli mahut muahazenamenin üçüncü fırkasında "Tasarruf hususunda teşkilâtı umumiyede ibzal ve israf ima ediliyor... Ameli ve müfredatlı hutut mevzuu bahsolmadığından, mahza tervici meram için irad edilen mülâhazatı mezkûre üzerine yapacak bir şeyimiz yoktur" denildiğinden, 5/6/1922 tarihinde Garp Cephesi Kumandanı'na bu hususta da bir cevap yazarak, Garp Cephesi Teşkilâtı'nda nasıl tasarruf yapılabileceğini tafsilen zikrettim ve tahmini bir hesap ile senede bir milyon sekiz yüz bin liralık bir tasarruf yekûnu gösterdim.

İsmet Paşa'nın, Konya'da Mustafa Kemal Paşa ile görüştükten sonra, beni istifa etmek mecburiyetine düşürmek için, 1/6/1922 tarihli ve 1574 numaralı muahazenamesiyle, son şiddetli bir hücum tecrübesi ve teşebbüsü yaptığı anlaşılıyordu. Bu teşebbüsünde de muvaffak olamayınca, tahrik ile bir mesele ihdas ederek, beni azledecekleri meydana çıkmış idi. Elde 57. Fırka Kumandanı Mümtaz Bey meselesi hazır bulunuyordu; bunun şiddetle mesuliyetini talep eden Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzettin Bey'in takriri, 30/4/1922'de bize gönderilmiş idi. Katî kavga için, bu, bir hareket noktası idi. İsmet Paşa, düşmanı bırakıp, benim ile uğraşmayı tercih ediyordu.

İstifa tuzağına düşmemeye karar vermiş olduğumdan, 1/6/1922 tarihli muahazenameye karşı sus-

mayarak ve sinmeyerek, birer birer içindeki çürük düşünceleri reddetmek cihetini tercih ettim. Kendimden her hususta kıdemsiz ve orduyu sevk ve idarede acz gösterdiği artık tamamiyle tahakkuk etmiş olan bu iki yüzlü ve köle ruhlu adamın maiyetinde, bir ordu kumandanlığını, bir emirber gibi hizmet için kabul etmemiştim.

Bütün meselenin ruhu, cidalin sebeb-i aslîsi, düşmana karşı katî bir taarruz hareketi yapıldığı zaman, şayet muvaffakiyet hasıl olursa, beni bu muvaffakiyette âmil olanlardan biri yerinde bulundurmamak hususunda temerküz ediyordu; ve beni ortadan çıkarmayınca, böyle bir taarruzu yapmak niyeti de görünmüyordu. Hep düşmanın taarruz edeceği ve bizim ona karşı müdafaamız düşünülüyordu. Bir harbin idaresine, siyasî düşünceler ve entrikalar karışırsa, işlerin böyle bir mecraya sürüklendiği bir çok defalar tecrübe edilmiş bir hakikat idi. Son "Türk - Moskof" harbinde bu çeşit misaller çok idi.

ANADOLU'DAKİ YUNAN ORDUSU KUMANDANI DEĞİŞTİ; PAPULAS'IN YERİNE HACİ ANESTİ TAYİN OLUNDU

4/6/1922 tarihli Atina Ajansı, akşam üzeri geç vakit neşrettiği bir telgraf ile Küçük Asya Orduları Kumandanı General Papulas'ın yaş haddi münasebetiyle ve talebi üzerine emekliye ayrıldığını ve yerine General Haci Anesti'nin tayin olunduğunu ilân etti. Haci Anesti maruf bir Yunan generali olmadığından, bu değişiklikte bir siyasî sebep aramak lâzım geliyordu. O zaman, bunun sebebini, Yunanlıların her ne pahasına

olursa olsun sulh yapmak arzularına atfettim. Papulas, Anadolu Rum teşkilâtının başına geçerek Sevre hattını müdafaa meselesiyle uğraşmak arzusunu göstermiş ve bu hususta İzmir'de şiddetli nutuklar irad etmişti... Eğer Yunanlılar geri çekilmeye mecbur edilir ve Türkler ilerlerse; geri çekilir iken Anadolu'yu yakıp yıkarım diye bağırmıştı.

3/6/1922 tarih ve Harekât Şubesi - 3605 numara ile Garp Cephesi'ne gönderdiğim bir takrirde: "Haziran geldi. Mayıs zarfında hazırlıkların tesriî ile Haziran iptidasında taarruzun mümkün bir hale getirilmesini 22 Nisan 1338 tarih ve harekât 3157 numara ile arzetmiştim. Harbin ancak muvaffakiyetli bir taarruzumuzla intacı mümkün olduğundan, artık ilerlemiş olan mevsimin büsbütün geçmesine meydan verilmeden hazırlıkların tesriî ve nevakısın ikmali zarurî olduğunu arz" eylemiştim.

Bundan sonra 7/6/1922 tarihinde Birinci Ordu'ya tamim etttiğim ve bir suretini Garp Cephesi ve İkinci Ordu Kumandanlıklarına gönderdiğim şifrede ise: "Yunan ordusu kumandanlığındaki son değişikliği ve İzmir'den aldığımız haberlere göre, bazı Yunan kuvvetlerinin Anadolu'dan Trakya'ya ve ihtimalen Silivri'ye nakil olunduğunu, Trakya'daki kuvvetlerin İstanbul'u işgal edeceklerinin şayi olduğunu, bu işin İngilizler tarafından arzu edildiğini, yeni Yunan kabinesinin ve Başbakanı'nın Trakya'ya ehemmiyet verdiklerini, mütarekeden evvel düşmanın şu suretle Anadolu'da zayıflaması halinde bizim taarruzumuzun daha kolaylıkla muvaffakiyete varacağını bildirdikten sonra; kıtaatın, ve tekmil ordu birliklerinin imkân nisbetinde toplu ve harekete hazır bulunmaya dikkat etmelerini, talim ve

terbiyeye ve taarruz hazırlıklarını ikmale ehemmiyet vermelerini" tebliğ ettim. Bu suretle, ötede beride mezun ve memur olanların ve nakliye vasıtalarının celblerini de temin etmek istiyordum.

8/6/1922'de aldığımız haberlere göre, Yunan harp gemileri, bir gün evvel Samsun'u bombardıman etmişler. Hemen telâş başladı; Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan şu emri aldık:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur - Şifre - 1610
Garp Cephesi'nden: 8/6/1922

1- Yunanlıların 7 Haziran'da Samsun'u bombardıman ettikleri esnada, cephede de Sivrihisar istikametinde bir nümayiş yapmalarının muhtemel olduğunu Erkân-ı Harbiye Riyaseti bildirdi.

2- Düşman, cephenin diğer aksamında bir harekete geçmeden, yalnız Sivrihisar istikametinde bir nümayiş yapacak olursa, Üçüncü Kolordu'nun Sakarya cenup kolu tarafeyninde bulunan fırkaları tarafından müttehiden taarruz edilerek defolunmak lâzımdır.

3- Maahâzâ düşmanın Sivrihisar veya diğer bir istikamette münferit bir hareket yapması az muhtemeldir. Böyle bir nümayişin akabinde umumî bir harekete intizar etmek daha doğrudur. Binaenaleyh bir nümayiş halinde de umumî bir harekete karşı alınacak tedabir düşünülmeli ve yapılmalıdır.

Halihazır, iaşe ve menzil vaziyetine nazaran mutasavver tedabir berveçh-i âtidir:

A- Dördüncü Kolordu'nun Emir Dağı cenubunda bulunan iki fırkası da Aziziye mıntıkasına alınacaktır.

B- İkinci Ordu Karargâhı hemen Aziziye mıntıkasına gidecektir. Bunun için şimdiden her türlü tertibat tamamen ikmal olunmalı ve Cephe'ye bildirilmelidir.

C- Birinci Ordu Kumandanlığı, Akarçay şimalinde Altıncı Kolordu'nun da kumandasını deruhde edecektir. Buna nazaran bu mıntıkada her nevi tertibat ve tedabirden ve muhabere şebekesinden İkinci Ordu vasıtasiyle aleddevam haberdar olmalıdır.

D- Hâlen Beşinci Kolordu'nun Piribeyli anbarından iaşesine imkân yoktur. Adana mıntıkasından Aşağı Ağzıaçık'a arpa celbolununcaya kadar, bu Kolordu'nun Ankara veya Konya hatlarından birine müsteniden icrayi hareket eylemesine mecburiyet vardır.

E- Dördüncü Kolordu'nun bir hafta müddetle Piribeyli'den iaşesi mümkündür. İkinci Kolordu'nun tarz-ı iaşesi şimdiki gibi kalacaktır.

F- İlk günler için İkinci, Dördüncü ve hattâ Birinci Kolordu'nun Aşağı Ağzıaçık'tan cephane ikmaline, cephane vaziyeti müsaittir.

G- Kocaeli Grubu mıntıkasından 18. Fırka Nallıhan'a tahrik olunacak ve Adapazarı mıntıkasında bulunan Mürettep Suvari Fırkası, 36. Suvari Alayı, 19 ve 20. Hücum Taburları şimalde kalacaklardır.

4- Cephe Kumandanlığı, Harp Karargâhı ile Aşağı Ağzıaçık'a gidecektir.

5- Birinci, İkinci Ordulara, Beşinci Kolordu ve Kocaeli Grup Kumandanlıklarına zata mahsus olarak 8/6/1338'de yazıldı ve bir sureti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye verildi.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu emri okuduktan sonra, kendi kendime:

- Âmin! dedim. Hep düşman taarruz edecek endişesi İsmet Paşa'nın beynini oymaktadır. Böyle hakîki vaziyete uymayan, evham ve endişe üzerine vaktinden evvel verilmiş emirler ile hep kendi itibarını düşürmekte, ordu idaresindeki aczini meydana koymaktadır.

Bir gün sonra, İkinci Ordu Kumandanı'ndan da şu tahriratı aldım; Şevki Paşa, Garp Cephesi'nin yukarıdaki emriyle sinsi bir şekilde alay ediyordu:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
İkinci Ordu Harekât Şubesi - 1438 - 3752
Zata mahsustur.
Bolvadin'den: 9/6/1922

Garp Cephesi Kumandanlığı'nın Samsun bombardımanı münasebetiyle Yunanlıların muhtemel harekâtı hakkındaki 8/6/1922 tarih ve Harekât - 1610 numaralı şifresine yazdığım cevabın bir sureti rapten takdim kılındı efendim.

İmza
İkinci Ordu Kumandanı
Şevki

Garp Cephesi Kumandanlığı'na
Suret-Bolvadin'den: 8/6/1922
Aceledir - Şifre - Harekât - 1438

C- 8/6/1338 tarih ve Harekât 1610 numaralı şifreye

1- Yunan donanmasının Karadeniz'deki harekâtının kara cephesiyle de irtibat ve alâkadar bulun-

ması ihtimalden hariç olmayabilir. Maahâzâ, düşmanın Karadeniz harekâtı daha başka hedef ve maksatlara müteveccih olsa gerektir. Bu hedef ve maksadı da siyasette aramak icabeder.

2- Düşmanın, kuvvet ve vazülceyşîmiz hakkında kâfî derecede malûmat alabilmiş olması farziyle, gerek Eskişehir cephesinden ve gerekse sair nokattan mıntıkavî ve kısa veya uzun nümayişler yapabilmesi mümkündür; bazı menafî elde etmesi de gayri mümkün değildir. Düşmanın böyle bir nümayişi; ciddî ve umumî bir taarruz ile gerek derhal ve gerekse bilâhare mezc ve tevhid eylemesi de mümkün ve hattâ muvafıktır.

Fakat şimdiye kadar siyasî ve askerî alınan haberlerin mecmuu düşmanın henüz umumî bir taarruza kalkacağı hakkında bize bir fikr-i kâfi verememiştir.

3- Düşmanın Sivrihisar istikametinde münferit bir nümayiş yapması halinde Üçüncü Kolordu'nun taarruza geçerek düşmanı defi' ve tardeylemesi meselesine gelince: Bu; ahvale tâbi bir manevradır. Şimdiden böyle olacak diye karar vermek imkânsızdır. Çünkü düşmanın bu nümayişi ne kadar kuvvetle yapacağı ve yaptığı az çok malûm olmak lâzım gelmekle beraber, aynı zamanda veya biraz sonra düşmanın diğer cihetlerden de bir harekette bulunup bulunmayacağı az çok anlaşılmak iktiza eder.

Yalnız Üçüncü Kolordu ile taarruza kalkıp da tardedemez isek, ya daha fena vaziyete düşmüş oluruz; veyahut bir Sivrihisar cephesine tekmil bir Kolordu'yu sevkettikten sonra, düşmanın daha başka bir istikametten daha kuvvetli ve ciddi bir taarruzuna düçar olursak, büsbütün fena vaziyetlere düşmüş bulunuruz.

Düşmanın Sivrihisar istikametinden vâki olacak bir taarruzuna karşı, nasıl hareket olunacağı hakkında vaktiyle orduca da, cephece de uzun müzakere ve münakaşalar yapılmış ve bir şekil takarrür ettirilmiş idi. Derhal ve bilâ sebeb-i katî bu makarreratı bozmak caiz değildir.

4- Düşmanın umumî bir hareketi halinde alınacak tedabirin düşünülmesi ve yapılması ve cepheye bildirilmesi emir buyuruluyor.

Düşmanın umumi bir hareketi halinde yapılacak tedabir ve tertibat, Porsuk nehrinden Akarçay'a kadar olan 130 kilometrelik bir cephenin nerelerinden ve ne suretle düşmanın harekât ve manevra yapacağına göre müteaddit ve muhtelif eşkâlde olacaktır. Bu tertibatın tafsilâtını şimdiden kestirmek mümkün ve muvafık değildir. Yine böyle bir hale ve düşmanın ağleb-i ihtimal, Aziziye istikamet-i umumiyesinde kuvayi külliyesiyle taarruz edeceğine göre, vaktiyle düşünülmüş ve yapılacak tahşidat takarrür ettirilmişti.

5- Şimale alınması mutasavver Dördüncü Kolordu'nun bir hafta kadar iaşesinin Pîribeyli'den icrasından sonra, ne olacağı meçhul kalmaktadır. İkinci Kolordu'nun ise artık, mübayaa ile iaşesi mümkün olamayacağından; ya Pîribeyli veyahut Bolvadin cihetlerinden iaşesi mecburidir. İleriye tahriki icap edecek olan Suvari Kolordusu'nun dahi yakın bir menzilden iaşesi zarurîdir. Bu iaşe mesele ve vaziyetlerinin müstacelen ıslah ve temini pek elzemdir efendim.

İmza
İkinci Ordu Kumandanı
Şevki

İsmet Paşa'ya gönderilmiş olan şu cevabın altında benim imzam bulunmuş olsaydı, hemen "Cephe'nin verdiği emirler, aldığı tedbirler beğenilmiyor, itiraz ediliyor" tarzında hiddetler, ihtarlar başlar ve kıyamet kopar idi; çünkü Yakup Şevki Paşa, Cephe'nin verdiği emrin hiçbir tarafını beğenmemiş; "olabilir, gayri mümkün değildir" filan gibi ifadeler ile sinsi sinsi tenkid etmiş ve Samsun'daki bombardımanın "Kara cephesiyle de alâkadar bulunması ihtimalden hariç olmayabilir" diyerek ince bir istihza da yapmıştır. Düşmanın umumî taarruza kalkacağı ihtimalini ise hiç varid görmeyerek reddetmiştir. Şevki Paşa'nın birinci ve ikinci maddedeki cevapları hep tenkid, hep alaydır. Üçüncü ve Dördüncü maddeleri ise, İsmet Paşa'nın aczini ve iktidarsızlığını âdeta yüzüne vuruyor; evvelce bu hususlar aramızda konuşulmuş ve takarrür ettirilmiş iken, şimdi sebepsiz bu mukarreratı bozmak caiz değildir diye, bir de amirane ihtar yapıyor. Dördüncü maddede, İsmet Paşa'ya bir ders verdikten sonra, 130 kilometrelik bir cephede hayal üzerine şimdiden tedbir almak muvafık değildir diyor. Düşmanın Aziziye istikamet-i umumiyesinde kuvay-i külliyesiyle taarruz edeceğine göre, vaktiyle düşünülmüş ve yapılacak tahşidat takarrür ettirilmişti, diyor. Şevki Paşa, bu mütalâasiyle aynı zamanda bizzat kendisini de tekzip ediyor; çünkü 17 Mayıs 1922'de Garp Cephesi'ne göndermiş ve bir suretini de bize vermiş olduğu şifresinde "Düşmanın Döğer havalisindeki tahşidatından ve Aziziye istikametinde taarruz edeceğinden ve bizim bu tahşidata karşı seyirci kaldığımızdan" bahsetmişti.

Cevabın beşinci maddesinde asıl itirazını açığa vurmuş ve âdeta başka şeyler ile vakit geçirmeyerek

"Şu iaşe mesele ve vaziyetlerinin müstacelen ıslah ve temini pek elzemdir" diyor; henüz üzerinde bulunduğumuz arazide bir muharebe vereceğimiz zaman, anbarlardaki birkaç günlük erzak ve cephanenin sarfından sonra ne olacak? Bu ne beceriksizliktir, demek istiyor.

Anlayana sivrisinek saz, anlamayana davul zurna az gelir. Gerek İsmet Paşa, gerek Asım ve Tevfik Beyler, İkinci Ordu Kumandanı'nın şu cevabına tamamiyle istihkak kesbetmişler idi; fakat ibret alıp hicap duyduklarını zannetmiyorum; çünkü aynı tarzda düşünceler ve emirler hep devam etmiş ve Yakup Şevki Paşa'ya da hiçbir ihtar yapılmamıştır; veyahut ben duymadım.

Garp Cephesi Kumandanı'nın 8/6/1922 tarihli emri, ne bir Ordular Grubu Kumandanı'na ve ne de bir Ordu Kumandanı'na yakışacak bir emir değil idi. İsmet Paşa, âdeta kendi aczini itiraf ediyor ve teferruatla kendisini gülünç bir hale sokuyordu.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ne yazmış bilmiyoruz; ancak Samsun bombardımanını haber verir iken Cephe'de de Sivrihisar istikametinde bir nümayiş yapmalarının muhtemel olduğunu bildirdiğini Cephe'nin emrinde okuyoruz. Samsun nerede? Eskişehir'deki kara cephesi nerede? Değil, bir kaç saat, bir kaç gün Samsun bombardıman edilse Eskişehir'de, Afyon'da kimsenin vaziyetine halel gelmez. Samsun'u bombardımandan kurtarmak için kara cephesinden kuvvet göndermek de mümkün olmadığı gibi, fayda da vermez. Orada bombardıman yaptıkları gibi, kara cephesinde de nümayişe benzer hareketler olabilir. Bunların mânası, sadece Yunanlıların zayıflığını, ciddî bir

taarruz yapmaktan aciz olduklarını gösterir. Eğer Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Sivrihisar istikametinde bir nümayişten bahsetmiş ise, bu bir hatadır. Nümayiş denilen şey, ciddi bir taarruz hareketi olmadığına göre, cephenin her tarafından her zaman yapılabilir. Böyle hareketleri yapmakla yeni Yunan kabinesi bize tesir etmek değil, kendi yaygaracı halkını, politikacılarını avutmak istiyor. Eğer Samsun bonbardımanı arkasında o taraflara Yunan kuvveti çıkarılsaydı, Pontus meselesini diriltmek istiyor denebilirdi. Şimdi bu Samsun bombardımanına bir kıymet verip Eskişehir cephesi'nde düşmanın umumî bir hareketinden yâni taarruzundan endişe etmek; korkak, vaziyeti idrâkten aciz bir kumandanın aklına gelebilir. İsmet Paşa, 8 Haziran tarihli emrinin üçüncü maddesinde bir yandan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin fikrini beğenmiyor; "az muhtemeldir" diye tenkid ediyor; diğer taraftan hemen içindeki endişeyi izhar ederek sabit fikrini tekrar ileri sürüyor ve Ordu Kumandanlarına da düşmanın umumî taarruzunu bekleyiniz ve buna hazırlanıp tedbir ittihaz ediniz, diyor. Kendi kafasına göre kolorduları harekete geçiriyor. Fakat bu emrin asıl gülünç ve İsmet Paşa için en çok utanılacak ciheti D, E ve F fıkralarındaki iaşe ve cephane ikmali bahisleridir. Suvari Fırkalarından mürekkep olan Beşinci Kolordu'ya, Haziran ayına girdiğimiz halde Adana tarafından henüz arpa celbedilemediğini itiraf ederek, bu kolorduyu şimendifer hatlarından ayırmak istemiyor. Haziran ayında, suvari fırkalarının her yerde geçtikleri topraklardan kendilerini beslemelerinin mümkün olduğunu düşünemiyor. Pîribeyli ve Aşağı Ağzıaçık anbarları için aylardan beri sarfedilen emeklerin

beyhude olduğu meydana çıkıyor. Her şey olmuş bitmiş de iş Cephe Karargâhı'na kalmış gibi, bunun Akşehir'de kalmayarak Aşağı Ağzıaçık'a gideceği haber veriliyor. Aylardan beri, «Sad» taarruz plânı bırakılarak, «Kaf» müdafaa tertibine geçilmiş ve Pîribepyli, Aşağı Ağzıaçık vesairede yeni anbarlar ihdas edeceğiz diye bir çok menzil vasıtaları buralarda çalıştırılmış ve fakat ne taarruz için ve ne müdafaa için lâzım gelen erzak ve cephane kâfi miktarda idhar olunamamıştır. Cephe Kumandanı'nın bizzat kendi verdiği emirde bu acıklı hal vuzuh ile göze çarpmaktadır.. İkinci Ordu Kumandanı da açıktan açığa bu beceriksizlikten şikâyet etmektedir.

1921 senesi Ekim ayında, umumî taarruza geçileceğini iddia eden Cephe Kumandanı, hemen «Sad» taarruz plânının tatbikine geçmiş, kış basmadan taarruzun icra edilmesinde ısrar edilmiş; o zamandan beri dokuz aya yakın bir zaman mürur ettiği, kıştan başka ilkbahar da geçerek yaz mevsimi geldiği halde, henüz bulunduğumuz yerde iaşe ve cephane vaziyeti düzeltilememiştir. Eğer bir taraftan Dinar menziliyle, diğer taraftan «Kaf» müdafaa tertipleriyle uğraşma ve bocalama olmasaydı; sadece, Bolvadin, Çay, Şuhut ve Sandıklı menzillerini takviye ederek ve buralardaki anbarları doldurarak Afyon cenup ve batı cenubundan taarruz hazırlığına mesai hasredilseydi, ikmal işleri daha düzgün gider ve daha evvel taarruz hareketine başlanabilirdi.

Bir kaç Yunan harp gemisinin Karadeniz'e geçerek Samsun'u bombardıman etmesi üzerine, Garp Cephesi Kumandanı'nın büyük bir Yunan taarruzu başlıyormuş gibi, 8/6/1922'de vermiş olduğu emri okuyunca,

bilâ ihtiyar Balkan Harbi'ndeki garip bir hâdise aklıma geldi:

1912 senesi sonbaharında, Bulgarların taarruz etmeleri üzerine, Kırklareli ve Lüleburgaz muharebelerini kaybeden Şark Ordumuz, gayri muntazam bir halde Çatalca müdafaa hattına çekiliyordu. Bu hattı hazırlamak ve topçu mevzilerini tanzim etmek üzere, biz de Hadımköyü civarında çalışıyorduk. Kasım ayının başında, bir sabah erkenden birtakım takırdılar, makineli tüfenk ve nihayet top sedalarını duyunca, bulunduğum vagondan dışarı fırladım. Bulgarların Çatalca müdafaa hattı denilen mevzilerimize taarruza başladıklarını anladım. Benim merakım, birer birer hazırlattığımız batarya mevzilerine yerleşen topçularımızın bu müdafaaya ne derecede müessir bir surette iştirâk ve yardım ettiklerini anlamak cihetine teveccüh etti. Kumandandan izin alarak, atımı hazırlatır iken ön taraftaki vagonlardan bir boğuk seda, seda değil feryat çıkmaya başladı:

- Ordu! Ordu! Silâh başına... Borazan! Borazan yok mu? Silâh başına borusu çal! diye bağıranın kim olduğunu merak ettim. Baktım ki Başkumandanlık Erkânı Harbiye Reisi Hadi Paşa, gözlüğü burnunun üzerine düşmüş, rengi atmış, telâş içinde feryat ediyor: Ordu silâh başına!..

Başlayan muharebenin bize zafer mi, yoksa felâket mi getireceğini henüz kestiremediğimiz bir zamanda, bu zavallının telâşa düşerek feryadına acımak mı, yoksa gülmek mi lâzımgeleceğini tayin etmekde tereddüt ettim; kendi kendime:

- Be adam, yaşından, başından, tecrübenden, ilminden utan! Senin vazifen, borazan arayıp silâhbaşına ettirmek mi? Geç haritanın başına! Gönder

Erkânıharp zabitlerini haber ve tarassut merkezlerine; onlardan gelecek haberleri harita üzerinde tetkik ederek başlayan taarruzun ciddî bir hareket mi olduğuna, neresinin takviyeye muhtaç görüldüğüne, nereden mukabil taarruz yapmak icabedeceğine vesaireye karar ver; emirler yazdır.

Fakat rahmetli Hadi Paşa'nın 1912 Kasım ayındaki hareketi, 8/6/1922'de Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa'nın Samsun bombardımanı üzerine verdiği emire nazaran, daha dürüst bir hareket imiş; çünkü top sedalarını duyunca, bizim can alacak yerlerimize, Bulgarların taarruza başladıklarını anlayarak, herkesi vazife başına dâvet ediyor, demek idi.

İsmet Paşa ise, Eskişehir'den günlerce uzak bulunan Samsun limanına bir kaç Yunan Harp gemisinin ateş etmesini, "Eskişehir - Afyon" cephesinde hemen umumî bir düşman hareketinin başlayacağına delil addederek acele ve telâş içinde ordulara emir vermiş idi. Günler geçti. Tabiî düşman da eskisi gibi sükûnet devam etti. Herkes, Cephe Kumandanı'nın yeni isteri nöbetine güldü. Düşmanın gerek Söke'de ve gerek Samsun'da ancak Yunan politikacılarını avutan ehemmiyetsiz hareketler yapması, açıktan açığa aciz ve bitkinlik eseri idi.

Fakat bu aşikâr vaziyeti takdir edemeyenler, Yunanlıların bize taaruz edeceklerine kuvvetle inanıyorlar ve pasif intizar vaziyetimizi devam ettiriyorlar idi. Bunun aksini ileri süren Ali İhsan Paşa'yı da bir an evvel iş başından ayırıp, yere vurmaya çalışıyorlardı.

10/6/1922'de Yunan Ordusu'nun yeni kumandanı General Haci Anesti'nin İzmir'den Afyon'a gelerek, Yunan birliklerini teftiş edeceğini haber aldık.

YUNAN ASKERİ AFYON'DA YENİ ORDU KUMANDANINI «BİZİ TERHİS EDİNİZ» FERYADIYLA KARŞILAMIŞ

Ertesi gün, 11/6/1922'de Afyon şehrini tarassut eden postalarımız, Afyon istasyonundan sekiz binek otomobilinin, Güzelim dağına doğru gittiklerini görmüşler; bu haberlerden Hacı Anesti'nin cepheye geldiğini istihraç ettik. Bir gün sonra, düşman hakkında aldığımız haberlere göre: "Yeni Yunan ordusu kumandanı Afyon'da Yunan birliklerini teftiş ederken, askerlerin "Bizi terhis ediniz; evlerimize dönmek istiyoruz. Madem ki, bu zaptettiğimiz yerleri terkedip geri çekilecek imişiz; bizi daha ne tutuyorsunuz" diye kendisine bağırdıklarını ve âsi bir tavır takındıklarını muhbirlerimiz duymuşlar. Haci Anesti, kıdemsiz bir general olduğundan Birinci Kolordu Kumandanı General Condolis ile Üçüncü Kolordu Kumandanı General Polimenacos, birer bahane ile tekaütlüklerini talep etmişler ve bu suretle kendilerinden kıdemsiz bir generalin emri altına girmemeyi tercih eylemişler. Yunan Ordusu'nun Erkân-ı Harp Reisi Sari Yani de azil olunmuş."

Bu haberler üzerine, hemen Birinci Ordu'ya "Yunan askerinin yeni başkumandanına karşı isyan edip terhis istediklerini, Yunan ordusunun içinden bozulmuş olduğunu, artık taarruz için bu fırsatın kaçırılmayacağını, ötede beride memur ve mezun olanların süratle celblerini ve kıtalarımızın harekete hazır olmalarını" tebliğ ettim. Bu vaziyeti izah ederek, artık taarruza başlamak lâzım geldiğini ve bu fırsatın kaçırılmamasını Garp Cephesi Kumandanlığı'na arzettim. Bu takririn bir suretini İkinci Ordu Kumandanlığı'na da

beray-i malûmat bildirdim.

15/6/1922 Pazar günü, Afyon cenubundaki Sekizinci Fırka'ya bir manevra yaptırdım. Yunan Ordusu Kumandanı'nın karargâhında İngiliz ordusundan bir Erkânıharp miralayı ile iki kaymakam ve bir binbaşı, ayrıca üç topçu müfettişi ile bir umumî müfettiş varmış; Yunan uçaklarında da bir çok İngiliz pilotlar bulunuyormuş. Samsun bombardımanının İngilizlerin arzusu ile yapıldığı; maksadın pek karışık olan Yunan dahili vaziyetinin teskini, Yunan umumî efkârında orduya itimat hislerinin takviyesi ve Yunan ordusunun mânevî kuvvetlerinin tezyidine matuf olduğu haber alındı; bu haberleri, bugünkü istihbarat raporumuza derc ile tamim ettik.

17/6/1922 Salı günü de 14. Piyade Fırkası'na manevra yaptırdım.

Görülüyor ki, Birinci Ordu, Haziran'da taarruza başlanması lüzumunu 22/4/1922 tarihinde arzetmiş; 3/6/1922'de bunu tekid ederek, mevsimin büsbütün geçmesine meydan verilmemesini teklif eylemiş; 7/6/1922'de bu talebi yeniden tekrarlamıştır. Halbuki 7 Haziran'da, Samsun bombardıman edilince, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti, Sivrihisar istikametinde düşmanın bir hareket yapması ihtimalini ileri sürmüş; Garp Cephesi Kumandanı, 8 Haziran'da verdiği emirle düşmanın bir umumî taarruz hareketini muhtemel görerek müdafaa tedbirleri alınmasını emretmiş; İkinci Ordu Kumandanı buna verdiği cevapta, bu görüşü varid addetmemekle beraber, ikmal vaziyetinin berbatlığını ve bir an evvel ıslahını ileri sürmüştür. Bu cevabı biz verseydik, hiç şüphe yok ki yeni bir münakaşa sebebi addolunurdu.

11/6/1922'de Yeni Yunan ordusu kumandanının Afyon'da Yunan askerleri tarafından iyi karşılanmadığını "Bizi terhis ediniz" diye bağırıldığını haber alınca; tekrar Birinci Ordu'ya taarruz fırsatının zuhur ettiğini, Yunan Ordusu'nun içinden bozulmuş olduğunu, hemen harekete hazır olmalarını emretmiş ve bundan bahis ile Garp Cephesi Kumandanı'na da taarruza başlamak fırsatının kaçırılmamasını bildirmiş idim.

Biz "Hemen taarruz edelim; düşman içinden bozulmuştur" diye mükerrer müracaatler yaparken; Garp Cephesi Kumandanı İsmet Paşa, bilâkis ve hâlâ düşmanın umumî bir taarruz hareketine başlayacağını beklemekte ve bu düşünce ile ordularımıza da, güya düşman taarruza başlamış gibi, müdafaa tedbirleri almalarını emretmeye devam etmiştir; İsmet Paşa'nın evhamı ve yanlış görüşleri, yâni düşmanın taarruz edeceği zanları hiçbir zaman tahakkuk etmemiş ve fakat bizim taarruz tekliflerimize de asla ehemmiyet verilmemiştir. Bu vaziyeti, aklı eren her subay anlamakta ve Garp Cephesi Kumandanı, hâdiselerin hiçbir suretle kendisini desteklememesi üzerine gittikçe, ordunun itimadını kaybetmekte idi; buna kendisinin yanlış emirleri sebep olmakta idi.

12/6/1922 Perşembe sabahı İsmet Paşa'nın erkenden Akşehir'den otomobil ile hareket ederek, Bolvadin'i ve Aziziye'yi geçtikten sonra, Sivrihisar'a gittiğini haber almıştık. Ertesi gün Bicar istasyonunda Mustafa Kemal Paşa ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa ile buluşarak görüşmüşler. Ben bu görüşmenin taarruz hazırlıklariyle ve ikmal işleriyle ilgili olmasını muhtemel addederek ümide kapılmıştım.

BİRİNCİ KOLORDU KUMANDANI'NIN İNADI VE TAHRİKLERE ÂLET OLUŞU

Diğer taraftan Birinci Kolordu Kumandanı Albay İzzeddin Bey'in, İsmet Paşa tarafından gizlice teşvik ve tahrik edilmekte olduğunu ve bu sebeple maaş bordroları meselesinde ayak diremekte devam ettiğini ve emrini yapmamış olan 57. Fırka Kumandanı Albay Mümtaz Bey'in şiddetle mesuliyetini talep eylediğini görerek; bu hâdisenin bir buhrana sebebiyet vermesi ihtimalini ehemmiyetle dikkate almaya başlamıştım.

Maaş bordroları meselesinde; Ordu Karargâhı'ndaki Defterdar, bize nizamnameleri ve talimatnameleri göstererek, Birinci Kolordu mesul muhasibinin yanlış hareket ettiğini ve kendi kolordu kumandanını da yanlış emir vermeye sevkettiğini tekrar ediyor ve biz de onun mütalâalarını tetkik ederek, haklı buluyorduk. Ordu Erkân-ı Harp Reisi'ne Defterdar'la birlikte iyice tetkikat yaparak bizim Deftardar'ın mütalâası doğru ise, başka kıtalarda da aynı hatanın yapılmaması için Ordu Emri Yevmisi'nde bir tamim yapılmasını söyledim. Bordrolar hakkındaki bu tamim 1/6/1922 tarihli Ordu Emri Yevmîsi'nde neşir olunmuştu. Birinci Kolordu Kumandanı 4/6/1922'de bize gönderdiği bir takrirde, bu Ordu Emri Yevmisi'ndeki tamimden şikâyet ederek, münasip suretle Birinci Kolordu'nun tuttuğu usulün doğru olduğunun, yeni bir Ordu Emri Yevmisiyle bir an evvel tashih ve tavzih edilmesini 57. Fırka Kumandanı Mümtaz Bey hakkındaki maruzatının süratle intacını ve kendisine bu iki madde hakkında bir cevap verilmesini talep ediyordu. Âdeta İzzeddin Bey, Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'ya ultimatom

vermiş idi; bu takriri okuyunca kendi kendime:

- Galiba yine Akşehir'den talimat ve öğüt almış dedim. Allah'tan bize sabır vermesini diledim.

Ordu Erkân-ı Harp Reisi'ni, Defterdarını ve Defterdarlıktaki diğer maliye memurlarını çağırtarak, her birinin mütalâasını tekrar sordum. Hepsi bizim usulümüzün doğru olduğunda ısrar ettiler ve eldeki talimatname ve nizamnameleri gösterdiler. Bunun üzerine, Birinci Kolordu Kumandanı'na mesul muhasipler hakkındaki talimatın 11. maddesi gösterilerek, 5 Haziran'da «Defterdarlık - 2316» numara ile mufassal bir cevap yazıldı; Kolordu Kumandanı'nın esassız ve âdi bir iş için inadının ve üst makama karşı kafa tutmasının doğru bir hareket olmadığını bildirdik; ve bu tahriratın bir suretini beray-i malûmat Garp Cephesi Kumandanı'na da gönderdik. Mesul Muhasipler hakkındaki talimatname Maliye ve Millî Müdafaa Vekâletlerince yapılmış ve 11. maddede "Bordroların tahakkuk ve tevzi bordrosu" diye ikiye ayrıldığı sarahatle yazılmış idi. aynı zamanda Fırka Kumandanı'nı da evvelâ emrin yapılması, badehu şikâyet olunması icabederken, böyle yapmadığından dolayı muahaze ettim.

Maaş tevzii meselesinde gösterilen inat, kıtaatı sıktığından ve Birinci Kolordu muhasebesinden de istemiş olduğumuz hesap, Ordu Defterdarlığı'na henüz gönderilmediğinden, bu muhasibin hesap vermek üzere derakap Ordu Defterdarlığı'na gönderilmesini ve bu hesapların neticesi alınıncaya kadar, Birinci Kolordu'nun fırkalarına maaşlarının doğrudan doğruya Ordu Defterdarlığı'ndan tevzi edileceğini 6/6/1922'de Birinci Kolordu'ya tebliğ ettim.

Üç gün sonra, 9/6/1922'de Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan gelen bir şifrede "Birinci Kolordu'nun fırkalarına badema Ordu'dan maaş tevzi olunacağının istihbar olunduğunu, doğru ise bunun esbabının bildirilmesi" tebliğ olundu. Birinci Kolordu Kumandanı'nın yine İsmet Paşa ile görüşerek bu işi de ihbar ve şikayet ettiği anlaşılıyordu. İsmet Paşa'nın da artık bu müracaatları gizlemeyerek, bir yandan İzzeddin Bey'i himaye ve tahrik ettiği ve diğer taraftan bizimle münakaşa kapısı açarak, hâdise çıkarmak istediği tahakkuk etmiş oluyordu. Eğer bizim mütalâamız yanlış addediliyorsa, 5 Haziran'da kendisine de beray-i malûmat gönderdiğimiz tebliği alınca, fikrini izah ve hareketimizin tashihini talep etmesi lâzım gelirdi.

İsmet Paşa'nın 9 Haziran tarihli şifresine 10 Haziran'da cevap vererek yukarıda yazılı mütalâa ve sebepleri tafsil ve izah ettik.

Birinci Kolordu Kumandanı, 12/6/1922 tarih ve 106 numara ile yeni bir tahrirat göndererek, bizim 5 Haziran tarihli tebliğimize gayet sert bir cevap verdi; bu tahriratın sonundaki «Netice - Kolordu'dan verilen emirler muvafık-ı usul ve kanundur. Hilâf-ı salâhiyet... verdiğim hiçbir emir yoktur.. Emirlerimde lüzumu icra kanaati hasıl ettiğim müddetçe icrada ısrar ve sebat ve bu veçhile meramımı yaptırmak isterim... İcap eden tarzda emirler vermek hünerini öğrenmiş olduğuma kanaatim bâkidir...» fikraları tamamiyle serkeşlik ve itatsizlik idi. Buna rağmen bu cevabı kendi dosyamda hıfzederek şimdilik hiçbir cevap vermek istemedim; çünkü, 5 Haziran ile 12 Haziran arasında geçen yedi gün zarfında herhalde İzzeddin Bey'in İsmet Paşa ile görüşerek aralarında böyle bir cevap ve-

rilmesi takarrür etmiş gibi görünüyordu. Hususiyle bu takririn yazılıp bize gönderildiği 12 Haziran tarihinde İsmet Paşa'nın da Akşehir'den Sivrihisar'a gittiğini ve o tarafta bir buluşma ve görüşme olacağını haber almıştım. Müzakere konusunun ne olduğunu bilmemekle beraber bunun neticesini beklemeyi münasip gördüm.

13 Haziran'da Bicar istasyonunda İsmet Paşa'nın, Başkumandan ile ve Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa ile buluşarak görüştüklerini haber aldım.

14 Haziran Cumartesi günü, İsmet ve Kâzım Paşalar Sivrihisar'dan döner iken, evvelâ Bolvadin'de, İkinci Ordu Kumandanı ile görüşmüşler; Cephe ile Birinci Ordu ve Birinci Kolordu Kumandanları arasındaki sert muhaberelerden bahsetmişler; İsmet Paşa demiş ki:

- "Şuna nasihat etsene... " Yakup Şevki Paşa da:

- "Bir Ordu Kumandanı'na nasihat olur mu? Hem hangi taraf haklı bilmiyorum ki..." cevabını vermiş...

İsmet Paşa haşin ve kinli bir tavır ile gözlerini açarak ve başını sallayarak:

- "Bu defa, bak, ne yapacağım; görürsünüz" demiş.

Bolvadin'den verilen bu haberi öğrendikten bir kaç dakika sonra İsmet ve Kâzım Paşalar bizim karargâha geldiler. Hava gayet sıcak idi. Kahve ve dondurma ikram ettim. Hiç bir şeyden haberim yok gibi davranarak Kâzım Paşa'ya Ankara'dan havadis sordum ve nereye gitmekte olduğunu öğrenmek arzusunu izhar ettim. Kâzım Paşa dedi ki:

- Ankara'dan izinsiz çıktım; yâni Meclis'ten müsaade almadım. Niyetim Konya'ya kadar gidip, yine geri dönmek; oradaki işleri, erzak meselelerini tanzim et-

mek.. Başkumandan Paşa, İzmit tarafına gitti; Claude Farere geliyormuş. Gelir ise onunla İzmit'te görüşecek.

Orduyu alâkadar eden hiçbir meseleden bahsetmedi. Yalnız İsmet Paşa, maaşlarda yapılan tenkihatın tekrar düzelmesi ihtimalini ve Kâzım Paşa'nın Müdafaa-i Milliye bütçesi konuşulur iken bu meseleyi kurcalayarak düzelteceğini söyledi. Kâzım Paşa da «Evet» diyerek teyit etti. Gûya, bana bir şey sezdirmemeye ve benim ahvalimi tetkike çalışıyorlardı. Sükûtu muhafaza ederek, hiçbir şeyle alâkadar görünmedim. Fazla oturmayarak Akşehir'e gittiler.

Bolvadin'de konuşulan şeyler ile benim ile görüşür iken aldıkları yapma tavrı mukayese ederek, aleyhimde tertibat alındığını ve yeni kararlar verildiğini derhal anladım; yeni icraatı beklemeye başladım. Akşehir'e gider gitmez, yazılmış 14 Haziran tarihli bir şifre, geceleyin bize geldi. İsmet Paşa bu şifrede:

"Birinci Kolordu'da Nisan maaşı münasebetiyle tahaddüs eden ahvalden dolayı, kanunî takibat icrasının takarrür ettiğini ve evvelemirde emir ve kumandanın şekl-i salime icrası için Mümtaz Bey'in Cephe emrine izamını ve bunun 15 Haziran öğleden evvel Cephe Karargahı'nda bulunmasını" tebliğ ediyordu. Bu şifre bütün şüpheleri izale etmiş ve benim tahminlerimi teyid eylemiş oldu. Kanunî takibatın yalnız Mümtaz Bey'in aleyhinde olmayacağı, şifrenin ifadesinden kolayca anlaşılıyordu. Şu halde, bu bahane ile Mümtaz Bey'e nasıl işten el çektiriliyorsa, bir iki gün sonra da ani muamele bana tatbik olunabilirdi. Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, güya bu işlerle hiç meşgul ve ilgili değil imiş gibi davranıyordu... Mümtaz Bey hakkında icabeden emri derhal Birinci Kolordu'ya tebliğ ettim; Cep-

he'ye de malûmat verdim. Ben de bu oyunlara hiç ehemmiyet vermeyerek, 15 Haziran için evvelce tertip etmiş olduğum tatbikatı yaptırmak üzere Sekizinci Fırka mıntıkasına gittim; akşama kadar orada çalıştım; usulen tenkidlerimi yaptıktan sonra, geç vakit Çay'a döndüm.

Miralay Mümtaz Bey'in işten el çektirilmesi ve derhal Cephe Karargâhı'na gönderilmesi meselesinde, benim sükûtî ve normal vaziyeti muhafaza ederek verilen emri derhal tatbik etmekliğim ve hiçbir mütalâa dermeyanına kalkışmamaklığım üzerine İsmet Paşa beklediği bir mukavemetin zuhur etmediğini gördü. İhtimal ki Mümtaz Bey'i benim tahrik ve himaye ettiğimi zannediyordu. Ben Mümtaz Bey'i, verilen emri yapmadan üst makama şikâyet etmesinden dolayı usulen tekdir etmiş olduğum için, bu işte ileri varılmasını, ancak benim aleyhimde, hadiseler ikaına vesile olur diye yaptıklarını tahmin ediyordum. Bir müddet sonra Mümtaz Bey'in, Trakya'da bir vazifeye tayin edilmiş olduğunu ve mahkemeye gönderilmeyerek muhakeme edilmediğini görünce, bu tahminimin doğru çıktığını anlamıştım. Bu cihet İzmir Divanıharbi'nin hüküm fezlekesinde sarahatle yazılıdır.

Esasen maksat, bana kusur isnad ederek, Birinci Ordu Kumandanlığı'ndan beni ayırmak olduğundan, bir müddet, istifa etmekliğime sebep olacak surette fena muameleler ve tazyikler ile maksadı elde etmeye uğraşmışlardı. Hattâ o derecede ki, kendi verdikleri emri tatbik etmeyen Birinci Kolordu Kumandanı'nı alenen bana karşı himaye ederek, beni kızdırmaya bile tenezzül edilmişti!.. Evvelce harp mıntıkasında subay ailelerinin bulundurulmaması hakkında, Genelkur-

may Başkanlığı'ndan kati bir emir gelmişti. Ben bu emri şiddetle takip ve tatbik ediyordum. Subay ailelerinin birliklerin serbest hareketlerine mâni oldukları muhakkak idi. Hattâ Dördüncü Kolordu'da bile bu ailelere müsamaha edilmiş olduğunu görünce, şiddetli ihtarlar yaparak menetmiştim; bu kolordu kumandanı bir gün İsmet Paşa ile hususî bir mükâleme esnasında «Ali İhsan Paşa'yı nasıl buluyorsunuz?» sualine karşı hasbihal kılıklı şu cevabı vermiş:

- "Çok sert! Kuvayi Milliye'yi ve çeteleri bilmediği için, mükemmel bir ordu gibi bizden disiplin ve vazife istiyor" demiş.

Kemaleddin Sami Bey, bir kaç gün sonra, bu garip muhavereyi bana da anlatmıştı...

İsmet Paşa, âdi bir konuşma olarak söylenmiş olan bu lâfları, benim aleyhimde bir delil gibi şu şekilde mahkemeye bildirmiş: "Dördüncü Kolordu Kumandanı bile, Ali İhsan Paşa'nın maiyetine girmeyi arzu etmediğini şifahen söylemişti."

Fevzi Paşa'nın, aileler hakkındaki bu katî emrinin Birinci Kolordu'da da tatbik edilmediğini, bazı subay ve mesul muhasip ailelerinin Kolordu Karargâhiyle beraber Akarim'de bulunduklarını haber alınca, bunların geriye gönderilmelerini emretmiştim. Bu sarih emrime karşı, Birinci Kolordu Kumandanı o zamana kadar görülmemiş bir tarzda, çifte müracaat yaparak, bu hususta yazdığı şifreli cevabı hem bize ve hem Garp Cephesi Kumandanlığı'na göndermiş ve şu ifadeleri ileri sürmüştü:

"Geçen sene İnönü muharebesinde, zabitan aileleri serbest bırakılmıştı. Muvaffak olmuştuk. Ondan sonra, ailelerin geri gönderilmesi emir ve takip olundu. Kü-

tahya, Altıntaş ve Eskişehir muharebelerini kaybettik. Şimdi de aileleri geri gönderir isek, mağlup olacağımıza delâlet edebilir ve bu zan hasıl olabilir. Bunun için, bundan vazgeçilerek ailelerin harp mıntıkasında ikamesine müsaade olunması"; bu cevap ve çifte müracaat, 1921 senesi son ayında yapılmıştı.

Bir kolordu kumandanının bu tarzda düşünmesine insan hayret eder. Muharebelerde mağlûp olmayı hangi sebeplere atfediyor? İzzeddin Bey'in bu cevabını, hususiyle çifte müracaatini doğru bulmadığım için, Garp Cephesi Kumandanı'nın dikkatini çekmiş ve harp mıntıkasında subay ailelerinin bulunmalarından ileri gelecek mahzurları, uzun boylu saymış ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'nin vermiş olduğu sarih emrin tatbikini talep etmiştim. Mafevk makamın vermiş olduğu bu emri katî tatbik cihetine yanaşmayan İsmet Paşa, Birinci Kolordu Kumandanı'nın garip müracaatini hoş görmüş; onu himaye ederek, verilen emre itaat etmemiş olan İzzeddin Bey'i muahaze etmemiş ve onu bu çeşit hareketlerinde teşvik ve tahrik eylemişti. Bu hareketin beni istifaya sevk için yapıldığına hükmederek, o zaman bu işe fazla ehemmiyet vermemiş ve muhabereyi kesmiştim.

Bu suretle Birinci Kolordu Kumandanı, daha o zaman, kendisinin inatçı ve serkeş hareketlerinde İsmet Paşa tarafından himaye ve teşvik olunduğunu fiilen görmüş olduğundan, bu hareketlerde devamı, âdeta, itiyat haline getirmiş gibi idi. Disipline, askerî terbiye ve inzibata şiddetle aykırı olan bu hareketlerden benim değil, İsmet Paşa'nın utanması lâzım gelir idi. İsmet Paşa, bu mesele için gerek Birinci Ordu'ya ve gerek Birinci Kolordu'ya aynı zamanda ve aynı mealde o

zaman vermiş olduğu cevapta "Zabit ailelerinin harp mıntıkasında bulunmalarının mahzurlarını kabul etmekle ve bundan sonra gelecek ailelerin katiyen harp mıntıkasında barındırılmamalarını tebliğ etmekle beraber, şimdi bulunanların kış ortasında geriye nakillerinin güç olacağını ileri sürerek, bu hususta müsamaha edilebileceğini" bildirmişti. İsmet Paşa, İnönü muharebesinde kendisini müşkil vaziyetten kurtarmış olan İzzeddin Bey'e minnettar olduğundan, onu himaye ediyordu. O zaman İsmet Paşa'nın vermiş olduğu ricat emri bir tesadüf ve talih eseri olarak çok geç, sabahleyin İzzeddin Bey'e gelmiş ve o da ortada düşman kalmayarak çekilmiş olduğunu gündüz gözüyle gördüğü için, bu emri tatbik etmeyerek İsmet Paşa'yı vaziyetten haberdar etmiş... Bir tesadüf eseri olmakla beraber, bu hareketi, Malta'dan gelince, ben de duyarak beğenmiş idim. Bu sebeple İzzeddin Bey'i takdir ediyordum. Fakat zabit aileleri hakkında tebliğ ettiğim emre karşı verdiği cevap ve hiç görülmemiş şekilde, şımarık bir vaziyet ve eda ile aynı zamanda bana cevap vermekle beraber, bu cevabı daha yukarı makam olan Cephe Kumandanı'na da bildirip, onun meseleyi halletmesini talep eylemesi, her türlü askerî düşüncelere ve disipline aykırı ve çirkin bir hareket olduğundan canım sıkılmıştı; ve bu hareketin bir itiyat haline gelmesinde mühim mahzurlar görmüştüm. Evvelâ bana müracaat edip, mütalâasını ve teklifini arzettikten sonra, matlûbu olan muvafakati istihsal edemez ise, o zaman Cephe Kumandanı'na müracaat etmiş olsaydı, hâdiseyi hoş görmek caiz idi.

İsmet Paşa'nın hareketine gelince, onun hatası hepsinden büyük idi; çünkü, bu meselede, âdeta iki ki-

şi arasındaki ihtilâfı hal için kendisini hakem vaziyetinde görerek, karar verip bu kararı ikimize de tebliğ etmesi, tamamiyle askeri disiplin ve terbiyeye aykırı ve madûnu şımartacak, inzabatı haleldar edecek bir hareket idi.

İsmet Paşa, aynı hatayı, Birinci Kolordu'nun Köprücü Bölüğü kumandanı Yüzbaşı Necati Efendi hakkında İzzeddin Bey'in ikinci şımarık hareketini cezalandırmamakla tekrar etmişti; İzzeddin Bey bu meselede de, ikinci defa olarak çifte müracat yaparak, Sakarya muharebesinde köylerini terkedip geri çekilmek mecburiyetinde kalmış olan muhacir köylülerimizin eşyasını ve mallarını yağma etmek suçunu işlediği tahakkuk eden Yüzbaşı Necati Efendi'nin affını talep etmiş ve bir Kolordu Kumandanı olduğundan dolayı, böyle bir himayeye salâhiyettar olduğunu ileri sürmek gibi büyük bir terbiyesizlik ve şımarıklık göstermişti. Bu müracaatte de İsmet Paşa İzzeddin Bey'in şımarıklığını görmemezliğe gelerek, onun çifte müracaatını ve suçlu bir zabiti himaye etmesini muahazeye lüzum görmemişti.

Bunların hepsi, İzzeddin Bey'in, bir müddet sonra aleyhimde tahrik edilerek şımarıklığı, tecavüz derecesine getireceği şüphesini bende pek haklı olarak uyandırmıştı.

16 Haziran Pazartesi günü Birinci Kolordu Kumandanı İzzeddin Bey'den 15/6/1922 tarihli ve 1183 numaralı uzun ve yine disipline aykırı bir lisanla yazılmış bir takrir daha geldi. İzzeddin Bey, herhalde 14 ve 15 Haziran'da yeni öğütler almış ve yeni teşvik ve tahrikler görmüş olacak ki, bizim 9 Haziran tarih ve 2315 sayılı tebliğimize cevap olan ve Mümtaz Bey'in

azledildiği zamana tesadüf eden bu takririnde, birtakım iddialar serdederek "Defterdarlığın bu babda muhasib-i mesulden hesap talebine bir hakk-ı kanunisi görülemediğini, aksi takdirde muhasib-i mesulün bir gûna istiklal ve mesuliyeti kalmayacağını, şu halde vücudu bi mâna görülen Kolordular muhasip mesullerinin lâğvini ve bu babda tebligatın ifasına kadar mevcut kanunlar ve talimatı mahsusa ahkâmına riayetin de zarurî bulunduğunu arzeylerim" diyor idi.

12 Haziran'da göndermiş olduğu serkeşane cevabı hıfzetmiş ve sabır göstermiştim. Takibatı kanuniye yapılmasına karar verilerek, Mümtaz Bey'e işten el çektirildikten sonra, himaye ve teşvik gören Birinci Kolordu Kumandanı'na hak ettiği ihtarı yapmamak, artık miskinlik olur ve korkaklığa atfedilebilirdi. Bu düşüncelerle, bizzat kendi el yazımla şu ihtarı yazdım ve kendim, zarfı kapatarak ertesi sabah bir atlı ile gönderilmesini Evrak Müdürü'ne tenbih ettim.

Birinci Kolordu Kumandanı
Miralay İzzeddin Bey'e
Birinci Ordu Kumandanlığı
Numara - 52
Çay'dan:16 Haziran 1338
Birinci Ordu Evrak Numarası - 18822
Zata mahsustur.

Mafevkin verdiği emirleri vaktinde yapmamak, mütalâa dermeyanını inada kadar vardırmak bir şeyin muvafıkı usul ve kanun olmadığı tebliğ edilince, hayır muvafıkı usul ve kanundur diye cevap vermek, bu harekâtı ve muhaberatı itaatsizlik addolunacak dere-

ceye kadar vardırıp uzatmak ve mütemadiyen her şeye cevap vermeye kalkışmak gibi şeyler tekerrür ve tevali etmekte ve mafevkin uluvvü cenabiyle gayri kabili telif bir hal almakta olduğundan, bu harekâtınızı takbih ve menederim; bunların hiçbir suretle tekerrür etmemesini ihtar ve bunlardan ve fazla lâflardan mecaniyeti emreylerim.

(16 Haziran - Saat 7 sonra)

İmza
Birinci Ordu Kumandanı
Ali İhsan

Bu tekdirname Birinci Kolordu Kumandanı'nın eline, 24 saat sonra, 17 Haziran akşam üzeri saat 17'de varmıştır. Halbuki, 13 Haziran'da Bicar'da verilmiş olan karar mucibince, 15 Haziran sabahı 57. Fırka Kumandanı azledildikten sonra 16/17 Haziran gece yarısı İsmet Paşa, benim azlim için Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi'ne şu müracaati yapmıştır; bu müracaat, benim İzzeddin Bey'i tekdirimin, onun eline vusulünden tam bir gün evvel yazılmıştır; bunun için, benim tekdirimin bu müracaate sebep olduğu iddia olunamaz.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
Fevzi Paşa Hazretlerine;
Garp Cephesi Kumandanlığı
Yaverlik 529-Şifre
Akşehir'den: 17/6/1922

Ali İhsan Paşa; Ordunun inzibatını ve idare-i umumiyesini çıkmaz bir yola düşürecek bir surette hattı

hareket takip eylemektedir. Mesail-i muhtelife ayrı ayrı arz olunacaktır. Bu defa da umumî iaşe buhranı hükümferma olduğu bir sırada, anbarlarının mevcudiyetini günlerce haber vermeyerek ve haber verdirmeyerek, ansızın hiç mevcudu kalmadığını ve açlık tehlikesi bulunduğunu bildirmiştir. Bununla emrü kumandanın velevki bir gün bile olsa emniyetsiz bir elde bulundurulmasına imkân kalmadığı bir daha sabit olmaktadır. Binaenaleyh Ali İhsan Paşa'nın derhal kumandadan el çektirilmesini talep ve istida ederim. Başkumandanlık ile muhabere oraca daha kolay olacağından, karar istihsali müsterhamdır. Madde-i mukarrere olarak teklifim şudur: "Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın dürüst bir hattı hareket takip etmediği istidlâl olunmasına mebni 17 Haziran 338 (1922) zevalinden itibaren, kumandanlığına nihayet verilmiştir. Kendisi Konya'ya izam ve Müdafaa-i Milliye emrine tevdi kılınacak ve hakkında muamele-i kanuniyeye devam edilecektir." Vekâlete gelince, onun işten el çekmesine nisbetle bu meselenin halli şimdilik tâli bir ehemmiyette kalmıştır. Düşündüğüm, Karargâhiyle muamelâtı cariyeyi yapmak ve yerine bir kıdemliyi vekil göndermektir. 17/6/1922 tarih ve yaverlik 529 sayı ile.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Zavallı Fevzi Paşa, evvelce üçler arasında 13 Haziran'da kararlaştırılmış olan işlere ne şekilde âlet olarak kullanılıyordu. İlk yapılan bu resmî şikâyette ileri

sürülen anbar mevcutlarını haber vermemek ve verdirmemek iddiası, âdi bir iftira idi. Anbar mevcutlarını, Ordu Kumandanı değil, Levazım veya Erkânıharp reisleri imza edip, icabeden yerlere bildirirler. İzmir'de yapılan muhakemede Divanıharp bu gülünç iddiayı uzun boylu tetkik etmiş ve Erkânıharp Reisim Emin Bey'i (Emin Paşa'yı) da Divanıharb'e çağırarak malûmatına müracaat etmiş ise de, İsmet Paşa'nın "Haber vermeyerek ve verdirmeyerek" iddiası sübut bulmamış ve fezlekede sarahat ile bu iddianın tahakkuk etmediği zikrolunmuştur.

"Birinci Kolordu için artık mübayaa suretiyle erzak tedarikine imkân kalmadığını, Karaağaç, Orkenes anbarlarında da ancak bugün için mevadı iaşe kaldığı; Çay civarı mıntıkasında mübayaa suretiyle zahire tedarik edilememekte olup Akarim, Keneli, Kaşıkara anbarları mevcudu da mezkûr mıntıkadaki kıtaatı ancak yarın akşama kadar idare edeceği, Burdur cihetinde teklif edilen un ve buğdayın pahalı bulunduğu ve başka tenzilât icrasına bayilerin razı olmadıkları cihetle, sarfı nazar edildiği, Konya ve Akşehir cihetlerinden mübayaa edilecek buğdaylardan Ordu ihtiyacı yevmisinin hiç olmazsa şimdilik yarısı miktarında buğday ve arpanın irsali arz ve buna rapt-ı ümit edildiği halde bugüne kadar bir şey gönderilemediği gibi badema da gönderilemeyeceği, Cephe Levazım Riyaseti'nin, Birinci Ordu Levazım Riyaseti'ne vâki olan iş'arından anlaşıldığı ve binaenaleyh Pazar sabahından itibaren Birinci Ordu'nun aç kalacağı ve kıtaat nezdindeki demirbaşların ve ihtiyatların sarfına başlanmak mecburiyeti hasıl olacağı cihetle yarınki Cumartesi gününden itibaren İshaklı - Bagziyan - Çay mıntıkasındaki beş fır-

ka için etlikten maada her türlü ihtiyaç yevmilerinin Akşehir ve Konya'dan muntazaman irsaline ve menzil mıntıkasındaki kıtaatı saire için de her hafta otuz bin lira ve ayrıca İshaklı - Bagziyan - Çay bölgesinden iaşe edilen kıtaat etliği için de yirmi bin ki; ceman haftada elli bin lira iaşe parasının itası ve Orduyu aç bırakmamak için icabında parası verilmek şartiyle, tekalif-i harbiye nezdindeki erzaka vaziyet edilip edilmeyeceğinin iş'arına müsaade buyurulması...

Bu raporu 16 Haziran akşamı almış olan İsmet Paşa, mal bulmuş mağribi gibi, hemen 16/17 Haziran gecesi, benim azlim için Fevzi Paşa'ya bir şifre yazmış ve bu şifreye rapordaki iş'arı tahrif ederek dercetmiştir. Bir sene sonra, hâdiseyi tetkik eden Divanıharb'in fezlekesinde:

"Birinci Ordu Kumandanı'nın 4/6/1922 tarihli telgrafında iaşenin buhrana doğru gitmekte olduğu, hiç olmazsa yevmiye bir vagon un irsalinin arzedilmiş bulunduğu ve en son 16 Haziran 338 tarihiyle ve Emin imzasıyle 14 Haziran tarihine ait anbar mevcutlarının bildirilmiş olduğu yazılarak Ali İhsan Paşa'nın kasten mevcutları vermediği veya verdirmediği hakkındaki «iddia tahakkuk etmemektedir» hükmü verilmiştir. Keza aynı fezlekede "Mübayaa parasının bundan gayri bir yere sarfedildiği sabit olamamakta ve 210 bin liralık iaşe parasından maaşa para sarfedilmediği tebeyyün etmektedir" neticesine varılmış olduğu görülmektedir.

Bu kadar çürük ve garaze müstenit fena tefsir ile benim azlim için, 17 Haziran gecesi yazılan şifreye dercedilmiş olan bu iddia ve töhmet, adeta bir iftira mahiyetini taşımakta ve İsmet Paşa'nın beni bir an ev-

vel Birinci Ordu'nun başından atmak için şuurunu kaybedecek hale gelmiş olduğunu göstermektedir.

Diğer taraftan, mezkür şifrede tatbik kabiliyeti olmayan fikirler ileri sürülmüş ve bu suretle şu meselede dahi acz ve idaresizlik tebarüz etmiştir. 16/17 Haziran gece yarısından sonra teklifin yazıldığını kabul edersek, şifre edilmesi, telgraf merkezinden Ankara'ya çekilmesi için en aşağı üç saat geçince 17 Haziran sabahı saat dört veya beşte İsmet Paşa'nın telgrafı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'ye varmış olabilir. Bu saatte Fevzi Paşa tabiî uyur; kalkınca kendisine verilen şifre mahlûlü üzerine hemen Başkumandanlık'a teklif müsveddesi yazılıp şifre edilmesi ve çekilmesi için, 17 Haziran zeval vakti gelmiş olur. Şu halde daha Başkumandan, Fevzi Paşa'nın şifresini almadan 17 Haziran öğle vakti, yâni benim azlim için teklif edilen saat gelmiş olur. Bu kadar adi bir şey bile iyi düşünülüp tanzim olunmamıştır.

Biz, "Düşman ordusunda isyan ve tezebzüb hali vardır, bir an evvel taarruza geçelim" diye düşünüp teklifler yaparken, bizim Garp Cephesi Kumandanı böyle işlerle meşgul olmuş ve onu bile beceremeyiştir.

17 Haziran günü hiçbir hâdise zuhur etmeden geçmiştir.

17 Haziran sabahı Birinci Kolordu Kumandanı'na gönderdiğim tekdirname henüz atlı ile yolda iken, benim aleyhimde İsmet Paşa'nın gece yarısından sonra Fevzi Paşa'ya usulen yazmış olduğu şifre, Ankara'ya çoktan çekilmişti. Benim bu şikâyetten 17 Haziran sabahı henüz haberim yok idi.

Bugün için evvelce tertip etmiş olduğum 14. Fırka'nın manevrasına gittim. Ve akşama kadar bu işler-

le meşgul oldum. Gece hususî olarak vâkıf olduğum bu şifrenin yukarıda yazıldığı gibi aynen doğru olduğunu bir sene sonra İzmir Divanıharbi'nin fezlekesinde okudum.

18/6/1922 günü akşamına kadar, İsmet Paşa'nın müracaatinden yine bir haber çıkmadı. Her saat başında azlim hakkında tebligat yapılacağını bekliyordum. Kanuni tâkibatın bahis konusu olmasına göre, hususî dosyamda eksik olan bazı vesikaların suretlerini aldırdım. Artık Ordu Emri Yevmîsi neşretmeye de son verdim.

İsmet Paşa'nın17 Haziran tarihli şifresinde ileri sürdüğü anbar mevcutlarını haber vermemek ve mübayaa parasını Şubat maaşına sarfetmek meseleleri hiç aklıma gelmemiş ve yeni bir iddia zemini olduğu için Levazım'dan dosyaları getirterek muhabere evrakını tetkik ettim; lüzumlu gördüklerimin birer kopyesini, akşama kadar çıkarttım. Bu suretle ileride aleyhimde açılacak kanunî tahkikat ve tâkibata hazırlanıyordum.

18 Haziran 1922 akşamı saat yedide Birinci Kolordu Kumandanı'ndan bir şifreli telgraf aldım; aynen şöyle yazılmış idi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na
Zata mahsustur. 18/6/1922
Yaverlik - 27

Birinci Ordu evrakında
18881 numara ile kaydedilmiştir.

17/6/1338 saat beş sonrada yedime vasıl olan 16/6/1338 ve saat 7 sonra tarih ve yaverlik 52 numara

ile zata mahsus işaretli ve namıma mahsus tekdirnameyi aldım. Bast-ü-dermeyan edilen sebepler ile telif edecek kendimde hiçbir vaziyet bulamadım. Taadat ve tekrarı uzun süren muhtelif zamanlardaki ahval-i-mütehaddise ile bende ve âmirimde hasıl olan fikir ve kanaate karşı, ifayı vazifeye devamımı müteassir gördüğümden, istifamı takdim eyler ve kabulü ile icabının icrasına emir buyurulmasını rica ederim efendim.

İmza
Birinci Kolordu Kumandanı
İzzeddin

Bu istifanameyi okuyunca, bir müddet için hıfzetmeyi veya kabul etmemeyi düşündüm; fakat her ikisini de münasip görmedim; çünkü İzzeddin Bey'i tekdir eden tezkerem, onun eline vardığı zaman, İsmet Paşa, en aşağı on iki saat evvel benim azlimi 17 Haziran tarihli şifresiyle Erkân-ı Harbaye-i Umumiye Riyaseti'ne yazmıştı. Daha 13 Haziran'da, Bicar müzakeresinde verilmiş olan bu karar, bugün olmazsa yarın bana tebliğ edilecek idi. Son icraat olmak üzere bu hâdisenin de benim ile İzzeddin Bey arasında kalmayarak icabedenlerce resmen malûm olması için Garp Cephesi Kumandanlığı'na 18/6/1922 tarih ve yaverlik 53 numaralı zata mahsus şifre ile hâdiseyi bildirdim. İzzeddin Bey kendi kararıyle hareket etmiş olsaydı, 17 Haziran saat beşte aldığı tekdirname üzerine daha o akşam istifanamesini yazıp 17 Haziran tarihiyle yine şifreli olarak bana gönderebilir idi. Herhalde 18 Haziran sabahı, Akşehir'e giderek İsmet Paşa ile görüştükten sonra öğle vakti, İshaklı'ya gelip istifanamesini yazmış olacak ki,

bu şifre bize 18 Haziran saat yedi sonra da vasıl olmuştur. İsmet Paşa'nın elbette bu istifa hâdisesini de, aleyhime bir azil sebebi olarak ileri süreceğine şüphem yok idi. Garp Cephesi'ne, 18 Haziran akşamı gönderdiğim şifrede, hülâsa olarak meseleyi şöyle bildirmiştim:

"1 - İzzeddin Bey bugün 18 Haziran tarih ve yaverlik 27 numaralı şifre ile istifa etmiştir.

2- Ordunun beş ve dokuz Haziran tarih ve 2315 ve 2316 numaralı olup maaşların tesviyesine dair iki emrinden birincisine 12 Haziran'da itaat-ı askeriye ile telifi kabil olmayan cevaplar vermişti. Daha evvelkilerden maada bu cevaba da sabır ve uluvvü cenab göstererek ses çıkarmamış olmaklığıma rağmen, ordunun ikinci emrine de 15 Haziran'da yine aynı tarzda inat ve serkeşlikle cevap vermesine binaen, 16 Haziran tarihinde kendi elimle yazılmış bir ihtarname göndermiştim.

Şimdiye kadar İzzeddin Bey'in muhtelif muameleleri hakkında mafevk makama bir şey yazmaya lüzum görmemiştim. Ancak, kendisinin çifte müracaat ile iki defa zat-ı devletlerine de şikâyette bulunması sebebiyle, ben de iki defa mütalâamı arzetmiş ve fakat yine sabır gösterip tecziyesini talep eylememiştim.

3- İzzeddin Bey'in istifası bu son ihtarım üzerine olduğundan kabuliyle emr-i devletlerine izam etmekliğime müsaade buyurulmasını arzederim."

Ertesi gün 19 Haziran sabahı Garp Cephesi Kumandanı, bu hâdiseyi Başkumandanlığa arzettiğini, keyfiyetin kanunî tahkikata tâbi olmasının mukarrer olduğunu, istifanın kabulünü icabettiren muamelelerin tafsilen iş'arını, karar tebliğ edilinceye kadar İzzeddin Bey'in emir ve kumandada devamının zarurî ol-

duğunun kendisine tebliğini, Yaverlik 533 sayılı şifresiyle, cevaben bize bildirdi. İsmet Paşa bu şifreden iki saat sonra yazılmış diğer bir şifreli emirle Birinci Kolordu'nun Cephe emrine alındığını tebliğ eyledi.

Hemen aynı gün, 19/6/1922 akşamı, Yaverlik 54 numara ile İzzeddin Bey'in yolsuz hareketlerini tafsil eden uzun bir takrir yazarak, Garp Cephesi'ne posta ile gönderdim. Bu tahriratım ancak 20 Haziran'da alınmış olabilirdi. Esasen bir çok vakaları bizzat Garp Cephesi Kumandanı tahrik etmiş; zabit aileleri ile Yüzbaşı Necati'nin ve maaş bordroları hakkındaki çifte müracaatlar da evvelce kendisine bildirilmiş olduğundan, İsmet Paşa, işin tekmil teferruatına vâkıf idi. Bu sebeple mezkûr tahriratım, ancak istenilen cevabı verip dosyalara sokmak ve hâdiseleri toparlayıp zübde etmek için yazılmış ve gönderilmişti. Ben ordunun kumandasını bıraktıktan sonra, arkamdan bu işleri toparlamak kolay bir iş olmayacaktı. Çünkü vesikaların çoğu benim dosyamda mahfuz idi. Muhabereler «zata mahsus» cereyan etmişti.

Cevap olarak yazmış olduğum bu tahriratın sonunda, Miralay Mümtaz Bey hakkında kanunî takibat icrasının takarrür eylediği yazıldığından, aynı suçu işlemiş olan Miralay İzzeddin Bey hakkında da aynı kanunî tahkikat ve takibat icrası lüzumunu arzettim; fakat bir sene sonra Divanıharp'te öğrendim ki bütün iddialar benim aleyhime tevcih ve teksif olunmuş; diğerleri hakkındaki şikâyetler örtbas edilmişti. Mümtaz Bey'in 14 Haziran akşamı işten el çektirilmesi, gizli maksada vasıl olmak için bir mebde', bir hareket noktası teşkil etmişti.

Esasen İsmet Paşa, hemen bütün kumanda işlerini ve iaşenin tanzimi meselelerini Asım Bey'e bırakarak 12 Haziran'dan beri benim azlimi bir an evel temin et-

mekle uğraşmıştı. O zaman esnasında bütün kumanda ve idare işleri, Cephe Erkânıharp Reisi Asım imzasiyle tanzim ve irsal olunmakta idi. 12 Haziran'da Akşehir'den Sivrihisar'a giden İsmet Paşa, 13 Haziran'da Bicar istasyonunda konuşmalar yapmış; 14'de oradan Milli Müdafaa Vekili Kâzım Paşa ile beraber Akşehir'e dönmüştü. 15 Haziran'da Mümtaz Bey meselesiyle uğraşmış; 16 Haziran'da benim azlim için müracaat tanzim etmiş ve ilk olarak iaşe meselesini ileri sürerek geceleyin Fevzi Paşa'ya şifre çektirmiş ve 17 Haziran zevalinden itibaren kumandama nihayet verilmesini talep eylemişti. Benim bir an evvel azil edilmekliğimde acele ve ısrar gösteren İsmet Paşa, 17 Haziran zevaline kadar, tam iki buçuk gün mükerrer müracaatler yapmış ve başka meseleler ileri sürerek, şikâyetlerini tevali ettirmiş; işte düşmanın bir taarruzu veya bizim ona taarruzumuz ve iaşe zorlukları bahis konusu olduğu günlerde Garp Cephesi Kumandanı'nın başlıca meşguliyeti bunlardan ibaret olmuştur.

İsmet Paşa'nın 12 Haziran sabahından sonra işleri Asım Bey'e bırakarak Sivrihisar'a ve Bicar'a gidip azlimi temin için entrikalar ile muşgul olmasına göre Garp Cephesi'nin her işi ile Asım Bey uğraştığından, iaşe meselesinde evvelce yazılı olduğu üzere bana isnad olunan «Haber vermemek ve verdirmemek» iftirasında da Asım Bey'in tesiri aşikârdır.

İSMET PAŞA NİHAYET MAKSADINA MUVAFFAK OLDU. MUSTAFA KEMAL İLE ARAMI BOZARAK VE ONU ALEYHİME KIŞKIRTARAK AZLİMİ TEMİN ETTİ

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, Garp Cephesi Kumandanı'nın 17 Haziran sabahı gön-

dermiş olduğu şifredeki talebini, İzmit ve Adapazarı taraflarında dolaşan Başkumandan Mustafa Kemal Paşa'ya aynıyle şifreli olarak bildirmiştir; fakat Mustafa Kemal Paşa'nın bu şifreyi ne zaman aldığı malûm değildir. Diğer taraftan İsmet Paşa tarafından 17 Haziran'dan itibaren benim aleyhimde yazılan şikâyetleri birer birer tesbit ettiren Fevzi Paşa; 25 Haziran'a kadar, bu şikâyetleri dokuz madde halinde tanzim ettirmiştir.

19 Haziran akşamı, mutadım olduğu üzere, erkence yatmıştım. Üç günden beri azlim hakkında gelecek emri beklemekle benim de âsabım hayli bozulmuş olmakla beraber, sabretmeyi ve mukadderata tahammül etmeyi senelerden beri öğrenmiş olduğum cihetle, biraz uyumak mümkün olmuştu. Henüz uykumu alamamış olduğum bir zamanda, oda kapısını vuran yaver; zata mahsus acele bir şifre geldiğini haber verdi. Saata baktım; henüz gece yarısından sonra saat ikiye gelmiş idi. Beklediğim şifre olduğunu tahmin ederek ve yaverden gizli bir nokta kalmamış olduğundan ona bu şifreyi hemen halledip getirmesini söyledim. Ben de yatağımdan kalkarak yüzümü yıkadım; saçlarımı düzeltim. Büyük Tanrı'dan sabır ve tahammül vermesini diledim.

15 dakika sonra tekrar gelen Yaver, şu şifre mahlûlünü verdi:

Birinci Ordu Kumandanlığı'na

Dürüst bir hattı hareket takip etmediği anlaşılan Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın kumandanlığına nihayet verilerek muamele-i kanuniyeye de-

vam edilmek üzere Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine verilmesi tensip edilmiştir. Şifre - 1892.

İmza
Başkumandan
Mustafa Kemal

Başkumandanlığın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nden tebliğ buyurulan 19/6/1338 tarihli emri aynen bâlâya dercedilmiştir. Birinci Ordu Kumandanlığı'nı vekaleten Beşinci Kolordu Kumandanı Fahreddin Paşa Hazretleri deruhde buyuracaklardır. Müşarünileyh Hazretlerinin Çay'a muvasaletini müteakip Ali İhsan Paşa Hazretleri Müdafaa-i Milliye Vekâleti emrine hareket edeceklerdir.

Ordulara ve Cephe emrindeki kolordulara tebliğ edilmiştir.

320/6/1922 - Saat 1.30 evvelde yazılmıştır.

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Bu şifreyi Akşehir'den telefonla yavere yazdıran muhabere zabiti, Fahreddin Paşa'nın Akşehir'den bir saat evvel hareket ettiğini haber vermiş... Almış olduğum malûmat üzerine, beklemekte bulunduğum acı haber, nihayet tahakkuk etmiş ve fakat bende hiçbir hayret ve teessür uyandırmamıştı.

Akşehir'den muhabere subayının şifahen telefonla verdiği malûmat, gûya şifre ile gizli bildirilen bu işlere vakıf olduğuna delâlet eder.

Yavere dedim ki:

- Gündüz çalıştığım binada kendime ait evrakı ve eşyayı buraya getirtiniz. Fahreddin Paşa'yı bekleyiniz. Ne zaman gelirse, benim için, "Gelen şifreyi okuduktan sonra tekrar yattığımı ve uyumakta olduğumu" söylersiniz; iş odasına götürürsünüz ve "Burada istirahat etsinler; sabahleyin görüşürüz" dediğimi de ilâve edersiniz.

Bu tebliğ, İsmet Paşa'nın 17 Haziran'daki şifresinde yaptığı teklifin hemen aynı idi. "Muamele-i Kanuniyeye devam edilmek üzere" kaydı tekrar edilmiş olduğundan, bu muamelenin daha evvelce başlamış olduğu ve şimdi azilden sonra devam olunacağı tahakkuk ediyordu. İlk iş olarak Millî Müdafaa Vekili'ne saat üçte bir şifreli telgraf çektirdim; Konya'ya gidip orada emre intizar etmekliğime müsaade edilmesini istedim. Sabahleyin Sivrihisar'dan gelen şifrede Kâzım Paşa "Konya'ya azimet-i devletleri münasiptir efendim" ibaresiyle muvafakat cevabı verdi.

İkinci iş olarak, henüz kumandam altında bulunan fırkalara ve Birinci Ordu Menzil Mıntıka Müfettişliği'ne şifre ile şu tebliği yaptım:

Çay'dan: 20 Haziran 1922
Aceledir.

Şimdi saat iki evvelde Garp Cephesi'nden aldığım şifrede dürüst bir hattı hareket takip etmediğimden dolayı kumandama nihayet verilerek Müdafaa-i Milliye emrine verilmekliğim hakkında Başkumandanlığın emirleri ve Fahreddin Paşa Hazretlerine vekâleten Ordunun kumandasını tevdi etmekliğim tebliğ edilmiştir.

Uzunca müddet zafere hazırlanmak için geceli gündüzlü beraber çalıştığımız silâh arkadaşlarıma ve orduma veda eder ve kendilerine hayırlı zaferler ve muvaffaki yetler temenni eylerim.

İmza
Mirliva
Ali İhsan

İki saat içinde birbiri ardı sıra fırkalardan şu ce vaplar geldi:

Birinci Ordu Kumandan-ı Alişanı
Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Şifre-20/6/1922

İyi bir mazi ile hayat-ı askeriyelerini geçirmiş ve sevk ve idare ettiği ordularını adeden faik düşmana karşı zafere isal etmiş ve menakıb-ı askeriyesi şerefler ile mali zatı sâmileri gibi bir kumandandan ayrılmaktan, başta âcizleri olmak üzere, bütün fırkam pek müteessirdir. Muvaffakiyatı devletlerine tevfik ve selâmeti ihsan buyurmasını Cenabı Hak'tan tazarrû' ve arz eylerim efendim.

İmza
Ondördüncü Fırka Kumandanı
Ethem Necdet

Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne
Şifre: Sandıklı'dan: 20/6/1922

Mufarekat-i devletlerinden dolayı pek mahzun olduk. Maiyet-i samilerinde bulunduğumuz müddetçe

iktisap ettiğimiz feyz-ü tekâmülden dolayı hissiyat-ı tazimkârânemizi arz eyler, har ve samimî ihtiramatımızın kabulünü ve teveccühat-ı devletlerinin bakasını istirham ederim efendim.

Yaverlik 37 Numaralıdır.

İmza
Altıncı Fırka Kumandanı
Nazmi

Huzur-u sâmilerine
Maruz-u bendegânemdir: 20/6/1922

Bu sabah alınan şifre, yalnız bendenizi değil, fırka-i âcizi mensuplarını da teessürlere gark etmiştir. Fırka-i âcizi her an başlarında görmekle müftahir ve mesrur oldukları zat-ı devletlerinin emr-ü kumandasından ayrılmasını gözyaşlarıyla karşılayacaktır.

Şimdiye kadar meslek namına bi payan istifadelere mazhar olmuş bulunan fırka-i âcizi şu tebeddülâttan arz-ı teessürat eyler, vücud-u devletlerinin âfiyette berdevam olması duasını Cenabı Hüda'ya refeylerim efendim.

İmza
Sekizinci Fırka Kumandanı
Kâzım

Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne
20/6/1922

Zat-ı devletlerine güvenerek büyük bir azim ile vazifesine devam eden Menzil mensubeyni namına mufarekat-ı fehimanelerini büyük bir teessür ile karşılar ve

millete, hükümete daha büyük hıdemat ifasına muvaffakiyetleri tesellisiyle saadet ve selâmet-i devletlerini tazarrü' ve niyaz eylerim efendim.

İmza
Birinci Ordu Menzil Mıntıka Müfettişi
Abdi

Milli Müdafaa Vekili'ne ve fırkalara yazdığım telgrafları şifre edip çektirmesini yavere tebliğ ettikten sonra, tekrar yattım. Bir kaç saat daha uyuduktan sonra sabahleyin kalktım. Sabah raporlarını istedim. Henüz ordunun kumandasını Fahreddin Paşa'ya teslim etmediğim için düşmanın bir hareketi var ise ve askeri vaziyet icabettiriyorsa kumandayı Fahreddin Paşa'ya bırakmayarak, beraber muharebeyi idare etmeyi düşünmüştüm. Raporlarda her zamanki gibi düşman vaziyetinin sâkin bulunduğunu anladıktan sonra, yavere Fahreddin Paşa'nın ne yaptığını sordum; yaver eliyle işaret ederek:

- İki bacak pencereden dışarıya bakıyor efendim, dedi. Fahreddin Paşa'nın oturduğu evin pencerelerine baktım; hakikaten iki uzun bacak, açık bulunan pencereden dışarı uzatılmış idi.

- Küçük köy odasına sığmamıştır da ondan; cevabını verdim.

- Hiç uyumadı. Biraz oturduktan sonra ortalık ağarınca Erkân-ı Harp Reisi Emin Bey'i çağırtarak onunla görüştü. Siz yattıktan sonra, Fahreddin Paşa Akşehir'den geldi. Sizi sordu: "Gelen şifreyi okudu; tekrar yattı. Sabahleyin görüşürüz dedi" cevabını verdim. Birdenbire: "Allah Allah" diye bağırdı. "İsyan edeceği zannedilen Ali İhsan Paşa'ya bakınız; müsterih olarak

yatağında uyuyor. Bize Akşehir'den neler söylemişlerdi" dedi.

Erkân-ı Harp Reisi Emin Bey'i çağırtarak ona da şunları söylemiş:

- İsmet Paşa, dosyaları Ali İhsan Paşa'nın almamasına dikkat etmekliğimi sıkı sık bana tenbih etti. Emin Bey:

- Dosyalar şubelerdedir. Gelen evrakı Paşa okur ve bize gönderir idi. Resmî bütün muhabereler ve dosyalar bizdedir, cevabını vermiş.

Bizim yaverler ile emir zabitleri, Fahreddin Paşa ile beraber gelen subaylardan da hasbihal tarzında şu malûmatı elde etmişler:

«İsmet Paşa, akşam üzeri Fahreddin Paşa,'yı Ilgın'dan telefonla Akşehir'e çağırmış... Başkumandan'ın emri ikindi vakti geldiği zaman, ilk önce İsmet Paşa hayli telâş ve heyecan eseri göstermiş. Bu emri nasıl tebliğ edeceklerini ve emre itaat etmeyip isyan edersem ne yapacaklarını endişe ile düşünmüşler; Fahreddin Paşa'ya, bizzat İsmet Paşa talimat vermiş; ve yola çıkarmış. Bunun hareketinden bir saat sonra bize emri tebliğ etmişler. Çay'a gelinceye kadar hayli korku geçirmişler; köyün kenarında ordugâh karakolları geceleyin ansızın gelen otomobili durdurup isticvap etmişler. Bu esnada Fahreddin Paşa: "İşte mukavemete başladılar, demiş; ordugâh karakolları isticvap vazifesini yaptıktan sonra otomobile bir asker katarak Fahreddin Paşa'yı doğruca benim yattığım binaya sevketmişler.»

- Zavallı sefil mahlûklar, dedim; neler düşünüyorlar! Herkesi kendileri gibi fesatçı zannediyorlar.

Bu haberleri aldıktan sonra Fahreddin Paşa'nın

yanına gittim. Tatsız bir kaç lâftan sonra:

- Sabah raporlarını okudum. Tekmil ordu cephesinde gece sükûnetle geçmiştir. Bir fevkalâdelik yoktur. Şu hale göre bu dakikadan itibaren Birinci Ordu'nun kumandasını, vekil olarak size devrediyorum. İşte Erkân-ı Harp Reisi emrinizdedir. Çağırın bütün ordunun muameleleri, dosyaları, vesairesi hakkında kendisinden malûmat isteyiniz. Ben fırkalara bu değişikliği tebliğ ederek veda ettim, dedim.

Gündüzün Ordu Kurmay Başkanı Emin Bey'in tertibi ve teklifi üzerine bütün karargâh mensuplariyle bir arada bir fotoğraf aldırdık. Bu vesile ile toplanmış olan yakın maiyetime şu suretle veda ettim:

"Aziz arkadaşlarım; hepinizin yüzlerinizde ve gözlerinizde hissetmekte olduğunuz elemi okuyorum; mukadderat böyle imiş. Hiç üzülmeyiniz. Şahıslara bağlı kalmayınız; ordunun muzaffer olması için benim zamanımda olduğu gibi, infikâkimden sonra da aynı intizam ve prensipler tahtında vazifelerinizi ifaye devam etmenizi tavsiye ederim; buna da eminim. Zafer kazanılsın; vatan düşmandan kurtulsun; biricik düşünceniz bu olsun. Hepinize âfiyetler ve muvaffakiyetler dilerim. Allahaısmarladık aziz arkadaşlarım; hepiniz sağ ve muvaffak olunuz."

Ordu Karargâhının baştan aşağı bütün mensupları, gözleri yaşlı olarak, yanıma gelip birer birer elimi öptüler ve sağlık dilediler. Ben de onlarla beraber ağladım.

Akşam üzeri Konya'ya hareket edecektim. Fakat yolcu vagonu bulunmadığından hareketim bir gün gecikti. 21 Haziran'da Bolvadin'e giderek orada Yakup Şevki Paşa ile ve Dördüncü Kolordu Kumandanı Ke-

maleddin Sâmi Bey'le görüştüm. Her ikisi de bu neticeden çok müteessir görünüyorlar ve İsmet Paşa'nın kendi kin ve garazine ordunun menfaatini feda etmesinden şikâyet ediyorlardı. Kemaleddin Sâmi Bey dedi ki:

- İdare edemediniz; biz de Yunanlılar gibi birbirimizin aleyhine döndük ve onlara benzedik; şimdi siz bir müddet Konya'da oturunuz. O, muamele-i kanuniye filan lâftır. Ortada ne suç var ki mesuliyet ve ceza mevzuu bahsolsun. Bir şey yapacakları yoktur. Mesele sizi iskartaya çıkarmaktır. Muvaffakiyette ortak istemiyorlar.

- Benim yerimde sizler olsaydınız, çoktan kavga çıkmış veya istifa edip çekilmiştiniz; dedim. Beni istifaya mecbur etmek için tâ Mart ayından beri İsmet Paşa uğraşmakta ve tazyik etmekte idi. Adnan Bey burada size söylemedi mi? İsmet Paşa ile Ali İhsan Paşa'nın arası dehşetli açıktır. Ali İhsan Paşa'nın istifa etmesini bekliyorlar ama, o da etmeyecek galiba!" diyerek hakikî vaziyeti açıklamamış mı idi? Adnan Bey'in o lâfları boşuna sarfedilmiş değil idi. Size hasbihal olarak söylenmiş olan bu lâflar, bana duyurulmak maksadını gözetiyordu. Bunlara rağmen ben istifa etmedim ve etmeyeceğim diye size cevap vermedim mi? 30 Mart'ta yaptığımız törende gördüler ki: Asker iyi yetiştirilmiştir ve bütün ordu mensupları tam bir ahenk ve bağlılık ile kumandanlarını severek takdir ediyorlar; zafere ulaşacaklarına artık inanmışlardır. Daha evvel vukubulmuş olan İnönü, Altıntaş, Kütahya ve Eskişehir mağlûbiyetleri ve idaresizlikleri tekerrür etmeyecektir. Bu merbutiyeti ve ahengi görünce İsmet Paşa küplere bindi; «Ali İhsan Paşa askere para dağıtıyor;

orduyu avucunun içine almıştır. Bizi hiçe sayıyor; bizim itibarımızı ve itimadımızı kaybetmemiz için tenkidler, itirazlar yapıyor. Askere ve subaylara izin vererek kendi lehinde memlekette propaganda yaptırıyor. Mebusların maaşları aleyhinde bulunuyor vesaire» diye iftiralar tertibine başlamadı mı? Bunların mühim bir kısmını siz de duyarak bana söylememiş mi idiniz? Binaenaleyh idare edemediniz diye bana kabahat isnadına kalkmayınız. Ben vatanıma, milletime hizmet için her hususta feragat gösterdim, bu iftiralara ehemmiyet vermedim. Baktılar ki taş ağırdır; yerinden kımıldamıyor. Bir manivelâ ve entrika kuvvetiyle onu atalım kararını verdiler. Ve böyle yaptılar. Sağlık olsun. Dua edelim de Yunanlılarla yeni bir muharebeyi İsmet Paşa yalnız başına idare etmesin. Görmüyor musunuz? «Sad» hareketi ne oldu? «Kaf» müdafaa tertibi ne haldedir? Üç aydan beri hâlâ Yunanlıların Eskişehir cenubundan Aziziye istikametinde taarruzunu bekliyor. Samsun'u bombardıman eden Yunan harp gemilerinin mermileri, sanki Aziziye'yi döğüyormuş gibi her iki orduya muharebe tertibatı aldırdı. Bunlar, kafası sağlam işleyen, yüreği tam bir cesaretle ve metanetle çarpan bilgili ve iyi görüşlü bir kumandanın yapacağı marifetler midir? Mukadderat böyle imiş.. Fakat bu adamın, iftira tertibinde Allah'tan hiç korkusu yokmuş. Yalan ve düzeni su içmek kadar basit ve mübah görüyormuş. Orduyu aç bırakacakmışım... Ali İhsan Paşa, ordularını hiçbir zaman ve hiçbir yerde aç bırakmamıştır. İki gün sonra anbar mevcutları tükeniyorsa, elbette iki gün evvel feryad edeceğim. Ağlamayan çocuğa meme verilmez. Hüsnüniyete müstenit bir raporumu, âdeta, cânilik gibi göstermeye çalışan adam

namussuz bir alçaktır.

Her ikisi de sustu. Şevki Paşa:

- Evet! Mukadderat; Allah bu vatana ve millete acısın, cevabını verdi; Kemaleddin Sami Bey de «Amin» dedi.

21 Haziran akşamı Çay istasyonundan Konya'ya hareket ettim. Tekmil ordu karargâhı mensupları ve yakın kıtalar subayları, bu meyanda 23. Fırka Kumandanı Yarbay Halis Bey (merhum İstanbul Kumandanı Ömer Halis Paşa) istasyonda uğurladılar. Hepsinin gözlerinde teessür ve hüzün okunuyordu.

Ertesi sabah Konya'ya geldik; ve oradaki evimize giderek sükûn ve intizar içinde işsiz bir adam hayatına girdim. Konya'ya giderken tren içinde şöyle bir maziyi düşünmüştüm:

Malta'dan kaçıp Anadolu'ya iltihak ettiğim zaman İsmet Paşa bana şöyle bir telgraf göndermişti:

Vatanımıza salimen muvasaletinizi, davamız için fali hayır addetmekten mütevellit fevkalâde meserretlerimizi arzeylerim. Seyahat-i devletlerine teshilât iraesi için evamir-i lâzime verilmiştir. 26 Eylül 1921

İmza
Garp Cephesi Kumandanı
İsmet

Mustafa Kemal Paşa'dan da şu telgrafı almıştım:

Düşman esaretinden tahlisi nefsederet vatanımıza kavuşmalarını hepimiz büyük meserret ile telâkki ettik. Ordumuza mazide olduğu gibi büyük hizmetler ifa

edeceğinize itimadımız büyüktür. Doğruca Ankara'ya teşrifinizi rica ederim. Seyahatinizin teshili için memurin-i âidesine emir verilmiştir efendim. 26 Eylül 1921

İmza
Başkumandan
Mustafa Kemal

İşte bu suretle ve Ankara istasyonunda gayet hararetli bir karşılaşma ile orduya girmiştim. Şimdi bu akşam Çay istasyonundan hareket etmekle artık orduya veda etmiş oluyorum. "Bu adamlar sağ iken benim bir daha orduya girip vatana hizmet etmekliğime imkân yoktur. Hayatımızı kazanmak ve temin eylemek için ticaret veya ziraat ile uğraşmak lâzım geliyor" hükmünü kendi kendime verdim.

Haziran içinde, Konya'da bulunan eşim ile iki küçük oğlumu, bir kaç günlük ziyaret maksadiyle, Çay'a getirtmiştim. Onlar da bu hazin âkibete şahit olarak benim ile beraber Çay'dan Konya'ya dönüyorlardı:

Konya Lisesi'nde okuyan oğullarımdan Turgan bana dedi ki:

- Baba, tarihte okuyoruz. Büyük kumandanlar hep böyle birbirlerini çekemeyerek fesat yaparlarmış; rakiplerini padişahın gözünden düşürerek azil ve hattâ idam ettirirlermiş. Bunlar birer vahşet ve fenalık değil mi idi?

- Hiç şüphe yok, oğlum; vahşet ve fenalık idi; fakat o zamanlar, orta çağ devri; derebeylik ve despotluk fikri hâkim idi; dünyanın her tarafında âdet böyle idi.

- Eh! Şimdi yine orta çağda mıyız?

- Orta çağda değiliz ama, müfsitler, katiller, hırsız-

lar, menfaatlerini düşünenler, dalkavuklar, iyi insanların ve büyük devlet adamlarının arasında da tek tük bulunuyorlar. Bunları kontrol edecek kuvvetler olmazsa, keyiflerine göre istedikleri gibi hareket ederler. Buna imkân vermemek için Millet Meclisleri, Parlamentolar icat olunmuş...

Söz buraya gelince durdum. Oğlum sordu:

- Söylesene babacığım; neye durdun? Sözünü kestin? Bizde de Ankara'da Millet Meclisi varmış...

Benim teessürden gözlerim daldı ve yaşardı.

Refikam söze karıştı:

- Var ama, bakalım sözünü geçirecek ve hakkı arayacak kuvvette mi? Orası henüz belli değil; çünkü Millet Meclisleri de bizim gibi muhtelif düşünceli insanlardan mürekkep; kim bilir? Belki hakkımızı arayan, soran bulunur...

Konya'ya geldiğimiz gün, 22/6/1922'de şu haberleri aldım:

Daha 19 Haziran öğle vakti, Başkumandan'ın benim azlime dair olan şifreli telgrafının Genelkurmay Başkanlığı'na gelmesinden iki saat sonra, Ankara'da, kulağı delik mebuslar bu kararı duymuşlar; mebuslar arasında fısıltı başlamış. 19/20 Haziran gecesi hususî toplantılarda hararetli münakaşalar olmuş. Ertesi gün, 20 Haziran'da bu münakaşalar Meclis koridorlarına, komisyonlara intikal etmiş; her kafadan bir ses çıkmış. O gün bu münakaşaları gören ve duyan Millet meclisi İkinci Reisi Rauf Bey hakikati ve sebebini anlamak ve Mecliste'ki üzüntü ve münakaşaları bildirmek üzere Mustafa Kemal Paşa'ya müracaat etmiş; Mustafa Kemal Paşa, o zaman kızarak benim hakkımda yanlış bir fikre saplanmış... Rauf Bey'in hüsnüni-

yetle yaptığı müracaat, yanlış tefsire uğrayarak fena netice vermiş...

Mustafa Kemal Paşa, bu hâdiseden, bizzet kendi lisaniyle, malûm nutkunda, şöyle bahsetmiştir:

"Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa'nın azledilerek Divanıharb'e tevdi edilmek üzere Konya'ya sevkolunduğuna dair Meclis muhitinde kîl-ü-kal mucip olan bir rivayet vardır... Bir kumandanın azil ve nasbı veya Divanıharb'e tevdii muamelesinin vukuundan bir gün geçmeden Meclisçe kîl-ü-kal olabilecek bir rivayet teşkil etmesi ve Meclis İkinci Reisi'nin bunu benden istizaha lüzum görecek kadar alâkadar olması calib-i dikkat değil midir? Rauf Bey'e tarafımdan icabeden cevap verildi. Birinci Ordu Kumandanlığı bir müddet vekâletle idare olundu. Fakat asaleten bir zatın tayini lâzım idi. Moskova Sefareti'nden avdet etmiş olan Ali Fuat Paşa'nın Birinci Ordu Kumandanlığı'nı kabul edip etmeyeceği hakkında nokta-i nazarını istimzaç ettim. Anladım ki Cephe Kumandanlığını yapmış olduğundan Cephe Kumandanı emrine girmeye mütemayil değildir. Müdafaa-i Milliye Vekili bulunan Kâzım Paşa vasıtasiyle Birinci Ordu Kumandanlığı'nı Refet Paşa'ya teklif ettirdim; kabul etmemiş... Nihayet o tarihlerde bilâ kayd-ü-şart Cephe emrine girerek ifayi vazife edeceğini söyleyen, açıkta bulunan Nureddin Paşa'yı Birinci Ordu Kumandanlığı'na tayin ettik..."

Bizim aldığımız haberlere göre gerek Ali Fuad Paşa, gerek Refet Paşa, İsmet Paşa'nın emri altına girmeyi kabul etmemiştir. Bunu vaktiyle Malta'dan geldiğim zaman ben de düşünmüştüm; fakat, evvelce izah ettiğim veçhile, başka düşüncelerle kabul etmiştim. O zaman hata etmiş olduğumu, bugün, azledildikten son-

ra anlamıştım. "Keşki o zaman hislerimin ve izzeti nefsimin bana emrettiği hareket tarzını tercih etmiş olsaydım..." diye kendi kendimi tenkid ettim.

Dumlupınar zaferinden sonra, İstanbul Kumandanlığı'nı kabul ederek oraya gitmek üzere, 1922 senesi Eylül'ü sonunda Ankara'dan Konya'ya gelmiş olan Refet Paşa, bana bu hususta şu izahatı vermişti:

- Sizin infisalinizden sonra, Birinci Ordu Kumandanlığı'nı bana teklif ettiler. Sizin azlinizden dolayı efkâr-ı umumiyede hasıl olan teessürleri tahfif için beni tayin etmek istediklerini anladığım cihetle kabul etmedim. Aklı başında bir insan İsmet Paşa'nın maiyetinde çalışamaz.

Benim yerime bir kumundan tayin etmek hayli dedikoduyu mucip olmuş ve benim infisalimden tam yirmi gün sonra Nureddin Paşa Birinci Ordu'nun kumandasını deruhde etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te benim lehimde teessür izhar edenlerin mühim bir kısmının ikinci grup mensupları olduğunu anlamış; bu grup ile benim aramda hususî bir irtibat ve işbirliği bulunduğunu zannetmiş; ikinci grup haricinde bulunan bir çok milletvekillerinin de teessür duyduklarını ve fakat «yerin kulağı vardır» atalar sözüne riayet ederek bu teessürlerini alenen söylemeye cesaret etmediklerini, bana hususî müracaatlerinden anlamakta idim. İkinci grup mensupları, zaten Mustafa Kemal Paşa'nın bir diktatör gibi hareket ettiğini iddia ederek alenen muhalefet yapıyorlardı. Bunlar arasında benim Malta'dan tanıdıklarım ile eski subaylardan ve talebemden olanlar vardı; bunlar yolları düştükçe, Çay'da şimendifere binmek üzere bana uğrarlar ve yolcu vagonu teminine ça-

lışırlardı. Hafiyelerin, bu hususta verdikleri haberler; İsmet Paşa'nın jurnallerine zemin teşkil edermiş. Zaten bir işe jurnalcilik ve hafiyelik karıştı mı, hisler ve menfaatler, hakikatleri kolayca çiğnerler. İşte bu suretle yanlış bir zan ve zehap üzerine malûm Nutuk'ta benim için hakikate aykırı olarak: "Ali İhsan Paşa ikinci grupla münasebette idi" lafzı sarfedilmiştir.

Rauf Bey'in bu müracaati, Mustafa Kemal'in şüphesini arttırdığından Konya'ya geldikten sonra, gizli bir tarassut altında bulundurulmakta olduğumu hissetmeye başlamıştım. Hâcim Muhiddin isminde bir milletvekili bir gün, Konya'daki evime beni ziyaret için geldi. Hüsnü kabul ederek görüştük. Ziyaretlerini sıklaştırdı. İlk önce hüsnü niyetle karşıladım. Millet Meclisi'ndeki gizli müzakerelerden, Heyeti Vekile'nin bizim hâdiseyi nasıl telakki ettiklerinden vasaireden haber almaya çalışır idim. Pek nadir olarak, Ankara'ya gittikçe, Meclis'te tanıdıklarıma selâm göndererek onlardan haber getirmesini ister idim. Bazılarına göndermiş olduğum mektupların cevabını alamadığım için mektuplarımı alıp almadıklarını sordurur idim. 1923 senesi Ocak ayı başında Ankara'ya gidip geldi. Galip Paşa'nın riyasetinde İzmir'de teşekkül etmek üzere olan bir Divanıharb'in benim meselemi de rüyet edeceğini ve o zaman Heyet-i Vekile Reisi olmuş bulunan Hüseyin Rauf Bey'in uzlaştırma düşüncelerini, bana bildirdi. Bazı tavırlarından artık şüphelenerek ihtiyatlı harekete başlamıştım. Bir gün ihtiyar bir efe eskisi ile beraber evime geldi.

- Paşam, dedi, bu efe size meftundur; sizi çok seviyor. Sizi görmeye ve ellerinizi öpmeye geldi.

Bunun üzerine ihtiyar efe ile sarmaş dolaş olduk

ve öpüştük; beraber oturduk. Öteden, beriden konuştuk. Nihayet Hacim Muhiddin Bey dedi ki:

- Görüyorum ki, hizmet edecek adamınız yok. Bu efe sizi çok sever; arzu ederseniz, burada bırakayım. Size hizmet etsin.

- Teşekkür ederim, ben çok adam kullanmaktan hoşlanamam. Bir emektar kadın var. İç işlerimizi o görür, zaten kalabalık değiliz. Hele evin içinde benden başka erkek istemem. Dışarı hizmeti için de bir askerim var. Henüz daha üniforma taşıdığım için onu almak teşebbüsünde bulunmadılar.

Biraz durduktan sonra, bu defa ben hücuma geçtim:

- Kuzum; siz hiç Millet Meclisi'ne gitmez misiniz? Sizi hep Konya'da görüyorum. Orada işiniz yok mu? Veya burada vazifeniz nedir? diye sordum. Adamcağız afalladı; biraz tereddütten sonra:

- Romatizmam var. Ankara'nın havası iyi gelmiyor. Onun için tebdil hava aldım. Burada tedavi olunuyorum.

- Allah şifa versin; Ilgın'da kaplıca varmış; dedim.

Bu konuşmadan sonra, müsaade isteyip evden dışarı çıkan Hacim Muhaddin Bey, ziyaretlerini seyrekleştirmeye başladı. Arada sırada geldiği zamanlarda da, ben "Evde yok" dedirterek geri çevirdim. Nihayet gelmez oldu.

Konya'da oturduğum binanın karşısında Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Bey'in evi var idi. Milli Müdafaa Vekili Kazım Paşa, Konya'ya geldikçe oraya misafir olur idi. Bizim evin yanında da sonra mebus olan Kara Hafız oturuyordu. Karşı sıramızda Mevlevi Şeyhi'nin ikametgâhı var idi. Konya'da askeri müessese

olarak, Garbi Anadolu Menzil Müfettişliği ile Ahzıasker Reisliği ve bizim evin yan tarafında Konya Askeri Lisesi bulunuyordu. Bunların aleyhimde hareketlerine dair bir haber almadım. Hepsi ile arada sırada görüşür ve selâmlaşır idim.

İsmet Paşa'nın, Konya'ya bazı sivil istihbarat veya tetkik memurları gönderdiğini de haber almıştım. Kinci adam, bizi burada da rahat bırakmıyordu. Bunlardan bazıları, evime gelip benim ile görüşmek küstahlığında da bulundu. Güya "Beni severlermiş ve bana yapılan muameleden çok müteessir ve mahzun imişler; her ne arzu ediyorsam, onlara söylememi rica ve istediğim şeyleri yapacaklarını bana vaadediyorlardı", emniyet etmekliğim için cepheden verilmiş bazı emir kopyalarını, istihbarat raporları nüshalarını arada bir bana getirirlerdi. Benim bir gizli düşüncem ve emelim olmadığı için sadece onları dinler, kendim bir şey söylemez ve beni rahat bırakın, istirahate muhtacım der idim.

Konya'da en çok temas ettiğim Binbaşı Kurtcebe ile Sinan Tekelioğlu idi. Biri Edirne Harbiye Mektebi'nden, diğeri Harp Akademisi'nden talebem olmakla beraber, her ikisi de maiyetimde bulunmuş ve Kurtcebe yaverliğimi yapmış idi. Tabii bunlara emniyet eder ve her hususta kendileriyle görüşür idim.

Binek atlarımı henüz muhafaza ettiğim cihetle arada sırada bu atlara binerek at gezintisi de yapardık. Sinan Tekelioğlu, Milli Müdafaa Vekaleti emrinde vazife bekliyordu. Kurtcebe, Beşinci Suvari Kolordusu Kurbaybaşkanı iken hastalanmış ve Konya'ya tedavi için gönderilmiş idi. Kurtcebe'nin benim ile görüşmekte olduğunu haber almış olan İsmet Paşa, bunun terfii-

ne mani olmuş; bir kaç defa terfi işi geri kaldığından nihayet İsmet Paşa, Başvekil iken, Kurcebe bu hali kendisine şikâyet etmek mecburiyetinde kalmış...

Aziz okuyucularım ne cevap alsa beğenirsiniz:

- Nasıl? Yine Ali İhsan Paşa ile görüşüyor ve at gezintileri yapıyor musun?

Ancak skandal diyebileceğim bu muameleden sonra eski yaverlerim, bana rastgeldikleri yerlerde görmemezliğe gelerek, selamlaşmak mecburiyetinden kendilerini kurtarmaya çalışırlar idi. (Kurtcebe, Kara Kuvvetleri Kumandanı iken vefat eden General Kurtcebe Noyan'dır. Sinan Tekelioğlu Seyhan Milletvekilidir.)

Aleyhimdeki bu tarassutlar ve gizli takipler ta 1950 senesi Mayıs'ına kadar devam etmiştir. Ancak, 14 Mayıs 1950'de alicenap ve kadirşinas Türk seçmenleri tarafından, İstiklâl Harbi'nde, Afyon ve Denizli cihetlerinde yapmış olduğum hizmetler takdir edilerek, milletvekili seçildikten sonra bu tarassut ve takiplerden kurtulabildim.

DAVAMIZ İSTİKLÂL MAHKEMESİNE VERİLDİ

20/6/1922'de Birinci Ordu Kumandanlığı'ndan infisal ettikten sonra, beş gün zarfında, Ankara'da Genelkurmay Başkanlığı tarafından, aleyhimde İsmet Paşa'nın serdetmiş olduğu iddialar tasnif edilmiş ve bu hususta 9 madde tesbit olunarak 25/6/1922 tarih ve 25 numaralı tahrirat ile keyfiyet Başkumandanlığa arzolunmuş; o zaman Milli Müdafaa Vekili bulunan Kâzım Paşa (Kâzım Özalp) tarafından 3/7/1922 tarihli ve Kalemi Mahsus - 802 numaralı tahrirat ile bu işin İstiklâl

Mahkemesi'ne verilmesi Başkumandanlığa teklif edilmiştir. Aynı günde, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa, Ordu Kumandanlığı'ndan azlimden on üç gün sonra, 3/7/1922 tarih ve 4/1937 numaralı buyurultu ile işi Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne vermiştir.

Bu hadisede, en çok ehemmiyet verilen nokta, Büyük Millet Meclisi'nde benim lehimde şiddetli bir fırtına koparmazdan evvel Birinci Ordu Kumandanlığı'ndan azlimi temin etmek ve bu sebeple Ankara'da işin vaktinden evvel şayi olmamasına dikkat göstermek olmuştur. Bu maksatla, Milli Müdafaa Vekili uzun müddet Ankara'dan uzakta kalmış ve gerek İsmet Paşa ve gerek Mustafa Kemal Paşa ile kolayca buluşup görüşmek imkânını muhafaza için Akşehir ile Sivrihisar'da vakit geçirmiştir. 13 Haziran 1922'de Bicar görüşmesinden sonra, İsmet Paşa ile beraber Akşehir'e gitmiş; sonra Sivrihisar'a gelerek orada Temmuz'un haftasına kadar oturmuştur.

İsmet Paşa, sık sık, Akşehir'den Sivrihisar'a giderek Milli Müdafaa Vekili ile görüşür ve işlerin kendi arzusuna göre yapılması için uğraşırdı. Fevzi Paşa'nın 25 Haziran 1922 tarihli ve 25 numaralı tahriratı Başkumandanlığa arzedildikten sonra, Milli Müdafaa Vekili, 3/7/1922 tarih ve «Kalemi Mahsus - 802» tahriratiyle bu evrakın Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi olunmasını teklif etmiştir; halbuki askerî şahıslar tarafından işlenmiş olan suçlara ait evrakın, ilk önce Milli Müdafaa Vekâleti'ndeki Umur-u Mehakim Müdürlüğü'ne havale olunması ve oraca icabeden tetkiklerin ve muamelelerin yapılıp ihzar olunması lazım gelir idi. Kâzım Paşa'nın 3/7/1922 tarihli teklifi üzerine, aynı günde, Başkumandanlık tarafından 3/7/1922 tarih

ve 4/1937 numaralı buyurultu ile bu dava evrakının Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne havale edilmesi dikkate değer.

Bugünlerde, artık Ankara'da hadiseler şüyu bulmuş ve milletvekillerinin bir kısmı heyecana gelerek, Meclis koridorlarında şiddetli münakaşalar tekrar başlamış ve Başkumandan'ın İzmit taraflarında dolaşması da sona ermiş olduğundan, Mustafa Kemal ve Kâzım Paşalar Ankara'ya gelmişlerdi. Meclis'teki sorular üzerine, Milli Müdafaa Vekili gizli bir celsede benim aleyhimde İsmet ve Fevzi Paşaların yaptıkları şikâyetleri ve müracaatleri izah ederek «Hâdisenin milleti isyana teşvik, memleketi ve orduyu ihtilâle ihzar mahiyetinde» görüldüğünü söylemiş ve benim 18 Mayıs 1922 tarihli olup, maaşlarda muvazene tesisi ve subayların maişet derdinden ve sıkıntısından kurtarılmaları hakkında Garp Cephesi Kumandanlığı'na göndermiş olduğum takririmi Meclis'te kısmen okuyarak, "Bakınız Meclis-i âli âzalarının maaşlarını dahi çok görerek zabitanı ve orduyu Meclis-i âli aleyhine teşvik ediyor" demiş. Bu müzakereler sonunda Millet Meclisi, kanunî tahkîkat neticesine intizar edilmesi ve bu neticenin Meclis'e bildirilmesi kararını vermiş.

Refet Paşa, 1922 Eylül'ünde Konya'ya geldiği zaman, bana verdiği izahat arasında, kendisinin şu iddiayı ileri sürdüğünü söylemişti:

- Ali İhsan Paşa, kabahatli mi? Kabahatsiz mi? Suçu var mı? Yok mu? Bunu bilmem. Ancak bu iş İstiklâl Mahkemesi'ne verilmemelidir. Orduya İstiklâl Mahkemesi karıştırılmamalıdır. Divanıharp tetkik etsin...

Bazı mebuslar, acaba Ali İhsan Paşa böyle şeyler yapar mı? Ve maaşlar hakkında böyle bir takrir ver-

miş midir? diye birbirlerinden sormuşlar ve münakaşa etmişler. Bu arada Refet Paşa'ya da fikrini sormuşlar; Refet Paşa, soranlara şu cevabı verdim, dedi:

- Böyle demeyiniz; bilâkis şimdiye kadar neden yazmadı? İhsan Paşa bunu yazmasaydı vazifesini yapmamış olurdu. Yazılan şeye bakınız; yanlış mı? Mayıs ayında, orduya Şubat maaşı güçlükle veriliyor.

Meclis'teki bu fırtına geçtikten sonra, bizim aleyhimizdeki dâva Ankara İstiklâl Mahkemesi'ne verilmiştir. Bu hususta Ankara İstiklâl Mahkemesi Reisi İhsan Bey, 5 Ağustos 1946 tarihli ve İstanbul'da intişar eden "Yeni Türkiye" gazetesinde, hâtıraları meyanında, aynen şunları ifşa ve ilân etmiştir:

ANKARA İSTİKLÂL MAHKEMESİ
REİSİ'NİN İFŞAATI

"Ali İhsan Paşa, Malta'daki menfasından firar ederek Millî Savaş'a iştirâk etmek üzere Ankara'ya gelmişti. Gazi buna pek sevinmişti. Onu iyi bir asker olarak tanıyor; muktedir ve tecrübeli bir ordu kumandanı olduğunu söylüyordu. İlk düşünce, Cephe'deki iki ordudan birinin başında İsmet Paşa'yı bırakmak, öbürünün başına Ali İhsan Paşa'yı getirmek ve her iki orduyu da Başkumandanlığa raptetmek merkezinde idi; fakat bu düşünce tatbik edilemedi. Vâkıa Ali İhsan Paşa Birinci Ordu'nun başına getirilmişti. Lâkin İsmet Paşa yine Cephe Kumandanlığı'nda kalmıştı; fazla olarak da Birinci Ordu, Cephe Kumandanlığı'na bağlanmıştı.

Bir gün, Ankara İstiklâl Mahkemesi'nde bulunduğum bir sırada, bir telefon haberi geldi. Bu habere göre, Gazi Paşa benim ile Kılınç Ali Bey'in Meclis'e gidip,

kendisine mülâki olmamızı istiyordu. Gittik, Paşa, fazla hiddetli görünüyorlardı. İkimizi de ufak odaya aldılar. Ve:

- Gördünüz mü? dediler. Ali İhsan Paşa'yı... Kendisini kabul ettik. İzaz ve ikram ettik. Ordu'nun başına geçirdik. Şimdi bu orduyu bizim aleyhimize hazırlamakta imiş!

Ben, hayretler içinde:

- Ne söylüyorsunuz? Paşam; dedim. İstanbul ile bir muhaberesi mi yakalandı?

- Hayır; dediler. Ama, Cephe Kumandanı kendisinden öylè şikâyet ediyor.

Ve, bize şu emri verdiler:

- Bu adamı, mahkemenize vereceğim. Siz Cephe'ye gidiniz.. Vaziyeti yerinde tetkik ediniz; Cephe Kumandanı'nı da dinleyiniz; ve şayet, şikâyet tahakkuk ederse, hükmünüzü ona göre veriniz.

Mesele cidden mühim ve hatta çok mühim idi. Gazi Paşa'nın bu emirleri üzerine, riyasetim altındaki İstiklâl Mahkemesi Heyeti, hemen Cephe'ye hareket etti. (Ankara Birinci İstiklâl Mahkemesi Heyeti şu zevattan mürekkep idi: Cebelibereket Mebusu İhsan, Gaziantep Mebusu Kılınç Ali, Elâziz Mebusu Hüseyin ve yedek âza olarak da Kütahya Mebusu Cevdet Izrab).

Birinci Ordu Karargâhı'nın bulunduğu Çay kasabasına vardığımız vakit, Ali İhsan Paşa'yı ordudan el çektirilmiş bir vaziyette bulduk. Onun yerini Nureddin Paşa almış ve biz gelmeden evvel yeni vazifesine başlamıştı. Bundan maada, şunu da öğrendik ki, Ali İhsan Paşa imzasiyle orduya verilen emirler ile, Cephe'den orduya gönderilen emirlerin muamele görmüş asılları,

Cephe'nin talebi üzerine, Akşehir'e gönderilmiş.

Oradan Akşehir'e gittik. Cephe Kumandanı bizi beşüş bir çehre ile karşıladılar ve bir aralık koluma girerek:

- Hiç yoktan, dediler, ve bin bir zorluklar ve yoksuzluklar içinde bir ordu teşkil ve tensik ettik. Malta'dan gelen Paşa'mıza teslim ettik. O da bu orduyu aleyhimize hazırlamak istesin. Buna seyirci mi kalacağız?

Gece önümüze bir yığın evrak serdiler. Bunlar Cephe'den Orduya ve Ordudan fırkalar ile kıtaata gönderilen emirler idi; Cephe emirlerinde bazı cümlelerin altı renkli kalemle çizilmiş; bazılarında ise bu çizgilerin yanına "sual" kelimesi, bazılarına da "Kabiliyet-i tatbikiyesi yoktur" ibaresi yazılmıştı.

Heyetçe bütün bu evrak tomarlarını tetkik ettik; ve neticede şu kanaate vardık ki, ortada, iddia edildiği gibi "Orduyu Cephe aleyhine ihzar" mahiyetinde bir cürüm de yoktu. Olsa olsa, Cephe Kumandanlığı'na karşı, bir mübalâtsızlık mahsüs idi. Bunun mahiyeti de başlı başına ayrı bir mesele teşkil ediyordu. Bizim mübalâtsızlık diye vasıflandırmak istediğimiz hareket tarzı, acaba hakikaten Cephe emirlerine karşı bir mübalâtsızlık mı idi? Yoksa sadece bir ordu kumandanının vazifesi icabı bir hareket şekli mi idi? Bu ciheti tayin etmek hepimizin salâhiyeti dışında idi.

Ben, heyetimizin bu görüşünü münasip bir lisan ile Cephe Kumandanı'na bildirdim ve dedim ki:

- Ordu ve Kolordu Kumandanları'ndan bir Yüksek Askerî Divan-ı Harp kurulsa da, bu dava orada rüyet ve halledilse, daha münasip olur.

Cephe Kumandanı, bu sözüm üzerine biraz durdu;

düşündü ve mütalâamı yerinde bulduğunu, aynen kabul ettiğini söyledi. Sonradan, Ankara'ya avdetimizde öğrendik ki, Cephe Kumandanı, heyetimizin bu görüşünü, kendi şahsî mütalâası gibi, Başkumandanlı'ğa bildirmiş; bunu bizzat Başkumandan Paşa'nın ifadelerinden öğrenmiş idik.

Acaba, Orduyu Cephe aleyhine hazırlamak töhmetiyle mahkememize verilen bir maznun hakkında, müştekiyi karar tebdiline mecbur eden görüşümüz ve bunun o zaman mucip olduğunu kuvvetle tahmin ettiğim memnuniyetsizlik, yıllardan sonra aleyhime tertip edilen takip hareketinin âmillerinden biri midir?"

İstiklâl Mahkemesi Reisi'nin bizim hâdise hakkındaki ifşaatı burada bitiyor. Son fikra, İsmet Paşa, Başvekil olduktan sonra, İhsan Bey'in aleyhine yaptırdığı takibata aittir.

Mahkeme Reisi'nin bu ifadeleriyle Kılınç Ali'den daha evvel dercettiğimiz yazıları hemen birbirinin aynıdır. Şimdi bu bahis hakkında, İzmir'deki Divanıharb'in hüküm fezlekesinde münderic şu hulâsalar da gözönüne getirilince, İsmet Paşa'nın beni mahkûm ettirmek için İstiklâl Mahkemesi'ne ne kadar bayağı şeyler yazmış olduğu ve iftiralar icat ettiği meydana çıkar:

12/7/1922 tarihli tezkere ile Ankara İstiklal Mahkemesi, Garp Cephesi Kumandanı'ndan malumat istemiş; aynı tarihte, İsmet Paşa yedi maddelik bir tahrirat ile izahen cevap vermiş; bu cevabın birinci ve ikinci maddelerinde şunları yazmış:

"Ordunun vahdet-i umumiyesine münafi işaat, muhtelif suretlerdeki propagandalar, mesaili harbiye tenkidatı hakkındaki emirlerin tehiri veya ademi infa-

zı."

Dördüncü maddesinde şunları uydurmuş:

"Ali İhsan Paşa'nın hissi itaati nakıs ve büyük bir vazifeye nâ kâfidir. Bu hususta misal olarak, Cephe'nin herhangi bir emrinin vaktinde ademi icrası, tadilen icrası veya herhangi bir surette tefsiri için mutlaka muhabere açtığını, Cephe Kumandanlığı'nın 27/10/1921 tarih ve 70 numaralı Cephe Emri'nin beş muhabere ile, 9/12/1921 tarih ve 3075 numaralı emrin de üç muhabere ile yapıldığını zikredebilirim. (Divanıharp bu misalleri tetkik ederek, bu muhabereler yüzünden harekât-ı askeriye üzerine bir tesir vâki olmamış; Cephe'nin bu emirleri tekrar etmesiyle emirler icra edilmiş ve kapanmış ve binnetice harekât-ı askeriyeye müessir olmamış ve yeniden tamik olunmamıştır kararına varmıştır.)

İsmet Paşa, İstiklâl Mahkemesi'ne yazdığı 12/7/1922 tarihli tezkeresinin diğer bir yerinde de utanmadan şu lâfları ileri sürmüş:

«Ali İhsan Paşa, büyük kumanda ashabında iktidar ve vekarın hasmı tabiîsidir. Bilâ kaydü şart kendisine serfüru edecek madûn kadrosu teşkiline çalışıyor. Bu hususta kendisi için mucib-i mesuliyet olacak en kuvvetli misal Birinci Kolordu ile tahaddüs eden ahvaldir. Henüz sebebi malûm olmayarak garezkârlık beslediği Birinci Kolordu Kumandanı aleyhine tevessül ve ihtira etmediği esbabı garez kalmamış ve Birinci Kolordu'da zuhur eden meseleleri daima gayri kanunî olarak garezkârane bir surette halletmiştir.»

Nihayet bu tezkeresinin sonundaki hulâsada İsmet Paşa şu neticeyi ortaya atmaktan hayâ ve ictinap etmemiştir.

«Ali İhsan Paşa, İstiklâl seferinin bin müşkülât ile tesis olunan en mühim bir cephesinde, deruhde ettiği Ordu kumandanlığı'nda, lâzım olan evsaf ve ahlâktan mahrum olduğunu ispat eylemiş ve her suretle dürüst bir hattı hareket takip etmemiştir.»

İSTİKLÂL MAHKEMESİ'NİN KARARI

İstiklâl Mahkemesi, İsmet Paşa'nın bütün bu iddialarını, delil olarak gösterdiği evrakı, Ordu Emri Yevmilerini 12 Temmuz'dan 20 Temmuz'a kadar geceli gündüzlü tetkik etmiş ve nihayet beni Konya'dan çağırmaya ve isticvaba bile lüzum görmeyerek 20/7/1922 tarih ve «Esas - 276; Karar - 233» numaralı hüküm mazbatasiyle:

"Bu dâvanın daha âdilâne rüyet ve intacının kumandanlık fenn-i âlisine tamamiyle vâkıf, sahib-i ihtisas zevattan teşekkül edecek bir mahkeme-i fevkalâde tarafından icrası lüzumunun daha musip ve telâkki edildiğine" karar vermiş ve dâva evrakını Başkumanlığa takdim eylemiştir.

İstiklâl Mahkemesi heyeti bu kararı verince, hemen Ankara'ya dönmüş ve Mustafa Kemal Paşa'ya da şifahen izahat vererek, İsmet Paşa'nın, isyan vesaire iddiasının ve orduyu bizim aleyhimizde kullanmak isnadının yanlış ve mesnedden ârî olduğunu ve hiçbir delil bulunmadığını söyleyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın şüphesini izaleye çalışmıştır.

Bundan sonra dâva evrakı Başkumandanlık'tan Milli Müdafaa Vekâletine gönderilmiş ve orada iş, bu defa, Umur-u Mehakim Müdürlüğü'ne tevdi ve havale olunarak, kanuni ve tabii mecrasına girmiştir. Bu su-

retle İsmet Paşa'nın 12 Haziran'dan 20 Temmuz'a kadar Cephe Kumandanlığı işini ihmal ederek beni İstiklal Mahkemesi vasıtasiyle yok etmeğe çalışması akîm kalmıştır.

Temmuz'un ilk günlerinde Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, refikasiyle beraber, Ankara'dan otamobil ile Konya'ya gelmişti. Bir gece kalarak trenle Adana'ya geçmişti. Kendisiyle istasyonda görüştüğüm zaman, Avrupa'ya gitmekte olduğunu, sulh için anlaşmak kabil olup olmadığını tetkik edeceğini, bazı tekliflerde bulunacağını, eğer anlaşmak kabil olmazsa, muharebe ile işi halletmek cihetine karar verileceğini söylemişti. Bundan sonra benim azil edilmekliğimin sebebini sormuştum:

-"Siz, Muhasebe-i Umumiye Kanunu'na muhalefet etmişsiniz. Birinci Kolordu Kumandanı bunu tatbik için emir vermiş; 57. Fırka Kumandanı itiraz etmiş; siz de onu itiraza sevketmişsiniz. Kâzım Paşa da bu işi tahakki etmiş" cevabını verdi.

-Bunların hepsi yalan ve uydurmadır, dedim. Kâzım Paşa'nın tahkiki de doğru değildir; İsmet Paşa ile beraber geldi. Çay'da bana uğradılar; hiç böyle şeylerden bahseldilmedi; Akşehir'e gittiler. Oradan 57. Fırka Kumandanı'na işten el çektirme emri verildi. Fırka Kumandanı'nı Akşehir'e çağırdılar; belki ona bu hususta bazı şeyler sormuşlardır; fakat madem ki bana bu işte kusur isnad ediyorlar, o halde bana da sormaları lazım gelirdi. İsmet Paşa ile beraber ikisi aralarında işleri konuşup böyle telakki ediyorlarsa, tamamiyle iftiradır. Kanuna muhalefet ne demektir? Birinci Kolordu Kumandanı bu kanunu yanlış tatbike kalkmış; Fırka Kumandanı kabul etmeyerek geldi, bize şi-

kayet etti; tetkik ettik. Kolordu'nun tatbik şeklinin yanlış olduğunu anlıyarak, tashihini emrettik. Fırka Kumandanı'nın itiraza teşviki ne demek? Bunlar ne adi, uydurmalardır? Ne kadar bayağı tezvir ve iftiradır?

-Kâzım Paşa bu meseleyi tahkik etmedi mi?

-Hayır; dedim.

Hayret ve taaccüp izhar etti. Trenin hareket zamanı geldi; uğurladık, gitti.

Ali Fethi Bey'den aldığım malumat üzerine ve evvelce 24 Haziran'da göndermiş olduğum takririme de henüz bir cevap alamamış olduğumdan 12/7/1922 de Milli Müdafaa Vekili'ne yeniden bir takrir göndererek dürüst olmayan hattı hareketimin neden ibaret olduğunu sordum; bu takririmi Konya Mebusu Hâdimi Vehbi Efendi vasıtasıyla elden Müdafaa-i Milliye Vekili'ne verdirdim.

30 Temmuz'da Milli Müdafaa Vekili'nden 29 Temmuz tarih ve 3347 numaralı bir telgraf aldım. 12 Temmuz tarihli takririmi aldığını, fakat 24 Haziran tarihli olanını almadığını bildiriyor ve bir suretinin irsalini rica ediyordu. Bunun üzerine üçüncü bir takrir hazırlıyarak hadiseleri izah ettim. Kendisinin bu akşam Ankara'dan Konya'ya geleceğini haber aldığım cihetle bu takriri 31 Temmuz'da kendisine gönderdim. Kâzım Paşa, Konya'da bizim evin karşısındaki Konya Mebusu Kâzım Hüsnü Bey'in evinde misafir idi. Yarım saat sonra, kendisinden şöyle bir pusula aldım:

«Vaktiniz müsait ise görüşmek üzere teşrifinizi rica ederim efendim.» Aleyhimdeki iddialar hakkında malumat alırım ümidiyle bu daveti kabul ederek bulunduğu eve gittim. Kâzım Paşa dedi ki:

-İsmet Paşa, hakkınızda bir tomar evrak toplamış; Başkumandan'a şikayet etmiş; o da Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne göndermiş; Bunun üzerine tetkik ve muhakeme lazım geliyordu. Sizi muhakeme edecek bir heyet teşkili güç olduğundan İstiklal Mahkemesi düşünüldü; fakat bu mahkeme kendisine ait bir iş bulamadığından, şimdi mesele Vekalet'te Muhakemat Dairesi'ndedir. İddiaların çoğu Ordu Kumandanları arasında her zaman cereyan eden muhaberelerdir. Bu meyanda sizin aleyhinizde küçükler ile temas ederek onları isyana teşvik etmek ve bu suretle bir ihtilal yapmak ve daha büyük makamlara geçmek gibi iddialar vardır. Maahaza bir suiniyet ve fikr-i mahsus olmazsa, bunlara bermutad ehemmiyet vermek caiz değildir.

-Ali İhsan Paşa'nın mazisinde bir ihtilalcilik, bir isyan, bir bâbıâli vakası, halâskâr vesair gruplara iltihak gibi şeyler var mı ki bu defa da böyle isnatları yakıştırıyorlar? Bunlar ne kadar adi ve sefil iftiralardır. Verdiğiniz izahata teşekkür ederim. Fakat takrirlerime tahrirî cevap istiyorum. Aleyhimde tesbit edilen şikayet maddeleri nelerden ibaret ise bunların tahriren bana bildirilmesini istiyorum. Madem ki muhakeme bahis mevzuudur. Hukukumu müdafaa için hazırlanacağım, cevabını verdim.

-Gönderirim; dedi. Akşehir'de bulunan Başkumandan çağırdı. Bugün oraya gidip kendileriyle görüşeceğim.

Bundan sonra Kâzım Paşa'ya veda ederek ayrıldım. Kâzım Paşa'nın şu cevabı ile bir sene sonra İzmir Divanı Harbi'nin hükmünü öğrendiği zaman "merhametli bir heyete rastgelmiş" tarzındaki cevabı arasında

ve nihayet beni tekaüt ettirmek kararı karşısında ne büyük tezat vardır!...

Mustafa Kemal Paşa'yı aleyhime tahrik için İsmet Paşa'nın bazı gazete neşriyatından istifade ettiğini söyliyenler de var idi. Konya'da iken, Temmuz'un sonuna doğru eski karargâhımdan sevdiğim bir kurmay subayı, beni ziyaret için evime gelmişti. Tabii olarak azil hadisesinden ve İsmet Paşa'nın hırs, kin ve istirkabından bahis açıldı; İstiklal Mahkemesi'nden malumat verdi; mahkeme kararını müjdeledi; nihayet dedi ki:

-Muhterem Paşam, sizi sevenler muhakkak ki çoktur; lakin, Anadolu'da İstiklal mücadelesini açanlar değil, fakat idare edenler ve başa geçenler kendilerine rakip olabilecek herhangi bir adama asla tahammül edemiyorlar; onun için kimsenin sivrilmesine, halkın teveccüh ve muhabbetini üstüne toplamasına asla müsamaha göstermezler; kendilerine kayıtsız ve şartsız "Evet efendim" demeyecek şahsiyet sahiplerinden çekinirler. Son Refet Paşa misali meydandadır. Sizi sevenlerin, bu psikolojik noktayı dikkate almıyarak, sizin haberiniz yok iken, lehinizde neşriyat yapmaları ve teveccühkâr haberler yaymaları, propaganda telakki edilerek, aleyhinize rakiplerinizin husumetini celbetmiştir.

Mesela, aylardan beri, Tevhidi Efkar gazetesinde lehinizde çok yazılar neşir olunmuştur; bol bol güzel resimlerinizi basarak, Anadolu mücadelesini zafere götürmekte sizin büyük bir amil olacağınızı, gazetecilik hisleriyle neşreden diğer gazeteler de az değildir. İşte size bir nümune diyerek 25/5/1922 tarihli ve İstanbul'da intişar eden İleri gazetesini cebinden çıkarıp

gösterdi. Müsaade ederseniz okuyayım, diyerek benim resmimin altına dercedilmiş olan şu satırları okudu:

"Ali İhsan Paşa, ordumuzun en ziyade muvaffak olan sayılı kumandanlarından ve benam ulemay-i askeriyesindendir. Ali İhsan Paşa, hangi milletin arasından yetişseydi, o millet, onunla iftihar ederdi. Uzun hayat-ı askeriyesinden sarfı nazar, Ali ihsan Paşa henüz pek gençtir. Kırk yaşını bu Ağustos'ta ikmal edecektir. Ali İhsan Paşa, inzibat ve terbiyei askeriyye derecei nihayede riayet etmek ve zaferin istihsali için her fedekarlığı göze aldırmakla maruf bir askerimizdir. Bu zatın hayatı ya Fransızca, İngilizce ve Almanca askeri eserleri mütalaa etmek veyahut iş başında tecrübelerini ve nazariyelerini tabik etmekle geçer. Ali İhsan Paşa, büyük bir azim ve irade sahibidir. Askeri tercümei hali, çoklarının yapamıyacağı işlerle doludur..."

-Şimdi, dedi, bu yazıyı İsmet Paşa okuyunca kudurmaz mı? Bu yazıyı sizin aleyhinize bir husumet tahriki için Mustafa Kemal Paşa'ya göstermez mi?

Sesimi çıkarmadım.

-Buyurunuz; işte, diğer bir gazete 10/6/1922 tarihlidir. Bunda da bir resminiz var; ve şu suretle de lehinizde yazılar neşir olunmuştur; dedi ve okumağa başladı:

"Büyük ismi önünde herkesi ve hususiyle düşmanlarını derin bir korku, candan bir hürmetle yerlere kadar eğdiren büyük bir Türk serdarı var ve bu serdar, bugüne kadar isminin daima gizli kalmasını dilediği halde, hemen her yerde, cihanın her köşesinde kendiliğinden peyda olmuş yüzbinlerce taraftara maliktir.

Ali İhsan Paşa'nın maiyetinde, allı, yeşilli İslâm bayrağının mübarek gölgesi altında, kâh silah ve cep-

hane taşıyan bir nefer, kâh silah kullanan bir ihtiyat zabiti gibi tamam dört buçuk sene hizmet ettim... Pek çok kumandanlar ile işledim. İtiraf ederim ki, hiçbiri önünde, şu dakikada resmi karşısında yarınki büyük Turan Hükümeti'nin satvetli haritasını yazacak şahsiyetleri düşünürken, hürmet ve haşyetle titrediğim Ali İhsan Paşa'nın manevi nüfuzu önünde olduğu gibi aşk ile, kalbin en ince, en hassas alâkaları ile titremiş değilim. Hiç birinin Emri Yevmilerini büyük kahraman Ali ihsan'ın:

İnnallahe ye'müru bil-adli vel-ihsan

nass-ı celili ile başlayan, ilmi, edebi , askeri ve siyasi bir çok hikmetler ve mânalar ile dolu olan kıymettar Emri Yevmileri kadar şiddetli bir ibtilâ ile okumadım. Ali İhsan Paşa'yı az buçuk tarif edebilmek için diyebilirim ki o, "Ele, avuca sığmaz muhayyel bir kahraman" tabirinin mücessem misalidir.»

İçim sıkılmağa başlamıştı: "Yetişir artık, okumayınız rica ederim" dedim. Silah arkadaşım, elindeki gazeteyi yere koyarak şunları söyledi:

-Aziz Paşam, şimdi, 10 Haziran'da çıkmış olan bu gazeteyi okuyan İsmet Paşa, 12 Haziran'da Akşehir'den Sivrihisar'a gidince, bu gazetelerdeki yazıları elbette Bicar mülakatında ileri sürmüş, şüphe ve rekabet doğurarak aleyhinize kararlar verilmesine çalışmıştır.

Dostlarınızın bu tarzda düşüncesiz hareketleri, bu işte size zarar vermiştir. Ordunun başından ayrılmaklığınız herkeste derin bir yeis ve hüzün doğurdu. Yunanlılar bayram yaptılar. Bu tesirleri bertaraf etmek düşüncesiyle Anadolu Ajansı'nda bir yalan neşir olundu: "Birinci Ordu Kumandanı Ali İhsan Paşa, Kocaeli

tarafında teşkil edilmekte olan Üçüncü Ordu'ya kumandan tayin olunmuştur. Oradan düşmanın sol cenahına mühim darbeler vurulacaktır" mealinde olan bu uydurma habere bazı safdiller inanır gibi oldular, teselli buldular. Bu yalanla iki tesir elde edilmek isteniyordu: Biri, sizin azlinizden dolayı orduda ve memlekette doğmuş olan teessürü bertaraf etmek; diğeri düşmanı aldatmak. İcabında bu yalanı, düşmanı aldatmak için neşrettik diye tevil edebilirler. Büyük Millet Meclisi'nde de büyük teessürler gösterenler olmuş ve lehinizde mühim tezahürler yapılmış.

Bahsi değiştirmek için şunları söyledim:

-Bu ayın başında Ali Fethi Bey'le görüştüm. Ankara'dan gelerek Adana'ya ve oradan Avrupa'ya gidiyordu; Avrupa'da sulh için bazı tetkiklerde ve müracaatlerda bulunacakmış; buna bizim meseleyi sormuştum; bana dedi ki: «Siz Muhasebe-i Umumiye Kanununa muhalefet etmişsiniz» Birinci Kolordu Kumandanı bunu tatbik için emir vermiş; 57. Fırka Kumandanı itiraz etmiş; siz de onu itiraza sevketmişsiniz. Kâzım Paşa da bu işi tahkik etmiş.»

-Bu da nereden çıktı? 57. Fırka Kumandanı'nın bir derece üst kumandan olmak üzere size şikayete geldiğini hepimiz biliyoruz. Siz de, Ordu Defterdarı'nı ve bizleri topladınız; "Kanunu tetkik ediniz; fırka kumandanının iddiası mı doğru; yoksa kolordu kumandanının fikri ve emri mi doğru?" diye bize emir verdiniz. Tetkik ettik, Muhasebe-i Umumiye Kanunu'nu, Ordu Defterdarı'nın ve diğer maliye memurlarının huzuruyla tetkik ettik. Birinci Kolordu Kumandanı İzzeddin Bey'in yanlış emir verdiğine kanaat getirdik. Orada zaten Osman Bey isminde kızıl sarı saçlı mavi gözlü,

entrikacı ve yılan gibi bir muhasib-i mesul var. Bunun tesiriyle İzzeddin Bey'in yanlış emir verdiğini anladık. Size arzettik. Buna göre Ordu Erkân-ı Harbiyesi'nden ve Defterdarlığı'ndan müşterek bir müsvedde yazılmasını emrettiniz. Böyle yapıldı; bunu imza buyurdunuz; Birinci Kolordu'ya gönderildi. Bu emir, 57. Fırka Kumandanı'nı itiraza teşvik mi olur? Kâzım Paşa bunu nereden ve nasıl uydurmuş?

Biz o zaman müstakil fırkalardan ve hattâ İkinci Ordu'dan da telefonla sorduk. Onlar da meseleyi bizim Defterdar'ın izahı veçhile anladıklarını ve öyle yaptıklarını söylediler. Kâzım Paşa bu meseleyi nerede ve nasıl tahkik etmiş? Bizim haberimiz yok. Sivrihisar'dan Akşehir'e giderken 14 Haziran'dan İsmet Paşa ile beraber Çay'a gelerek zat-ı devletleriyle konuşmuşlardı. O zaman bir şey soruldu veya konuşuldu mu?

- Katiyyen, buna dair aramızda bir kelime bile konuşulmadı; cevabını verdim.

- Şu halde tahkik nerede? Onlar Akşehir'e gittikten sonra, evvelce aralarında vermiş oldukları karar mucibince, aynı gün akşamı, İsmet Paşa 57. Fırka Kumandanı'na işten el çektirildiğini ve bordro meselesi hakkında kununî tahkikat yapılacağını orduya tebliğ etti. Ondan sonra bu bahse dair bir şey cereyan etmedi. Kâzım Paşa Akşehir'den dönerek Sivrihisar'da günlerce oturdu. Eğer Birinci Ordu'nun bordro meselesi hakkındaki görüşü ve verdiği emir yanlış idiyse, bizzat Milli Müdafaa Vekili'nin veya Cephe Kumandanı'nın bir tebliğ ile bunu tashih etmeleri icabederdi; bu hususta bizden Birinci Kolordu'ya verilmiş olan emrin bir sureti de beray-i malûmat Garp Cephesi Kumandanlığı'na gönderilmişti. Paşa Hazretleri, bunların hepsi

uydurma tertiplerdir; bu iş, kurtla kuzu hikâyesine benzer: "Neden suyumu bulandırdın? Seni yiyeceğim". Bakınız, Heyet-i Vekile'den bir vekile bile nasıl malûmat verilmiş?

- Aleyhimde 17 Haziran'da İsmet Paşa'nın yapmış olduğu ve azlimi talep ettiği müracaatte, sadece iaşe meselesi ileri sürülmüş idi; dedim ve bahsi değiştirmek için şunları sordum:

- Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, herhalde, Heyet-i Vekile kararıyle, Avrupa'ya gidiyor. Sulh için bazı teklifler yapacakmış; kabul ettiremezse, dâvanın muharebe ile halline karar verilecek imiş. Bu mütareke ve sulh teklifleri ta Mart'ın sonundan beri devam ediyor; henüz hallolunmamıştır. Dört ay boşuna geçti. Ağustos geldi. Yaz bitiyor. Hâlâ taarruz etmeye cesaret edemiyorlar mı? Beni ekarte ettiler. Temmuz içinde kendi başlarına taarruza başlamaları lâzım gelirdi. Haziran'da taarruz edelim, düşman ordusu bozuktur, diye kaç defa yazmıştım.

- İsmet Paşa, hâlâ iaşe zorluklarını düzeltememiştir ve iş ona kalırsa, katiyyen taarruz taraftarı görünmüyor.

- Ayol, dedim. Böyle vaziyetlerde iaşe ve menzil işlerinde öyle çok ince eleyip sık dokumak caiz değildir. Şimdi hasat zamanı; taarruz ile kurtaracağımız topraklarda kendi öz kardeşlerimiz hasretle bizi bekliyorlar.. Askerlerimizi bağırlarına basarak doyururlar; onun için orduyu takip edecek surette mükemmel bir menzile mutlak ihtiyaç yoktur. Makbuz mukabilinde erzak tedariki de mümkündür. Para vermeye bile hacet yoktur.

Yeter ki, Afyon civarında yapılacak muharebelerde

ordu aç ve cephanesiz kalmasın. Onu temin edecek kadar, Çobanlar istasyonu, Şuhut, Sandıklı, Çay, Bolvadin, Aziziye, Sivrihisar gibi yerlerde ceman on günlük kadar yiyecek, yem ve kâfi cephane toplamalı, fazlasını beklemeye hacet yoktur. İlk dört-beş günlük muharebelerde düşman mağlûp olunca, gerek onun bırakacağı erzak ve yem ve gerek kurtaracağımız vatandaşlarımız, ilerleyen ordumuzu beslemeye kâfidirler. Yunan ordusunun mâneviyatı bitiktir; içten fena halde bozulmuştur. Sürpriz şeklinde bizden yiyeceği ilk şiddetli yumruklarla şaşırıp dağılacaktır. Yunan askerleri yeni ordu kumandanlarına: "Bizi terhis ediniz; mademki buraları bize bırakılmayacakmış, daha burada bizi ne tutuyorsunuz" diye bağırmışlardı. Hacı Anesti, cephede bulunup ordusunu ıslaha ve bizzat idareye cesaret edemiyor; İzmir'de oturuyor. Eğer hazırlık hareketlerimiz iyice gizlenip sürprizle muvaffakiyet elde edilirse, düşman ansızın kati taarruz hareketlerimiz karşısında bulunmuş olacağı için idaresiz ve kumandansız kalarak şaşıracak; zaten maneviyatı da bozuk olduğundan, düşman ordusu çabuk dağılacaktır. Müsavi kuvvetlerde sürprizin büyük ehemmiyeti vardır. Diğer taraftan kurtaracağımız yerlerdeki halk, kendi öz kardeşlerimiz olduğu için, elbette tekrar çetecilik başlayacak. Halk sindikleri yerlerden fırlayarak, Yunan askerinin arkasında faaliyet gösterecek; ve hiç olmazsa çapul için çalışacaktır. Psikolojik faydalar mevcut olunca, klâsik nazariyat durur. Biz, Birinci Dünya Harbi'nde bu usulü tatbik ettik. 1918'de Ruslar çekilip karşımızda yalnız Ermeni askerleri kalınca, aynı düşünce ve plânla ileri hareketler yaptık; ben, taarruz edeceğim zaman, nerelerde düşmanın anbar mahalleri varsa, ileri hareketlerimizi oralara, âdeta "Anbara hücum"

şeklinde, tevcih ettim; ele geçirdiğim erzak vesaire ile askerimi besleyerek taarruz hareketlerimize devam ettik. Palo ve Sekrat civarından ilerleyerek Muş'u, Bitlis'i, Van'ı istirdat ettikten sonra, İran topraklarına girdik ve Tebriz'i bile ele geçirdik. Keza Kâzım Karabekir de kolordusu ile Erzincan'ı ve Erzurum'u böyle istirdat etti. Kars ve Tiflis de hemen böyle zaptolundu. Yakup Şevki Paşa da o zaman o tarafta Dokuzuncu Ordu Kumandanı idi. Bu taarruz hareketlerini biz mükemmel işleyen menzil ve ikmal tertibatı ile yapmadık. Çünkü karşımızdaki düşmanda maneviyat kalmamıştı; halk bize taraftar idi. Keza 1916'da Birinci İran Seferi'ni yaptığım zaman Kermanşah ve Hemedan'ı bu suretle zaptettim. O zaman arkamda hemen hiçbir menzil yardımı yoktu. Şimdi Ali Fethi Bey Avrupa'ya gidecek; tetkikat yapacak; sulh için mukabil teklifler dermeyan edecek; muvaffak olamazsa harbe devam ve muharebe kararı verilerek sulh temin olunacakmış!.. Böyle şeyler ile vakit geçirmek caiz değildir. Kim bilir, belki bugünlerde Ali Fethi Bey'den telgraf ile menfî cevap gelmiştir. Başkumandan ile Fevzi Paşa Akşehir'de imişler; belki taarruz için hazırlanmaya çalışıyorlar. Bu işler İsmet Paşa'ya kalırsa vay halimize!.. Sad ve Kaf hareketleri ve hazırlıkları malûm...

- Ben Akşehir'den malûmat almaya çalışırım. Sadre şifa verecek bir şey duyarsam, hemen arzederim Paşam, diyerek silah arkadaşım veda etti; gitti.

*

BANA İSNAD OLUNAN SUÇLARIN İLK RESMÎ TEBLİĞİ

Ağustos ortasında resmî taahhütlü olarak Ankara'dan şu tahriratı aldım:

Konya'da Birinci Ordu Kumandan-ı Sabıkı
Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne
Müdafaa-i Milliye Vekâleti Umur-u
Mehakim Müdüriyeti
Adet - 3652
Ankara'dan: 12/8/1922

Birinci Ordu Kumandanlığı'nda bulunduğunuz zamana ait olmak üzere Garp Cephesi Kumandanlığı'nın iş'arına atfen Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti Celilesi'nden zirde muharrer mevad tevcih ve berveçhiâtı telhis edilmektedir:

1 - 5/11/1922 tarihinde Afyonkarahisar Mutasarrıflığı'na keşide edilen telgrafname ile Akşehir, Bolvadin, Yalvaç kazalariyle Dinar'da bulunan on beş yaşından yirmi yaşına ve kırk yaşından elli yaşına kadar erkeklerin, hiç olmazsa haftada bir veya iki gün tahkimat işlerinde çalıştırılmak üzere mükellefiyet-i bedeniyeye tâbi tutulması talep edilmiştir.

2- Birinci Kolordu Kumandaniyle, Elliyedinci Fırka Kumandanı beyninde 338 senesi Nisan maaşının ahzü tevzii dolayısiyle tahaddüs eden ihtilâfta, Kolordu'nun emri Muhasebe-i Umumiye-i Maliye Kanunu'na muvafık olduğu halde, Fırka Kumandanı Kolordu'dan aldığı emri tebliğ ve ifadan sonra şikâyet edeceği yerde kendi kıtaatına, Kolordu emrine mutavaat edilmemesini teşvik ve terviç ettirmiş ve Birinci Orduca Elliyedinci Fırka tesahüp ve itaatsizlik tasvip olunmuştur.

3- Umumi iaşe buhranı hükmü ferma olduğu bir sırada, anbar mevcutlarını günlerce haber vermeyerek ve verdirmeyerek, ansızın anbar mevcudu kalmadığı ve açlık tehlikesi bulunduğu haber verilmiş ve diğer

taraftan da Kanunusani maaşının itası için Maliye Vekili huzurunda dara dar bir çok hesaplar yapıldıktan sonra, alelâcele Şubat maaşı dağıtılmıştır. Şubat maaşının alelâcele tediye edilmesi hem ordunun açlık tehlikesine maruz kalmasına ve hem de İkinci Ordu'nun kendi kıtaatına karşı müşkül vaziyete düşmesine sebep olmuştur.

4- 3/5/1922 tarihinde, Birinci Kolordu Kumandanı'nın Elliyedinci Fırka'ya mensup Otuz Dokuzuncu Alayı teftişi esnasında, askerin istirahatine müteallik vermiş olduğu emrin ademi icrasından dolayı, Alay Kumandanı Binbaşı Ahmet Turan Bey'e vuku bulan ihtaratı üzerine, gerek Fırka Kumandanı ve gerek zatiâlileri Alay Kumandanı'nı haklı göstermek ve Alay Kumandanı esnay-i teftişte Kolordu Kumandanı'na refakat ettiği esnada dahi Tabur Kumandanları'ndan birinin yanlış hareketini vaktinde görüp hatayı bizzat veya yaveri vasıtasiyle izale edeceği yerde, Kolordu Kumandanı'nın Emri Yevmi'deki vesayasını teşhir ve tevbih telâkki etmek gibi Ordu'da emrü itaati muhil harekât tasvip edilmiştir.

5- Birinci Kolordu Kumandaniyle Erkân-ı Harbiye Reisi'nin ve daha sairlerinin Arnavut veya Makedonyalı olmaları hasebiyle, Kolordu Karargâhı'nı, Arnavut Kolonisi gibi tasvip ile bunlar arasında mühimce para tedarik ederek, Arnavutluk'a gitmek niyetinde bulunanların mevcudiyetini şayan-ı teemmül olarak göstermek ve dağıtılmasını teklif etmek misillû talep ve isnadatta bulunulmuştur.

6- Ordu Erkân-ı Harbiye Riyaseti'nin sebeb-i istifası olarak zatıâlilerinin madûn kumandanların izzet-i nefsini ve şevk-i vazifesini kıracak muamele yapması

ve Cephe'ye karşı madûna hissettirecek derecede gayri mâkul bir muhabere kapısı açması ve Cephe Karargâhı'nın nüfuzunu azaltmak istenildiğini işrabeder bir hatt-ı hareket takip etmesi misillû halât irae edilmiş ve zat-ı kumandanileri tarafından, ordu idaresinde pek iyi bir sistem takip edilmeyerek, para hâkimiyeti ile madûn üzerinde hâkimiyet-i mutlaka tesis edilmek istenilmiştir.

7- Ordu ve Kolordu Karargâhlarında esliha ve cephane umurunu tedvir etmek ve Topçu Müfettişleri'ni daha ziyade kıtaatın talim ve terbiye-i fenniyesiyle alâkadar etmek üzere, birer esliha ve mühimmat şubesi ve fırkalarda esliha zabitliği teşkili hakkında Cephe Kumandanlığı tarafından tebliğ edilen emir, Birinci Ordu tarafından birer zabit tasarruf etmek mütalâsiyle kıtaata aynen tamim edilmekle beraber, Ordu Topçu Müfettişleri ve Kolordu ve Fırka Topçu Kumandanlıkları'nın maiyetinde bulunmak üzere esliha ve mühimmat şubeleri ve fırka esliha zabitliği teşkiline tadilen emir verilmiş ve mafevk makamatla nokta-i nazar ihtilafî halledilmeksizin hareket edilmiştir.

8- Çal muharebesi hakkındaki rapor ile Söke hâdisesi hakkında Mutasarrıflığa yazılan şifre mefadına nazaran harekât-ı askeriyeye dair zatıâlileri tarafından büyük bir isabet-i nazar gösterilememiştir.

Mevadı sabıkaya ait izahat ve ecvibenin tahriren ita buyurulmasını rica ederim efendim. (Sad işareti).

İmza
Müdafaa-i Milliye Vekili
Kâzım

Bu tahriratı ve gûya aleyhimde suç olarak tertip edilerek ileri sürülmüş sekiz maddeyi okuyunca, hayret içinde kaldım ve sinirli sinirli güldüm. Tekrar okudum ve yine güldüm. Kendi kendime:

- Tüh... Allah belânızı versin be adamlar, dedim; bir Ordu Kumandanı'nı azledip mahkemelere vermek için uydurduğunuz bu saçmalardan hiç utanmadınız mı? Bir kere, bu sekiz maddede bahsedilen hâdiseler, kendilerinin tasvir ettikleri şekilde değildir. Ancak; hepsi kendi tasvirleri gibi doğru da olsa, bu hâdiselerin bir kısmı 1921 senesinde, diğerleri de 1922 senesi başından itibaren muhtelif zamanlarda cereyan etmiş ve Cephe Kumandaniyle bizim aramızda karşılıklı muhabere neticesinde halledilerek kapanmış şeylerdir. Bunlar suç olur mu? Ve böyle utanmazca düzülmüş sekiz madde ile bir Ordu Kumandanı azledilerek mahkemeye verilir mi? Bu tebliğlerin altlarına imzalarını koyan adamlarda hiç muhakeme ve haya hisleri kalmamış mı?

Konya'da Askerî Temyiz Mahkemesi var idi. Reisi Nihat Paşa, Savcısı Refik Bey idi. Bunlar ile sık sık görüşür idim. Her ikisine ayrı ayrı bu tahriratı gösterdim. Her ikisi de büyük bir hayret izhar ederek "Böyle şeyler suç olur mu? Bunlar daima büyük kumandanlar arasında muhaberelere, münakaşalara, zemin olmuş dedikodulardır. Şimdiye kadar bu derecede âdi şeyler için, değil bir Ordu Kumandanı, bir tabur kumandanı bile muhakeme altına alınmamıştır. Maksat, elebaşlarına boyun eğerek ve her arzularına "Evet efendim" diyerek dalkavukluk yapmadığınız için, sizi iş başından atmaktır. Müsterih ol! Bunlardan bir şey çıkmaz" cevabını verdiler. Bu kadar âdi sekiz suç mevzuunu İs-

met Paşa'nın yalnız başına düşünüp tanzim etmediği aşikâr idi. Ona bu hususta iki yardakçısı Asım ve Tevfik Beylerin yardım ettikleri ve kumandayı deruhde ettiğim zamandan sonuna kadar Cephe ile aramızda cereyan etmiş olan muhabereleri karıştırarak kendi dar kafalarına göre bu sekiz maddeyi suç diye uydurup tanzim eyledikleri ve İsmet'in de malûm dirayetiyle bu garip iddiaları mühim suçlar addederek kabul ve tasvip eylediği şüphesizdir. İşte Garp Cephesi'nde İnönü, Kütahya, Altıntaş, Eskişehir muharebelerindeki mağlûbiyetlerin âmilleri de bu üç kafadardı.

Müdafaa-i Milliye Vekili'nin son tebliğine karşı, dosyalarımı karıştırarak gayet uzun ve mufassal bir cevap yazdım ve 25/8/1922 tarihini koyarak elden Ankara'ya gönderdim. Bu cevabımda verdiğim izahat, şimdiye kadar, bu eserde daha evvel sırası ile tavzih ve tafsil edilmiş şeylerden ibaret idi. Netice olarak iddiaların tamamiyle tahrif ve iftira mahsulü olduğunu söyleyerek hepsini reddettim. Bu esnada İcra Vekilleri Reisi olmuş bulunan Hüseyin Rauf Bey'e de bir mektup yazarak Müdafaa-i Milliye Vekili'ne verdiğim cevabı, kendisine takdim ettiğimi, okuduktan sonra, Kâzım Paşa'ya vermesini, evvelce bir mebus arkadaş olarak hakkımın korunması için kendisine müracaat etmiş bulunduğumu, şimdi İcra Vekilleri Reisi olduğunu, cevaplarımı okuduktan sonra, meselenin hakiki safhasına vâkıf olarak vicdanına göre hareket etmesini, kendisine bildirdim.

Bundan sonra, taarruz hareketlerimiz başladı; zafer kazanıldı. İzmir'e kadar bütün Anadolu düşmandan temizlendi. Bizim dâvamız bakımından vaziyet değişmişti. Müdafaa-i Milliye'deki dâva dosyamız bir

müddet kenarda mahfuz kalmıştı. Nihayet İzmir'in istirdadında bazı suistimaller ve yağmakerlikler olması hasebiyle, bu kirli hadiselerde maznun olan yüksek rütbeli bazı subayların da muhakemesini yapabilmek üzere, Ferik Galip Paşa'nın riyasetinde İzmir'de muvakkat bir Erkân Divanıharbi teşkiline karar verilmiş; 1922 senesi son ayında, benim dâvamın da bu Divanıharb'e verilmesi muhtemel imiş diye hususî bir haber aldım.

Bir yandan bu muamele yapılır iken, diğer taraftan İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'le görüşen bazı dostlarım, Rauf Bey'in, meseleyi Divanıharb'e sürüklemeyerek, te'lifi beyin cihetini tercih ettiğini ve buna çalışacağını söylemiş olduğunu bana bildirdiler. Buna rağmen, altı Şubat'ta Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden şu tebliği aldım:

Konya'da Dördüncü Kolordu Ahzıasker Heyeti vasıtasiyle
Ali İhsan Paşa Hazretlerine
Ankara'dan: 5/2/1923
5/2/339 ve 58/873 numaralıdır.

İzmir'de Divanıharp Reisi Ferik Galip Paşa Hazretleri'nden talep ve dâvet vukuunda beray-i muhakeme İzmir'e azimetleri mercudur.

İmza
Müdafaa-i Milliye Vekili
Kâzım

7/2/1923 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne,

İzmir'de bulunan Başkumandan'a, Ankara'da İcra Vekilleri Reisi Rauf Bey'e, Konya Ahzıasker Riyaseti'nin şifresini kullanarak, İzmir Divanıharbi'nin teşekkülüne itirazlarımı bildirdim; bir ordu kumandanının muhakeme edilmesi için ancak ordu kumandanlığı etmiş ve nihayet bir makam aşağısında kolordu kumandanlığı yapmış generallerden mürekkep bir Divanıharb'in kurulması lâzımgeldiğini, ordu veya kolordu kumandanlığı yapmamış olanların bu dâvada bahis konusu olan ve bir ordu kumandanının vazifelerinden ibaret bulunan bu işleri tetkik ve takdire salâhiyetleri olamayacağını, bu meselede rütbe değil, makamın dikkate alınması icabettiğini, Divanıharb'in buna göre tadil ve teşkil edilmesi lüzumunu arzettim; itiraz ve müracaatlarım fayda vermedi.

Bir müddet Müdafaa-i Milliye Vekâleti Mehakim Müdürlüğü'nde durmuş olan evrakım, keyfiyetin bir Divanıharp'te tetkik edilmesi lüzumuyla 1922 Ekim ayında Başkumandanlığa arzedilerek 9/10/1922 tarih ve 4/1580 numaralı buyruk ile bu mütalâa terviç olunmuş... Bundan sonra, İzmir'de muvakkat bir Erkân Divanıharbi'nin teşkiline başlanmış... Nihayet Umur-u Mehakim Müdürlüğü'nün 8/11/1922 tarihli ve 5267 numaralı mütalâasıyla hakkımdaki dâva evrakının bu Erkân Divanıharbi'ne tevdii teklif edilmiştir.

Vekilin bu hususiaki muvafakati alındıktan sonra, hakkımdaki dâva dosyası, 24/1/1923 tarih ve Umur-u Mehakim - 5361 numaralı talepname ile Galip Paşa'nın riyasetindeki bu Muvakkat Erkân Divanıharbi'ne tevdi olunmuştur.

Millî Müdafaa Vekâleti'ne müracaatım üzerine, 26/2/1923 tarihli şifre ile Kâzım Paşa, Divanıharp He-

yeti'nin İstanbul Kumandanı Ferik Galip Paşa'nın riyasetinde olduğunu ve azalarının İkinci Kolordu Kumandanı Miriliva Ali Hikmet, Dördüncü Kolordu Ahzıasker Heyeti Reisi Miriliva Rüşdü, Yedinci Fırka Kumandanı iken bu defa Mekâtib-i Askeriye Müfettişliği'ne tayin olunan Miriliva Naci ve Topçu Müfettiş-i Umumisi Miriliva Emin Paşalardan ibaret bulunduğunu ve itirazlarının usulen Divanıharp muvacehesinde iradının kanun mucibince lâzım geldiğini bildirdi. Divanıharp ilk toplantılarında evrakı tetkik ederek hazırlandıktan sonra beni şu şifre ile çağırdı:

Dördüncü Kolordu Ahzıasker Reisi vasıtasıyla Sabık Birinci Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne Bornova'dan: 24/3/1923

Nisan'ın ikinci Pazartesi günü İzmir Erkân Divanıharbi'nde hazır bulunmak üzere hareketiniz mercudur.

İmza
Erkân Divanıharbi Reisi
Galip

26 Mart'ta da şu şifreli tebliğ geldi:

Konya Mevki Kumandanlığı'na
25/3/1923 tarih ve 1924/1856 numaralı.

Konya'da bulunan Birinci Ordu Kumandan-ı Sabıkı Ali İhsan Paşa'nın serian muhakemesinin icra ve intacı lüzumu Divanıharbi Mahsus Riyaseti'ne tebliğ kı-

lınmış olduğundan, İzmir'e sürat-i hareketi lüzumunun müşarünileyhe tebliğ ve tarih-i hareketinin inba buyurulması.

İmza
Milli Müdafaa Vekili
Kâzım

Bu son tebliğin bâlâdan gelme bir ihtar üzerine yapılmış olduğunu tahmin ettim; çünkü bir kaç gün evvel, Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gelmiş ve beni orada görmüştü.

Divanıharp beni çağırmazdan evvel dosyayı tetkik etmiş ve İsmet Paşa'nın garip iddialarını tevsik için hiçbir delil gösterememiş olduğunu görerek, benim maiyetimde bulunmuş olan Kolordu, Fırka kumandanlariyle Erkânıharp zabitlerine vesaireye tahriren sualler gönderip cevaplarını istemiş; esasen bir mahkeme, her hangi bir suç isnadı için delil gösterilmemiş olursa, kendi maznun aleyhine delil bulmaya uğraşmaz. Beraat asıldır.

Tekmil kumandanlara ve Erkânıharp zabitlerine tebliğ edilen suallerden birisi şudur:

Birinci Ordu Kumandan-ı Sabıkı Ali İhsan Paşa'nın Garp Cephesi'ne vürudundan itibaren ordunun vahdet-i umumiyesine münafi işaatta bulunduğu ve meselâ gelir gelmez görüştüğü kumandanlara hep kendisinin İsmet Paşa Hazretlerinin emir ve kumandasına girmesi orduca nasıl telâkki olunduğu misillû sualler sorup iki ay sonra neler olacağını ima etmekte olduğu ve İsmet Paşa Hazretlerinin beray-i teftiş resmen kıtaatı dolaştığı günlerde Ali İhsan Paşa'nın kendi karargâhında bulunanlara "İsmet Paşa kıtaata veda

ediyormuş; halbuki bu kadar çabuk olmayacaktı; ne için bu kadar çabuk oldu" demiş olduğu hakkında ne gibi malûmat ve mesmuatı âlileri varsa muvazzahan inbası rica olunur.

İmza
Erkân Divanıharbi Reisi
Ferik Galip

Bu tebliğe karşı, bütün kumandanlar ve Erkânıharp zabitleri menfi cevaplar vermişler; yalnız İkinci Kolordu Kumandanlığı'ndan Müdafaa-i Milliye Müsteşarlığı'na nakledilmiş olan Salâhaddin Adil Paşa ile eski Erkânıharp Reisi Halit Bey aleyhimde mütalâa serdetmişler; bunları karar mazbatasında okuduğum zaman Halit Bey'in jurnali malûm olduğu cihetle onun iftirasına hayret etmedim. Fakat Salâhaddin Adil Paşa'ya şaştım. İkinci Ordu Kumandanı, onun azlini İsmet Paşa'dan talep ettiği zaman, İsmet Paşa onu himaye etmiş ve Müdafaa-i Milliye Müsteşarı Ali Hikmet Bey'le (Şimdi Divanıharp âzası Ali Hikmet Paşa) becayiş ettirmişti. Bu defa Salâhaddin Adil Paşa, ihtimalen borcunu ödemek istemiş olacak...

Erkân Divanıharbi'nin yukarıdaki sual ve talebi aynıyle Birinci Ordu Harekât Şubesi Müdürü Kaymakam Cemil Bey'e de 19/2/1923 tarih ve 1020 numaralı şifre ile tebliğ edilmiş, o da İzmit'ten şu cevabı vermiş; Birinci Ordu Karargâhı o tarihte İzmit'te bulunuyordu:

İzmir'de Erkân Divanıharbi Muvakkati Reisi Ferik Galip Paşa Hazretlerine
Şifre-İzmit'ten: 20/2/1923

19/2/1923 tarihli şifreye cevap:

Ali İhsan Paşa Hazretleri'nin Cephe'ye vürudundan itibaren Ordunun vahdet-i umumiyesine münafi işaatta bulunduğuna ve kumandanlar ile ne gibi hasbihaller yaptığına vâkıf değilim. Ancak Ali İhsan Paşa Hazretleri'nin Ordunun kumandasını deruhde ettiği tarihten itibaren, ordunun manen ve maddeten yükseltilmesi için geceli ve gündüzlü çalıştığını, talim ve terbiye ve manevralara ehemmiyet vererek, kıtaatın ve heyet-i zabitanın kabiliyet-i harbiye ve seviye-i ilmiyelerini tezyid ettiğini ve son muzafferiyette bu mesainin de -velev cüzî olsun- tesiri bulunduğunu, Ordunun Harekât Şubesi Müdürü sıfatiyle arzetmeyi vecibe-i kadirşinasi addeylerim.

Ali İhsan Paşa Hazretlerinin kendi karargâhında bulunanları toplayıp mafevkini istihfaf edercesine idare-i kelâm ettiğine şahit olmadığımı, yalnız Ordudan ayrılacağı zaman, karargâh zabitanını toplayıp kendisinin infikâkinden sonra da aynı intizam ve prensip tahtında vazifelerini ifaya devam edeceklerinden emin olduğunu ve buna mümasil vesaya ifa eylediğini arz eylerim efendim.

İmza
Birinci Ordu
Harekât Şubesi Müdürü
Kaymakam
Cemil

Keza maaş tevzii ve bordro meselelerinde de Birinci Ordu Defterdarlığı'ndaki memurlardan Ahmet Hamdi Efendi kendisine sorulan suale şu cevabı göndermiştir:

Erkân Divanıharbı Muvakkati Riyasetine
İzmit'ten: 26/2/1923

Birinci Ordu Kumandanlığı vasıtasiyle tebliğ buyurulan 24/2/1923 tarihli şifredeki suallere cevabım berveçhiâtidir:

Ordu dahilinde maaşat, muhasib-i mesulü bulunan kolordulara, muhasib-i mesullerin makbuz senediyle ve muhasib-i mesulü bulunmayan fırkalara ve kıtaata da, bunların müteferrik ve yekdiğerinden uzak mevakide ve kısmen cephede siperlerde ve dağınık bulunmasından suretleri merbut 21/9/1921 tarihli Maliye ve Müdafaa-i Milliye Vekâletlerince müştereken kaleme alınmış talimatın onbirinci maddesindeki fırka ile işbu talimat ahkâmının orduda suret-i tatbikini müş'ir Garp Cephesi Kumandanlığı'nın 15/1/1922 tarih ve 722 numaralı emrinin C fıkrasının -sureti merbutturüç ve dördüncü maddeleri ahkâm-ı sarihası veçhile, alınıp avanslarından mahsubat yapılmakta idi. Ali İhsan Paşa'nın ordudan infisal-i akabinde verilen emirde maaşatın avans suretiyle verilmeyip -kablettevzi alınacak- tevzi bordroları üzerine verilmesi emir olunduğundan, ondan sonra da, işbu son emir veçhile muamele yapılmış ve yapılmaktadır. Ancak suretleri merbut avamir ve mukarrerat ahkâm-ı sariha ve katiyesine itiraz eylemiş olan Birinci Kolordu Muhasib-i Mesulü, elyevm Birinci Ordu emrinde bulunan Yirmi üçüncü Fırka mutemedine maaş için avans olarak 5/7/1922 tarihinde 857, 991 1/2 kuruş vermiştir ki bu muamele; Ali İhsan Paşa'nın infisalinden sonra tebliğ kılınan ve suretleri merbut evamir ve mukarrerat ahkâmını fesih eder olan emr-i ahire muhalif düştüğünden sarf-ı na-

zar, Nisan 1922 maaşının tevzi tarihi olan Mayıs 1922 gayesi ve Haziran 1922 iptidası tarihlerine göre muvafık-ı mukarrerat bulunmasına rağmen Birinci Kolorduca itiraz edilmiş ve dâvaya esas tutulmak istenilmiş olan Ordu muamelâtının yanlış olmadığını da fiilen teyid eylemekte olduğu maruzdur.

İmza
Birinci Ordu Defterdarlığında
Müstahdem Alay Kâtibi
A. Hamdi

Birinci Ordu'nun eski Erkânıharp Reisi Halit Bey'in jurnalinde Erkânıharp Binbaşı Cemil Bey'e atfettiği sözlerde Divanıharp'ten şu suretle sorulmuş:

"Halit Bey istifa edip giderken Cemil Bey odasında teselli makamında "Şayet Paşa, harekât-ı milliyenin başında Anadolu'da bulunsaydı, aykırı bir tarz-ı hareket takip ederdi" demiş. Bunun ne yolda söylendiğini soran Divanıharb'e verdiği cevapta Cemil Bey:

"Ali İhsan Paşa Hazretlerinin aykırı bir tarz-ı hareket takip edebileceğini, hiçbir namuslu insanın şüphe bile edemeyeceğini, kendisinin hiçbir maksatla böyle bir şey söylediğini hatırlamadığını, herhalde bunun Halit Bey tarafından yanlış işitilmiş veya yanlış anlaşılmış bir şey olması muhtemel bulunduğunu" kati bir ifade ile bildirmiş...

Yine Halit Bey'in jurnalinde ihbar edildiğine göre, Malta'da esirler arasındaki konuşmalarda manda meselesine dair Kaymakam Derviş Bey'in Halit Bey'e söylemiş olduğu lâflar hakkında aynı yerde bulunmuş olan Altıncı Fırka Piyade Kumandanı Kaymakam Kılkışlı Hüseyin Hüsnü Bey'e sorulan suale karşı mumaileyh gayet açık ve kati bir lisanla bu iftirayı tekzip etmiş...

BÜYÜK TAARRUZ VE MÜTAREKE NASIL OLDU?

Yukarıda Kâzım Paşa'nın 31/7/1922 de Başkumandan'ın dâveti üzerine Ankara'dan Konya'ya gelerek Akşehir'e gittiğini yazmıştık. Bu zamanda Ali Fethi Bey'in Londra'da İngilizleri iknaya muvaffak olamadığını; Lord Curzon'un Fethi Bey'i kabul etmediğini ve sulhün ancak tarafımızdan yapılacak bir taarruz ile muvaffakiyet kazanarak istihsalinden başka çare bulunmadığını Fethi Bey'in Avrupa'dan bildirdiğini haber almıştık. Kulağı delik olanlar tarafından Akşehir'de taarruza karar verildiği söylenmeye başlanmıştı. Hatta Konya'da esnaf ve halk ağzında bile taarruza başlayacağımız şayiası deveran ediyordu. Bana gelen hususî haberlere göre, Temmuz ayının sonuna doğru Mustafa Kemal Paşa, ordu ve bazı kolordu kumandanlarını Akşehir'e çağırarak orada, Fevzi ve İsmet Paşalar ile birlikte bir gece toplantısı yapmış ve Ali Fethi Bey'in teşebbüsünden bir netice alınamadığını, düşman ordusuna taarruz edip onu mağlup etmekten başka çaremiz kalmadığını ileri sürmüş ve kumandanların bu hususta mütalâalarını sormuş... Hava çok sıcak olduğundan pencereler açık imiş ve kulakları ağır işiten İsmet Paşa'nın duyabilmesi için yüksek sesle konuşuluyormuş. Akşehir'de Belediye binasının önündeki meydanda bütün kumandanların otomobilleri şoförleriyle beraber duruyorlarmış; ahali dahi fevkalâdeliği görerek merakla bu meydana toplanmış; yakından tanıdığım subay arkadaşlarımdan o zaman Akşehir'de bulunanların ve bu meyanda ihtisası hasebiyle Akşehir'de Garp Cephesi Otomobil Bölüğü Kumandanlı-

ğı'na tayin edilmiş olan eski yaverimin bana gönderdikleri haberlere göre, yüksek sesle konuşulan şeyleri hemen herkes işitmiş; Yakup Şevki Paşa, olanca kuvveti ve talâkatiyle bu taarruzun şimdi yapılmamasını, henüz ne menzil faaliyetinin ve vasıtalarının, ne iaşe ve ne cephane vaziyetlerinin müsait bulunmadığını, bunların esaslı surette ıslahından sonra yapılmasını; şimdi taarruz etmek lâzımsa, bu taarruzun Aziziye üzerinden Seyidgazi ve Altıntaş cihetine doğru icra edilmesini ileri sürmüş ve bu fikri müdafaa etmiş... Buna karşı yeni Birinci Ordu Kumandanı Nureddin Paşa, taarruz eden ordunun erzakı süngüsünün ucundadır demiş; İsmet Paşa, Şevki Paşa'nın fikrini takviye ederek menzil vaziyetinin müsait olmadığını, böyle bir taarruzdan matlûp netice alınamayacağını söylemiş ve bermutad şüphe ve tereddüt izhar etmiş... Fevzi Paşa taarruz edilmesi lâzım geldiğini ve bu taarruzun Aziziye tarafından değil, Afyon'un cenubundan ve cenubu garbîsinden yapılması muvafık olacağını söylemiş. Nihayet Başkumandan kendi fikrini ve kararını ortaya koymuş; ve Fevzi Paşa'nın mütalâasını takviye ederek böyle yapacağız, demiş. Son hazırlıkların ikmali; ordu vaziyetinin buna göre ıslahı için taarruza başlamak zamanı 15 Ağustos olarak tesbit olunmuş...

Temmuz'un sonuna doğru, ilk icraat olmak üzere, Akşehir'in şarkında Ilgın civarında bulunan Beşinci Suvari Kolordusu ileri sürülerek Sandıklı'nın batı taraflarına gönderilmiş; keza, Akşehir ve İshaklı taraflarında bulunan Birinci Kolordu da hemen ileri hareket ettirilerek Sandıklı ile Şuhut arasına doğru sevkolunmuş; düşmanın farkına varmaması için bu hareketler gece yürüyüşleriyle yapılmış...

Bu iki kolordu, bir kaç ay evvel İsmet Paşa tarafından kuru vehim ve endişeler üzerine düşmanın Aziziye tarafından taarruz edeceği düşünülerek Birinci Ordu mıntıkasından geri çekilmişlerdi. O zaman, Birinci Kolordu, Afyon'un cenubu şarkisinde Akarim taraflarında ve Beşinci Kolordu da Sandıklı'dan batı cenubunda Dinar taraflarında idi...

Haziran sonunda İkinci Ordu'da yeni teşkil edilmiş olan Altıncı Kolordu, ileri hatta bulunan Dördüncü Kolordu'yu tebdil ederek Dördüncü Kolordu, ihtiyata alınmış idi. Evvelce yine İsmet Paşa tarafından Aziziye taraflarına sürülmüş olan İkinci Kolordu, şimdi tekrar geri çekilecek ve yerini Üçüncü Kolordu'nun Birinci Fırkası tutacaktı. Bu suretle, İkinci Ordu mıntıkasından tasarruf edilen İkinci ve Dördüncü Kolordular, tedricen ve gece yürüşleriyle Akarçay'ın cenubuna geçirilerek Afyon'un cenup taraflarına sevkolunacaktı.

1922 senesi Ağustos ayı başında Mustafa Kemal Paşa ile Fevzi Paşa, Büyük Millet Meclisi'nde, siyasî ve askerî vaziyet hakkında bir gizli oturumda beyanatta bulunmuşlar; harbi, taarruz ederek sona erdirmek lâzım geldiğini; bu taarruzun lüzumunu, zamanının da gelmiş olduğunu vesaireyi izah etmişler; taarruzun muvaffak olabileceğinde şüphe ve tereddüt gösteren bazı mebusların mütalâalarına karşı, yapılacak taarruzda en aşağı yüzde yetmiş beş muvaffakiyet ümidi olduğunu Fevzi Paşa söylemiş ve temin eylemiş; bu suretle gösterilen şüpheler izale edilmiş...

Bundan sonra Mustafa Kemal ve Fevzi Paşalar tekrar Akşehir'e gelmişler; Garp Cephesi Karargâhı'nda taarruz hazırlıklarını ve ne suretle taarruz etmek lâzım geldiğini yeniden tetkik ederek, hazırlıkla-

rın ikmali için taarruz gününün 15 Ağustos'tan 26 Ağustos'a tebdilini zarûrî görmüşler...

Güya gizli kararlaştırılan ve tutulan bu kararlar ve hareketler, Konya'da ağızdan ağıza dolaşıyordu. İstisnasız, herkes 26 Ağustos'u bekliyordu. Akşehir'den gelen sivil, asker her ferdin oradan getirdiği sırlar, Konya'da derakap harcı âlem olunuyordu.

Yunanlılar o kadar gaflete dalmışlar ve harpten o kadar bıkmışlardı ki, bir aydan fazla zamandan beri etrafa yayılan taarruz kararımızı ve hazırlık hareketlerimizi haber alamamışlardır; haber almış olsalar idi, hiç olmazsa İzmir'de oturan Yunan ordusu kumandanı Haci Anesti Afyon cephesine gelirdi.

Bizim birliklerimiz, taarruza başlamak için çıkış vaziyetini, açılma tertibatını hep gece yürüyüşleriyle almışlardı. Fakat Yunan ordusu kumanda heyeti gündüz tarassutları ve uçak keşifleriyle yeni peyda olan bu ordugâhları pekâlâ farkedebilirlerdi.

Düşmanın sağ cenahına sürpriz şeklinde vurulacak katî darbeyi icraya memur olan birlikler, hep vaktiyle Birinci Ordu emrinde bulunmuş olan fırkalar ve kolordular idi. Ben, Birinci Ordu Kumandanlığı'nı terkederken Sekizinci Fırka Afyon cenubunda Efesultan ve Şuhut taraflarında idi; Altıncı Fırka, onun solunda Sandıklı şimalinde ve batı şimalinde idi. Müstakil alaylar ve müfrezeler ile Üçüncü Suvari Fırkası Dinar garbinde ve Denizli taraflarında idi. 14. Piyade Fırkası'nı tensik edilmek üzere Şuhut şarkında Akarim civarına getirmiştim. Birinci Kolordu, Çay şarkında İshaklı civarında idi. Gerek bu kolordu, gerek Beşinci Suvari Kolordu'su uzun müddet emrim altında idiler. İkinci Ordu mıntıkasından getirilen İkinci ve Dördüncü Ko-

lordular da bir müddet emrim altında bulunmuşlardı. Şimdi bunların hepsi Afyon cenubuna getirilerek şimendifer hattı ile Ahırdağı arasına sevkedilmiş ve taarruz için çıkış vaziyetini alıyorlarmış; bu birliklerle ben, aynı arazide sık sık manevralar, tatbikat yaptırmıştım. Şimdi aynı birliklerin, benim düşündüğüm şekilde Afyon cenubunda ve batı cenubunda taarruz için toplandıklarını duyduğum zaman, tıpkı kumanda başında imişim gibi zafer heyecanları hissetmeye başlamıştım; her gün sabah, akşam muvaffakiyet için dua eder idim. Bu hareketleri kendim idare ediyormuşum gibi harita üzerinde işaret ederek ateşe başlanacak zamanı sabırsızlık ile beklerdim.

Şimendifer hattının şimalinde, İkinci Ordu Kumandanı'nın elinde Altıncı ve Üçüncü Kolordular kalmıştı. Bunlar Afyon ile Seyidgazi arasındaki düşman cephesine taarruz edecekler idi. Birinci Ordu Karargâhiyle Garp Cephesi Karargâhı ve Başkumandan Şuhut'un şimalindeki Kocatepe yamaçlarında yerleşmişler; İkinci Ordu Karargâhı Aziziye garbinde Burhaniye'ye gitmiş.

22 Ağustos'tan itibaren Dördüncü Kolordu ile Sekizinci Piyade Fırkası, Kocatepe şimalinde ve Afyon cenubundaki düşman mevzilerine karşı Birinci Hat'ta girmişler; bunların solunda, Birinci Kolordu ile Ondördüncü Piyade Fırkası Sandıklı şimalindeki Savran sırtlarında, Afyon'un cenup batısındaki düşman mevzilerine karşı Birinci Hat'ta girmişler. Daha batı taraflarda Beşinci Suvari Kolordusu Ahırdağı civarına sokulmuş; Altıncı Piyade Fırkamız da Dumlupınar ve İslâmköy taraflarındaki İkinci Yunan Fırkası'na karşı Ahırköy civarında ordumuzun sol cenahını muhafaza-

ya memur olmuştu.

İkinci Kolordu, umumî ihtiyat olarak Efesultan ile Sandıklı arasına getirilmiş idi. Efesultan'da Yedinci Fırka, Sandıklı şimalinde Üçüncü Fırka, ikisinin ortasında Dördüncü Fırka bulunuyormuş...

Şu suretle umumî ihtiyat ile beraber ceman onbir piyade fırkamız ile üç suvari fırkamız düşman sağ cenahına karşı kati darbe vurmak üzere taarruz edecek idi. Altıncı Fırkamız, İkinci Yunan Fırkasına ve İkinci Ordumuzun beş fırkası da Afyon'un şark ve şimalindeki beş Yunan Fırkası'na taarruz edecek idi.

26 Ağustos sabahı, alacakaranlıkta bütün cepheler boyunca topçularımız şiddetli bir ateşe başlayarak düşmanı uykudan ve gafletten uyandırmışlar; sürpriz karşısında kalmakla beraber, Yunan ordusu akşama kadar mevzilerinde tutunmaya ve müdafaaya çalışmış; Yunan ordusu kumandanı Hacî Anesti İzmir'de bulunduğundan en kıdemli bulunan İkinci Kolordu Kumandanı General Trikopis, vekil olarak Yunan ordusuna kumanda ediyormuş.. Vaziyeti tamamiyle idrâk ve takdir edemeyen Trikopis, Döğer civarında ihtiyatta bulunan kolordusunu derakap, Yunan ordusunun tehlikede bulunan sağ cenahını takviye için kullanmak hususunda süratle karar verememiş; müteredditkalmış..

Keza Eskişehir ve cenubunda bulunan Üçüncü Yunan Kolordusu'nun karşısında gayet zayıf Türk birlikleri bulunduğunu anlıyamamış ve bu kolordudan bir kısım kuvveti Birinci Hat'tan çekerek yeni ihtiyat teşkiline çalışmamış.

Yunanlıların Afyon şarkında ve şimalinde bulunan Dördüncü, Onikinci ve Beşinci Fırkaları ile Döğer'deki

Dokuzuncu ve Seyidgazi'deki Onbeşinci Fırkaları, İkinci Ordumuzun cenuptan şimale doğru Onyedinci, Onaltıncı, Altmışbirinci ve Birinci Fırkalarının taarruzları karşısında müdafaada saplanıp kalmışlar; Afyon'un cenubundaki Dördüncü Yunan Fırkası'na mensup bir kısım kuvvet ile daha batı taraftaki Birinci Yunan Fırkası bizim on bir piyade fırkamızın şiddetli taarruz darbesi kaşısında ezilmişler; Trikopis, Döğer cenubundaki Yedinci Fırka'ya ancak akşama doğru Yunan sağ cenahını takviye için emir vermiş ise de pek geçe kalmış... Bu vaziyet karşısında 26/27 Ağustos gecesi, Trikopis'in cesurane bir karar vererek hemen Afyon'u tahliye etmesi, Afyon şimalindeki kuvvetleri batıya doğru geri çekmesi, Balmahmut ile Dumlupınar arasına Döğer'de ihtiyatta bulunan üç fırkayı sevkeylemesi, bu suretle Döğer ile Dumlupınar arasında kısa bir müdafaa hattı vücuda getirmesi ahvale uygun olur ve bu suretle Yunan ordusunun vaziyeti ıslah edilmiş bulunurdu; fakat ne Trikopis'de böyle bir karar verecek anlayış ve bilgi kudreti vardı; ne de içinden bozulmuş Yunan ordusunda böyle bir manevra kabiliyeti kalmış idi.

Yunan ordusunun 26 Ağustos günü bulunduğu mevzilerde müdafaaya devamı, bizim ordumuzu akşam karanlığına kadar uğraştırmıştı. 26/27 Ağustos gecesi Yunanlıların geri çekilmemeleri ve ihtiyatlarını vaktinde kullanamamaları 27 Ağustos'ta bizim kati darbemizin muvaffakiyete müncer olmasına ve Yunan sağ cenahının Afyon'un cenup ve batı cenup ve batısındaki mevzileri terkedip şimale doğru, şimendifer hattı gerisine kaçmasına sebep olmuştur. Suvari Kolordumuz, Ahırdağlarını şimale doğru geçerek Yunan ordu-

su kısm-ı küllisinin batıya doğru ricat hattını kesti. 27/28 Ağustos gecesi Afyon şehrini ve şimalindeki mevzileri terkederek geri çekilen düşman kuvvetleri 28 Ağustos'ta şarktan ilerleyen İkinci Ordumuzla cenuptan şimale doğru ilerleyen Birinci Ordumuz arasında sıkışıp kaldı; kıtalarımız, 27 Ağustos akşamı Yunanlıların terketmiş oldukları Afyon şehrine, iki günlük muharebeden sonra, 27/28 Ağustos gecesi girdiler. Aynı gece, Başkumandan Mustafa Kemal Paşa Afyon Belediyesi'nde karargâhını kurdu.

İkinci Yunan Fırkası hâlâ Dumlupınar -İslâmköy hattında sebat ediyordu. Bu vaziyetten istifade etmek isteyen bazı düşman fırkaları 29 Ağustos'ta şimendifer hattının ve Dumlupınar'ın şimalinden batıya doğru ricat etmek için uğraştılar. Nihayet, bu istikamet dahi 29 Ağustos akşamı şimalden süvarilerimiz ve cenuptan Birinci Kolordumuz tarafından kapatılarak düşmanın Afyon şehrinden ve Afyon şimalindeki mevzilerden geç çekilen Dördüncü, Beşinci, Dokuzuncu, Onikinci ve Onüçüncü Fırkaları, General Trikopis kumandasında olarak Dumlupınar'ın şimalinde Murad dağlarında Ada-Tepe civarında kuşatıldılar. 30 Ağustos'ta burada Yunanlıların yaptıkları nevmidane bir müdafaa neticesinde Yunan kuvvetlerinin büyük bir kısmı imha veya esir edildiler. General Trikopis, 30/31 Ağustos gecesi, Kızıltaş deresi istikametinde zayıf bir kuvvetle geri çekilmeye çalışmış ise de 31 Ağustos sabahı, bunlar da yakalanıp esir edildiler. Bundan sonra, ordumuz firarilerini takip etti; bütün Anadolu'yu Yunan ordusundan temizleyerek nihayet 9 Eylül'de İzmir'i işgal eyledi. Bu suretle Anadolu'da, Yunanlılara karşı askerî hareketler ve muharebeler fiilen sona ermiş ol-

du; ordularımızın karşısında Anadolu'da Yunan askeri kalmamış idi.

27 Ağustos akşamı Afyon'un işgal olunduğunu, ertesi sabah haber alınca, Başkumandan'a ve Büyük Millet Meclisi'ne birer tebrik telgrafı çekmiştim. Büyük Millet Meclisi'nden üç Eylül'de şu cevap geldi:

Ankara'dan: 3/9/1922
Konya'da Ali İhsan Paşa Hazretlerine

Ordumuzun zaferi mesudi tebrikatını havi telgrafname-i âlileri heyet-i umumiyede okundu. İzhar edilen ihtisasatı vatanperveraneye teşekkür olunur efendim.

İmza
Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Sanisi
Adnan

Başkumandan'dan cevap gelmedi; bu telgrafın da yanlışlıkla Ankara'ya çekildiğini anladım; ihtimal ki oradan mahalline gönderilmemiş idi.

Gerçi, ordularımızın Ege ve Marmara Denizleri sahillerine varmalariyle Anadolu'da Yunan askeri kalmamıştı; fakat bununla harp bitmiş değildi. Yunan ordusunu, Anadolu'ya çıkartıp başımıza musallat etmiş olan İngilizler, Boğazları ellerinde tutuyorlardı. Trakya Yunan askerinin işgali altında idi. Harbin bitmesi için Yunanlılar'dan evvel, İngiliz, Fransız ve İtalyan hükümetleriyle uzlaşıp sulh muahedesinin akdi lâzımdı. Bunların arasında bize, en çok engel olan İngiltere hükümeti ve onun Hariciye Nazırı Lord Curzon idi. Fransızlar ile İtalyanlar bize müsaid davranıyor-

lardı.

Henüz taarruz hareketlerine başlamadan evvel, Temmuz ayında, İngiltere'ye gitmiş olan Ali Fethi Bey'le görüşmeye bile tenezzül ve muvafakat etmemiş olan Lord Curzon bu vakayı 10 Ağustos tarihinde Röyter Ajansiyle ilân etmişti; sulhün imzasından evvel Yunan askerlerinin Anadolu'yu tahliye etmemeleri hususunda ısrar ediyordu. Halbuki, Fethi Bey Londra'dan Paris'e geldiği zaman, orada Fransızlar ile İtalyanlar tarafından iyi kabul görmüş idi. Poincare ile Kont Sforza bizim lehimizde mükemmel bir anlayış zihniyeti göstermişler ve herhalde, İkinci Dünya Harbi'nin başlamaması için Anadolu Hükümeti'yle anlaşmak lâzım geldiğini açıklamışlardı. Fethi Bey, bu haberleri Ankara'ya iş'ar etmekle beraber, harbin hitamı ve sulhün temini için ordularımızın taarruz hareketleri yapmaları zarurî olduğunu bildirmişti.

Ağustos sonunda Afyon ve Dumlupınar muharebelerindeki muvaffakiyetler üzerine, Poincare, Yunanlıların, Anadolu'yu derhal tahliye etmeleri şartiyle bir mütareke akdi için, Müttefik Devletlerin, Büyük Millet Meclisi Hükümeti nezdinde müdahale ve tavassut yapmalarını talep etmiş ise de, harp hareketlerinin süratle inkişafı ve bu talepten bir hafta sonra, 9 Eylül'de İzmir'in Türk orduları tarafından işgali, Anadolu'nun tahliyesi meselesini kati surette ve fiilen halletmiş oldu. Bundan sonra, geriye kalan noktalar, Boğazlar ve Trakya meseleleri idi. İngilizler için, Boğazların büyük bir ehemmiyeti vardı. Sulh akdinden evvel, Boğazları terketmeyi düşünmek bile istemiyorlar idi.

Bize gelince, bu siyasi vaziyet, zaferden evvel malûm olduğundan, İzmir'in işgalini müteakip, hemen

Çanakkale ve İstanbul Boğazları'na doğru süratle yürümek, tabiî ve zarurî, bir sevkulceyş ve siyaset icabı idi. İngilizleri sulh müzakeresine yanaştırmak için bundan başka çare yok idi.

Bu cihet, Başkumandanlıkça, lâyiki veçhile takdir olunarak İkinci Ordu, Çanakkale Boğazı taraflarına, ve Birinci Ordu da İzmit taraflarına tevcih olunmuş ve 9 Eylül'de İzmir'in işgalinden sonra bu hususta ilk emirler verilmiş idi. Fakat her nedense bu fikir ve karar, Garp Cephesi Kumandanlığı'nca, sürat ve metanetle takip olunmadı; gevşek davranıldı.

11 Eylül'de İngilizlerin ısrarı ile, Çanakkale Boğazı'nın Anadolu sahillerine, İngiliz, Fransız ve İtalyan askerleri gönderildi.

Anadolu'da kazanmış olduğumuz katî zafer, Fransızları çok sevindirmiş olduğundan, Paris gazeteleri bizim lehimizde pek sitayişkârane makaleler neşrettiler. Bu hususta, Fransızların, o zamanki İngiliz hükümetine ve Lord Curzon'a karşı besledikleri nefretin de tesiri olmuştur. Fransızlar, bizim kazandığımız zaferi, kendi zaferleri gibi alkışladılar.

14 Eylül'de toplanan Fransız Nazırlar Meclisi, Boğazların serbestliğine ve Trakya'nın bize iadesine müttefikan karar verdi.

15 Eylül'de İngiliz kabinesi ise, üç Müttefik Devlet tarafından Anadolu kuvvetlerinin Boğazlar'daki bîtaraf mıntıkayı tecavüz etmemeleri için, Ankara'ya tebliğat yapılmasına, Boğazlar mıntıkasındaki Müttefik Kuvvetlerinin tezyidine, Türk askerinin Rumeli'ye geçmelerine mümanaat edilmesine ve Şark meselesinin halli için büyük bir konferans akdine karar verdi. O zamanki İngiliz Başvekili Lloyd George, kabine aza-

sından Churchill tarafından kaleme alındığı gazetelerde ifşa olunan bir beyanname ile bu kararı, Röyter Ajansı vasıtasiyle ve Lord Curzon'u haberdar etmeye lüzum görmeksizin 16 Eylül'de neşrettirdi.

Bu beyanname, derhal, aksi tesirlerini gösterdi. İngiltere'de bile bu karar takbih olundu. Yeni bir umumi harbe mukaddeme teşkil etmesi muhtemel görüldüğünden dolayı, Boğazlar'a asker gönderilmesine İngiliz Dominyonları razı olmadılar. Hindistan, Kanada, Cenubî Afrika bu dâveti reddettiler. İtalya, Çanakkale'deki askerini geri çekti. Fransa da aynı kararı verip tatbik eyledi.

İşte Müttefikler arasındaki bu ihtilâftan istifade ederek, Boğazlar'a doğru sevkettiğimiz kuvvetlerin süratle hareketlerini temin eylemek ve toplu hareketi beklemeksizin Boğazlar'daki bîtaraf mıntıkayı hemen zorlamak lâzım idi.

Garp Cephesi Kumandanlığı, bu hususta yine evhama ve tereddüde kapılarak çok gevşek, çok ihtiyatkâr hareket etmekten kendisini kurtaramadı. İngilizleri kızdırmaktan ictinap ediyordu.

Bu esnada İngilizler, mütemadiyen Çanakkale'ye asker sevkine devam ettiler; ve Fransızlar ile İtalyanların çekilmelerini telâfiye çalıştılar. Bizim İkinci Ordumuza mensup bazı kuvvetlerimiz, Çanakkale'de bîtaraf mıntıkaya girerek bir kaç yerde İngilizlerin tahkimatının tel örgülerine kadar sokulmak gayretini göstermişlerdi; fakat Kocaeli tarafında, Birinci Ordu, aldığı emirlere tevfikan daha ihtiyatlı hareket ediyordu.

İstanbul'daki İngiliz Kumandanı General Harrington, Türk askerlerinin bîtaraf mıntıkadan çekilmeleri-

ni talep etti; buna karşı, Mustafa Kemal Paşa, bîtaraf mıntıka diye bir şey tanımadığı cevabını verdi; fakat icraat, buna uygun değil idi. Eğer bu esnada İzmit tarafındaki Birinci Ordu Kuvvetleri Gebze üzerinden Yakacık sırtlarına, Kayışdağı'na, Alemdağı ormanları garp kenarlarına, Polonez köyüne doğru ilerlemiş olsalar idi, İngiliz kuvvetlerinin Çamlıca tepelerine çekilmeleri ve mütareke için müracaatte bulunmaları, şüphesiz gibi idi. İngiliz harp gemileri dağınık kara kuvvetlerinin hareketlerine mâni olamazlardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın bir kuru lâfı, Harrington'u düşündürmüş ve Londra'ya müracaata mecbur etmişti. Lord Curzon, Fransızlar ile İtalyanların Çanakkale Boğazı'ndan çekilmeleri ve Türk askerinin Boğazlar'daki bîtaraf mıntıkaya ilerlemeleri karşısında telâşe düştü. O zamana kadar müttefiklerine ehemmiyet vermemiş ve Türk murahhası Fethi Bey'i kabul etmemiş olan bu mağrur Lord, derakap çantasını alarak 19 Eylül'de, Fransızlar ile görüşmek üzere, Londra'dan hareketle Paris'e geldi. Ertesi gün, 20 Eylül'de Poincaré ile görüştü.

16 Eylül'de Röyter Ajansiyle neşredilen İngiliz kararından haberdar olan Mustafa Kemal Paşa, 17 Eylül'de İzmit'e giderek, Birinci Ordu'nun mevcut kuvvetlerini harekete geçirseydi, veyahut en geç 20 Eylül'de, Lord Curzon Paris'te Poincaré'ye aman deyip yalvarır iken Birinci Ordu'nun muhtelif müfrezeleri, akıncıları ve suvarileri Alemdağı ormanlarına ve Kayış Dağı sırtlarına doğru ileri harekete ve tazyika başlasalar idi, mütareke ve sulh şartları, daha kolay ve arzumuza tamamiyle uygun olarak, daha çabuk temin edilebilirdi.

Mustafa Kemal Paşa'nın bu esnada İzmir'de kalması, İngilizleri sıkıştırmak istemediğine delâlet ediyordu; halbuki, hiç olmazsa İzmit'e gidip orada blöf yapması bile tesirden hali kalmayacaktı. Evvelce «Bitaraf mıntıka diye bir şey tanımıyoruz» tarzında verilen cevap ile, İzmir'de oturup âtıl ve pasif kalmak birbirine uymuyordu.

Lord Curzon, Paris'te Poincaré ile görüştükten sonra, İtalya'nın Paris Sefiri Kont Sforza ile de görüştü ve aynı gün öğleden sonra, Fransa Hariciye Nezareti'nde üç devlet mümessilleri arasında bir konferans akdolundu; burada şu karar verilmiş:

1- Anadolu'da müttefik devletlerden asker bırakmaya lüzum yoktur.

2- Deniz kuvvetleri, Türklerin Rumeli'ye geçmelerine mümanaat etmek için kâfidir.

22 Eylül'de bir daha buluşup görüşmüşler; Curzon bugün, İstanbul'un Türklerin elinde bırakılmasına itirazı olmadığını söylemiş; bundan sonra Trakya meselesi konuşulmuş. Fransızlar ile İtalyanlar, Edirne'nin Türkiye'ye iadesinde şiddetle ısrar etmişler; İngilizler razı olmamışlar. Curzon, Londra ile uzun boylu muhabere etmiş; nihayet 23 Eylül'de, Meriç nehri hudut olmak üzere, Edirne'nin bizde kalmasına İngilizler muvafakat eylemişler; bu suretle Ankara Hükümeti'ne gönderilecek müşterek notaya Curzon da imzasını koymuş.

Poincaré'nin emri ve Curzon ile Sforza'nın tasvibi ile, Franklin-Bouillon bir Fransız harp gemisine binerek 23 Eylül mukarreratını hâmilen İzmir'e hareket etmiş; ve bu hareketinden Ankara hükûmeti haberdar edilmiş; Mustafa Kemal Paşa, yanında Hariciye Vekili

Yusuf Kemal Bey olduğu halde, İzmir'de, Franklin - Boullion'u beklemektedir. Bu haberi aldıktan sonra, Boğazlar'a karşı tarafımızdan bir tazyik icrası artık bahis konusu olamazdı. Vakit geçmiş idi; oyalanmış idik. İstanbul'daki Fransız Fevkalâde Komiseri General Pelle de daha evvel İzmir'e gelmiş ve Paris'teki müzakere ve mukarrerattan Hariciye Vekilimize malûmat vermişti.

İstanbul'daki İngiliz Fevkalâde Komiseri General Harrington da Paris mukarreratını ve İzmir müzakeresini sükûnetle beklemekte idi.

Franklin - Bouillon İzmir'e varınca, orada bulunan Mustafa Kemal Paşa ve Yusuf Kemal Bey ile görüştü. Paris mukarretanı bildirdi. Bizimkiler, işi kısa keserek harbe çabuk son vermek ve memlekette Mustafa Kemal Paşa'nın tasavvur ettiği teşebbüslere bir an evvel girişmek için Paris mukarreratını kabul ettiler. Türk askerinin Trakya'ya girmemesine mukabil, Trakya'nın Yunanlılar tarafından hemen tahliyesiyle Türk mülkiye memurlarına ve jandarmasına teslimini şart koştular; Franklin - Bouillon bunu temin etmeyi vaadeyledi. Bunun üzerine bizimkiler şimdilik Trakya'ya Türk askeri göndermemeyi taahhüt ettiler; ve Boğazlar'a karşı ileri hareketi durdurdular.

Yunanlıların muhtemel bir tecavüzüne karşı Meriç nehri garbinde de tertibat alınması bizimkiler tarafından ileri sürülünce, Franklin - Bouillon bunu da temin eyleyeceğini vaadeyledi. Bu anlaşma üzerine, 29 Eylül tarihinde Poincaré'ye şu telgraf gönderildi:

"Üç devleti müttefika tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'ne verilmiş olan 23/9/1922 tarihli notaya hükümetim tarafından bir kaç güne kadar

cevap verilecektir. Türkiye Orduları Başkumandanlığı nezdine ahiran muvasalet etmiş olan Mösyö Franklin - Bouillon'un Paris'te içtima eden İtilaf Devletleri murahhaslariyle bilittifak verdiği teminata ve adilane bir sulhün serian tesisi için derhal müzakerata başlanacağına itimat ederek, harekat-ı askeriyemizin derhal tevkifine emir verilmiştir. Mösyö Franklin - Bouillon'un verdiği teminat, Türkiye haklarının temini için İtilaf Devletleri'nin mütehassis oldukları hissiyat-ı adaletkâraneyi tavzih ve telkin eylemiştir. Ancak Trakya'nın Yunan ordusunun işgali ve hükümetinin idaresi altında bir gün fazla kalması, hayatî her gûna mehaliki ve Türkiye halkınca gayr-i kabili tasvir ıstırabı daî olduğundan, Edirne dahil olduğu halde Meriç garbine kadar Trakya'nın derhal tahliyesiyle Büyük Millet Meclisi hükûmetine teslimini âcilen tatbik eylemek icabeylemektedir. İşbu müstacel hususatı takarrür ettirmek üzere Mudanya'da Müttefik Generalleriyle bir konferans akdi, İtilâf Devletleri'nin arzu ve tekliflerine tevafuk ettiğinden konferansın üç Teşrinievvel 1922'de Mudanya'da inikadı teklif olunur. Mudanya konferansına tarafımızdan, Garp Cephesi Orduları Kumandanı İsmet Paşa bizzat memur edilmiştir. Mezkûr gün münasip görüldüğü takdirde konferansa memur olacak generallerin tayin ve iş'arını rica ederim.

İmza
Hariciye Vekili
Yusuf Kemal

Mustafa Kemal Paşa'nın bir an evvel sulh yapmak arzusu, İzmir müzakeresinde bazı ehemmiyetli nokta-

ların unutulmasına sebep olmuştur. Franklin - Bouillon'un tatlı diline kapılarak getirmiş olduğu 23 Eylül Paris mukarreratına hiç itiraz edilmemiş ve hemen hepsi aynen kabul olunmuştur. Halbuki bu müzakerede istical göstermemek, Meriç nehrini hudut olarak kabul etmemek ve hiç olmazsa Gömülcüne batısına kadar Garbi Trakya'yı Yunanlılarda bırakmıyarak tahliyesini istemek lâzım idi.

Bundan başka, Boğazlar'ın ve İstanbul'un tahliyesi meselesini de aynı zamanda ileri sürüp, karara bağlamak ve bu kararlar üzerine Mudanya'da bir mütareke komisyonunun akdine razı olmak icap ederdi.

İzmir'e getirilmiş olan 23 Eylül Paris mukarreratı tamamiyle belli olunca, gizlice Türk ordularına Boğazlar'a ilerlemek emri verilmeli; İzmir'de müzakere ederken, ordular Boğazlar'ın Anadolu sahillerini ellerine geçirmeli veya hiç olmazsa bu sahillere iyice sokulmuş olmalı idiler. Eğer İstanbul'un Müttefik Devletler tarafından tahliyesi tarihi tesbit edilmiş olsaydı, sonradan zuhur eden zorluklara meydan verilmemiş olurdu. Meriç nehrine kadar Şarkî Trakya'yı kendiliklerinden bize iadeye razı olmuş ve teklif etmekte bulunmuş olduklarından tarafımızdan Garbî Trakya'nın talebi, Müttefik Devletleri hiç şaşırtmazdı. Bu talep tamamiyle terviç edilmese bile «Edirne - Dedeağaç» demiryolunu, Edirne'nin Karaağaç İstasyonu'nu ve mahallesini, Dimetoka ve Dedeağaç şehirlerini kurtarmak mümkün olurdu; Lozan sulh müzakeresi de bu esaslar üzerinde daha kolay cereyan ederdi.

İngiltere bir yandan 23 Eylül mukarreratını Paris'te kabul ederken, diğer taraftan Yunanlıları gizlice tahrik etti. Gûya Şarkî Trakya'nın terkine razı olma-

dıklarından dolayı Yunanistan'a bir galeyan peyda oldu; ve bir askeri ihtilâl neticesinde, 27 Eylül'de Kral Kostantin, ikinci oğlu George lehine krallıktan feragat eyledi. Venizelos Londra'ya gelerek Lord Curzon ile görüştü; fakat Başvekil Lloyd George mülâkattan ictinap etti.

Fransız gazeteleri, Yunanistan'daki oyunlara hiç bir kıymet vermeyerek, Venizelos'un faaliyet göstermesini soğuk bir tavır ile karşıladılar; bu hareketlerin Yunanistan'a Edirne'yi kazandıramayacağını yazdılar.

İzmir mülâkatında kabul edilmiş olan 23 Eylül Paris mukarreratını, Poincaré Fransız Nazırlar Meclisi'ne tasdik ettirdi. Bu suretle Yunanistan vaziyetinin 23 Eylül mukarreratiyle katiyet kesbetmiş olduğunu ve Fransız siyasetinin tadil edilmeyeceğini anlatmak istedi.

Lord Curzon'un Yunanlıları himaye etmesine rağmen, Fransızlar ile İtalyanların lehimizde metin davranmaları üzerine Venizelos, Londra'dan Paris'e eli boş döndü. Paris'te, Poincaré'ye, Şarkî Trakya'nın terkine razı olduğunu ve bunu Atina hükümetine tavsiye eylediğini söylemek mecburiyetinde kaldı. Atina hükûmeti bu tavsiyeyi kabul ettiğinden, Venizelos Yunanistan'ın Avrupa'da Fevkalâde Murahhas Sefiri sıfatını deruhde eyledi.

Müttefik Devletler, tarafımızdan yapılmış olan 29 Eylül teklifini kabul ettiler ve 3/10/1922'de Mudanya'da bir mütareke komisyonu toplandı. Aynı günde Başkumandan ile Hariciye Vekili İzmir'den Ankara'ya döndüler.

4/10/1922'de Mustafa Kemal Paşa, Büyük Millet Meclisi'ne uzun bir nutuk irad ederek yapılmış olan

harp hareketleri ve kazanılan zafer hakkında izahat verdi.

İsmet Paşa, Mudanya Konferansı'nda da İstanbul'un Müttefikler tarafından tahliyesi hakkında hiç bir şey temin etmeden 11/10/1922'de konferans bitti ve protokol imza edildi.

Refet Paşa İstanbul Kumandanlığı'na tayin olundu. Bu suretle İstanbul'daki Padişah hükümetinin idaresine resmen nihayet verilmiş oldu.

19/10/1922'de İngiltere'de Lloyd George kabinesi istifa etti. Müttefik Devletler, 27/10/1922'de verdikleri bir nota ile sulh konferansının 13/11/1922'de Lausanne'da toplanmasını, ikiden fazla mümessil gönderilmemesini ve bunların tam salâhiyeti haiz olmalarını bildirdiler.

Mustafa Kemal Paşa, sulh müzakerelerini de İsmet Paşa'ya yaptırmak istediğinden, gönderilen hususî haber üzerine Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey istifa etmiş ve yerine İsmet Paşa'nın seçilmesini Meclis'e teklif eylemişti. Bu suretle 26/10/1922'de 156 rey ile İsmet Paşa Hariciye Vekili seçilmiş oldu.

Sulh konferansına dâvet vukubulunca, Hariciye Vekili İsmet Paşa ile Sıhhiye Vekili Rıza Nur Bey murahhas tayin olundular.

Başvekil Rauf Bey, sulh konferansına kendisinin gitmesini düşünürken İsmet Paşa'nın bu şekilde Hariciye Vekili ve sulh murahhası yapılması hoşuna gitmedi. Sulh müzakereleri esnasında İsmet Paşa, usulen Başvekile müracaat edeceği yerde Mustafa Kemal Paşa ile muhabere ettiğinden Rauf Bey ile İsmet Paşa'nın arası mütemadiyen açıldı.

5/11/1922'de sulh murahhas heyetimiz Ankara'dan

hareket etmiş idi; bu heyette şu zatlar bulunuyordu:

Baş murahhas Hariciye Vekili İsmet Paşa; ikinci murahhas Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekili Rıza Nur Bey.

Müşavirler ve refakat memurları Sabık Maliye Vekili Trabzon Mebusu Hasan Bey, Diyarbekir Mebusu Zülfi Bey, Burdur Mebusu Veli Bey, Adana Mebusu Zekai Bey, Umuru Siyasiye Müdürü Hikmet, Hukuk Müşaviri Münir, Maliye Heyet-i Teftişiye Müdürü Şefik, Mühendis Muhtar, Erkânıharp Kaymakamı Tevfik, Eski yaverlerden Binbaşı Atıf ve Sabri Beyler, Bahriye Dairesi Reisi Şevket, Hariciye memurlarından Mehmet Ali, Süleyman, Saib ve Celâl Beyler.

Bunlara İstanbul'dan da altı, yedi kişi daha iltihak etmiştir. Bu, çok kalabalık heyet aylarca uğraşmış; bir çok masraflar yapmış ve fakat sulh müzakeresini muvaffakiyete götürememiştir. Kasım ayı sonuna doğ Paris'te münteşir Tan gazetesinde yazılmış bir makalede "Türkler müzakere etmeyi bilirler ise, belki Karağaç'ı (Edirne'nin istasyonu) ve Dimetoka'yı kurtarabilirler; fakat müzakere etmeyi bilmek lâzımdır mütalâasını ileri sürmüştür. Lord Curzon «Hudut Meriç nehri olacaktır» iddiasında bulunmuş; Adalar ve Musul hakkındaki her nevi iddialarımızı da reddetmiştir. İzmir müzakeresindeki hata, zararlı tesirini göstermeye başlamıştı.

7/12/1922'de Mustafa Kemal Paşa «Halk Fırkası» namiyle bir fırka teşkil etmek istediğini ve memleketin münevverlerinin bu fırkanın programı hakkında şimdiden mütalâalarını beyan etmelerini ajans ile ilan etti. Büyük Millet Meclisi'nde Adnan Bey Reis-i Sanilik'ten istifa ederek yerine Ali Fuat Paşa 11/12/1922'de

tayin veya intihap olundu. Bu alâmetler Birinci Büyük Millet Meclisi'nin feshedilerek yerine Mustafa Kemal Paşa'nın münasip göreceği şahıslardan mürekkep İkinci Millet Meclisi intihabına geçileceği zannını doğurdu. İkinci Ordu Kumandanı Yakup Şevki Paşa'nın gözlerine «Dumur-atrophie» geldiğinden, tedavi için Avrupa'ya gönderildi.

Mustafa Kemal Paşa, 14/1/1923'de, Kâzım Karabekir Paşa ile beraber Ankara'dan hareket ederek, bir memleket seyahatine çıktı. Halk Fırkası hakkında propaganda yapacakmış; ve 15 Şubat'ta İzmir'de bir iktisat kongresi açılacakmış; İngilizler, Garbî Trakya'da Yunan kuvvetleri toplatarak Yunanlıları kafa tutmaya sevkettiler. Sulh Konferansı'nda, İsmet Paşa, Garbî Trakya'daki Türklerin yerlerinde bırakılmalarına mukabil İstanbul Rumları'nın Yunanistan'a sevkinden vazgeçti.

Büyük Millet Meclisi'nde Birinci ve İkinci Gruplar arasında ihtilâf ve zıddiyet artmaya başlamıştı. Meclisin feshedilerek yeni intihap yapılacağı şayiası, İkinci Grub'a mensup milletvekillerini bazı tertibat almaya sevketti. Bu meyanda grubun fikirlerini yaymak üzere Tan isminde günlük bir gazete, Ankara'da, Trabzon mebusu Şükrü Bey tarafından 20 Ocak'ta neşredilmeye başlandı.

Mustafa Kemal Paşa, Ocak ayı sonunda İzmit'te İstanbul gazetecilerini kabul ederek onlara memlekette yapılması lâzım gelen ıslahat, inkılâpları vesaire hakkında biraz izahat verdi. Bu suretle inkılâplar yapmak üzere kendisine mutî bir Meclis seçtirmek, ve İsmet Paşa'yı da -şimdiye kadar olduğu gibi- bir maşa veya bir emir neferi gibi bu işlerde kullanmak istediğini ima

etmiş oluyordu...

Ocak ayının sonunda Lozan'da sulh müzakereleri sert ve zor bir safhaya girdi. Lord Curzon, İsmet Paşa'yı açıktan açığa «idraksizlik ve cehalet ile» tavsif etmiş; İsmet Paşa da İngiliz murahhaslarını «Muaşeret âdabına riayetsizlik ile» itham eylemiş... Tam yerinde ve doğru olan bu tavsif ve tahkiri İsmet Paşa hak etmiş ve bu muameleye tahammül eylemişti...

Anadolu'da harekât-ı askeriyenin son safhasında yapılmış olan hataların ve harbin bittiği zannının, Mudanya konferansındaki basiretsizliklerin Sulh Konferansında tâmiri, gayri kabil zorlukları mucip olacağı o zaman tahmin edilmişti. Eğer Birinci Ordu İzmit'te durdurulmayarak İstanbul üzerine yürüseydi, Çanakkale Boğazı'ndan bazı kuvvetlerimiz Rumeli tarafına süratle geçirilerek Gelibolu tutulsaydı, sade Şarkî Trakya'yı değil; Garbî Trakya'yı da kurtarmak ve kuvvet karşısında İngilizleri, emrivâkileri kabule mecbur etmek mümkün idi. Gerçi İngiltere'de Lloyd George kabinesi 19/10/1922'de istifa etmiş idi; fakat Lord Curzon Hariciye Vekâleti'nde kalmış idi. İngilizler, İstanbul'un teslimi için bile epeyce zorluklar göstermişlerdi. İngiltere'de yapılan intihabatta Muhafazakârlar çoğunlukla seçilmişlerdi.

Başkumandan'ın harbi bitirmeden, yâni sulh yapmadan evvel, iç politika düşüncelerine dalması iyi değil idi. Hususiyle sulhün akdinden evvel askerin terhisine başlanması büyük bir hata idi. İlk önce yaşlılardan 97- 300 doğumlu efrad terhis edilmiş ve Kasım ayı iptidasında 301- 305 doğumlular bilâ müddet mezuniyetle memleketlerine gönderilmiş ve nihayet Kasım ayı ortasında da 306-310 ve biraz sonra 311 ve 312 do-

ğumluların salıverilecekleri şayi olmuştu. Bu suretle daha sulh konferansı aktedilmezden evvel tam 15 senelik efrad terhis edilmiş olacaktı. Şu halde silâh altında ancak 20-24 yaşındakiler kalmış bulunacaktı.

İngilizler, bir yandan, bizim sesimizin kısılması için terhis kararımızın tatbikini ve ordumuzun zayıflamasını gözlüyorlar; diğer taraftan Kasım ortasında yapılacak İngiliz seçimlerinin neticesini bekliyorlardı. Bu sebeplerle sulh konferansını tehir ettirerek 13 Kasım yerine 20 Kasım Pazartesi günü konferans açılabilmiş idi. Askerlerini terhis etmiş bir Türkiye karşısında İngiliz murahhasları yüksek ve sert bir ton ile konuşmaya başlamışlardı.

Hiç olmazsa Sulh Konferansı'nda görülen bu sert havaya bakarak memlekette iç politika ihtilâflarının kabarmasına meydan vermemek ve Halk Fırkası teşkili niyetini bir müddet daha saklamak iyi olurdu.

5 Kasım'da İstanbul hakkında, hükûmmetimizin vermiş olduğu notayı, İtilâf Devletleri'nin İstanbul'daki komiserleri reddetmişlerdi. İstanbul'un tahliyesini Mudanya konferansı mukarreratına muhalif buluyorlar idi. Şu halde İsmet Paşa burada da hata etmiş ve İstanbul'un tahliyesini sağlam esaslara bağlamamış demek idi.

6/11/1922'de de hain gazeteci ve eski Dahiliye Vekili Ali Kemal İstanbul'da tevkif ve İzmit'e sevkolunmuştu. Orada halk tarafından linç edilmiştir.

17 Kasım gecesi son Osmanlı Padişahı, hain Vahideddin İstanbul'daki İngiliz komiserine iltica ederek Malta'ya kaçmıştır. 17/11/1922 tarihli İngiliz tebliği bu hâdiseyi şöyle ilân etmişti:

«Zatı şahane, bütün islâmların halifesi sıfatiyle İn-

giliz himayesini ve aynı zamanda İstanbul'dan başka bir yere naklini talep etmiştir. General Harrington, zatı şahaneyi almaya giderek, bir İngiliz harp sefinesine kadar refakat etmiş ve Amiral Drobec tarafından kendisi istikbal edilmiştir. İngiliz komiser vekili, vapura giderek krala bildirmek üzere arzularını sormuştur.»

Bu hâdiseden İngilizler istifadeyi umuyorlardı...

Büyük Millet Meclisi, uzun müzakerelerden sonra, 148 rey ile Abdülmecit Efendi'yi Halife ilân etti. Mustafa Kemal Paşa da bir telgrafla Abdülmecit Efendiye hilâfeti tebliğ ve Meclis kararını iş'ar etmiştir.

Atina'da yapılmakta olan muhakeme 28/11/1922'de bitmiş ve Yunan ordusunun mağlûbiyetini ve felâketini mucip olan kabine erkânı; Gonaris, Teotokis, Baltacı vesaire ile beraber Sabık Yunan Ordusu Başkumandanı Haci Anesti idama muhkûm edilmiş, Gonaris'in cezası müebbet küreğe tahvil edilerek diğer idam hükümleri 2/12/1922'de icra olunmuştur. Bizde ise Eskişehir mağlûbiyetine sebep olan İsmet Paşa, el üstünde geziyordu.

Görülüyor ki İzmir müzakeresiyle Mudanya konferansının, iyi idare edilmemiş ve müsbet neticelere bağlanmamış olması, gerek İstanbul meselesinde ve gerek sulh müzakerelerinde, büyük zorlukların zuhuruna sebep olmuştur. Vaktiyle 26 Mart 1922'de İngilizlerin talep ettiği şekilde, Mudanya konferansının da bir mütareke değil, bir mukademat-ı sulhiye mukavelesi şeklinde yapılması lâzım gelirdi.

İsmet Paşa 4/2/1923'de, yine bol keseden bir çok müsaadelerde bulunmuş olduğu halde, Müttefikler hiç birini kabul etmeyerek hepsini reddetmişler ve İngiliz Hariciye Nazırı Londra'ya ve Fransız Hariciye Nazırı

Paris'e avdet eylemiştir; İsmet Paşa ise, evvelki beyanatına ve iddialarına rağmen, onlarla beraber geri dönmeyerek bir kaç gün daha kalmış ve nihayet ümidi kesilince 7 Şubat'ta Köstence yoluyla memlekete dönmüştür. İngilizler etrafa «İngilizlerle Türklerin uyuştuklarını, fakat Fransızların kapitülâsyonlar dolayısıyla, Türkler ile uyuşamadıklarını» yaymışlardır. Bu suretle, 9 Eylül'den sonra hemen Boğazları tazyik etmemek ve askerlerimizi vaktinden evvel terhis eylemek hatası büyük tesirini göstermiş oldu.

Anadolu'da vakitsiz iç politika faaliyeti, İngilizleri ümide sevkederek, bir müddet intizar etmek ve bunun için sulh müzakerelerini sallamak kararını onlara verdirdi. Bu suretle Musul meselesinde de bizi uyuşmaya mecbur edeceklerini zannediyorlardı. Ancak 1923 Temmuz'u başında yeni seçimlerin yapılmasından sonra sulh akdine razı olmaları bu fikri teyid eder.

Konferansın bu şekilde dağılması, bir inkita' gibi telâkki olunmamıştı; müzakerelerin muvakkaten tatili ve tehiri addedilmişti. Mudanya mütarekenamesinin cari olduğu kabul edilmekte idi.

İsmet Paşa, kar fırtınası dolayısiyle birkaç gün Bükreş'te kaldıktan sonra, 17/18 Şubat gecesi İstanbul'a geldi. Henüz İstanbul'da bulunan Müttefik komiserleri ile ve General Harrington ile görüştükten sonra, trenle Eskişehir'e hareket etti.

Mustafa Kemal Paşa, Ocak ayında memleket içinde, her dolaştığı yerde iç politikaya, zabitler ile memurların refah şartlarının yükseltileceğine vesaireye dair nutuklar iradetmiş ve 29/1/1923'de İzmir'de Uşakizade Sadık Bey'in kızı Lâtife Hanım'la evlenmiştir. 9 Eylül 1922'de İzmir'e muzaffer Başkumandan olarak

girdiği zaman, bu Sadık Bey'in evinde misafir edilmiş idi.

5/2/1923'de, Mustafa Kemal Paşa, refikası Lâtife Hanım'la beraber, İzmir'den hareketle Akhisar'a, Kırkağaç'a ve ertesi gün Balıkesir'e gitmiştir. 7 Şubat'ta Balıkesir'de, Paşa Camii'nde öğle namazını halk ile beraber kıldıktan sonra, yine bir nutuk iradederek "Her şey meşveret ile en iyi tarika isal olunur. Millet işlerinde mutlaka hepimizin dimağları ayrı ayrı faaliyette bulunmalı; düşündüklerimizi birbirimize söylemeliyiz" demiş.

Pek doğru ama, biz söyledik, ne olduk?

Mustafa Kemal Paşa'nın bütün nutuklarından ve ifadelerinden anlaşılan mâna, bugünkü Meclis'i feshederek, kendi arzusuna muvafık yeni bir Millet Meclisi toplamak ve tasavvur ettiği inkılâpları, ıslahatı vasireyi bu yeni Meclis'e yaptırmak hususunda temerküz ediyordu. Haddizatında, bu düşünce muvafık ise de, sulh aktedilmeden evvel böyle dahili meseleler ile uğraşmak, halkı münakaşaya sevketmek ve bunları yapmak üzere, her ne bahasına olursa olsun, bir an evvel sulh akdetmek doğru değil idi.

İktisat Kongresi'ni açmak üzere tekrar İzmir'e dönmüş olan Mustafa Kemal Paşa, 17 Şubat'ta bu Kongreyi açtıktan sonra bu işi Kâzım Karabekir Paşa'ya bırakarak, Lâtife Hanım'la ve Fevzi Paşa ile beraber İzmir'den Eskişehir'e hareket etmiş ve orada, 19 Şubat'ta İsmet Paşa ile buluştuktan sonra, bütün sulh heyeti ile birlikte, Eskişehir'den trenle hareket ederek 20 Şubat'ta Ankara'ya varmıştır.

21 Şubat 1923 Çarşamba günü İsmet Paşa, Büyük Millet Meclisi'nin gizli bir oturumunda sulh müzakere-

lerine dair izahat vermiş ise de, Meclis'te şiddetli tenkidlere uğramış ve hükûmetin Meclis'e yeni tekliflerde bulunmasına karar verilmiştir.

22 Şubat'ta İstanbul'da neşredilen Vakit gazetesi, başmakalesinde Lausanne sulh müzakerelerini tetkik ve tahlil ederken: "Bize öyle geliyor ki bu işte prensiplerden inhiraf edilmiş, acil bir pazarlık zihniyetine tebeiyyet gösterilmiştir. Lausanne'de son saniyede, sırf sulhün akdini temin için aculâne bir fedakârlık gösterilmiş ve bu mesele, diğer iktisadi meselelerden tefrik edilmiştir. Lausanne'da vukua gelen hata, tashih olunmalı ve bu mesele sarih prensiplere irca' edilmelidir" mütalâasını ileri sürmüştür.

Büyük Millet Meclisi'nin İsmet Paşa'yı sıkıştırması üzerine, hükûmet tarafından yeniden yapılan mukabil sulh projesi, 26 Şubat'ta Meclis'e verilmiş ve Hariciye Vekili İsmet Paşa, 27 ve 28 Şubat Salı ve Çarşamba günleri gizli oturumda devamlı izahatta bulunmuş... İsmet Paşa'nın Lausanne müzakerelerindeki son gerileme ve vazgeçmeleri Büyük Millet Meclisi'nde hayretle telâkki edilmiş... Bütün dünyaca takdir edilen büyük zaferimizle hiç de mütenasip olmayan bu sulh müzakereleri ağır tenkidlere uğramış...

Bundan sonra, 1/3/1923'de Mustafa Kemal Paşa, Meclis'te sene başı nutkunu irad ederken demiştir ki:

"Önümüzdeki sene zarfında sulh için olduğu kadar, harp için de kuvvetli ihtimaller vardır. Garp Cephesi'nde Yunanlılar karşısında bulunan ordularımız 26 Ağustos'ta taarruza geçerek kazandığı serî muzafferiyetler ile kısa bir müddet içinde Garbî Anadolu'yu Yunanlılardan temizlemiştir. Aynı darbenin tesiriyle, düşmanlarımız Şarkî Trakya'nın da tahliyesiyle hükû-

metimize teslimine icbar edilmiştir. Cihan kubbesi altında cereyan eden harp hâdiseleri arasında bütün evsafiyle en müstesna bir mevkii haiz bulunan bu muazzam hareketin ehemmiyetinin takdirini tarihe bırakıyorum. Zaferin her türlü sitayişin fevkinde bulunan kahraman âmilleri hakkında da fazla söz söylemek istemiyorum. Memleketin Cenubu Şarkî hududunun Misakı Milli dahilinde temini için silâha müracaat ihtimali düşünülerek icap eden askeri tedbirler ittihaz olunmuştur. Yeni sene zarfında ordumuz bütün manasiyle ve mütemadiyen terakkiye devam edecektir. Yeni senenin iştigal mevzuları arasında ordu mensuplarının temini refah ve tefeyyüzü meselesi ve malûl silâh arkadaşlarımızın temini istikbali ehemmiyetli bir mevki teşkil etmektedir. Misakı Milli, vatanın harici düşman muvacehesindeki vaziyet ve mevkiini temin eden mukaddes bir düstur olduğu gibi 1/11/1922 kararı da asırlardan beri cehil ve dalâlin hâmisi, nikbet ve şeametin validesi bulunan ve milletimiz için dahili ve daimi bir düşman olan saltanatı ferdiyeye ve onun temsil ettiği meşum bir şekli idareye tevcih edilmiş bir silâhı mukaddestir... Hürriyet'in de, müsavatın da, adaletin de nokta-i istinadı hâkimiyeti milliyedir..."

Bu beyanatın Cumhuriyet ilânının yaklaştığını göstermekten başka mânası yok idi...

Bundan sonra riyaset divanı intihabına başlanarak Ali Fuat Paşa, İkinci Grub'un da müzaheretiyle, 183 rey alarak İkinci Reis ve Hüseyin Avni Bey, İkinci ve müstakil grupların 145 rey ile Birinci Reis Vekili, Musa Kâzım Efendi İkinci Reis Vekili intihap edilmiştir. Refik Şevket Bey, Birinci Grub'un verdiği 110 rey ile ekalliyette kalmıştır. Reylere göre Meclis'te Birinci

Grup 110, İkinci Grup 73, Müstakil Grup 78 kişi bulundurmuştur.

Bundan sonra, yine sulh meselesinin müzakeresine devam olunmuş ve nihayet 6 Mart'ta Anadolu Ajansı şu tebliği neşreylemiştir:

"İtilâf Devletleri'nin Lausanne konferansı neticesi olarak Heyeti Murahhasımıza tevdi ettikleri muahede projesi istikbalimizi muhil şeraiti ihtiva ettiğinden, şayanı kabul görülmemiştir. İtilâf Devletleri bu projenin aynen kabulünde ısrar ettikleri halde, husule gelecek neticenin mesuliyetinden müberrayız. Pek mühim ve hayatî olan Musul Meselesi'nin bir müddet-i muvakkate zarfında halli ve malî ve iktisadî ve idarî mesailde millet ve memleketimizin hukuku hayatiye ve istiklâliyesinin tam ve emin olarak istihsali ve sulhü müteakip memalik-i meşgulemizin süratle tahliyesi esasları dahilinde sulh teşebbüsatına devam olunması için hükûmete ekseriyet-i azîme ile mezuniyet verilmiştir."

İkinci Grub'un efkârını neşreden Tan gazetesinin 6 Mart tarihli nüshasının başmakalesinde "Yeniden murahhasların toplanmaları lâzım gelirse, hakkımızı iyi müdafaa edemiyenlere tekrar tevdii vekâlet edilemeyeceği" yazılmış idi.

Ankara Hükümeti, Millet Meclisi'nden aldığı direktife göre, Mustafa Kemal Paşa'nın riyasetinde 7 Mart akşamına kadar çalışarak İtilâf Devletleri'ne verilecek nota ve mukabil proje hazırlanmış ve Hâmit Bey Ankara'dan hareketle bunları İstanbul'da 9 Mart'ta İngiliz, Fransız ve İtalyan komiserlerine vermiştir.

Bu notanın, sulh müzakeresinde vaziyetimizi değiştirmesi ihtimali pek zayıf idi; çünkü elde müeyyide

kalmamıştı. 9 Eylül'de İzmir'in işgalini müteakip, Boğazlar'ın tazyik edilmemesi, bundan sonra, askerimizin terhisi, nihayet iş meselelerinin münakaşasına ve yeni seçim mücadelesine girişilmesi sulh müzakeresinde zayıf düşmemize sebep olmuştu. Avrupa'nın kaşarlaşmış politikacıları, böyle kuru lâflara kulak asacak adamlar değil idi. Hiç olmazsa iç meselelerin münaka şasına, seçim mücadelesine girişmemek ve İstiklâl Savaşı'nın başındaki millî birliği ve tesanüdü muhafaza eylemek lâzım idi.

*

Konya'ya yeni gelen, Askeri Temyiz Müddeiumumîsi Refik Bey'le 1922 Kasım ayında tanışmış ve iyi görüşmeye başlamıştık; Milli Müdafaa Vekâleti'nce bana tebliğ edilmiş olan aleyhimdeki sekiz maddelik ithamnameyi ve buna karşı gönderdiğim cevabı Kasım sonunda, kendisine vermiş ve meseleyi iyi tetkik ederek mütalâsını serbestçe bana söylemesini rica eylemiştim. İki ay tetkikten sonra, evrakımı bana getirdi ve mütalâsını hulâsa olarak şöyle söylemişti:

Dâvanızı ve cevaplarınızı ağır ağır ve pek dikkatli olarak bir kaç defa okudum. Suallerden esasen bir suç çıkmıyor. Cevaplar da o kadar iyi yazılmış ki, buna ilmî tabiriyle «sailine red» yâni suali soranların kafasına çalmak derler. Cevaplar onları ilzam etmiştir. Bu tarzda müdafaada, sualleri soranlar, suallerini isbat edemezlerse ve susarlarsa, tahkiri kabul etmiş ve bu halleriyle nevimâ tarziye vermiş addolunurlar. Ben henüz Millî Müdafaa'da Hukuk Müşaviri iken, size ait evrak hakkında benim mütalâam sorulmuş ve o zaman Kâzım Paşa'ya demiştim ki, "Bu kağıtlardan İhsan Paşa aleyhinde hiç bir cürüm anlaşılmıyor. Ortada yal-

nız birtakım iddialar, beyanat, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin sözleri var; fakat ihticaca medar delil yok.

Bu iddialar bir Ordu Kumandanı'nı mahkemeye sevkedecek şeyler değildir. Karşılıklı muhabere ve mütalâa ile kapanmış askeri meselelerdir. Böyle şeyler suç teşkil etmezler."

Bu cevabım üzerine Kâzım Paşa gayet derinden bir:

- Ya ... diyerek hayret izhar etmişti.

- Yapılacak şey, demiştim; ancak kanunen salâhiyettar bir heyet tarafından tahkikatın tevsi edilmesi ve bu meyanda İhsan Paşa'dan da mütalâasının sorulması olabilir. Başka bir şey yapılamaz; bu evrakta da Ceza Kanunu dahilinde bir suç göze çarpmıyor. Eğer verilen emri yapmamak iddiası varsa, öyle bir şey yoktur; sadece mütalâa dermeyanı vardır. Bu hususta İhsan Paşa'dan ziyade, İzzeddin Bey'in mesul tutulması icabeder.

Birkaç gün sonra işittim ki, meseleyi İstiklâl Mahkemesi'ne vermişler; bu hususta bizim Muhakemat Dairesi'nin hiçbir reyi ve mütalâası lâhik olmamıştır. Onun üzerine de demiştim ki:

- Bu işin İstiklâl Mahkemesi'ne taallûku yoktur... İstiklâl Mahkemesi bu işi üzerine alamaz. Esasen İstiklal Mahkemeleri Müdafaa-i Milliye emrinde olmayıp Meclis emrinde olduğundan, bu evrakın bizden alınıp Meclis vasıtasiyle ne yapılacaksa yapılması icabeder.

- İstiklal Mahkemesi işi üzerine almamış, dedim; şimdi Divanıharb'e vereceklermiş; Galip Paşa riyasetinde bir Erkân Divanıharbi teşkiline çalışıyorlarmış;

diğer bazı haberlere göre Başvekil Rauf Bey ara bulmaya gayret edecekmiş.

- Paşa, Divanıharp işine inanma; diğeri akla daha yakındır; dedi.

- Muhterem Refik Bey, siz zaferden evvelki hislerinizle ve mantıkınızla düşünüp söylüyorsunuz. 30 Ağustos zaferi yeni bir devir açtı; bakınız Meclis'i feshedip istedikleri adamlardan mürekkep bir evet efendim Meclisi teşkilini düşünüyorlar. Henüz sulh olmadan, iç politika faaliyetine bakınız; böyle bir Meclis seçildikten sonra, Cumhuriyet ilân olunacak, Reisicumhur tesbit edilecek; daha sonra hudutsuz ıslahat, belki de keyfî hareketler... Cumhuriyet ilaniyle Reisicumhur seçilmesi, zaten mevcut vaziyetlerin isimlerinin konması ve kanunlaştırılması demektir. Bu, Mustafa Kemal'in hakkıdır. Ötesini bilmem.

- Evet, söylediklerîniz akla yakındır.

- Bakınız, dedim; tasavvur edilen işler için daima aynı kukla adama rol veriliyor. İlk önce Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve aynı zamanda Heyeti Vekile'ye memur İsmet Bey. Şimdiye kadar hiç bir yerde görülmemiştir ki, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi, Heyeti Vekile azasından olsun. Sonra, aynı sıfatlar üzerinde kalmak şartiyle Garp Cephesi Kumandanı, sonra Mudanya Mütareke Heyeti Reisi, sonra Hariciye Vekili ve Sulh Konferansı Başmurahhası... Yani bu devlette İsmet Paşa'dan başka kimseye itimat yok; veya kukla yok. Başvekil Rauf Bey, İsmet Paşa'nın bu son vazifesi dolayısiyle ona çok kızıyormuş. Şu halde, onun arabulma düşüncesi neticesiz bir safsatadır. Bu kadar muteber tutulan İsmet Paşa'nın arzusunu yerine getirmek için, benim mahkûm edilmekliğim lâzım geliyor. Bu

sebeple Divanıharp doğrudur. Kurbanlık koyun hazırdır. General Muzaffer Tuğsavul'un babası olan ihtiyar hukukçu Refik Bey, gözlüğünün üstünden bana uzun uzun baktı ve sağ elinin parmaklariyle kır düşmüş sakalını karıştırmaya başladı; nihayet:

- Düşündüğünüz gibi inşallah olmaz. Fakat, bugünkü ahvale göre hadiseler bu yolda inkişaf gösterebilir. Çok zekisiniz Paşam; muhakemenize hayret ettim; cevabını verdi.

Hakikaten ahval, düşündüğüm gibi çıktı; Müdafaai Milliye Vekili'nden aldığım 5/2/1923 tarihli şifrede:

"İzmir'de Muvakkat Divanıharp Reisi Ferik Galip Paşa Hazretleri tarafından talep ve dâvet vukuunda beray-i muhakeme İzmir'e azimetleri mercudur" emri tebliğ edildi. Bir iki gün sonra, yine bizim eve gelen Refik Bey'e dedim ki:

- Namuslu ve vicdanlı insanlardan mürekkep bir hakem heyeti karşısında hesap vermek, insana zevk verir; fakat şimdi öyle bir devirdeyiz ki, Divanıharbi teşkil eden generallerin hepsi, arzuya muhalif kararlar verirler ise, azil, tekaüt, başka bir yere sürülmek, terfii rütbeden mahrum bırakılmak ve fena sicil almak gibi bin bir türlü idari cezaya uğramak tehlikesini düşünürler. Askeri hâkim vaziyetinde olan bir adamın bu türlü hakları, kendilerine bir dava tevdi eden ve istediği hükmü bekleyen amirin elinde olursa, o hakimler vicdanlarının takdir edeceği hükmü serbestçe kullanamazlar. Refik Bey:

- Evet, pek doğru düşünüyorsunuz; bu Divanıharp işleri ıslaha muhtaçtır; cevabını verdi.

- Birkaç gün evvel Urfa Mebusu, Saib Bey, Konya'dan geçer iken bana haber göndermiş, dedim; ara

bulmaya çalışıyoruz; şayet Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gelirse, Paşa Hazretleri mutlaka istikbaline gitsin; ve hiçbir şey yokmuş gibi davransın, demiş.

Refik Bey gülerek şu cevabı verdi:

- İyi olur; böyle şeylerde biraz politik olmak lazımdır. "Köprüyü geçinceye kadar eşeğe dayı demek icabeder" diye bir atalar sözü vardır. Sonra siz yine vicdanınızın sadasına göre hareket edersiniz.

Refik Bey'in bu tavsiyesine karşı sustum. Bir müddet sükut ettikten sonra, Refik Bey samimi bir arkadaş tavrıyla dedi ki:

- Paşa, sinirlerine hâkim ol. Her hadiseye ehemmiyet verme; hoş gör. Böyle haller, büyüklerin başına daima gelmiştir ve gelecektir. Memlekete hizmet etmek isteyenler, bunları göze almaya ve tahammüle mecburdurlar.

- Refik Bey, dedim; bu yaşta şu kafaya ve vücuda yazık değil mi? Neden vatana bir iş görerek faydalı olmayalım? Benim enerjim ve dinamik çalışma devrim geçtikten sonra...

- Mukadderat... Malta'da ne yaptınız? Mukadderat deyip beklediniz.

- Orada İngilizlerin esiri idik. Burada vatandaşlarından zulme uğramak, veya takdir görmemek, bilseniz, ne kadar ağırdır.

BAŞKUMANDAN KONYA'DA

Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Mart akşamı Ankara'dan trenle hareket ederek Adana'ya gitmek üzere 14 Mart saat 14'de Konya istasyonuna geleceğini haber almıştım. 14 Mart sabahı Konya Merkez Kumandanlı-

ğı'ndan da şu tezkereyi aldım.

Huzuru Devletlerine
Maruzdur.

Bugün badelzeval alafranga saat ikide Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Konya'ya muvasalet eyleyeceklerini arz eyler ve teveccühat-ı devletlerini dilerim efendim.

İmza
Konya Merkez Kumandanı
İskender

Bir ay kadar evel Urfa Mebusu Saib Bey Ankara'dan Konya'ya gelerek Adana cihetine gider iken bana uğramaya vakit bulamamış; veya çekinmiş; bir taraftan Konya Jandarma Alay Kumandaniyle, diğer taraftan askeri Divanıharp Reisi Nihat Paşa ile bana şu haberi göndermişti:

"Bu defa, Mustafa Kemal Paşa, Konya'ya gelirse, kendilerini istikbal ederek ziyaret etsinler; haklarında iyi olur. Meselenin halli kolaylaşmış olur." Ben bu haberi, barıştırmak için uğraşanlar tarafından gelmiş üçüncü bir teklif gibi telâkki etmiştim. Daha evvel, Rauf Bey'le, Tahsin Bey tarafından da böyle tavsiyeler yapılmıştı.

Saib Bey'i Balkan Harbi'nden tanır idim. 20/2/1923'de Adana'dan avdet eden Saib Bey bu defa bizim eve de uğramış ve benden Mustafa Kemal Paşa'ya verilmek üzere bir mektup istemişti. Ben, bir mektup yazıp vermeyi münasip görmeyerek şu cevabı vermiştim: "İsmet Paşa'ya inanarak ve benden hiç bir

şey sormayarak beni mesul tutmanın ve ordu kumandanlığından azil edilmekliğimin doğru olmadığını, İstiklâl Mahkemesi'nin bir suç bulamadığına göre, artık bu işe bir nihayet vermenin memleket menfaati iktizasından bulunduğunu söylemekliğimi, selâm ve hürmetlerimle birlikte arz edersiniz."

Saib Bey'in bunları Mustafa Kemal Paşa'ya söyleyip söyleyemediğini bilmiyorum.

Şimdi, bugün, Konya'ya uğrayacak olan Mustafa Kemal Paşa'yı karşılamak lâzım mı, değil mi? Düşünmeye başladım. Esasen ben böyle merasimden hoşlanmam; fakat, Merkez Kumandanı tarafından resmen haber verilince, istikbale gitmez isem fena tefsire uğrayacak; Konya'da bir vazifem bulunmadığından bu adam neden bana heber göndermiş? Bir yandan tenbelliğim tuttu; diğer taraftan neşem yok. Bu esnada Askeri Temyiz Reisi Nihat Paşa haber göndermiş; Beraber gidelim, diyor; Nihat Paşa'ya «Ben gitmek istemiyorum; belki hüsnü muamele etmez; üzülürüm; canım sıkılır» diye cevap yazdım. Biraz sonra, Nihat Paşa bizim eve geldi:

- Böyle yapma, Paşa dedi. Bilâkis uzlaştırmak isteyenlerin işlerini kolaylaştırmış olursun. Haydi, kalk, durma gidelim.

Bunun üzerine beraberce yürüyerek Konya istasyonuna gittik. Orada Vali Abdülhalik Renda, Merkez Kumandanı, Hükümet erkânı, Demiryolları Umum Müdürü Behic Bey, Askerî Temyiz Divanı âzaları, Niğde Mebusu Ata Bey, Mevlevi Şeyhi Çelebi Efendi vesaire istasyonda hazır idiler.

Tren geldi; programa göre yarım saat Konya istasyonunda durduktan sonra Adana'ya gidecekmiş; vagon

pencerelerinden, Mustafa Kemal Paşa'yı, Lâtife Hanım'ı, Kılınç Ali'yi, Adana Mebusu Zamir Bey'i, Konya Mebusu Refik Bey'i (Refik Koraltan), Van Mebusu Haydar Bey'i gördük. Mustafa Kemal Paşa, Lâtife Hanım, diğer zatlar, Yaver Salih ve Muzaffer Beyler ve şifre kâtibi Siirtli Mahmut Bey vagondan indiler; yalnız Van Mebusu Haydar Bey trende kaldı; bu kafile haricinde imiş.

Mustafa Kemal Paşa, istikbale gelmiş olanların hepsinin ellerini birer birer sıktı. Bana gelince sırayı bozmadı; fakat ciddî gibi duran çehresinde bana karşı bir kırgınlık vaya kızgınlık eseri seziliyordu. Ben de güler yüz göstermemiştim. Bizden sonra, refikası yanında olmak üzere, istasyonda hazır duran askerleri, askerî lise talebesini, sair mekteplileri dolaştı.

Lâtife Hanım, başını, saçlarını, boynunu, göğsünü sıkı sıkıya siyah bir örtü ile örtmüş ve iğnelemişti; yalnız yüzü görünüyordu. Tekrar geriye dönerek vagonu hizasına ve bizim önümüze geldiler. Ata Bey'le, Çelebi Efendi ile, Vali ile bir kaç kelime görüştü; sonra benim yanımda duran Nihat Paşa'ya hitaben: "Nasılsınız Paşam" dedi; bana bir şey söylemedi. Hava biraz serin olduğundan Vali'ye ve Ata Bey'e hitaben: "Buyurun biraz vagonda oturalım" diyerek vagona girdiler; diğerleri onları takip ettiler; Nihat Paşa bana dönerek: "Haydi biz de gidelim" dedi. Ben gitmemek istedim; fakat elimden sıkıca tutarak beni vagona çekti; bu şekilde içeri girdik. Mustafa Kemal Paşa, içeri girenleri birer birer isimlerini söyleyerek karısına takdim ediyordu; sıra bana gelince: «İhsan Paşa» dedi. Lâtife Hanım herkese elini uzattığı halde bana uzatmadı. Ben de ciddi duruşumu muhafaza ettim. Anladım ki, karı koca

arasında benim hakkımda konuşmuşlar; Lâtife Hanım bana karşı menfi bir fikir edinmiş...

Vagonda kendisine sulh hakkında sorulan bazı suallere karşı Mustafa Kemal Paşa şu izahatı verdi: "Mukabil sulh projemiz, heyet-i murahhasamızın Lausanne'daki son teklifleri dairesindedir; gizli celselerde birtakım beyanatta bulunanlar oldu; nihayet ben Meclis'e gittim; dedim ki:

- Efendiler! Ne istiyorsunuz? Karaağaç, Musul vesaire için harp mi edelim? Millet harpten usanmıştır. Takati kalmamıştır. Harp edemeyiz. Milleti harbe sürüklemek için pek hayatî, son derece mühim meselelerin mevzuubahs olması lâzımdır.

Karaağaç Misaki Millî'de dahil değildir. Musul meselesi mühim; bir sene zarfında halline uğraşacağız. Tamirat parasını Yunanlılar veremez. Meclis'te itiraz edenler, ikinci grup mensupları imiş. Rey toplanır iken toptan reye iştirâk etmemişler...

Tren hareket edeceği zaman veda ederek vagondan dışarı çıktık. Mustafa Kemal Paşa ile birlikte gitmiş olanların kâfilesi, Adana'ya da beraber gittiler.

Mustafa Kemal Paşa'nın bana karşı gösterdiği durgun ve soğuk sima, utanmaz bir çok müfsitlerin hayli tezvir yaptıklarını anlatıyordu. Onunla aramızda, doğrudan doğruya, ne yazılı ve ne sözlü hiçbir münakaşa olmamıştı. Kendisine hürmette kusur gösterilmemişti. Beni İstiklâl Mahkemesi'ne vermiş olmasına rağmen, bu hareketini ben İsmet Paşa'nın iftira ve tezvirlerine atfetmiştim. İstiklal Mahkemesi aleyhimde hiçbir suç delili bulamayarak Ankara'ya davet edince; Mustafa Kemal Paşa'nın aleyhimde yapılmış olan iddiaların iftira ve tezvirden ibaret olduğunu takdir etmesi icabe-

derdi. Onun zihnini bulandıran mesele, belki benim Meclis'teki İkinci Grup'la münasebette bulunduğum zannı ve tahmini olacak. Halbuki bu yolda da hiç bir delil yoktu. İkinci Grup'ta Ordu'dan ve Malta'dan tanıdığım bazı mebus arkadaşlarım vardı. Meselâ Rauf Bey de bunlardan biri idi. Onun, benim azlimi müteakip, Millet Meclisi'ndeki galeyandan bahis ile Mustafa Kemal Paşa'ya şifreli telgraf çekmesi, şüphe uyandırmış olacak ki «Nutuk» da bundan şikâyet edilmiştir. Keza, Ordu Kumandanlığı'ndan infisalimden sonra, hakkımın aranması için tanıdığım mebuslara müracaat etmiştim. Bunlar arasında, Rauf Bey olduğu gibi, Tahsin Bey'le Refet Paşa da vardı. Kara Vasıf Bey'le Konya Mebusu Hâdimi Vehbi Efendi de var idi. Bunlar hep Malta'da, orduda veya Konya'da tanımış olduğum milletvekilleri idi. Bir kaç aydan beri Konya'da oturan Hacim Muhiddin Bey'in, Mustafa Kemal Paşya'ya göndermiş olduğunu duyduğum mektupları aklıma geldi; kendi kendime, belki bu adamın oynadığı rolün tesiri olmuştur, dedim. Bununla beraber, aramızda yine hiç bir şey olmamış gibi davranarak, gücenmiş bir vaziyet almamaya karar verdim.

Bir hafta sonra 20/3/1922 Salı günü öğle vakti Mustafa Kemal Paşa, trenle Adana'dan Konya'ya avdet etti; yanında Lâtife Hanım'dan başka Kılınç Ali Bey, Konya Mebusu Refik Bey, Yaver Salih, Muzaffer Beylerle, Mahmut Bey, Muhafız Tabur Kumandanı İsmail Hakkı Bey ve bir doktor var idi. Geçen seferki gibi istasyonda karşılaşdık. Gerek kendisi ve gerek Lâtife Hanım, bu defa herkesle beraber benim elimi de sıktı. İstasyonda bulunan mekteplileri vesaireyi dolaştıktan sonra, Konya'da bulunan Askeri Şoför Mektebi'-

nin hazırladığı otomobillere binildi. Birinci arabaya sağda Mustafa Kemal Paşa, solda Lâtife Hanım; ikinci arabaya Kılınç Ali Bey'le Yaverler bindiler. Üçüncü arabayı, Otomobil Kıtaları Kumandanı Yarbay Salâhaddin Bey, kendiliğinden bana ayırmış; ona binmekliğimi teklif etti. Kabul etmeyerek geri çekildim; fakat Salâhaddin Bey zorla elimden tutarak otomobile bindirdi. Yanıma birisini almak için etrafıma bakar iken Vali ile Konya Mebusu Refik Bey'i gördüm. Hemen işaret ederek onları yanıma aldım. Refik Koraltan, o gün istasyonda kendisini bana tanıttırmış idi. Bu suretle üçümüz beraber, Mustafa Kemal Paşa'nın otomobillerini takip ettik; ona ikametgah olarak tahsis edilen binaya kadar gittik. Vali ile Refik Bey orada indiler; içeri gittiler; ben, aynı otomobil ile kendi evime döndüm. Yarbay Salâhaddin Bey kendisine ait olan otomobilini benim Konya'da yapılan bütün merasime iştirâkim için tahsis etmek suretiyle bir kadirşinaslık göstermekte idi. Saat 16'da hükûmette bir kabul resmi yapıldı. Yine Nihat Paşa'nın ısrariyle onunla beraber bu kabul resmine de gittik.

Evvelâ biz, Ordu Kumandanlığı yapmış iki general girdik; arkamızdan diğer subaylar takip ettiler. Subaylar çıktıktan sonra bize oturmak için, hükûmet teşrifatçısı yer gösterdi; oturduk. Bundan sonra bütün memurlar ve şehrin ileri gelenleri hürmetlerini arzeylediler. Bundan sonra Nihat Paşa ile ben, Türk Ocağı'na dolaşmaya gittik. O akşam Türk Ocağı'nın açılma töreni yapılacak idi. Mustafa Kemal Paşa ile refikası oraya geleceklerdi. Tertibat ve tezyinatı, kalabalık olmadan görmek üzere dolaşıyorduk. Bizden evvel Konya Mebusu Refik Bey'le Yeni Gün gazetesi muharrirlerinden

İsmail Habip Bey gelmişler; onlar da salonu gözden geçiriyorlardı. Tezyinat olarak bazı resimler asılmış; bu meyanda İstiklâl Savaşı'na iştirâk etmiş olan generallerin resimleri arasına benim de bir resmim konmuş... Salonu gezen bu iki zat, benim resmimi görünce, Konya Türk Ocağı Reisi Samizade Süreyya Bey'e biri şu tavsiyede bulunmuş:

- Siz mademki Mustafa Kemal Paşa'dan Ocağa bir yardım parası istemek niyetindesiniz. Şu halde onun hoşuna gitmeyecek şeyler yapmayınız. Mustafa Kemal Paşa ile Ali İhsan Paşa arasında bir soğukluk var. Onun resmini burada asılı görürse belki canı sıkılır; hoşuna gitmez; onun için Ali İhsan Paşa'nın resmini oradan kaldırınız.

Biz Türk Ocağı'ndan çıktıktan sonra, benim resmimi bulunduğu yerden koparıp çıkarmışlar; akşam üzeri belediyede, halk namına verilecek ziyafete biz de dâvetli idik. Sofrada biza ayrılmış olan yerlere, selâm vererek oturduk. Yemekten sonra Türk Ocağı'na toplu olarak gidildi. Dar olan salondan, çabuk çıkabilmek için kapıya yakın bir yerde ayakta durduk. Etrafa bakınır iken, bizim resimlerin olduğu yerde siyah bir is, yanık alâmeti gözümüze çarptı. Salon tezyinatına memur olanlardan biri, bu yanık yere baktığımızı görünce, yanıma gelerek yukarıda yazılı hadiseyi anlattı. Samizade Süreyya Bey'in bu tavsiye üzerine, akşam üstü gelip resimleri kopardığını, elektrik cereyanında kontak vukua gelerek oradaki ampullerin söndüğünü söyledi. Yeni bir münasebetsizliğe şahit olmamak için Türk Ocağı salonunda artık durmayarak evlerimize döndük.

İzmir'in istirdadından sonra Muzaffer Başku-

mandan ve Büyük Millet Meclisi Başkanı; memleketi dolaşır iken ilk defa Konya'yı ziyaret etmekte idi. Halk, muzaffer başkumandanı can-ü gönülden selâmlamak, minnet ve şükran hislerini arzetmek üzere, samimi tezahürat yapıyordu. Diğer taraftan Mustafa Kemal Paşa, kendi göstereceği adamları milletvekili seçmeleri için kendisine itimat etmelerini, birlik ve beraberlik göstermelerini her fırsatta nutuklarında beyan ve tavsiye ediyordu. Bu münasebetle yardım şeklinde zümrevî teşekküllere para veriyordu. Bu meyanda Konya Türk Ocağı'na da bir tabı makinesi almaları için üç bin lira verdi.

21 Mart'ta kadınlı erkekli karışık bazı dâvetler yapıldı. Hilâliahmer Heyeti, Türk Ocağı'nda, Çelebi Efendi Mevlevi Türbesi'nde böyle ziyafetler vermişler. Mustafa Kemal Paşa'nın sulhün akdini beklemeden, içtimaî ıslahata başlamak ve sosyete hayatını vücuda getirmeye çalışmak istediği anlaşılıyordu. Darü'lmuallimin'e (Erkek Hoca Mektebi) beni dâvet etmişlerdi; fakat gitmedim.

22 Mart Perşembe günü Mustafa Kemal Paşa mektepleri dolaşmaya başladı. Darulmuallimat yâni Kız Hoca Mektebi'ni gezdi... Bu esnada Darülhilâfe medresesine haber göndermiş ve yarım saat sonra orayı gezeceğini bildirmiş; medresede talebeye bazı sualler sormuş ve nihayette kitap vesaire alınması için üç bin lira da oraya hediye etmiş.

Bu esnada ben de Sultanî Mektebi'ne (Konya Lisesi'ne) dâvetli idim. Lise Müdürü Besim Bey bana da dâvetname göndermiş. Esasen benim iki küçük oğlum bu lisede okuyorlardı. Besim Bey'le bu münasebetle yakından tanışıyorduk.

Lise binası ve müzesi gezildikten sonra, çay sofrası odasına sevkolunduk. Lise Müdürü Besim Bey bana tahsis ettiği yeri gösterdi; oraya oturdum. Liselerle Ortaokullar, İdadî Mektepleri ve bunların tahsil dereceleri hakkında bir bahis açıldı. Ben bu mübahaseyi sadece uzaktan dinledim.

Sofradan kalkıldıktan sonra, aşağıya indik. Dış kapının merdivenleri üzerinde misafirlerin ve dâvetlilerin toplu bir resmi alınacak imiş. Besim Bey'in tertibiyle herkes duracağı yeri alıyordu; ben bu resim alınmasına iştirâk etmemiş ve uzakta durup kalmıştım. Talebe yığını beni geçip öne doğru sokuldu. Bir müddet sonra beni arayıp nihayet bulan Besim Bey ne için burada geri kaldığımı sordu. Ve kolumdan çekerek talebenin arasından beni ileri geçirdi; doğruca Mustafa Kemal Paşa'nın bulunduğu birinci sıraya yerleştirdi. Resimler alındı; O gece Mustafa Kemal Paşa, maiyeti ile beraber Konya'dan trene binerek Afyon'a gitti.

Mustafa Kemal Paşa öldükten sonra, İsmail Habip, Cumhuriyet gazetesinde bazı yazılar neşretmişti. Bu Konya seyahatinden bahsederken fotoğraf alma meselesi hakkında şu tarzda bir ifade kullanmakta idi:

"Resim alınacağı zaman, arkadan acele ile kalabalığı yararak öne doğru ilerlemeye çalışan bir zat gördük. Bu zat Harb-i Umumi'nin şöhret almış kumandanlarından biri idi... Kalabalıkta zor ile açtığı yoldan geçerek ta Gazi'nin yanına geldi; bu vaziyette resim alındı. Biraz sonra, günün hâdiseleri hakkında Gazi ile konuşur iken bu vakayı söyledim. Gazi Paşa fotoğraf camını getirtti. Kendisi ile Lâtife Hanım'la yanyana bir sırada bu zatın da resminin cama geçmiş olduğunu

görünce, Gazi, camı yere atıp parçaladı..."

Cumhuriyet'teki bu garip uydurma yazıyı, bir kaç ay sonra, bana bir dostum, gazeteyi göndermek suretiyle, bildirmişti; okuyunca kendi kendime dedim ki:

- Zavallı İsmail Habip; demek sen de Mustafa Kemal'in etrafında dolaşan hafiye ruhlu, tezvirci müfsitlerden biri imişsin; bu ifadelerin ancak bunu ifşa eder; bir kere hakikatı hiç görmemişsin. Mektep Müdürü Besim Bey, şimdi Maarif Müfettişi'dir ve sağdır. Besim Bey'in beni eliyle çekerek ve talebenin arasından onun tarafından yol açılarak beni oraya getirdiğini nasıl göremiyorsun? Benim Mustafa Kemal ile yanyana çıkmış o kadar çok resmim var ki bunlara bir yenisini ilâveye ihtiyacım olmadığını pekâlâ idrâk edebilirdin. Mademki Yeni Gün gazetesinde muharrir idin. Bir buçuk sene evvel, Ankara'ya yeni geldiğim zaman, Mustafa Kemal ile istasyonda kucaklaşıp öpüştüğümüzü herhalde görmüş olacaksın? Sonra Birinci Ordu Kumandanı tayin olunduğumu da bilirsin. Harb-i Umumi'nin şöhret almış kumandanlarından biri olduğumu da yazıyorsun. Böyle bir adamın, senin tarif ettiğin tarzda resim aldırmak için böyle bir çılgınlık göstermesine imkân tasavvur edilemeyeceğini, bu lâflara kimsenin inanmayacağını nasıl idrâk edemiyorsun? Farzedelim ki, hâdise, tam senin anlattığın tarzda vâki olmuştur; bunu hiç düşünmeden, Mustafa Kemal'e anlatmanın bir tezvir ve fesat olduğunu, bir hafiye jurnali mahiyetinde bulunduğunu takdir edemiyor musun? Sonra Mustafa Kemal'in, camı getirterek gördükten sonra o camı kırıp parçalayacak derecede küçüklük göstermiş olduğunu bu ifadelerin ile ilân etmiş olmuyor musun? Bu yazı ile anlatmak istediğin şey, Mustafa Kemal'in o

zaman beni, kendi yanında bir sırada resim çıkarmış görmeye bile tahammül edemediğini bildirmek olmuyor mu? Mustafa Kemal bu kadar bayağı bir hareket yapar mı? Şu hikâye de gösterir ki, Mustafa Kemal Paşa'nın etrafında dolaşanların oynadıkları menfi roller, hafiyelikler, tezvir ve fesatlar o kadar çoktur ki, onu bu yalanlara inandırmaya çalışmalariyle ne kadar bayağı tarzı hareketlere sevketmişlerdir. Mustafa Kemal'in yanında bulunanlardan yalnız rahmetli Reşit Galip, en dürüst ve en cesur bir tarzda hareket ederek yüksek bir idealin tahakkuku için çalışmıştır.

İZMİR'DEKİ DİVAN-I HARP

Üç gün sonra, 25/3/1923 Pazar günü İzmir'deki Divanıharp Reisi Galip Paşa'dan 24 Mart tarihli bir şifreli telgraf aldım. 2/4/1923'de Divanıharp'te hazır bulunmak üzere hareketimi bildiriyordu; Çarşamba günü hareket etmek üzere hazırlanmaya başladım. 26 Mart'ta da Milli Müdafaa Vekili'nden aldığım 25 Mart tarihli şifrede: "Ali İhsan Paşa'nın serian muhakemesinin icra ve intacı Divanıharbi Mahsus Riyaseti'ne tekid edilmiş olduğundan müşarünileyhin sürati hareketinin tebliği ve yevmi hareketinin iş'arı" yazılı idi. Buna hiç cevap vermedim. Tekid kelimesi ve Konya'daki ziyaret vakaları ile İsmail Habib'in marifetleri bir arada tetkik ve muhakeme edilirse, 22 Mart akşamı Konya'dan hareket edilirken veya edildikten sonra, Başkumandan tarafından bir ihtar yapılmış olması muhtemel görülebilirdi.

28/3/1923 Çarşamba sabahı, Konya'dan trene binerek Afyon üzerinden aktarma suretiyle İzmir'e hareket

ettim. Aynı gün akşamı geç vakit Afyon'a vardık. Bana tahsis edilmiş olan servis vagonunu katardan ayırdılar. O geceyi vagonda geçirdim. Bu vagon ertesi gün İzmir trenine bağlanacak idi. 29 Mart Perşembe sabahı trenin hareket zamanını öğrenmek için istasyona müracaat ettiğim zaman Kâzım Karabekir Paşa'nın İzmir'den Afyon'a gelmekte olduğunu söylediler. Bizim tren daha geç hareket edecekmiş; iyi bir tesadüf diyerek sevindim. İstasyondan şehire doğru yaya gezinirken beni tanıyan birisi, oradaki Ferah Oteli sahibine beni bildirmiş; bu zat koşarak yanıma geldi; bir kahvemizi içer misiniz? diye dâvet etti. Bu şereften bizi mahrum etmeyiniz, Paşa Hazretleri diye yalvardı. Baktım ki tanımışlar; candan gelen bu dâveti kabul ederek bahçeye oturdum. Hava yaz gibi güzel ve ılık idi. Kâzım Karabekir'i karşılamak için istasyona gelmekte olan halk benim bulunduğumu haber aldıkça, bahçenin etrafına büyük bir kalabalık halinde toplandı. O esnada istasyona gelmekte olan Belediye Muzıkası da durarak bizim malûm marşlarımızdan birini çalmaya başladı. Kendi kendime:

- Tamam dedim; Konya'daki marifetleri yapanlar; burada halkın gösterdiği şu samimî tezahürü görseler, acaba ne derler?

Konya'dan gelirken trende Dersim'li iki milletvekiline rastgelmiştim. Bunlar vagona gelerek beni ziyaret etmişlerdi. Bugün onlar da Afyon istasyonlarında halkın kendiliğinden yapmakta olduğu şu tezahürü seyretmişler ve çalınan marşları dinlemişlerdi.

- Ne o; Paşa, dediler. Seni Kâzım Karabekir mi zannettiler?

- Öyle şey olur mu? Onlar yaptıklarını bilirler. Ça-

lınan marşlar, benim marşlarımdır. Şimdi hep beraber Kâzım Karabekir'i karşılamaya gidiyoruz.

Böylece muzika çalarak büyük bir kafile halinde, şehir tarafından istasyona gelirken, haberleri olmayan ve Kâzım Karabekir'i karşılamak için istasyonda bulunan Mutasarrıf, Jandarma Kumandanı, Hat Kumandanı, Kalem Reisi ve memurlar şaşırmışlar; benim bulunduğumu öğrenince hepsi bana karşı gelerek ters cephede beni istikbal ettiler ve haber alamadıklarından dolayı özür dilediler. Biraz sonra İzmir treni geldi; Kâzım Karabekir trenden çıktı; musafaha ettik. Mutasarrıf'ın dâvet ve teklifi üzerine Kâzım Karabekir'i bindirdikleri arabaya ve onun yanına beni de bindirdiler. Arabada Kâzım Karabekir, İzmir'e Divanıharb'e gittiğimi haber alınca, meseleden çok müteessir olduğunu ve inşallah vaziyetin düzeleceğini söyledi. Belediyeye kadar beraber gittik. Yolda halk hem onu ve hem "Yaşasın kahraman Ali İhsan Paşamız" diye bağırarak beni alkışlamakta idiler. Dua ile nutuklardan sonra bizim tren zamanı geldiği için ben veda ederek ayrıldım. Öğleden sonra saat birde tren hareket etti. Geceyi Uşak'ta tevakkuf ile geçirdik. Ertesi sabah, oradan hareket ettik. Bir aktarma yerinde bir kaç saat bekledikten sonra dekovil ile yıkık bir yerin öbür tarafına geçtik; İzmir'den oraya gelen trene akşam üzeri binerek ertesi gün, 31/3/1923 Cumartesi akşamı İzmir'e geldik.

1/4/1923'de gazeteler Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in Ankara'da şehit edildiğini yazdılar; merhum, Ankara'da Tan ismindeki muhalefet gazetesini üç aydanberi çıkarmakta ve Meclis'teki İkinci Grub'un efkârını neşretmekte idi. Son zamanlarda sulh müzakereleri aleyhinde mütalâalar yazmıştı. Sulh aktedil-

meden evvel iç politikayı karıştırmanın zararlarından birini de bu hadise teşkil etmiştir. Öğleden sonra Müstahkem Mevki Kumandanı Emin Paşa'yı ve Vali'yi ziyaret ettim. Müstahkem Mevki Kumandanı'nın otomobili ile Bornova'ya gittim ve Garp Cephesi Kumandan Vekili Fevzi Paşa'yı, Galip Paşa'yı ziyaret eyleyerek geldiğimi haber verdim.

2/4/1923 Pazartesi saat on üçte Bornova'ya gittim. Saat 14.30'da muhakeme başladı. Evvelce tafsil ve zikretmiş olduğum mahut sekiz madde üzerinde birer birer sualler tertip olunarak bana yazılı bir halde veriyorlar; ve ben bu yazılı suallere, onların gözü önünde cevaplarımı yazıyordum. Divanıharp Heyeti, bir Ordu Kumandanı'nı muhakeme ettiklerini dikkate alarak, her defasında,ben muhakeme odasına girdikçe hep beraber ayağa kalkıyorlardı; karşılıklı selâm verildikten sonra, hep beraber, sandalyelerimize oturuyorduk. Gûya bu suretle beni saydıklarını ve bitaraf olduklarını göstermeye çalışıyorlar ve şifahi sual sormaktan içtinap ediyorlardı. Ben bu yapma demagojik harekete aldanmadım ve hiç bir ehemmiyet vermedim.

Nisan'ın birinci günü, yâni Ali Şükrü Bey'in şehit edildiği günün ferdasında, Büyük Millet Meclisi'nde Aydın Mebusu Mahmut Esat Bey'in yüz yirmi refikiyle beraber yeniden seçim yapılması hakkında yaptıkları teklif ittifakla kabul edilerek, iki ay zarfında yeniden seçim yapılmasına, yeni mebuslar gelinceye kadar, şimdiki mebusların ve Vekiller Heyeti'nin vazifedar kalmalarına karar verilmiş...

Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey'in şahadeti meselesinde ilgili görülen Giresunlu Topal Osman Ağa'nın evinde arama yapılmış ve Osman Ağa'nın firar ettiği

anlaşılmış... Trabzon ahalisi, mebusları hakkında makine başında diğer Trabzon mebuslarından izahat talep etmişler; Ali Şükrü'nün cesedi Ankara bağlarından birinde bulunmuş; Topal Osman Ağa'nın Ayrancı'daki bağında bulunduğu haber alındığından teslim olması teklif olunmuş; kabul etmediğinden yapılan müsademe neticesinde ölü olarak ele geçirilmiş. İşte üç Nisan sabahı İzmir gazetelerinde okuduğum bu haberler, henüz sulh aktedilmeden iç işlerimizde kaynıyan kazanı gösteriyordu.

Bugün muhakemeye devam olundu. 57. Fırka Kumandanı iken, kanunî takibat yapılmak üzere azledilmiş olan Albay Mümtaz Bey de benim ile beraber aynı mahkemeye verilmiş idi. Fakat Mümtaz Bey'in Divanıharb'e gelmediğini haber aldım. Yaptığım tahkikat neticesinde bunun Trakya'da Jandarma Mıntıka Müfettişliği'ne tayin edilmiş olduğunu ve altı aydan beri bu hizmette bulunduğunu öğrendim.

Bunu İzmir Divanıharbine bildirdim; fakat Divananıharp mükerreren Millî Müdafaa Vekâleti'ne müracaat ettiği halde bir türlü onu bulduramamış ve hakkındaki dâvaya bakmaktan sarfı nazar etmiş. Bu vaka da göstermiştir ki Mümtaz Bey benim aleyhimde tahrik olunmuş ve sonra himaye olunarak Trakya'ya jandarma hizmetine gönderilmekle izi kaybedilmiştir. Çünkü Milli Müdafaa Vekâleti Muhakemat Müdürlüğü'nden yazılarak Başkumandanlığın 9/10/1922 tarih ve 4/1580 numaralı buyurultusiyle terviç ve tasvip olunan muhakeme emrinde "İşbu muhaberat dosyalarına nazaran bu meyanda 57. Fırka Kumandanı Miralay Mümtaz Bey'in dahi mevadı maruza ile alâkadar görülerek hakkında takibatı kanuniye icrası talebiyle açığa

ihraç edilmiş olmasına mebni Ali İhsan Paşa ve Mümtaz Bey ve indelisticvap takibatı adliye lüzumu hasıl olacak diğer zevat haklarında icabatı kanuniyenin emir ve ifası" talep ve tebliğ olunmuştu. Bu kadar sarahatle muhakeme altına alınmış olan Miralay Mümtaz Bey'in bulunarak İzmir'e sevki lâzım gelirken ve takibatı kanuniye icrası talebiyle açığa ihraç edilmiş iken onun Trakya'ya Jandarma Mıntıka Müfettişliği'ne Milli Müdafaa Vekâleti tarafından tayin olunarak izam kılınmış olması ve sonra Divanıharbin mükerreren taleplerine rağmen oradan İzmir'e sevkolunmaması başka türlü tefsir ve tevil olunamaz. Divanıharp hüküm mazbatasında, Mümtaz Bey'in mükerrer taleplerine rağmen buldurulamadığını açıkça zikr ve tasrih etmiştir.

4 Nisan'da muhakeme yapılmadı; Fahreddin Paşa'nın baldızının nikânı varmış. Divanıharp heyeti oraya şeref vermeye gideceklermiş. Bugün gelen haberlere göre Millet Meclisi'nde yeniden seçim yapılmasını İsmet Paşa lüzum göstererek ileri sürmüş. Sulh hakkındaki mukarrerat hususunda milletin reyine müracaat etmiş olmak için bu teklifi yapmış... Mustafa Kemal Paşa, bu münasebetle Meclis'te bir nutuk irad ederek: "Hâkimiyet bilâ kaydü şart millettedir. Bu millette tacdar ve diktatör olamaz. Ben heyeti aliyeniz içinde bir âzâ, bir arkadaş bulunmakla fevkalâde memnun ve mesudum. Bütün cihan bilmelidir ki bu milletin başında ve devletin başında hiç bir kuvvet yoktur; hiç bir makam yoktur. Yalnız bir kuvvet vardır; o da hâkimiyet-i milliyedir. Yalnız bir makam vardır. O da milletin kalbi ve vicdanî mevcudiyetidir" demiştir.

5 Nisan'dan itibaren Cuma müstesna olmak üzere,

her gün muhakeme devam etti. Sekiz madde üzerine boyuna isticvap ve istizah yapıldı. Hepsine mufassal ve ikna edici cevaplar verdim. Bir torba içinde bizzat taşıdığım dosyalarımı sırası geldikçe, Divanıharp Heyeti'nin gözü önünde açıp masa üzerine koyarak vesika ve delilleri oradan tarih ve numaralariyle çıkarıp zikrettim. Esasen, burada isnad olunan sekiz maddenin hiç birisinde ceza kanunnamesine uygun bir suç ve hattâ iddia bulunmadığını, her vakanın ta 1921 Kasım ayından itibaren muhtelif zamanlarda iki makam arasında muhabere edilerek hallolunmuş ve kapanmış bulunduğunu, eğer bunlardan herhangi biri suç mevzuu olsaydı, vaka akabinde kanunî takibat yapılması lâzım geleceğini, evvelce karşılıklı muhabere ile kapanmış hâdiselerin şimdi tekrar ileri sürülerek Divanıharp'te isticvap ve tahkikat yapılmasının kanuna aykırı olduğunu tafsilen izah eyledim.

9 Nisan'dan 14 Nisan'a kadar beş gün Divanıharp toplanmadı. Azadan Emin Paşa hasta imiş. Bu boş günlerde ben de muhtelif ziyaretler yaptım; evvelce bana ziyarete gelmiş olanlara mukabele eyledim. Bu meyanda bazı hocalar, müftüler vardı.

Cuma günleri de Cuma namazı için camiye gitmekte idim. Benim bu hareketlerim sıkıca takip ediliyor ve dini taassubu tahrik mânâsında telâkki olunuyormuş... Bu taassup ve telâkkileri daha sonra haber aldım.

Sulh heyetimiz tekrar Lausanne'a gidiyormuş. İsmet Paşa, yaveri Sabri ile 12 Nisan'da İzmir'e geldi. İki üç gün İzmir'de kaldıktan sonra İstanbul tarikiyle Lausanne'a gidecekmiş. Ankara'dan İstanbul'a gitmek için İzmir'den dolaşmak, dikkati çeken bir nokta idi.

13 Nisan Cuma günü yine Cuma namazı için camiye gitmiştim. Camiden çıkınca bir kısım halk ve hususiyle şehire izinli gelmiş olan pek çok askerler etrafımı sararak alkışladılar. Ben de onlara güler yüz ile selâm vermek suretiyle mukabele ettim. Sonra, Kemeraltı'nda Hüsnü Bey'in kitapçı dükkânına girip biraz oturdum ve yeni gelen gazetelere, mecmualara baktım; bu defa, izinli askerler, kütüphanenin etrafına toplanarak beni görmek arzusiyle çıkmamı bekliyorlardı. Gittikçe kalabalık ve tehacüm arttı. Bir münasebetsizliğe meydan vermemek için ve askerlerin de beni gördükten sonra dağılacaklarını ümit ederek kütüphaneden çıktım ve yaya olarak ikamet ettiğim eve doğru tenha sokaklardan yürümeye başladım; asker tekrar alkışladı; "Bizim kahraman paşamız; sen nerelerde kaldın; seni çok özledik" gibi yüksek konuşmalar yaparak arkam sıra gelmeye başladılar. Bir müddet yürüdükten sonra durdum; hatırlarını sordum: "Ben artık evime gidiyorum; siz de şehirde geziniz; hava alınız; Allahaısmarladık" diyerek ayrılmak istedim; fakat beni terketmediler; peşim sıra geldiler. İsmet Paşa'nın İzmir'de bulunduğu bir günde, askerin bu sempatiyi izhar etmesi, sırf bir tesadüf eseri olmak ile beraber, fena tefsir olunacak ve Ankara'ya jurnaller gönderilecek idi. Bunları düşünerek sıkılmaya ve kızarmaya başladım; terlemiştim. Nihayet yolumun üstünde bulunan Doktor Suat Bey'in Yeni İzmir eczahanesine girdim. Biraz kordiyal içtim; şu askercikler dağılıncaya kadar burada biraz istirahat etmekliğim için eczacıdan müsaade istedim; yarım saat kadar oturdum. Kalabalık yine birikti. Dükkânın önünde bekleyerek beni, dükkân içinde, bir hasretliye bakar gibi seyrediyorlar

ve aralarında birşeyler konuşuyorlardı. Nihayet eczacıya rica ettim; şunu askerlere söylemesini diledim: "Paşa, rahatsızlandı. Sıkılıyor; dağılmanızı istiyor. Haydi evlâtlarım gidiniz, dağılınız". Bunun üzerine yavaş yavaş ve hepsi birer birer temenna ederek resmi geçit yapar gibi eczahanenin önünden geçerek dağıldılar.

Eczacı bu manzarayı görünce:

- Paşam hiç gam ve kasavet çekmeyiniz; işte sizi takdir eden millet ve Mehmedcik! İçlerinden doğan bir muhabbet ile sizi özleyerek takdir ve takdis ediyorlar. Başkaları istedikleri kadar çekemesinler. Pırlanta çamura da düşse yine parlar.

Sesimi çıkarmadım. İçimden "Bakalım, bu hâdisenin aksi tesirini ne zaman duyacağız veya göreceğiz" dedim.

14 Nisan Cumartesi günü yine toplanamadık. Topçu Emin Paşa gerçi iyileşmiş ve hattâ dün at koşusuna gitmiş iken bugün de gelemeyeceğini bildirmiş; halbu ki, bugün öğleden evvel İsmet Paşa ile beraber bir otomobil içinde bir yere gider iken görülmüş. Bunu Bornova'da haber alınca, kendi kendime:

- Sarı Emin, sen de mi bitaraf değilsin! dedim.

Âzâdan Ali Hikmet Paşa'nın bitaraf olmadığına kani idim. Divanıharb'in ilk günü, celseyi terkederek dışarı çıkmış ve Kütahyalı Asım Paşa ile konuşmuş idi. İsmet Paşa'nın İzmir'e geldiği gün, malûm Yarbay Tevfik ile bir otomobil içinde karşılama merasiminde görülmüş idi. Keza Galip Paşa da istikbal merasiminde bulunmuş idi. Bir divanıharp heyetinin reis ve âzâlarının hiç olmazsa benim muhakemem devam ederken aleyhimde iddialar, iftiralar serdererek beni Divanıharb'e verdirmiş olan İsmet Paşa ile temas et-

memeleri lâzım gelir idi.

Divanıharp'te, muhakeme esnasında en ziyade benim aleyhimde sual bulup çıkarmaya çalışan bu iki zat, Galip ve Ali Hikmet Paşalar idi; şimdi bunlara, acaba, Topçu Sarı Emin Paşa da mı iltihak etmiş oluyordu?..

Bu heyet içinde en çok Konya Askerlik Heyeti Başkanı Rüştü Paşa ile Naci Paşa bitaraf görünüyorlardı. Fakat Naci Paşa, çok nazik olduğu için diğerlerinin hücumlarına, iddialarına kâfi metanetle mukabele edemiyormuş; Rüştü Paşa yalnız kalmasına rağmen hakkımı müdafaa ediyormuş. Rüştü Paşa'yı, esasen Konya'dan tanıdığım için Divanıharp'teki muhakeme bittikten sonra, Konya'da kendisinden bu Divanıharbin bir çok esrarını öğrenmiş idim. Hattâ Millî Müdafaa Vekili Kâzım Özalp'ın bir gün Divanıharb'e gelerek, benim muhakememin cereyanı hakkında malûmat istediğini ve ne netice hasıl olacağını sorduğunu söyledi. Divanıharp Reisi ceza kanunu dahilinde hiç bir suç tebeyyün etmiyor demiş: "Bari tekaütlük kararı verilse" diyen Kâzım Özalp'ın bu mütalâasını Ali Hikmet Paşa hiç sıkılmadan bilâ tereddüt desteklemiş ise de daha ihtiyatlı düşünen Galip Paşa, "Nasıl olur efendim; Askerî Ceza Kanunu'na göre bir suç tebeyyün etmez veya altı aydan fazla hapis cezası verilmez ise Divanıharp tekaütlük kararı veremez; Askeri Temyiz bozar; paçavraya çevirir" cevabını vermiş. Bunları bana merhum Rüştü Paşa yana yakıla Konya'da tafsil etmişti.

15 ve 16 Nisan'da Divanıharp toplandı. Sorulan yazılı suallere yine mufassal cevaplar yazdım. Sekizinci maddeye verdiğim cevaplar arasında Sakarya'dan ev-

velki ricatler hakkında bazı imalar yapmış ve onlar tahkik edilmeyerek burada Söke meselesiyle, Çal dirseğinin terkiyle uğraşmak ve suç iddia veya taharri etmek hayli gariptir mealinde bir ifade yazmıştım.

Yazılı olan cevabım 16 Nisan'da okunurken Sakarya'dan evvelki ricatler hakkındaki imalarım, Divanıharp Reisi Galip Paşa'nın hiddetini ve infialini mucip olmuş ve vazifesini unutarak İsmet Paşa'yı müdafaa heyecanına kapılmış idi; hemen yazılı ifadelerimi okuyan kâtibi durdurarak ve o zamana kadar riayet ettikleri usulü terkederek bana sert bir çehre ile şu suali şifahen tevcih etti:

- Zatıâliniz Musul'a kadar neden geldiniz?

- Ben Altıncı Ordu Kumandanı olduğum zaman, bu ordunun birlikleri Musul'un cenubunda idiler; cevabını verdim. Buradan tutturamayınca tekrar şu suali sordu:

- İran'dan neden geri çekildiniz?

- İran'ı tamamiyle terk ve tahliye ederek serian Bağdad'ın imdadına koşmaklığım için emir almıştım.

- Şu halde o da öyledir. Hiç yoktan ordu vücuda getirildi. Bu ordu Sakarya'da vazifesini yaptı. Çok uzun bir lisan kullanmasanız iyi olur.

Reisin bu ihtarı benim canımı çok sıktı; kıpkırmızı oldum; hiddetle "Hakkımı müdafaa ediyorum" diye bağırdım; fakat aralarında bir işaret dolaşarak ufak bir paydos yaptılar. Galip Paşa'nın, daha bir kaç sene evvel cereyan etmiş olan Birinci Dünya Harbi vakalarını iyi bilmeyerek bana sual sormaya kalkışmış olması, şu son günlerde İzmir'de İsmet Paşa ile görüşerek onun tesirine kapılmış olduğunu anlatıyordu.

Ara paydosundan sonra, hazırlamış oldukları şu

suali tahriren sordular:

- Hiç yoktan vücuda gelmiş olan ordu hakkındaki menfi beyanınızdan bir hürmetsizlik maksut olmadığı derkâr ise de bu hususu da tavzih buyurunuz.

- Orduya bir şey demiyorum. Kimseye de hürmetsizliğim yoktur; ileri geri hareketler harekât-ı askeriye icabı olabilir; fakat ne dereceye kadar kabil-i içtinap idi; bunlar tetkike muhtaçtır. Sakarya'dan evvelki muharebelerin iyi idare edilemeyerek ordunun perişan edilmiş olduğu söylenmektedir. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa kumandayı deruhte etmiş ve Sakarya'yı o kazanmıştır; "Hiç yoktan ordu vücuda getirildi" iddiası doğru değildir. 1918 senesinde mütareke olduğu zaman, Trakya'da ve İstanbul'daki kuvvetlerimizden sarfı nazarla İzmir'de Onyedinci Kolordumuz, Bandırma'da ve Tekirdağ'ında Onyedinci Kolordumuz; Ankara'da Yirminci Kolordumuz, Konya'da Onikinci Kolordumuz, Sivas ve Tokat taraflarında Üçüncü Kolordumuz, Diyarbakır taraflarında Onüçüncü Kolordumuz, Erzurum tarafında Onbeşinci Kolordumuz, Adana taraflarında da başka bir kolordumuz bulunuyordu. Bunların çoğunun silâhları alınmamıştı. İyi kötü kadroları, mevcutları, top ve tüfenkleri vardı. Bizzat, ben, Musul tarafından bir çok piyade ve topçu cephanesini Diyarbakır ve Elâzığ taraflarına taşıtmıştım.

Burada benim bulunmadığım İstiklâl Savaşı'nın hesabını görecek değiliz; fakat hiç yoktan ordu vücuda getirilmiş değildir. Sekizinci maddede harekât-ı askeriye hakkında isabet-i nazarım görülemediği mezkûr olduğundan böyle bir gülünç iddiaya karşı hukukumu müdafaa için bu izahatı vermeye mecburum. "Çok uzun bir lisan kullanmasanız iyi olur" ihtariyle benim

müdafaa hakkım ihlâl edilmiş oluyor; ve Divanıharp Reisi, bana karşı İsmet Paşa'yı mı müdafaa ediyor? diye gayet sert bir cevap yazdım. Bundan sonra bu bahsi kapatarak başka suallere geçtiler.

Bugün, Bornova'da aldığım haberlere göre İsmet Paşa, 15 Nisan akşamı hususi bir trenle İstanbul'a gitmiş; Başkumandan, 10 Nisan tarihinde, hususi şifresiyle Garp Cephesi Kumandanlığı'na, benim İzmir'deki kimler ile görüştüğümün takip edilmesini ve intihabat münasebetiyle ciddi tedbirler aldırılmasını tebliğ eylemiş; Fevzi Paşa, daha evvel de İzmir'de bulunan Birinci Kolordu Kumandanı İzzeddin Paşa'ya, harekâtımın takip ettirilmesini bildirmiş ve o da Kolordu'nun istihbarat heyetine şifahen tebliğat yapmış.

Bu haberleri verenlere vesair eski arkadaşlarıma, Başkumandan'ın 10 Nisan tarihli tebliğinin bir suretini aynen yazıp bana vermelerini tenbih ettim.

17 ve 18 Nisan 1923'de Divanıharp yine toplanarak muhakemeye devam etti; ufak bir fasıladan sonra, 22 Nisan'da toplandı.

16 nisan tarihli Ankara telgrafları, hiyaneti vataniye hakkındaki kanunda Meclisçe yapılan tadili neşrettiler; bu tadile göre «1/11/1922 kararı ve Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyeti aleyhinde kavlen, fiilen ve tahriren muhalefet ve ifsadatta bulunanlar»; vatan haini addolunacaklardır. Yapılan tadil, «1/11/1922 kararı» ibaresinin ilâvesidir. Bu kararda padişahlık kaldırılarak tekmil hükümranlığın Meclis'te bulunduğu kabul olunmuştu. Bu suretle adı verilmeksizin Cumhuriyet şekli tesbit olunmuş idi.

22 Nisan akşamı, Divanıharp, başkalarının ifadesini almak vesaire maksadiyle bana gün tayin etmedi.

23 Nisan resmi tatil günü olduğundan eski silâh arkadaşlarımdan birisi sabahleyin erkenden ikametgâhıma tebrike gelerek Başkumandan'ın 10 Nisan 1923 tarihli emrinin ve buna müsteniden verilen diğer emirlerin birer suretini bana verdi:

Suret
Garp Cephesi Kumandanlığı'na

"Son zamana kadar Konya'da iğfalkâr vaziyeti ve mürteciane propagandası ile cümlenin nazarı dikkatin-i celbeden Ali İhsan Paşa, İzmir'de esnay-i seyahatinde bir çok zevata ve hattâ çok yakın ve kıymetli arkadaşlarımıza, âcizlerinin Balıkesir'de ve şurada burada halifenin resmini indirttiğimden bahis ile beyanatta bulunduğu anlaşılmıştır. Bu zatın Konya muhitinde gördüğüm gibi İzmir muhitinde de efkârı teşviş edici ahval ve etvarda bulunacağına şüphe yoktur. Şimdi intihabat münasebetiyle içinde bulunduğumuz devrenin nezaket ve ehemmiyeti malûmu şâmileridir. Gerek Ali İhsan Paşa ve gerek mümasilleri hakkında İzmir'de ciddi tedbir aldırılmasını hassaten rica ederim."

İmza
Başkumandan
Mustafa Kemal

Birinci Kolordu Kumandanlığı'na

"Başkumandanlığın 10/4/1923 tarihli şifreli emirnameleri sureti bâlâya nakledilmiştir. Birinci Kolorduca evvelce bildirdiğim veçhile Ali İhsan Paşa'nın İz-

mir'deki ahval ve harekâtının tetkik edilmesini ve calib-i şüphe bir hali görüldüğü anda muktezasının ifa edilmesini ve Cephe'ye malûmat ita olunmasını ehemmiyetle rica ederim.

Zata mahsus olarak Birinci Kolordu ve İzmir Müstahkem Mevki Kumandanlıklarına yazılmıştır.

İmza
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi ve
Garp Cephesi Kumandan Vekili
Fevzi

İzmir Askeri İstihbarat Müdüriyeti'ne
Birinci Kolordu Kumandanlığı
İstihbarat - 442
12/4/1923

Garp Cephesi Kumandanlığı'ndan mevrud Başkumandanlığın emirleri sureti bâlâya dercedilmiştir.

Ali İhsan Paşa ve emsalinin ahvalinin kendilerine sezdirilmeden suret-i mahremanede tetkik ve tarassudiyle sık sık bu hususta Kolordu'ya malûmat verilmesini rica ederim.

İmza
Birinci Kolordu Kumandanı
İzzeddin

Burada yazıldığı gibi, Halife'nin resmi hakkında, ben kendiliğimden kimseye bir şey söylememiştim. Yalnız İstanbul gazetelerinde Anadolu havadisi olarak neşredilen yazılarda böyle bir şey okuduğum cihetle, neler uyduruyorlar, diyerek gazeteyi bazı mebuslara

göstermiştim. Balıkesir seyahati aylarca evvel yapılmış olduğu cihetle bu hususta 1923 Martı sonunda neşredilen gazete yazılarının bir kıymeti de kalmamış idi. Konya'ya gelince, hemen her Cuma namazını Mevlevi Dergâhı'nda kılar ve oradaki ak sakallı ihtiyar Mevlevi hatibinin hutbesini huşû ile dinlerdim. Bir kere de halkın yaptığı yağmur duasına iştirâk etmiş ve Konya Mebusu Vehbi Hoca'nın dualarını dinlemiştim. İbadetin ve dinlemenin bizzat mürteciane propaganda yapmakla hiç bir münasebeti bulunmadığı aşikârdır. Fakat gören veya duyan hafiyeler, böyle tevil etmiş ve o suretle jurnal vermiş olabilirler... Dindarlığın, mürtecilik olmadığı da izaha muhtaç değildir. Mustafa Kemal Paşa bizzat Balıkesir'de camide halk ile beraber namaz kılmıştı. Bu gizli emirlere vâkıf olduktan sonra dahi, İzmir'de Cuma namazları için camiye gitmeye devam ettim.

25 Nisan için tekrar Divanıharb'e çağırdılar. 24 Nisan'da Birinci Kolordu Kumandanı İzzeddin Paşa'yı çağırarak bordro meselesine dair bir kaç sual sormuşlar ve yazılı ifadesini almışlar. Garp Cephesi Levazım Reisi Adil Bey'den de bazı izahat almışlar.

25 Nisan'da, Halit Bey'in jurnalinde yazılı Musul meseleleri hakkında bazı sualler sorduktan sonra, Divanıharp, son sözümü istedi. Evvelce hazırlamış olduğum 10 sayfalık müdafaamı aynen yazıp verdim. Nihayet, "Tetkikat yapıp kararımızı vereceğiz; size haber veririz" dediler.

26 Nisan'da İzmir Müstahkem Mevki Kumandanı ve sabık Erkânıharp Reisim Emin Paşa'yı çağırıp bazı şeyler sormuşlar.

Mayıs ayı girdi; Divanıharp'ten hâlâ bir haber yok.

2 Mayıs sabahı Ali Hikmet Paşa bir hafta mezuniyet ile Balıkesir'e gitmiş.

6/5/1923 Pazar günü, Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa, Balıkesir'den hususî trenle İzmir'e gelmiş. İstikbal edenler arasında bizim Divanıharp reis ve âzâları da varmış.

8 Mayıs Salı günü Emin Paşa'yı tekrar Divanıharbe çağırmışlar; ona iki sual sormuşlar:

1 - 10 Haziran'da anbar mevcutlarını Garp Cephesi istemiş. 16 Haziran'da Erkânıharp Reisi imzasiyle bu mevcutlar bildirilmiş. Ali İhsan Paşa o gün yokmuş; gelip haber alınca neden mevcutları bildirdin diye sizi muahaze etmiş; bu hususiaki malûmatınızın beyanı;

2 - Anbar mevcutlarını ne için vaktı zamaniyle almıyordunuz?

Emin Paşa da, bana bizzat kendisinin anlattığına göre, şu mealde cevaplar vermiş:

1 - Birinci sualdeki vakayı hatırlamıyorum. Böyle bir şey imza edip gönderdiğim bile hatırıma gelmiyor; belki imza etmişimdir. Fakat muahaze hiç vâki değildir; olmamıştır. Bu mevcutları usulen Levazım Reisleri bildiriyorlardı.

2 - Bir tek telgraf hattı vardı. Muhaberatı istiap etmiyordu. Günlerce telgraflar yollarda kalıyordu. Müraccehan harp raporları çekiliyordu. Usulen vâki olan bu tahrirî sual ve cevaptan sonra şifahen "mesele nedir? Ne için bu vakalar olmuş? Bizi hususî olarak tenvir et" demişler; Galip Paşa ile Emin Paşa eskiden tanışırlar idi. 1915 senesinde benden evvel Onbirinci Kolordu Kumandanı Galip Paşa iken Emin Paşa da Onbirinci Kolordu Erkânıharp Reisi idi. Emin Paşa şu izahatı vermiş:

- Suitefehhüm; ben gelmezden evvel hasıl olmuş; hatta Mart ayında beraber Akşehir'e gittik. Anlaştılar. Onların çektikleri mânâya olmadığını Ali İhsan Paşa izah etti. İtilâf ettiler. Ondan sonra ziyaretler vesaire oldu. Hep iyi idiler. En son Birinci Kolordu'nun bu maaş, bordro meselesi çıktı.

- Acaba defterdarla mesul muhasip arasındaki zıddiyet mi tesir etti?

- Zannetmem; içtihat farkıdır. Onlar öyle tevil etmişler. Ordu, böyle tevil etti. Eldeki talimatnamede de merkezden uzak kıtalar için avans verilir diyor. Ordunun içtihadı böyle idi.

Emin Paşa celse haricinde hükmün ne zaman tebliğ edileceğini sormuş. Galip Paşa demiş ki:

- Çalışıyoruz, okuyoruz; tekrar tetkik ediyoruz. Tebyiz yapılıyor. Onun için uzadı; maaheza bitti. Ali Hikmet Paşa da bu akşam veya yarın gelir. Millî Müdafaa Vekili'nin buraya gelmesini de Ali İhsan Paşa tesire atfeder. Fakat böyle değil...

Galip Paşa, bu son lâfı ile kendi içindeki şüpheyi dışarı vurmuş oluyordu.

Nihayet 12 Mayıs akşamı Divanıharp'ten bir tezkere geldi; 13 Mayıs öğleden sonra saat üçte Divanıharb'e gelmemi bildiriyorlar; İzzeddin Paşa'ya da saat ikide gelmesini tebliğ etmişler.

Divanıharp Reisi Galip Paşa, verilen kararı okudu: Garp Cephesi Kumandanlığınca ileri sürülen sekiz maddenin hepsi ayrı ayrı tetkik olunmuştur; bunların kısmen takipten vareste olduklarına, bir kısmının da esasen birer misal olarak zikredilmiş bulunduklarına, Halit Bey'in istifası meselesi üzerine Cephe Kumandanlığı'nın Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne,

Başkumandanlığa ve Milli Müdafaa Vekâleti'ne yazmış olduğu 22/1/1922 tarihli ve 220 numaralı tahriratı ile bu meselenin kapatılmış olduğuna, Esliha ve Mühimmat Şubesi Teşkili meselesinin keza Cephe Kumandanı'nın emir ve ihtariyle neticelendirilmiş bulunduğuna, Birinci Kolordu Karargâhı'nın bir Arnavut Kolonisi şeklini aldığı hakkındaki müdde'iyatın da takipten vareste bir suizandan ibaret olduğuna, anbarlar ve iaşe meselesinde daha evvelden ve anbean malûmat verilmemiş olmasının kaste makrun olmasa da bir idarî kusur olduğuna, 39. Alay Kumandanı Binbaşı Turan Bey meselesinde tarz-ı hareketin bir inzibatî kusur olduğuna, 1922 senesi Nisan maaşı tevzii meselesinde Ali İhsan Paşa'nın hareket ve muamelesinin inzibatı ihlâl edici ve nizama aykırı bir muamele idüğüne kanaat hasıl olmuş ve Birinci Ordu Kumandanlığı'na nihayet verilmesi hakkındaki idarî kararın isabetine karar verilmiş. 57. Fırka Kumandanı Miralay Mümtaz Bey'in, Kolordusu Kumandanı tarafından verilen bir emri icra etmeksizin, vukubulan ve kanunî usule muğayir olan şikâyeti üzerine Birinci Kolordu Kumandanı'nı doğru ve nizamî emrini geri almaya mecbur edecek bir surette gayr-i nizamî bir emir ita eylemesi, Turan Bey meselesindeki inzibatî kusur ile, iaşe meselesindeki idarî kusurdan daha büyük bir cürüm teşkil etmekte olduğuna binaen dahilî hizmet nizamnamesinin "itaat ve inzibatın kavaid-i umumiyesi" bendine tevfikan mesuliyetine ve bu mesuliyeti mücazat-ı tekdiriyeyi müstelzim kabahat nevinden görüldüğünden ve Askerî Ceza Kanunu'nun 47. maddesinin sonunda yazılı "Divanıharp huzuruna havale olunan cürümler kabahat nevinden olduğu tebeyyün ettiği

takdirde cezaları dahi Divanıharp'te hafif cezalardan olarak hükmolunur" fıkrası mucibince ve dahili hizmet nizamnamesinin 329. maddesinde resmî tekdirin dahi mücazat-ı tekdiriyeden olduğu gösterilmekte bulunduğundan ol veçhile tekdiri resmî ile tecziyesine,

Ve Birinci Kolordu Kumandanı Mirliva İzzeddin Paşa'nın, Ordu Kumandanı'ndan telâkki eylediği emr-i ahirin icrası sırasında ve 15 Haziran 1922 tarihli takririnde görülen gayri musip muamelelerinden dolayı Ordu Kumandanı tarafından bir tekdirname yazılarak tecziye edilmiş olduğundan hakkında başkaca takibe şayan ve cihet görülemediğine, ve 57. Fırka Kumandanı Miralay Mümtaz Bey'in ise Kolordu Kumandanı'nın emirlerine itaat etmediği ve ısrar eylediği tahakkuk ederek mumaileyhin de bu hareketi kabahat nevinden bir cürüm teşkil eylemiş bulunduğundan buna göre tecziyesi tabî ise de mumaileyhin ahiren bir vazife ile Trakya'ya gitmiş ve celbi için Millî Müdafaa Vekâleti'ne sebkeden mütevali iş'arlara rağmen celbine imkân bulunamamış olduğundan Mümtaz Bey'in muhakemesi başkaca yapılmak üzere işbu dâva evrakının iade ve takdimine müttefikan karar verilmiş olmakla keyfiyet mumaileyha Ali İhsan ve İzzeddin Paşalara Heyet huzurunda tefhim kılınmıştır. - 13 Mayıs 1339 (1923).

Âzâ	**Âzâ**	**Âzâ**	**Âzâ**	**Reis Ferik**
Mirliva	**Mirliva**	**Mirliva**	**Mirliva**	
Mehmet Emin	*Naci*	*Rüştü*	*Ali Hikmet*	*Galip*

Bu karar okununca son derecede kızdım; hükmün bir suretini isteyerek, dedim ki: Tetkikat, hüküm ve karar baştan aşağı tesir altında, bîtaraflığa aykırı cereyan etmiş ve verilmiştir. Bir Ordu Kumandanı, hem

ordusunun başından alınarak azledilsin; hem tekdir cezası verilsin; diğer taraftan çok ağır ve mükerrer itaatsizlikler yapmış ve ısrar eylemiş olan Birinci Kolordu Kumandanı himaye edilerek yerinde bırakılsın ve vaktiyle kendisine yaptığımız bir tekdir kâfi görülsün; aleyhimde iftiralar tertip ederek sübut bulmayan iddialarıyla ortalığı velveleye vermiş olan Cephe Kumandanı'nın yaptıkları yanına kâr kalsın; derakap temyiz edeceğim; hükmün musaddak suretini istiyorum, diyerek ayağa kalktım, vereceğiz; hazır dediler.

Muhakeme salonundan hiddetli bir tavırla dışarıya çıkarak, intizar salonunda evrakımı toplamağa başladım.

Müşavir Münir Bey intizar salonuna gelerek hükmün musaddak suretini teslim etti; Baktım: Esbabı mucibe 71 sayfa tutmuş; karar da iki sayfadan ibaret. Bunu müteakip Rüştü Paşa yanıma geldi. Beni teselliye memur etmişler. "İtiraz edeceğim; bu karar bîtarafane verilmemiş ve kabule şayan değildir" dedim. Bu esnada Rüştü Paşa şunu yavaşça fısıldadı:

- Ali Hikmet Paşa, bir daha ordu kumandanlığında kullanılmamak kaydının da ilavesinde ısrar etti. Diğer âzalar, bu âdeta tard cezasına benzer; hangi kanuna istinaden bunu talep ediyorsunuz diye itiraz ettiler; Dahiliye nizamnamesindeki resmî tekdirin mücazat-ı tekdiriyeden madut olduğu bulunarak buna tatbiki hareket olundu.

- Pekâlâ; size teşekkürler ederim. Ben yarın sabah Konya'ya hareket ediyorum. Artık Divanıharp'le işim yoktur. İtiraznamemi Konya'dan Millî Müdafaa Vekâleti'ne göndereceğim; dedim ve kendisine veda ettim. Ramazanın son günleri idi. Şimendifer Hat Komi-

seri Süleyman Bey'in yanına giderek tren için hazırlık yapılmasını rica eyledim. Yarın sabah hareket etmek istiyorum dedim.

- Çok isabet oldu. Daha evvel Anadolu hattına yazmıştık. İyi bir tesadüf olmak üzere onların servisi 14 Mayıs akşamı Güney istasyonunda bulunacaktı.

Şu halde ben de yarın sabah, 14 Mayıs'ta İzmir'den hareket edersem akşam üzeri Güney'e varacağım; Çarşıda bazı işlerimi görerek ikametgâhıma geldim.

14 Mayıs 1923 Pazartesi sabahı saat yedide İzmir'den trenle hareket ettim. Alaşehir istasyonunda Saruhan Mebusu Reşat Bey yanıma geldi. Eşme'ye gidiyormuş; bizim vagonda beraber gitmek için müsaade istedi; Divanıharp kararını sordu; söyledim. Hayret etti. "Bir incir çekirdeğini bile doldurmayan bir şeymiş; ne kadar velvele kopardılar; ortalığa heyecan verdiler" dedi; ilâve etti:

- Siz, hükmü temyiz edip de işi uzatmayınız. Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazarak bu neticeden bahsedip hakkınızı isteyiniz; sizi Ordu Kumandanlığı'ndan çıkarmışlardır. Böyle en nihayet bir tekdir hükmü verilebilen isnadlar üzerine bir ordu kumandanı azil olunur mu? Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa'nın iddia ve ısrarlariyle hareket etmişti. Şimdi hakikat meydana çıkmıştır. Müracaatinizi hüsnü telâkki ederek hakkınızı verir ve bir vazifeye tayin eder. Bu millet, sizin hizmetinizden istiğna gösteremez.

Reşat Bey gittikten sonra, ben de, düşündüm. Reşit Bey'in tavsiyesini kabul ederek Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazdım.

15 Mayıs öğle vakti Afyon'a geldim. Ramazan hali tenhalık vardı; öğleden sonra saat dörtte Afyon'dan

hareket ederek 16 Mayıs sabahı Konya'ya geldim. Yolda hazırladığım mektupları taahhütlü olarak postaya verdim. Bugün arife ve yarın Şeker Bayramı; evde biraz istirahatten sonra çarşıya çıkarak bazı lüzumlu işleri gördüm.

Ankara'ya gönderdiğim mektuplardan birini Mustafa Kemal Paşa'ya, diğerini Kâzım Karabekir Paşa'ya yazmıştım. Her ikisinde Divanıharp neticesini ve Ordu Kumandanlığı'ndan çıkarılmış olmaklığım hasebiyle kaybolmuş hakkımın iadesi lüzumunu izah ve talep etmiştim. Mustafa Kemal Paşa'nın mektubuna münasip bir vazifeye tayin edilmekliğimi dilemiş ve Konya'dan mebusluğa namzetliğimi koymak üzere heyeti teftişiyeye müracaat edeceğimi de bildirmiştim.

Her iki taahhütlü mektubumun 20 Mayıs'ta alındığı, gelen iade makbuzlarından anlaşıldı. Mustafa Kemal Paşa'dan bana hiç bir cevap gelmedi. Reşat Bey'e inanarak bu müracaatı yaptığıma, bu yüzden temyiz müddetini geçirdiğime esef ettim. Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiğim mektuba mebusluk için Müdafaai Hukuk Riyaseti'ne yazdığım bir mektubu lefetmiş idim. Kendisinden aldığım cevapta bu mektubu Müdafaa-i Hukuk'a verdiğini, seçim işleriyle bir heyetin meşgul olduğunu ve henüz namzetlerin seçilmediğini bildirdi.

İzmir Divanıharbi'nde vâkıf olduğum ahvale göre bana orduda tekrar bir vazife vermeyeceklerini, belki de tekaüt etmek cihetine gidilmesi ihtimalini düşünerek mebus seçimi cihetine ehemmiyet vermeğe başlamıştım. İzmirlilerden mühim şahsiyetler, namzetliğimi koyarsam, destekleyeceklerini ve seçmeye çalışacaklarını vaadetmişlerdi. Muhakemem bittikten sonra,

İzmir'den adaylığımı koymuş idim. İzmir'den hareketimden iki gün sonra, İzmir'den Müdafaa-i Hukuk'a telgraf çekildiğini ve 20 Mayıs'ta Ahenk gazetesinde namzetliğimin neşir olunduğunu haber aldım. Turan gazetesinde de Arif Oruç lehimde bir makale yazmış.

19 Mayıs'ta İstanbul vilâyetine telgraf çekerek İstanbul'a da namzetliğimi koydum. 20 Mayıs tarihli İstanbul gazeteleri bu hususdaki müracaatimi neşrettiler. Konya'dan da namzetliğimi ilân ettim. 20 Mayıs'ta Konya'nın kazalarında; bazı eşrafa vesaireye seçim için birer mektup gönderdim; rey sahiplerini tenvir etmelerini bildirdim.

Konya Müdafaa-i Hukuk âzasından Moytapzade Rifat Bey 25 Mayıs'ta bir beyanname neşrederek eski mebuslara rey verilmemesini, milletin hukukunu iyi anlayıp müdafaa edecek liyakatli eşhas intihabını tavsiye etmiştir. Mustafa Kemal Paşa, bundan haberdar olunca kendisine açık telgrafla:

"Konya'da iken ittihadı tavsiye ettiğim halde nifakı mucip harekette bulunmasını takbih ederek istifa etmesini" tavsiye etmiş; Rifat Bey "Raporum postadadır. Bunu aldıktan sonra hüküm vermenizi rica ederim" cevabını vermiş. Mustafa Kemal Paşa buna karşı yeniden "Raporlarınızı aldım; fikrim değişmedi. Beyannameniz nifakı muciptir. Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na temas eder. İstifanız lâzımdır" diye ikinci bir telgraf çekmiş. Bunun üzerine korkan Rifat Bey "Emrinize serfüru ederek istifa ettim" mukabelesinde bulunmuş.

Bu muhabere, bana, mebusluk işinde de yer verilmeyeceğini meydana koymakta idi; bu kadar sıkı takip ve tazyik üzerine serbestçe rey vermek cesaretini de artık kimsenin gösteremeyeceği anlaşılıyordu.

17/5/1923 Perşembe günü Şeker Bayramı'nın birinci günü idi. İzmir'den Konya'ya avdet ettiğimi haber alanlar bayram ziyaretine gelmekte idiler. Bu meyanda Türk Ocağı Reisi ve Babalık gazetesi Başmuharriri Samizade Süreyya Bey'le Babalık'da Sinameki lâkabiyle fıkralar yazan Baytan Server ve tüccardan Mithat Beyler beraberce bayram tebrikine geldiler. Süreyya Bey'le Sinameki'ye, Türk Ocağı'ndaki resim indirmek hâdisesinden dolayı teessüflerimi söyledim. Pek sıkıldılar ve utanarak şu izahatı verdiler:

- Son derece mecbur olduk. Bizim size büyük hürmetlerimiz vardır; izahat verir isek siz de hak verirsiniz. Başka bir gün müsaade buyurunuz da izahat verelim.

- Şimdi söyleyiniz, Mithat Bey arkadaşımızdır. Ondan gizlenecek bir şey yok. Neye istifa etmediniz; resmi oraya asmak üzere benden isteyen siz değil mi idiniz? Kendi arzunuz ile astıktan sonra, hasis düşüncelere, münasebetsiz tavsiyelere tebeiyyetle neden resmi indirdiniz? Bu, hangi ahlâk prensibine uyar? İsmimi defterden bile silmişsiniz. Bana yalvarıp beni zorla Türk Ocağı'na kaydeden sizler değil mi idiniz? Şimdi bu kepazelik nedir?

Matbaa meselesini ileri sürdüler. İstifa edersek matbaa elden gider, dediler; matbaa sizin değildir; Türk Ocağı'nın malıdır. Ocak matbaayı işletmeğe mecburdur. Siz müşteri olursunuz. Böyle hasis düşünceler ile şeref ve namus hisleri telif edilemez cevabını verdim. Pek mahcup bir tavırla veda ederek gittiler.

26/5/1923'de Rüştü Paşa, İzmir'den Konya'ya gelmişti; aynı gün beni ziyaret etti ve şu izahatı verdi:

- Benim ile beraber, Divanıharb'in kâtibi de aynı

trende idi. Muhakeme evrakını alıp Ankara'ya götürdü. En geç 28 Mayıs'ta evrakı Millî Müdafaa'ya teslim etmiş olacaktır. Divanıharp âzalarının her biri bir tarafa gitti. Topçu Emin Paşa, Naci Paşa, Galip Paşa hareket ettiler. Galip Paşa İstanbul tarikiyle Trabzon'a gitti. Orada Müdafaa-i Hukuk tarafından mebus namzedi gösterilecek imiş. Ali Hikmet Paşa da Bursa mebusluğuna namzet emiş... Sizin İzmir'den hareketinizden bir iki gün sonra, Başkumandan, şifre ile Fevzi Paşa'dan muhakeme neticesini sormuş; Fevzi Paşa Adana'da olduğundan şifre oraya çekilmiş; o da İzmir'den sorarak cevap vermiş. 14 Mayıs'ta Ali Hikmet Paşa, Divanıharb'e gelerek bir gün evvel size Kemeraltı'nda rastgeldiğini, sizin kızgın bir çehre ile başınızı çevirmiş olduğunuzu hikâye etti; ve hazırladığı bir kanun lâyihasını Reis Galip Paşa'ya verdi; bu lâyiha şu mealde imiş:

"Seferberlikte mafevklerinin emniyetini selbedecek muamelâta tevessül ettikleri indelmuhakeme sabit olanlar tekaüde sevkedilirler. Bu kanun maddesi Ali İhsan Paşa hakkında da tatbik olunacaktır."

Divanıharp'te bu lâyiha müzakere edildi: "Böyle bir kanun teklifinin salâhiyetleri dahilinde olmadığına ve Ali Hikmet Paşa arzu ediyorsa, Kolordusunun başına avdet etmiş olduğundan nizamı merci vasıtasiyle, kendisinin böyle bir teklifte bulunmasının daha münasip olacağına" karar vererek bu teklif, Balıkesir'de Ali Hikmet Paşa'ya iade olundu.

Bayram esnasında, İzmir'de bulunan Millî Müdafaa Vekili'ne bayram ziyareti için, Galip ve Naci Paşalar ile birlikte gitmiş idik. Bize muhakeme neticesini sordu; verilen kararı söylediğimiz zaman:

- Merhametli bir heyete rastgelmiş; dedi; biz de «Merhamet yapmadığımızı, hadiseleri hakkiyle tetkik edip ancak bu hükmü verebildiğimizi» söyledik.

Bu Ali Hikmet Paşa, hâlâ benim tekaüt edilmekliğim için uğraşmaktan fariğ olmuyor; bu gayret, kendiliğinden fışkırmıyor; elbette onu tahrik edenler var. Evvelâ, Divanıharp kararıyle buna uğraştı; sonra, Divanıharp kararına "bir daha ordu kumandanlığında kullanılmamak" kaydının ilâvesini istedi; şimdi de kanun teklifine cüret ediyor ve makabline teşmil ettirmek gibi bir kalın kafalılık yapıyor. Bu teşebbüsler bir netice vermeyince, tekaütlük için başka yollara müracaat olunması ihtimali vardır. Divanıharb'in Millî Müdafaa Vekili'ne bayramda verdiği cevap dikkate şayandır: "Ancak bu kadar bir ceza verebildik" demektir.

Esasen Divanıharb'in kararına şöyle bir cümle sokulmuştu:

"Bu mesailin izhar ve isbat eylediği hal ve hareket ve zihniyeti itibariyle sabık Birinci Ordu Kumandanı Mirliva Ali İhsan Paşa'nın Ordu Kumandanlığı'nda devamı hizmeti müteazzir görülerek kumandanlığına nihayet verilmesi hakkındaki idarî kararın isabetine" karar verilmiştir. Divanıharp bu kararıyle çizmeden yukarı çıkmış ve kendisinden bu kararın tetkiki ve tasvibi talep edilmediği halde, Garp Cephesi Kumandanı'nın tahrik ve teklifiyle Başkumandan'ın vermiş olduğu idarî kararı musip bularak tasdik etmiş gibi görünüyor.

Bundan âlâ, yaranmak ve bîtaraflığa aykırı hareket olur mu? Keza, "Hiç yoktan ordu vücuda getirilmiştir ve bu ordu Sakarya'da vazifesini yapmıştır. Çok uzun bir lisan kullanmasanız iyi olur" diye Divanıharp

Reisi Galip Paşa'nın hiddetli bir ihtarı bu adamın bîtaraf olmadığını ve İsmet Paşa'yı müdafaa gayretine düştüğünü aşikâr olarak göstermişti. İşte nihayet Trabzon'dan mebus olmak için vaad almış olacak ki oradan namzetliğini ilân edecekmiş. İaşe ve anbarlar mevcudu meselesinde esbabı mucibe meyanında "Kasten anbar mevcutlarını vermediği veya verdirmediği hakkındaki iddia tahakkuk etmemektedir" dedikleri halde daha aşağıda "10 Haziran ile 16 Haziran arasında anbar mevcutlarını Ali ihsan Paşa'nın bildirmemesi ve Levazım reislerinin kendi aralarındaki muhabere ile iktifa etmesi, velev kaste makrun olmasa da bir hatadır" denilmiş ve hüküm meyanında da "Bunun bir idarî kusur idüğüne" ibaresi konmuştur. Keza iaşe için verilmiş paranın bu maksattan gayri hiç bir şeye sarfolunmadığı da esbabı mucibe meyanında tebarüz ettirildiği halde yine «idarî kusur» kararında durulmuştur. Bunların hepsi İsmet Paşa'yı iftiracı vaziyetinden ve vasfından kurtarmak gayretinden başka bir şey değildir.

Divanıharp Heyeti, bir ordu kumandanını muhakemeden âciz adamlar idi. Hemen hepsi bir tabur ve nihayet bir alay kumandanı zihniyetinde, dahilî hizmet ve terbiye-i askeriye nizamname ve talimatnamelerine bağlı, kendiliğinden düşünüp karar verebilmek kudret ve kabiliyetinden mahrum, hususiyle bir ordunun düşman karşısında sevk ve idaresinin nasıl olabileceğini idrâk ve hattâ tahayyül bile edemeyecek derecede icabeden takdir, bilgi ve teknik vukuftan nasibedar olmamış, üniformalı sadece mutî askerler idi. Kararın sonundaki «Tefhim kılındı» kelimeleri bile idrâk ve takdir noksanını gösteriyordu.

Galip Paşa, 1914 ve 1915'de Kolordu Kumandanlığı etmiş ise de, malûmatı sadece Harbiye mektebi tahsilinden ve jandarma zabitliğinde geçirilmiş tecrübelerden ibaret idi. Erkânıharbiye tahsili görmemiş; büyük sevk ve idare ne demektir öğrenmemiş; hiç bir harp tarihini bir kumandan gözü ile okuyup tahlil etmemiş, alelâde bir saf zabiti idi. Diğerlerine nazaran daha zeki ve daha çok inzibatçı idi. Sarıkamış seferinde cepheden taarruza memur olan Onbirinci Kolorduyu, sevkulceyş ihatası veya operatif hareketler yapan Dokuzuncu ve Onuncu Kolordu'nun hareketlerine uygun bir şekilde kullanmayarak, Başkumandan'ın pek çok şiddetli ihtarlarına maruz kalmıştı. Üçüncü Ordu Kumandanı'nın vefatından sonra, en kıdemli kolordu kumandanı olduğu halde, ordu kumandanlığına nasbedilmeyerek yeni ordu kumandanı gelinceye kadar vekil vaziyetinde kalmış ve sonra Hicaz Askeri Fırkası Kumandanlığı'na gönderilmiş; nihayet orada Şerif'in isyanı neticesinde Araplara ve İngilizlere esir olarak Mısır'da senelerce esir kalmış idi. Galip Paşa, talimname ve seferiye nizamnamelerinin harpte sevk ve idare kısımlarını belki okuyup anlamamış ve sadece dahilî hizmet nizamnamesinde yazılı disiplin ve itaat kaidelerini kafasına yerleştirmiş bir kışla inzibatçısı idi. Gerek onun için ve gerek diğer arkadaşları için her şey mutlak itaat ile ölçülür idi. Gerçi bu kaideler küçük rütbeli subaylar için pek lâzım ise de rütbe büyüdükçe ve mesuliyet arttıkça her vaziyeti kendiliğinden tetkik ve takdir kabiliyeti ve istidadı birinci plâna geçer. Sadece emirlere körü körüne itaat ve bunların ölü harflerine sıkı sıkı bağlı kalmak ve her şey için mafevkten emir beklemek, bugün, değil generaller için, hattâ kü-

çük rütbeli subaylar için bile artık büyük bir kusur olmuştur. Ali Hikmet Paşa, hiç bir yerde tecrübe edilmeden, Salâhaddin Adil Paşa'nın azli üzerine, onun yerine İkinci Kolordu Kumandanı tayin olunmuş; Erkânıharp tahsili görmüş ise de, harpten evvel İzmir'de Askerî Şimendifer Hat Komiserliği'nde köhneleşmiş, okuma zevkinden mahrum, günün talep ettiği askeri bilgisi mefkud, korkak ve yüksek sevk ve idare bilgisiyle hiç nasibi olmayan bir dalkavuktan ibaret idi.

Her ikisinin divanıharp kararından sonra, mebus seçiminde birer pay almak gayretine düşmeleri ve bu düşünce ile İsmet Paşa'ya yaranmaya çalışmaları mahiyetlerini göstermeğe kâfi idi. Diğer Rüştü, Naci ve Emin Paşa'lara gelince bunlar sadece birer alay kumandanı kabiliyetinde, askerliği sade itaatten ve aldığı emri yapmaktan ibaret sayan, erkânıharp tahsili görmemiş, yüksek sevk ve idare bilgisinden mahrum alelâde bir saf zabiti derecesinde idiler. Naci Paşa, bir müddet sonr padişah hain Vahideddine başyaver tayin olunmuş; daha evvel Harbiye mektebinde talim muallimliği ve terbiye-i askeriye hocalığ yapmıştı. Bu sebeplerle bir ordunun nasıl sevk ve idare olunacağını, bir ordu karargâhında işlerin nasıl cereyan edeceğini, bizzat ordu kumandanının neler ile meşgul olacağını, hangi işlerin erkânıharbiye ve levazım reisleri, başhekim ve baş baytar tarafından resen yapıldığını bilemezler ve takdir edemezler idi. Bunun için anbarlar mevcudunu şahsen ordu kumandanının üst makama bildirmemiş olmasını, erkânıharbiye reisinin izahatına rağmen telgraf hatlarının meşbu olduklarını takdir edemeyerek günü gününe anbar mevcutlarını almak

mümkün olamadığına kanaat getirmemiş ve levazım reisiyle erkânıharp reisi var iken bizzet ordu kumandanının başka işlerini bırakarak anbar mevcutlarını alıp üst makama iş'ar etmemiş bulunmasını idarî kusur addetmişlerdi. Eğer ordu kumandanı böyle üst makamın istediği anbar mevcudunu bizzat tetkik ve celbedip iş'ar ile uğraşacak ise, düşman hakkındaki raporları tetkik edip askerî vaziyetin icaplarını düşünmeğe, tedbir ittihaz eylemeye, muharebe için hazırlık yapmağa, birliklerin talim ve manevralarında bulunarak onları yetiştirmeğe nasıl vakit bulacak idi? İşte bir tabur veya bir alay kumandanı kabiliyetinden yukarı derecede olmayanların, üniformalarına birtakım alametler koyarak, onları paşa rütbesine çıkarmakla, orduların ve kolordüların sevk ve idaresini temin etmek ve bu yüksek ilim, teknik ve takdir kabiliyeti isteyen makamların icaplarını yerine getirmek mümkün olmadığından dolayı bu çeşit üniformalı paşaların bir ordu kumandanını muhakemede, orduların sevk ve idaresine müteallik kusurları veya tahsine şayan hareketleri takdir edemeyecekleri aşikâr idi. Biz bunu işin bidayetinde itiraz ile kabul etmemek iddiasında bulunduk; ama, ne yapalım ki ceza kanununda sadece rütbeler yazılmış ve makamlar tasrih edilmemiş olduğundan, beni muhakeme ile yere vurmak azminde olanlara bu iddiamızı kabul ettiremedik; kanunun ölü harflerine bakarak ruhu dikkate alınmak istenilmiyordu. Bu sebeple bütün Divanıharb'in mesaisi, sadece itaat ve disiplin kaidelerine riayet edip etmemek hususlarına bağlı kalmış idi; her şey bu zaviyeden rüyet olunmuş, hükümler ona göre verilmeğe çalışılmıştır.

İsmet Paşa'nın da Garp Cephesi Kumandanı iken

gösterdiği kabiliyetsizlik ve huysuzluk, daha evvel, Divanıharp reis ve âzaları hakkında ileri sürülen mütalâların onun hakkında da varid olduğunu anlatır. O da her şeyi itaat ile ölçen ve bir ordu kumandanından bir bölük kumandanı derecesinde itaat bekleyen dar kafalı, ruhsuz bir adam idi. Daima elinin öpülmesine, dalkavukluğa ve onbaşı itaatine ehemmiyet veren bu dar kafa için hemen hiç bir zaman vazifeyi ehline vermemiş ve ehliyetli adamların kıymetini takdir edememiş diyenler haksız değildirler. İşte benim kabahatım da, böyle bir dar kafanın hükmü altına girmeyi kabul etmiş olmaktır. Netice, yine develerin, kendilerinden helâllık talep eden deveciye vermiş oldukları cevaba varır: Her şeyi hoş görürüz ama, şu önümüze koyduğun uzun kulaklı kılavuza bizi bağlamış olmanı affetmiyoruz.

İzmir'de bayram ziyareti esnasında Millî Müdafaa Vekili Kâzım Paşa'nın, Divanıharp Heyeti'nden üç kişiye "Merhametli bir heyete rastgelmiş" demesi de hayli mânalı idi. Ali Hikmet Paşa'nın teşebbüsleri ile bu cevap birleştirilir ise, Divanıharp kararıyle elde edilmek istenen şeyin istihsal olunamaması halinde sicil tarikiyle maksada vasıl olmak cihetinin düşünüldüğü hatıra geliyordu. İsmet Paşa Hariciye Vekili olması hasebiyle, Garp Cephesiyle alâkasını kesmiş olduğu halde neden Ankara'dan İzmir'e gelmiş idi? Ankara'dan İstanbul'a doğruca gitmek mümkün iken 12 Nisan'da İzmir'e gelip 15 Nisan'da oradan İstanbul tarikiyle Lausanne'a gitmek maksatsız değil idi. Bu dolaşık yolun İzmir'deki Divanıharp ile ilgili olmadığına inanmak pek güç idi. Divanıharp tahkikatının, İstiklâl Mahkemesi gibi, arzu ettiği neticeye varamaması ha-

linde başka yoldan beni ordudan çıkarmak cihetini temin için, aleyhimde sicil doldurup, Cephe Karargâhı'nda Fevzi Paşa'ya vermiş olması pek muhtemel idi. Fevzi Paşa 1/2 Mayıs gecesi, Adana tarafına gitmiş olduğundan İsmet Paşa'nın 12 Nisan ile 15 Nisan arasında İzmir'de bulunduğu müddet zarfında başbaşa bu işi görüşüp halletmiş olmaları, badehu her ikisinin tanzim ve tasvip ettikleri sicilin Millî Müdafaa Vekâleti'ne gönderilmiş olması mümkün idi. Kâzım Paşa da, 6 Mayıs'ta Balıkesir yoluyle İzmir'e gelerek 17 Mayıs'ta Şeker Bayramı günü İzmir'de bulunmuş; şu halde 12 Mayıs'ta bana tebliğ edilmiş olan Divanıharp kararını öğrendikten sonra sicil yoluyla arzu edilen maksadın istihsaline gitmek icabettiğine karar vermiş olabilirdi.

Göze çarpan teşebbüslere, gayretlere ve tebliğlere bakarak mebus seçilmekliğim ihtimal ve imkânının da kalmadığına artık hükmülonabilirdi. 13 Mayıs'ta Divanıharp kararı tebliğ edilmiş olduğundan temyiz müddeti geçmiş oluyordu. Şimdilik ahvale intizar etmekten başka çare kalmamıştı. Fevzi Paşa'nın 23 Mayıs'ta Ankara'ya gelmiş olduğunu haber almıştım. Millî Müdafaa Vekili de 24 Mayıs'ta Ankara'ya dönmüş. Mustafa Kemal Paşa, çoktan beri Ankara'da idi. Hep beraber bu hususta bir tertip düşünmüş olabilirlerdi.

Birkaç gün intizarla geçtikten sonra, 7/6/1923'de Millî Müdafaa Vekâleti'nden Konya'da bulunan askerî temyiz reisliğine şu mealde bir şifre gelmiş:

"İhsan Paşa, İzmir'de Erkân Divanıharbi Muvakkati'nin kararını temyiz edeceğini Divanıharb'e söylediği halde elân vekâlete temyiz istidası gelmemiştir. Müddet tecavüz etmiş olduğundan şayet Divanıtem-

yiz'e müracaat etmiş ise iş'arı."

Bu şifreye aynı günde şu cevap verilmiş:

"Şimdiye kadar böyle bir müracaat vâki olmamıştır."

Bugünlerde Konya'daki Rüştü Paşa'ya da şöyle bir tebliğ vâki olmuş:

"İzmir'de Ferik Fahreddin Paşa riyasetinde teşekkül edecek Divanıharb'e âzâ tayin olunduğunuz cihetle hemen İzmir'e hareketiniz mercudur." Rüştü Paşa da bu memuriyetten affını rica etmiş ve evvelki Divanıharp âzâlığını da, âzâ bulmakta müşkülât çekildiğinden dolayı kabul etmiş olduğunu ilâve eylemiş...

Fevzi Paşa'nın, birkaç gün evvel Ankara'da kaldıktan sonra, İzmir'e avdet ettiğini haber aldık. Ankara'da neşredilmekte olan Hâkimiyeti Milliye ve Yeni Gün gazetelerinin 11 Haziran 1922 tarihli nüshalarında mebusluk için müracaatlerim aleyhinde bazı fıkraların neşrettirilmiş olduğunu gördüm. Bunun ile mebusuluk yoluyla dahi memlekete hizmet etmekliğimin arzu edilmediğini katî olarak anlamış oldum. Birkaç gün evvel Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami Bey Konya istasyonundan geçerken Yüzbaşı Ahmet Efendi isminde bir subay arkadaşımızla bana şu mealde bir heber göndermiş idi; bu suretle Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş oluğum mektup hakkında malûmat almış oluyordum:

"Ali İhsan Paşa, Gazi Paşa'ya mektup göndermiş; gördüm ve okudum. Gazi Paşa: "Ali İhsan Paşa Divanıharp neticesinde bir şey tebeyyün etmedi diyor. O, öyle zannediyor; mücrimiyeti tahakkuk etmiştir" diyor idi. "Bunu ilân edeceklerdi."

Şu haber ile, Ankara gazetelerindeki fıkranın Müdafaa-i Hukuk tarafından yapılmış bir tebliğ mahiye-

tinde bulunduğu ve Divanıharp mücrimiyetini kabul etmiş olduğundan mebus seçilmemesi lâzım geleceğine karar verilmiş olduğunun ihsas edildiği meydana çık mış bulunuyordu.

4 Temmuz'da seçimler yapıldı. Her yerde Müdafaa-i Hukuk tarafından gösterilmiş olanlar seçildi ve bunun böyle olacağı da bir aydan beri anlaşılmış idi.

Nihayet, 7/7/1923 yâni, seçimlerden sonra, tahmin ettiğim son şimşek çaktı; 7 Temmuz Cumartesi akşamı Dördüncü Kolordu Askerlik Başkanı Rüştü Paşa'dan şu resmî tezkereyi aldım.

Mirliva Ali İhsan Paşa Hazretleri'ne
İkinci Şube- 31632
7/7/1339 (1923)

Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden mevrud 5/7/1339 tarihli ve 3891/22593 numaralı şifreli telgrafname sureti raptan takdim kılındı; senedi meşrutlarının doğruca Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne veyahut makamı çakeriye irsali menuti reyi sâmileri bulunduğu maruz dur.

İmza
Dördüncü Kolordu
Ahzıasker Heyeti Reisi
Mirliva
Rüştü

Dördüncü Kolordu Ahzıasker
Heyeti Riyaseti'ne
5/7/1339 tarih ve 3891/22593 numaralıdır.

1- Elyevm Konya'da bulunan Birinci Ordu Kumandan-ı Sabıkı Mirliva Ali İhsan Paşa'nın tekaüt ve istifa

kanunun ikinci maddesi ahkâmınca tekaüden icray-i tekaüdü 28/6/1339 tarihli kararname ile tasdik-i âliye iktiran etmiştir. Müşarünileyhe tebliğiyle tekaüt maaşını hangi emvalden ahzedeceğine dair yedinden alınacak senedi meşrutun irsali rica olunur.

İmza
Müdafaa-i Milliye Vekili Namına
Hüseyin Rauf

Müdafaa-i Milliye Vekili Kâzım Paşa'nın Ankara'dan İzmir'e hareket ettiğini 2 Temmuz tarihli bir Ankara telgrafı haber vermişti. Demek oluyor ki, bu marifeti o yapıp yakıştırmış; ba'dehu 5 Temmuz'da ona vekâlet eden Başvekil Rauf Bey bildirmiş. Ankara'dan İzmir'e gider iken Eskişehir'de Kâzım Paşa, Behiç Bey'e rastgelerek: «Ali İhsan Paşa'yı tekaüt ettik» demiş. 20 Temmuz'da ailemle birlikte İstanbul'a hareket edip orada kendi evimde ikamete karar vermiş olduğumdan Behiç Bey'den yolculuğumun teminini rica etmiştim. Bu esnada bu haberi, o, bana vermişti; 2 Temmuz'da duyduğu bu meşum haberi o zaman bana söylemek istememiş. Ne gariptir ki, Malta arkadaşım ve beni kurtarmak isteyen Başvekil Hüseyin Rauf Bey, kendisinin Başvekil olduğu bir zamanda, Kâzım Paşa'nın benim aleyhimde verilen sicillere dayanarak yapmış olduğu tekaüt teklifini kabul etmiş ve tasdik ettirmiş; bana tebliğ etmek vazifesi de, aynı Rauf Bey'e düşmüş idi...

Bu suretle henüz 41 yaşında genç bir ordu kumandanı iken tekaüt edilerek ordudan ayrılmış oldum. İki sene evvel ne hülyalar ve emeller ile Malta'dan kaçıp

Anadolu'ya iltihak etmiş ve istirahat etmeden cephede bir ordu kumandanlığını deruhde etmiştim. Bir sene, mütemadiyen İsmet Paşa'nın vehim ve endişeleriyle, sevk ve idareye aykırı karar ve karekterleriyle uğraşıp; geçen sene Haziran'da zaferin istihsalinde müşareket hissesi olmasın hırs ve emeliyle beni ordunun başında açığa çıkardılar; bir sene de intizar, muhakeme vesaire ile boşuna ömrüm geçtikten sonra, 3130 kuruş tekaüt maaşiyle tekaüt edildim. Bu marifetleri yapanlar için ne kadar iftihar edilecek işler değil mi?

Bir müddet İstanbul'da ticaret veya komisyonculuk yapmakla uğraştım; tam 15 sene Ankara'nın semtine uğramadım. Uzun müddet başvekillik yapmış olan İsmet, son senelerde Mustafa Kemal Paşa tarafından azledilerek menkübluk hayatının tadını tatmış idi. 1938'de Reisicumhur olunca, menkübluk hayatından ibret almış ve tövbekâr olmuş görünerek milletin hakîkî ihtiyaçlarını gûya arayıp tedaviye başlamak ve suistimalleri bertaraf edip devlet idaresini temizlemek istiyormuş gibi bir vaziyet almıştı. Ben de, buna inanmamakla beraber, köprüyü geçinceye kadar ayıya dayı demek kabilinden bir tebrik mektubu yazarak devlet hizmetinde liyakat ve müktesep haklarımla mütenasip bir vazife talep etmiştim.

4/3/1939'da beni Dolmabahçe Sarayı'nda yaptığı kabul resmine dâvet etti. Gittim; orada bana mebusluk teklif etti; fakat yapmadı. Anladım ki, eski dessas adamdır.

Bu adamdan, zavallı millete hiç bir hayır gelmemiş ve gelmiyecektir. Ne askerliğinde, ne başbakan olduğu zaman, ne de cumhurbaşkanlığında bu millete ciddî bir faydası dokunmuştur. Ancak Mustafa Kemal'in

verdiği emirleri, ona dayanarak, bir emirber sadakat ve gayretiyle, bir kukla intizamı ve hissizliğiyle yapmıştır. Kendiliğinden düşünüp karar vermek ve hareket etmek veziyetinde bulunduğu zamanlar daima bocalamış ve işleri berbat etmiştir.

En iyi maharetini askerlikte göstermesi lâzımgelir değil mi? Hayır, en fena beceriksizliklerini kumandan bulunduğu zaman meydana koymuştur. İlk defa, Birinci Dünya Harbi'nde Filistin'de bir kolorduya kumanda ettiği zaman, Birüssebi'de en fena işler görmüş, ancak Fevzi Paşa onu Liman von Sanders'in pençesinden kurtarmıştır.

Onun palansız bir mekkârî beygirine binip kaçarak kolordusunu idaresiz bırakması karşısında, daha batıda Gazze'de Refet Paşa, kolordusuyla Gazze müdafaalarını yaratmış ve İngilizlere bu şehri kaptırmamıştır. Anadolu İstiklâl Savaşı'na iştirâk için bir çok defalar çağırıldığı halde gitmemiş ve nihayet zorla sevk olunduktan sonra, Mustafa Kemal'in himayesi sayesinde Garp Cephesi Kumandanlığı'na tayin olunmuş ise de, Yunanlılar ile ilk yaptığı Birinci İnönü Muharebesi'nde en fena sevk ve idare beceriksizliğini göstermiştir, bir yandan Yunanlılar geri çekilir iken, diğer taraftan vaziyeti idrâk ve takdîr edememek acziyle 4. 11. ve 24. Fırkalardan mürekkep kuvvetlerine ricat emri vermiştir. Üçüncü Yunan Kolordusu Bursa tarafından 7/1/1921'de üç fırka ile ve üç kol halinde ileri hareket edince Kütahya'da saplanıp kalmayarak hemen Bozöyük veya İnönü istasyonları civarına gidip süratle müdafaa tertibatı alması lâzım gelirken tereddüdü onu günlerce Kütahya'da tutmuş ve ancak dört gün sonra 11 Ocak'ta İnönü istasyonuna gelebilmiş; Bozö-

yük tarafında bulunan gayet zayıf bir düşman kuvvetinin bu istasyona attığı bir kaç topçu mermisi, İsmet'i ürkütüp kaçırmağa kâfi gelmiş; istasyonu terk ile İnönü kasabasına gitmiş ve orada, kendi kısa görüşü ile vaziyeti fena görerek hemen öğleden sonra bütün fırkalarına ricat emri vermiş; kendisi orada bir müddet kalarak çekilme hareketini idare etmesi lâzımgelir iken Balli köyüne kaçmış; 11/12 Ocak gecesini bu köyde tereddüt içinde geçirerek sabaha karşı burayı da terkedip Çukurhisar istasyonunda soluğu almış; burada lokomotifi Eskişehir tarafında bulunan bir tren içine sığınmış; fırkalar Cephe Kumandanı'nı, uzun müddet aradıkları halde ancak ertesi gün bulabilmişler. Yunanlılar 8, 9, 10 ve 11 Ocak günleri deneme veya keşif taarruzuna devam etmişler ise de 11/12 Ocak gecesi geri çekilmeğe başlamış. 11. Fırka keşif kolları sayesinde düşmanın geri çekildiğini anlayarak Cephe Kumandanı'nı haberdar etmek istemiş ise de İsmet Paşa ancak 12 Ocak günü öğleden sonra Çukurhisar istasyonunda bulunabilmiş. Düşmanın ricatine inanmıyan İsmet Paşa, bir derezine bir subay ile bir kaç neferi bindirerek Bozöyük istikametinde hareket ettirmiş; bunlar Bözöyük'e yaklaştıkları zaman rastgeldikleri iki köylüden şu haberi almışlar: «Bözöyük boştur. Düşman tam 36 saat evvel kâmilen geri çekilmiştir.» Birinci İnönü muharebesini bu kadar fena idare etmiş olan bu adam, Sakarya'ya kadar diğer muharebeleri de daha berbat ve beceriksizlikle idare etmiştir. Düşman karşısında bir kumandan olarak bu kadar fena hareket etmiş olan İsmet, Lausanne'da sulh müzakerelerinde Hariciye Vekili ve Başmurahhas sıfatiyle de hiç bir maharet gösterememiş ve nihayet İngiliz Hariciye

Nazırı Lord Curzon'un 1922 Ocak ayında «idrâksizlik ve cehalet» vasıflarını kendisine tevcih etmesine sebep olmuştur.

Bu zavallıdan vatan için hizmet bekliyenler böylece daima husrana uğramışlardır.

1945'de Demokrasi hareketleri başlayınca bir ümit şeraresi parladı. 1946'da bu partiye girdim. 1950'de yapılan seçimlerde, Türk Milleti kadirşinaslık gösterdi; serbest reyler verilirken beni de beş vilâyetten aday gösterdi ve kanunen iki vilâyetten mebus seçti. Denizli ve Afyon halkının öz istekleriyle beni milletvekili seçmelerine karşı şükranlarımı burada tekrar arzeder Harp Hâtıralarım'a son veririm.

Bana bazı lâtifeci arkadaşlarım gülerek sorarlardı:

- Paşa, sana ne kusur isnad ederek tekaüd ettiler?

- Adem-i iktidar maddesine dayanmışlar.

- Peki... Bu iktidarsızlığı bir doktora muayene ettirerek mi tesbit etmişler?

- Onu İsmet Paşa'ya sorunuz. Böyle bir şeye rastgelmiş ki, iktidarsız diye sicil vermiş...

Bundan sonra bir kahkaha koparırlardı.

Bu hikâye de, şu facianın kaba bir alayını teşkil ederdi.

Bu hâtıralarımla yeni yetişen nesile ibret levhaları gösterebilmiş isem, eskilere de tarihin karanlık sayfalarını tenvir edebilmiş isem, hayatımın son mükâfatı olacaktır.